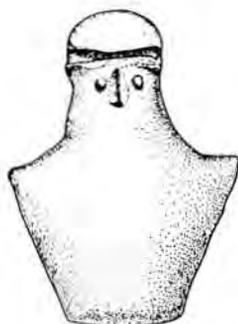

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK L

2002

ČÍSLO 1

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV
NITRA 2002

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
V NITRE

HLAVNÝ REDAKTOR GABRIEL FUSEK

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES
IN NITRA

GENERAL EDITOR GABRIEL FUSEK

Edition: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA
SCHRIFTFLEITER GABRIEL FUSEK

Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

L - 1 - 2002

Hlavný redaktor
Gabriel Fusek

Predseda redakčnej rady
Alexander Ruttkay

Redakčná rada
Václav Furmánek, Mílan Hanuliak, Štefan Holčík, Titus Kolník, Pavel Kouřil, Elena Miroššayová,
Ján Rajtár, Matej Ruttkay, Ladislav Veliačik

Výkonná redaktorka
Daniela Fábiková

Počítačové spracovanie
Beáta Jančíková

Vychádza dva razy do roka

Rozširuje, objednávky a predplatné aj do zahraničia prijíma
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra

e-mail nrauhalm@savba.sk

Distributed by Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK-949 21 Nitra, Slovakia

Tlač ADC Print Sereď

OBSAH

Martin Novák	
Gravettienske osídlenie spodnej vrstvy Kašova I	1
Gravettien-Besiedlung der unteren Schicht in Kašov I	48
Ivan Čheben - Lubomíra Kaminská	
Výskum paleolitického náleziska v Nemšovej	53
Erforschung der paläolithischen Fundstelle in Nemšová	66
Stanislav Šiška	
Náčrt neolitického a eneolitického osídlenia severozápadného Slovenska	69
Skizze der neolithischen und äneolithischen Besiedlung der Nordwestslowakei	78
Gabriel Nevizánsky	
Antropomorfné a gynekomorfné nádoby badenskej kultúry z územia Karpatskej kotliny	79
Anthropomorphe und gynekomorphe Gefäße der Badener Kultur aus dem Gebiet des Karpatenbeckens	95
Peter Šalkovský	
Výšinné hradisko v Detve - protohistorické osídlenie	99
Höhenburgwall in Detva - protohistorische Besiedlung	124
Vladimír Varsík	
Besiedlung in der älteren römischen Kaiserzeit am östlichen Rand von Bratislava	127
Osídlenie v staršej dobe rímskej na východnom okraji Bratislavy	152
Ján Hunka	
Vojenské cesty a udalosti vo svetle nálezov mincí	153
Militärstraßen und Ereignisse im Lichte der Münzfunde	166
In memoriam	
Za Jozefom Hromadom	171
Recenzie	
Rosemarie Lierke: Antike Glaspöferei (<i>Gertruda Březinová</i>)	173
Brigitte Cech: Thunau am Kamp - Eine befestigte Höhensiedlung (Grabung 1965-1990). Die keramischen Funde der frühmittelalterlichen Befestigung (<i>Gabriel Fusek</i>)	174
Renate Pirling/Margareta Siepen: Das römisch-fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep 1983-1988 (<i>Jozef Zábajník</i>)	176
Skratky - Abkürzungen - Abbreviations	177

GRAVETTIENSKE OSÍDLLENIE SPODNEJ VRSTVY KAŠOVA I

MARTIN NOVÁK

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied - Výskumné pracovné stredisko, Košice)

Upper-Palaeolithic settlement of eastern Slovakia was concentrated to the Zemplínske vrchy hills surroundings in the time of Gravettian and Epigravettian cultures. On the open-air site in Kašov I - Spálenisko two layers were found with finds corresponding to two settlement phases. The bottom layer is dated to the late phase of shouldered-points horizon that closed the Gravettian evolution on the territory of central Europe and use to be interpreted as a transitional and short-stay basic camp. Its rise is probably connected with migration of late-Gravettian hunters' groups, moving seasonally between the territory north of the Carpathian arc and inner space of the Carpathian basin.

NÁLEZISKO

Poloha sídliska

Obec Kašov sa nachádza v južnej časti východného Slovenska, približne 20 km južným smerom od okresného mesta Trebišov. Leží v juhozápadnej časti Východoslovenskej nížiny, pri severovýchodnom úpätí Zemplínskych vrchov. V katastri obce sa nachádza viacero archeologických lokalít v rôznych polohách. Najvýznamnejšia z nich je lokalita Kašov I, poloha Spálenisko (ďalej len Kašov I) - mladopaleolitické otvorené sídlisko patriace ku gravettienskej a epigravettienskej kultúre.

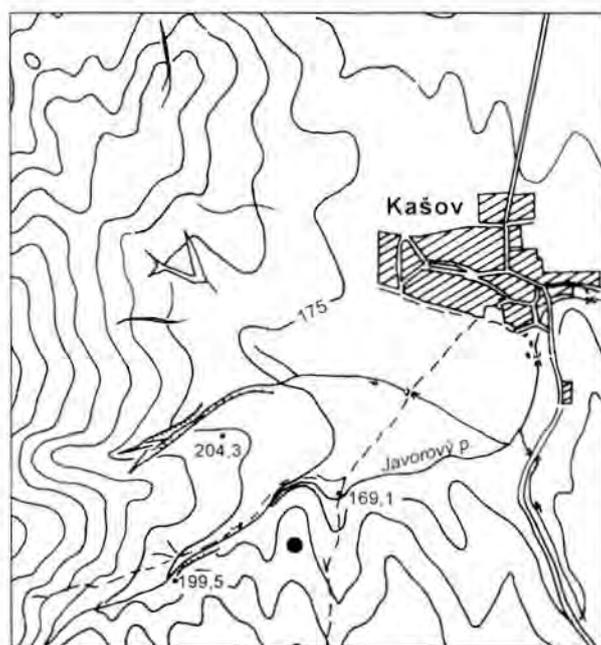
Sídlisko sa nachádza asi 2 km juhovýchodne od obce na severnom kopcovitom výbežku Zemplínskych vrchov, na plošine sprasového zalesneného chrbta, v nadmorskej výške okolo 200 m (obr. 1). Na severe je plocha sídliska ohraničená strmým spádom k Javorovému potoku (v staršej literatúre označovaný ako potok Ortováň), na východe a západe ju lemujú rovnobežné údolia ústiace do spomenutého potoka a na juhu súvisí s hlavným hrebeňom Zemplínskych vrchov. Vzdialenosť sídliska od brehu potoka, ktorý predstavuje najbližší vodný zdroj, je okolo 100-150 m, relatívne prevýšenie nad dnešnú hladinu je okolo 30 m.

Geografia a geológia okolia

Zemplínske vrchy ležia v juhozápadnej časti Východoslovenskej nížiny. Na juhu a na západe sú ohraničené štátnou hranicou s Maďarskom, na východe údolím rieky Ondavy a Bodrogu, na severe je ohraničenie zhruba na čiare Velaty - Nomád. Zemplínske vrchy tvoria samostatný horský celok s podvrchovinným až vrchovinným stredne

členeným reliéfom ostro vystupujúcim z okolitého plochého územia. V reliéfe sa prejavujú izolovanými vyvýšeninami a chrbtami, oddelenými širokými depresiami od vlastnej hmoty pohoria. Západná, okrajová časť, ktorá sa vyčleňuje ako samostatný podcelok - Roňavská brána, má nížinný charakter. Nadmorská výška v nížinnej časti je 105-130 m, vo vrchovine vystupuje nad 300-350 m a najvyšší bod „Rozhľadňa“ dosahuje nadmorskú výšku 469 m.

Územie trpí nedostatkom vody. Odvodňujú ho malé toky stekajúce priamo do Bodrogu alebo do riečky Roňva. Klimatické pomery sú v celom roku

Obr. 1. Kašov I. Poloha náleziska.

priaznivé, územie patrí medzi najteplejšie miesta na Slovensku. Najnižšia priemerná teplota je v novembri +1 °C a najvyššia v júli +20 °C. Najviac zrážok je v máji až auguste (60-72 mm), za rok 580 mm.

Geologicky tvoria Zemplínske vrchy samostatnú jednotku, ktorej možným ekvivalentom sú geologické jednotky v pohorí Mecsek v Maďarsku a Banát v Rumunsku. Vytvárajú zložitú hrástovú štruktúru vyzdvihnutú pozdĺž zlomov severozápad-juhovýchod, západná časť predstavuje priekopovú prepadlinu poklesnutú medzi Zemplínskymi vrchmi a Tokajským pohorím v Maďarsku.

Z geologického hľadiska majú Zemplínske vrchy pestré litostratigrafické zloženie a i napriek malej rozlohe sú tu zastúpené rôzne útvary od prekambria až po kvartér. Prekambričné útvary tvoria ruly a svory. Mladšie paleozoikum zastupujú karbónske a permské sedimenty (zlepence, pieskovce, arkózy, bridlice). Mezozoikum tvoria triasové kremence a pieskovce, v juhovýchodnej časti i vápence a dolomity. Neogénne horniny predstavujú okrajové časti a zálivovite prenikajú do komplexov mladšieho paleozoika a mezozoika. Sedimenty neogénu, tvorené súvrstviami badenu, sarmatu a panónu, zastupujú hlavne jemné piesčité íly, slieňe a piesky. Vulkanity, reprezentované ryolitmi, ich pyroklastikami a andezitmi, sú produktom subsekventného vulkanizmu explozívneho charakteru, ktorý prebiehal vo vrchnom badene až sarmate. V tomto období vznikali masy ryolitových pyroklastík a ryolitov v okolí celého zemplínskeho ostrova, hlavne v jeho južnej časti (napr. medzi obcami Malá Bara a Viničky sa vyskytuje až 80 m hrubý ryolitový lávový prikrýv s polohami perlitov, pod ktorými sú ryolitové pyroklastiká s obsidiánmi). Po ryolitovom vulkanizme nasledoval intenzívny vulkanizmus dvojpyroxénických andezitov za vzniku kupol a lávových prúdov. Sú známe vo východnej časti Zemplínskych vrchov pri Kašove, Cejkove, Zemplíne a Ladmovciach, kde sa tiahnu ako rad drobných andezitových telies prerážajúcich ryolitové pyroklastiká. Najmladšie sarmatské vulkanické horniny predstavujú dacito-andezity v okolí Veľkého Kamenca - kóta Tarbucká (*Kaminská/Ďuda 1985, 122*). Kvartérne jednotky sa vyskytujú vo fácii prolúviálnych, fluviálnych a eolických sedimentov. Objavujú sa spraše, sprašové hliny a časté sú i polohy viatych pieskov (*Kaminská/Ďuda 1985, 121*).

História výskumu

Prvýkrát spomína lokalitu Kašov I *Štefan Janšák* (1935, 66, 67) ako paleolitickú stanicu aurignacienského charakteru. Počas prieskumu ložísk obsidi-

ánu v oblasti Zemplínskych vrchov tu v roku 1932 pri povrchovom prieskume zozbieral štiepanú kamennú industriu vyrobenú prevažne z obsidiánu, ale aj z pazúrika, jaspisu a iných surovín. O rok neskôr spolu s Jozefom Skutilom doplnili predchádzajúce zbery o ďalšie artefakty, pričom urobili aj niekoľko skúšobných výkopov (*Janšák 1935, 66, 67; Skutil 1938, 122, 123*). Š. Janšák prisúdil tejto industrii aurignaciensky charakter. Bolo to však v čase, kedy sa ešte gravettien podľa starej klasifikácie považoval za mladší aurignacien (*Bánesz 1961c, 221, 222*).

Väčšia pozornosť sa nálezisku začala venovať až od päťdesiatych rokov minulého storočia, počas pôsobenia Východoslovenskej archeologickej expedície pod vedením F. Proška. F. Prošek a L. Bánesz s cieľom získať nálezy urobili v roku 1954 menšie prieskumy a zbery sprevádzané skúšobným výkopom. V roku 1958 za rovnakým účelom prekopali malú sondu L. Bánesz, S. Šiška a J. Lukács a ďalšiu sondu v roku 1959 prekopali L. Bánesz a Š. Špiak (*Bánesz 1961c, 215*). Spomenuté prieskumy naznačili, že ide o nálezisko s množstvom paleolitických nálezov, kde možno počítať aj s prípadnými sídliskovými objektmi. Z toho dôvodu sa v roku 1960 realizoval predbežný výskum s cieľom zistiť charakter kultúrnej vrstvy a poskytnúť metodickú základňu pre budúce systematické výskumy (*Bánesz 1961b, 774; 1961c*).

Prvá etapa systematických výskumov lokality pod vedením L. Bánesza sa realizovala v rokoch 1966 až 1969 (*Bánesz 1969*). Po krátkej prestávke pokračoval Archeologický ústav SAV vo výskume v rokoch 1971 a 1972 a potom od roku 1979 až do ukončenia výskumu v roku 1984 (*Bánesz 1980b; 1981b; 1982b; 1983; 1984a; 1985*). Lokalita bola kompletné preskúmaná na celej ploche výskytu nálezov. Celkove sa odкрыla plocha okolo 5400 m², pričom sa zistili dve samostatné vrstvy s paleolitickými nálezmi a získalo sa vyše 44 000 kamenných artefaktov prevažne z obsidiánu. Okrem štiepanej kamennej industrie sa tu vyskytli aj brúsené artefakty, množstvo minerálneho farbiva, drevené uhľiky a tiež ojedinelé vypálené hlinené predmety.

Niekoľko rokov po skončení systematického výskumu sa pomocou rádiouhlíkovej metódy C¹⁴ získali aj absolútne dáta nálezov z oboch nálezových horizontov. Horný nálezový celok sa podarilo datovať v roku 1991 a v roku 1992 sa určil aj absolútny vek spodnej vrstvy (*Bánesz 1992, 16; 1993, 22*).

V roku 1991 sa na lokalite uskutočnil zatiaľ posledný výskum, kedy L. Bánesz, J. K. Kozłowski a J. Hromada preskúmali výkopovou sondou vertikálnu stratigrafiu sídliska (*Bánesz et al. 1992, 6, 7*).

Gravettienске a epigravettienске osídlenie v oblasti Zemplínskych vrchov

Sídliisko v Kašove nie je jedinou mladopaleolitickou lokalitou, ktorá sa v oblasti Zemplínskych vrchov nachádza. Okolie Zemplínskych vrchov predstavovalo počas gravettienскеj a epigravettienскеj kultúry centrálnu oblasť osídlenia na východnom Slovensku. Dôvodom na osídlenie bol pravdepodobne bohatý primárny výskyt obsidiánu v tejto oblasti, ktorý v gravettien východného Slovenska predstavoval hlavnú surovinu pri výrobe štiepanej industrie. Dosvedčuje to množstvo obsidiánových artefaktov na tunajších lokalitách, čo nepochybne priamo súvisí so získavaním a opracovávaním obsidiánu ak nie v tesnej blízkosti zdroja, tak iba v niekoľkokilometrovej vzdialenosti od neho (Kaminská 1995, 58).

Osídlenie gravettienскеj kultúry v oblasti Zemplínskych vrchov bolo podľa výsledkov terénnych prieskumov veľmi husté. Gravettienске a epigravettienске lokality sa koncentrujú na celej severovýchodnej strane pohoria, tiahnu sa od katastra obce Veľaty na severozápade až po obec Zemplín na juhovýchode. Prevažná väčšina z nich sa nachádza na severných alebo severozápadných bočných kopcovitých výbežkoch, ktoré sú z dvoch strán ohraničené rovnobežnými údoliami, na tretej - južnej strane súvisia s hlavným horským pásmom a na severnej strane spadajú k vodnému zdroju.

Okrem Kašova I, ktorý je najväčšou gravettienskou lokalitou na východnom Slovensku, pochádzajú z katastra tejto obce ďalšie nálezy, a to z polôh Krátka a Dípov (Bánesz 1984b, 25). V polohe Krátka sa našlo 30 štiepaných artefaktov z obsidiánu, kremenca, limnokvarcitu a bulžníka, z ktorých niektoré môžu patriť gravettienскеj kultúre. Z polohy Dípov pochádza 10 mladopaleolitických, najskôr gravettienских náleзов (škrabadlo, čepele, odštepky) vyrobených z obsidiánu a pazúrika.

Druhou významnou gravettienskou lokalitou je Cejkov, kde sú evidované nálezy až z piatich polôh. Najvýznamnejšou je poloha Cejkov I, situovaná na temene a svahu vrchu Tokaj, kde sa zistilo niekoľkofázové osídlenie (Bánesz 1961a; 1962; 1964; 1969; 1970; 1974; 1975; 1977; 1980a; 1981a; 1982a; 1984b; 1986; 1987; 1988b; 1990a; 1992; 1993; Bánesz/Pieta 1961).

Najstaršiu fázu predstavuje kultúrna vrstva ležiaca na báze žltozelenej spraše v sekundárnej polohe po soliflukcii. Táto vrstva obsahovala prevažne odštepky a úštepky zo silne patinovaných obsidiánov a z iných surovín, drevené uhlíky a zvieracie kosti. V staršej literatúre (Bánesz 1964, 322) sa tieto nálezy dávali do súvislosti z aurignaciensko-szeletienским obdobím, neskôr sa označujú ako

stredopaleolitické (Bánesz 1990b, 10). Nad touto sprašou je vyvinutý komplex humózných vrstiev, v ktorom sa zistili dve polohy náleзов - v hornej časti mladšej humóznejskej vrstvy a v staršej humóznejskej vrstve. Okrem čepeľovitých úštepov z nepatinovaného obsidiánu sa tu našli aj zvieracie kosti a drevené uhlíky. Na rozhraní staršej a mladšej vrstvy sa odkrylo aj misovito zahĺbené ohnisko, uhlíkmi datované na 19 600±340 a 19 755±240 rokov BP, ktoré kladie spomenuté nálezy do gravettien. Na komplex fosílnych pôd nasadajú najmladšie sprašové sedimenty posledného würmského pleniglaciálu s tromi vrstvami náleзов, ktoré predstavujú najmladší gravettien s obsidiánovou industriou. Z týchto vrstiev pravdepodobne pochádzajú i nálezy ležiace na povrchu ornice, získavané pravidelnými povrchovými zbermi.

Celkovo sa na lokalite získalo množstvo štiepanej kamennej industrie vyrobenej hlavne z obsidiánu, ale i z rohovca, pazúrika, limnokvarcitu, rádiolaritu, kremenca a iných surovín. Okrem toho sa tu našli artefakty vyrobene z parohov a kostí, paleontologické nálezy a tiež umelecké predmety, z ktorých najvýznamnejší je idol srdcovitého tvaru so stopami červeného farbiva.

Asi 1 km západne od Cejkova I sa na menšej terasovitej plošine nachádza lokalita Cejkov II (Bánesz 1959). Nálezy získané povrchovým zberom v roku 1955 predstavujú prevažne čepeľovú industriu vyrobenú hlavne z pazúrika (vyše polovica náleзов), z obsidiánu (jedna tretina náleзов), z kremenca, rádiolaritu a hydrokvarcitu. Okrem štiepanej kamennej industrie odtiaľto pochádza i nález zlomku kosti s krátkym zárezom v podobe priamočiarej ryhy, ktorý môže predstavovať zlomok zdobeného kosteného predmetu (Bánesz 1959, 772-774). Nálezy z tejto stanice sa datujú do neskorej fázy mladého paleolitu. Typologicky sú málo výrazné a len na základe analogických náleзов z Cejkova I sa radia ku gravettienскому okruhu (Bánesz 1959, 774). Z tejto polohy sa v roku 1987 odkrývkou získali ďalšie neskoropaleolitické nálezy, ktoré ležali v spodnej časti postglaciálnej iniciálnej hnedozeme a predstavujú výrazne neskorogravettienскую industriu (Bánesz 1988b; 1990b, 11).

Nálezisko Cejkov III (Bánesz 1959; 1977; 1980a; 1981a; 1982a; 1984b; 1988a) sa nachádza asi 200 m východne od lokality Cejkov I. Počas viacerých povrchových zberov sa tu získalo dostatočné množstvo štiepanej kamennej industrie. Väčšinu náleзов predstavujú jednoduché čepele, úštepky a odštepky, početne sú zastúpené i jadrá vyrobené z obsidiánu. Nástroje sú zastúpené pomerne málo, no umožňujú zaradiť túto industriu do gravettien. Presné zastúpenie jednotlivých skupín nástrojov nebolo súhrnne publikované. V surovine pre-

vláda obsidián, početné sú kremence a rohovce, je tu zastúpený aj pazúrik, rádiolarit, kremeň, limnokvarcit, karneol a iné suroviny.

Štiepaná kamenná industria, ktorá by mohla patriť do neskorého paleolitu, sa v katastri Cejkova našla ešte v polohách Cejkov IV a Cejkov V (Bánesz 1982a; 1988a; 1988b). Ide o typologicky nevýraznú industriu s prevahou odštepov, úštepov a čepelí. V ich surovinovom zložení je opäť charakteristická prevaha obsidiánov nad rohovcami, rádiolaritmi a limnokvarcitmi.

Tri polohy s gravettienským osídlením sú známe v katastri obce Hrčel. Lokalita Hrčel - Nad Baňou, nachádzajúca sa na výraznom kopci juhovýchodne od obce, je známa z povrchových zberov a z výskumov v rokoch 1981 až 1983 (Bánesz 1980a; 1981a; Bánesz/Kaminská 1982; 1984; Bánesz/Šiška 1963; Kaminská 1983; 1984). Typologická skladba retušovaných nástrojov je zhodná s industriami neskorého paleolitu. Výrazne prevládajú škrabadlá a rydlá, s miernou prevahou škrabadiel. Ostatné skupiny majú buď iba minimálne zastúpenie, alebo žiadne. Z hľadiska surovinového zloženia takmer polovicu všetkých nálezov tvoria obsidiány a početne sú zastúpené i rohovce. Ďalej sa vyskytujú modrasto patinované pazúriky, rádiolarity a v malom množstve kremence, chalcedóny, jaspisy a opály.

V polohe Pivničky, ktorú predstavuje miernejšia vyvýšenina západne od obce, sa výskumami a povrchovými zbermi získalo celkom 7499 kusov štiepanej kamennej industrie (Kaminská 1986b; 1995, 5-77). V surovinovom zložení výrazne prevláda obsidián, vyskytujú sa limnokvarcity, rádiolarit, rohovec, pazúrik a iné suroviny. V nálezovom inventári vyše dve tretiny tvoria odštepy a úštepy, ďalšou skupinou sú čepele a čepielky, nasledované skupinou retušovaných nástrojov, jadrami a ich zlomkami. Zastúpenie jednotlivých nástrojových skupín ukazuje na prevahu retušovaných čepelí. Druhú najpočetnejšiu skupinu nástrojov predstavujú škrabadlá a po nej nasleduje skupina rydiel. Typologické a surovinové zloženie štiepanej kamennej industrie umožňuje zaradiť túto lokalitu do najmladšej fázy gravettienskej kultúry, k východoslovenským obsidiánovým industriám (Kaminská 1995, 59).

V polohe Tancoš, západne od obce, sa našlo 12 mladopaleolitických nálezov štiepanej industrie z limnokvarcitu a obsidiánu (Bánesz 1984b, 25).

V katastri obce Kysta sú známe dve polohy s nálezmi industrie gravettienskeho charakteru. Z polohy Kysta I (Bánesz 1980a; 1981a; 1982a) sa povrchovými zbermi získalo celkom 102 kusov štiepanej kamennej industrie vyrobenej prevažne z obsidiánu, ale i z rádiolaritu, rohovca, limnokvarcitu a pazúrika. V nálezovom inventári prevažujú hlavne od-

štepy, čepele, úštepy a zvyšky jadier. Retušovaných nástrojov je málo, vyskytujú sa najmä škrabadlá.

V polohe Polianka-Ortáše (Bánesz 1980a) sa našlo 29 povrchových nálezov, prevažne čepelovitých úštepov, čepelí a odštepov, vyrobených z rádiolaritu, obsidiánu, pazúrika a rohovca. Nálezy sú typologicky blízke nálezom z polohy Kysta I (Bánesz 1980a, 34). Na základe niektorých typov nástrojov, charakteru čepelí a výskytu typických neskoropaleolitických hranolovitých jadier sa môžu obidve polohy zaradiť do neskorkej fázy gravettieniu s obsidiánovou industriou (Bánesz 1982a, 25).

Dve polohy s gravettienskou štiepanou kamennou industriou sú známe z obce Velaty. Obe polohy, Velaty I a Velaty II, sa nachádzajú na severozápadnom úpätí Zemplínskych vrchov, juhovýchodne od obce, oddelené od seba plochou bez nálezov. Nálezy z obidvoch polôh boli zozbierané z povrchu ornice.

Z polohy Velaty I (Kaminská 1986a, 601-608; 1995, 79-88; Kaminská/Cheben 1983) pochádza súbor 471 nálezov - jadier a ich zlomkov, čepelí, retušovaných nástrojov, úštepov a odštepov - vyrobených hlavne z obsidiánu, ale aj z limnokvarcitu, rohovca, pazúrika, opálu, rádiolaritu, jaspisu a kremenca. Nástroje predstavujú okolo 10% všetkých nálezov. V rámci nich tvoria najpočetnejšiu skupinu čepele, početne sú zastúpené i škrabadlá a rydlá. Ostatné skupiny nástrojov sú zastúpené minimálne a v inventári úplne chýbajú kombinované nástroje a hroty. Typologické zloženie štiepanej kamennej industrie sa najviac podobá industrii z Hrčela - Pivničiek a umožňuje ju tak zaradiť do záverečnej fázy gravettienskej kultúry (Kaminská 1986a, 606; 1995, 88).

Z polohy Velaty II (Kaminská 1986a, 607; 1995, 79-88) sa získalo 18 kusov industrie (retušované nástroje, úštepy, odštepky) z obsidiánu, limnokvarcitu a rohovca. Medzi nástrojmi sú zastúpené klinové rydlá, retušované čepele a plošne retušovaný hrot.

Stopy gravettienskeho osídlenia sú doložené aj v Zemplínskom Jastrabí, v polohách I-IV (Bánesz 1976, 241-243). Lokality sa nachádzajú 1 až 3 km juhozápadne od obce a sú známe len z povrchových zberov. Nájdená štiepaná industria, vyrobená najmä z obsidiánov a modrasto patinovaných pazúrikov, má celkovo čepelový charakter a typologicky pripomína nálezy z okolia Cejkova. Gravettiensky charakter štiepanej kamennej industrie dokladá hrotitá čepielka s otupeným bokom, nájdená na polohe Zemplínske Jastrabie III (Bánesz 1976, 243).

Presnejšie neurčená mladopaleolitická obsidiánová industria sa našla i na lokalite Zemplín (Andel 1955, 146), ktorá by tak mohla byť tiež súčasťou gravettienskeho osídlenia okolia Zemplínskych vrchov.

STRATIGRAFIA A PEDOLOGICKÁ ANALÝZA

Komplexná pedologická analýza lokality (Bánesz *et al.* 1992, 6, 7), ktorá sa opiera o posledný výskum z roku 1991, zistila 5 vrstiev (1-5) s redukovanou mocnosťou (35-100 cm), ktoré ležia na povrchu zvetraných andezitov:

- 1 - vrstva svetložltej farby, hrúbka 20 cm, jemná hlina s vrchnou humusovou časťou;
- 2 - vrstva hnedej farby, hrúbka 11 cm, homogénny hlinitý sediment;
- 3 - vrstva tmavohnedej farby, hrúbka 8-9 cm, hlinitý sediment s hranolovitou odlučnosťou, obsahovala horný nálezový celok;
- 4 - vrstva žltkastej farby, hrúbka 1-3 cm, šošovka jemnejšieho hlinitého sedimentu;
- 5 - vrstva tmavohnedej farby, hrúbka 20-30 cm, hlinitý sediment s hranolovitou odlučnosťou, obsahovala spodný nálezový celok.

Výsledky sedimentologických analýz - granulometrické meranie, mineralogická analýza a mikroskopický rozbor (Bánesz *et al.* 1992, 6, 7) ukázali, že vrstvu 5 tvorí prepracovaný materiál pochádzajúci z rozpadu podložného andezitu, vrstvy 4 a 3 obsahujú ten istý materiál z rozpadu, no premiešaný so zvyškovým sprašovým materiálom, vrstvy 2 a 1 sú tvorené liež materiálom z rozpadu andezitu, ale sú premenené pedologickými procesmi. Vrstva 5 tak geochronologicky patrí do obdobia, ktoré predchádza poslednej sedimentácii spráše počas posledného maxima doby ľadovej (pred 20-23 tisíc rokmi BP). Vrstvy 4 a 3 vznikli priamo po tomto období (po 18-16 tisíc rokoch BP) a zodpovedajú obdobiu nasledujúcemu po poslednom pleniglaciáli.

Tieto závery potvrdilo i datovanie pomocou rádiouhlíkovej metódy C^{14} - pre spodný nálezový horizont $20\ 700 \pm 350$ rokov BP (Bánesz 1993, 22), pre horný nálezový horizont $18\ 600 \pm 390$ rokov BP (Bánesz 1992, 16). Mierny rozdiel medzi odhadovaným a absolútnym datovaním horného nálezového celku je pravdepodobne spôsobený tým, že koniec základnej fázy sedimentácie poslednej spráše bol skôr na juhu Karpát (Bánesz *et al.* 1992, 7).

NÁLEZOVÁ SITUÁCIA

Archeologické nálezy v Kašove I vystupovali v dvoch samostatných nálezových horizontoch, ktoré zodpovedajú dvom fázam osídlenia v mladom paleolite. Horná vrstva, pravdepodobne hlavná fáza osídlenia, zaberala takmer celú odkrytú plochu lokality a jej analýza už bola do istej miery publikovaná (Bánesz *et al.* 1992). Spodná vrstva bola, na rozdiel od hornej vrstvy, obmedzená len na určitú plochu v severnej časti náleziska.

Spodný nálezový horizont (obr. 2; Bánesz 1967) bol preskúmaný na ploche 12×8 m. Preskúmaná bola celá plocha rozmiestnenia nálezov, v strednej časti sa však ponechal kontrolný blok pre zachovanie stratigrafickej situácie. Pri výskume a členení nálezovej plochy sa vychádzalo zo štvorcových sektorov so stranou dlhou 2 m a získané nálezy sa zakresľovali do plánov v mierke 1 : 20. Nálezová plocha nemala žiadne ostré geologické alebo morfológické ohraničenie, jej tvar bol daný len priestorovým rozptýlením nálezov.

Priestorové rozmiestnenie nálezov

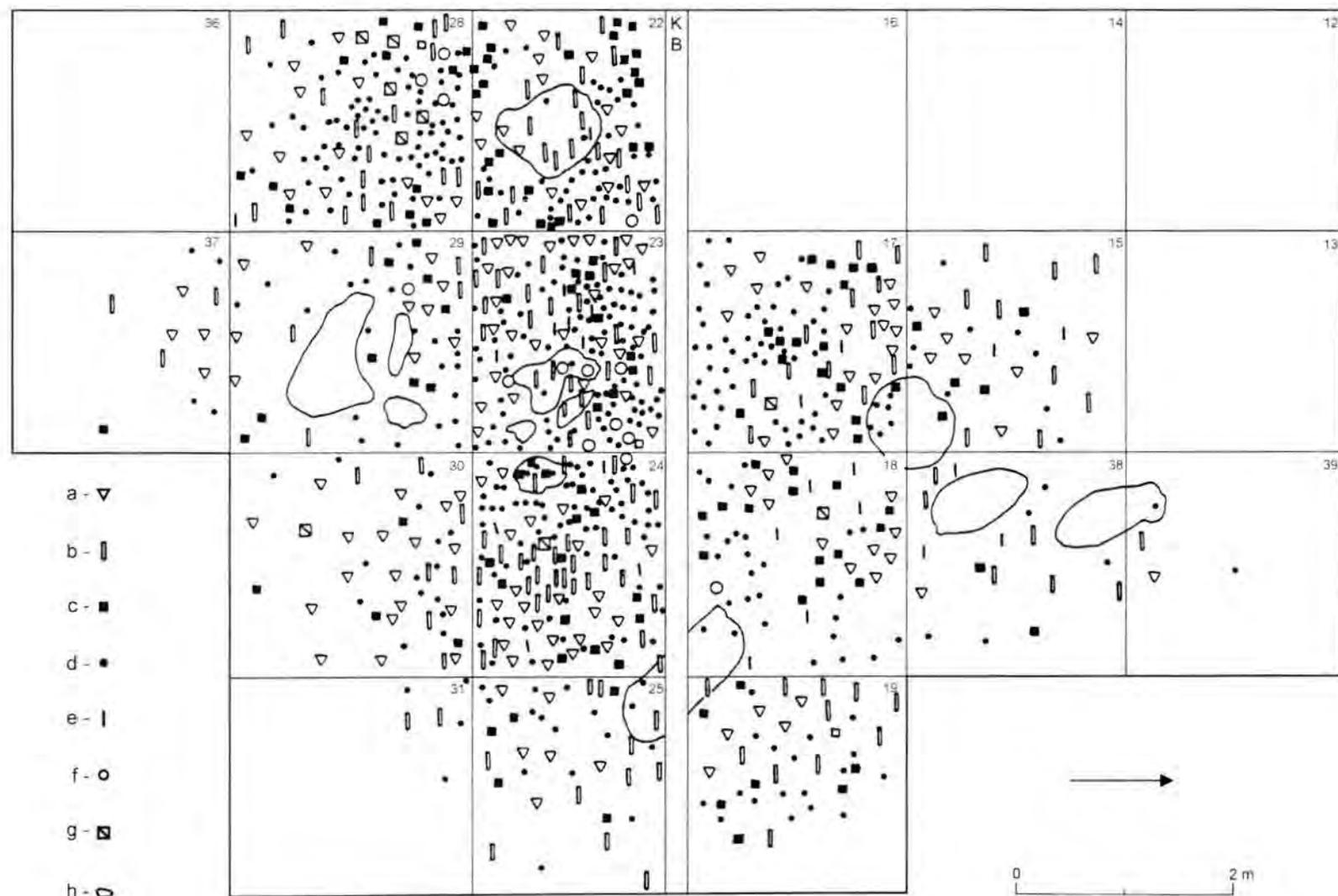
Na ploche sa zistilo dohromady 968 kamenných artefaktov. Nachádzali sa v 15 sektoroch (15, 17-19, 22-25, 28-31, 37-39), na ploche okolo $60\ m^2$ (obr. 2). Množstvo nálezov v jednom sektore sa pohybuje od 4 do 164 kusov, priemerná hustota na jeden sektor je 64,5 nálezov (do priemernej hustoty nie sú zarátané sektory bez nálezov). Najväčšia hustota sa objavuje v strednej časti nálezovej plochy v sektoroch 23 a 24. Zvýšená hustota nad priemernú hodnotu je i v susedných sektoroch 22, 28, 17 a 18. V okrajových sektoroch ide hustota nálezov pod celkový priemer. Hustotu a rozptyl jednotlivých skupín nálezov ukazuje obr. 3.

Priestorové rozmiestnenie všetkých nálezov nevytvára na nálezovej ploche žiadne výrazné zoskupenia a štruktúry. Celá nálezová plocha predstavuje jednu koncentráciu, s najväčšou hustotou v strednej a v západnej časti. Smerom k okraju dochádza k postupnému ubúdaniu nálezov, ktoré je miernejšie v severnej a južnej časti, výraznejšie na východnej a západnej strane.

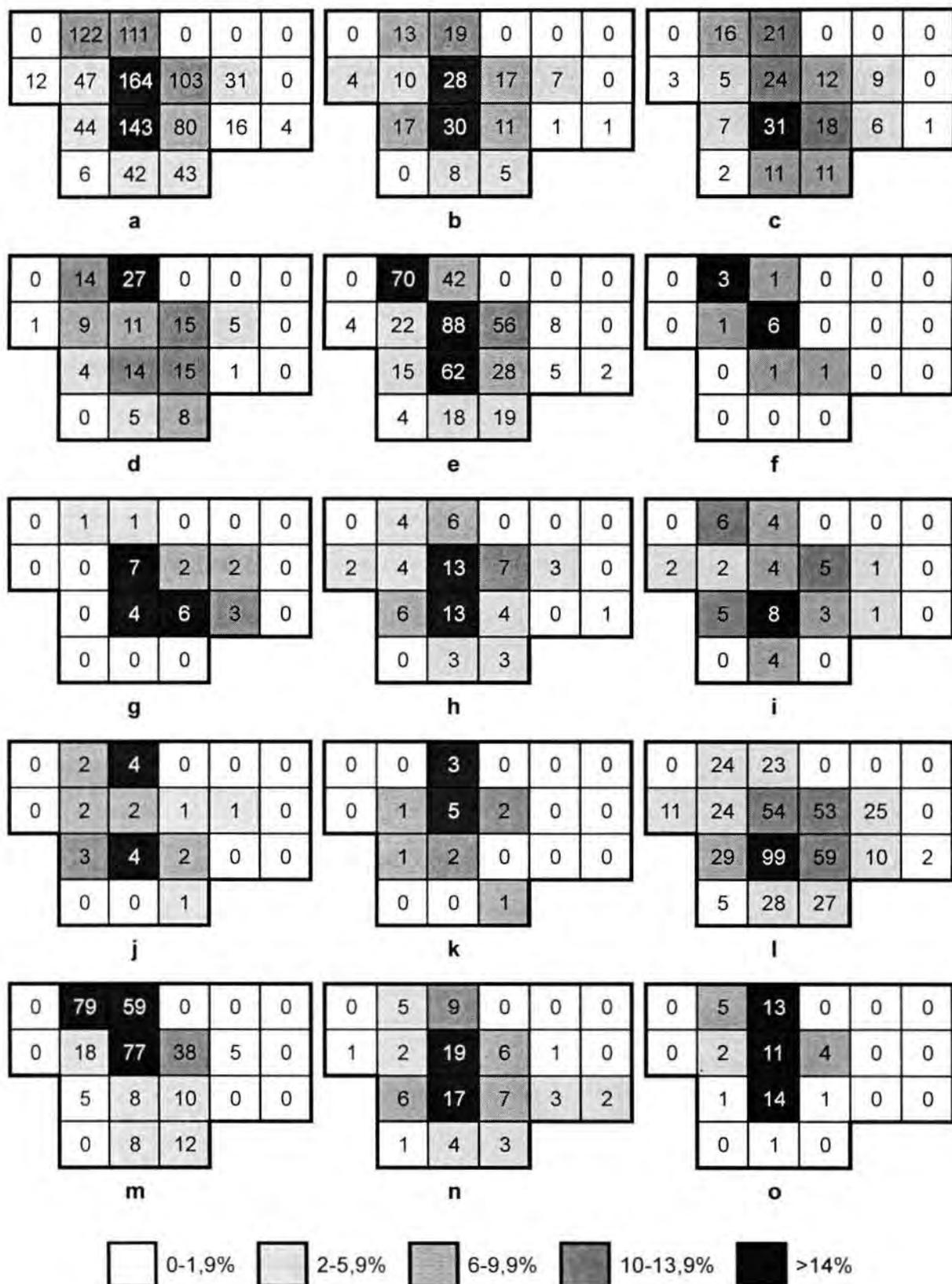
Tento rozptylový vzorec sa však mení pri pohľade na priestorové rozmiestnenie nálezov z hľadiska jednotlivých typologických skupín. Ukazuje sa, že nálezy v rámci jednotlivých skupín nie sú rozptýlené rovnako a ich priestorová štruktúra je rôzna.

Rozmiestnenie retušovaných nástrojov je do istej miery podobné rozptylu všetkých nálezov. Najväčšia koncentrácia je v strednej časti nálezovej plochy (sektory 22-24), kde vytvára pás prebiehajúci v smere východ-západ, ktorý postupne vyznieva smerom k južnému okraju. Rozmiestnenie nástrojov v tomto priestore rešpektuje plochy možných ohnísk, i keď nevytvára okolo nich žiadne pravidelné štruktúry. Druhá koncentrácia je v severnej časti náleziska (sektory 15, 17 a 18). Nástroje tu vytvárajú nepravidelné polkruhové zoskupenie okolo plochy predpokladaného ohníska, ktorú ohraničujú zo západnej a juhovýchodnej strany.

Podobný rozptylový vzorec, i keď nie tak výrazný, sa ukazuje aj pre čepele a čepeľky. Na rozdiel od retušovaných nástrojov však ich rozmiestnenie

Obr. 2. Kašov I, spodná vrstva. Plán náleziska. Legenda: a - hotové nástroje; b - čepele; c - úštepky; d - fragmenty úštepov, drobné úštepky a odštepky; e - rydlivé triesky; f - jadrá; g - opracované a neopracované kamene; h - plocha s popolovito zafarbenou pôdou (ohnisko?)

Obr. 3. Kašov I, spodná vrstva. Diagramy rozptylu a hustoty nálezov: a - všetky nálezy; b - hotové nástroje; c - čepele; d - úštep; e - fragmenty úštepov, drobné úštepky a odštepky; f - jadrá; g - rydlivé triesky; h - rydlá; i - retušované čepele a čepeľky; j - škrabadlá; k - kombinované nástroje; l - pazúrik; m - obsidián; n - limnokvarcit; o - rohovec.

nerespektuje plochy predpokladaných ohnísk a zasahuje aj do týchto miest.

Priestorové rozmiestnenie úštepov nevytvára žiadne koncentrácie ani výrazné priestorové štruktúry. Úštepy sú rovnomerne rozptýlené po celej ploche náleziska, so zvýšenou hustotou pri západnom okraji.

Fragmenty úštepov a odštepky sa nachádzajú na celej ploche náleziska. Ich rozmiestnenie tvorí široký pás prebiehajúci v smere juhozápad-severovýchod, s najväčšou hustotou v strednej a juhozápadnej časti, ktorá smerom k severnému a východnému okraju postupne vyznieva.

Ostatné skupiny nálezov sú zastúpené relatívne malým počtom kusov, preto nemusia objektívne vypovedať o svojej priestorovej štruktúre. Vytvárajú nepravidelné rozptylové vzorce a ich rozmiestnenie môže byť viac-menej náhodné. Rydlivé triesky sa koncentrujú v strednej a severnej časti nálezovej plochy. Jadrá utvárajú menší zhhluk v strede plochy, pri predpokladanom ohnisku a vyskytujú sa tiež pri západnom okraji náleziska. Opracované a neopracované kamene sú výraznejšie zoskupené na západnom okraji, zvyšné sú nepravidelne rozptýlené po celej ploche.

Priestorové rozmiestnenie jednotlivých skupín retušovaných nástrojov nevytvára žiadne pravidelné štruktúry a ukazuje na ich nerovnomerné rozptýlenie po celej ploche. Výnimkou sú rydlá, ktoré utvárajú menšie a málo výrazné zoskupenia medzi popolovito zafarbenými plochami.

Priestorová analýza nálezov z hľadiska použitej suroviny je zaujímavá pre nálezy z pazúrika, obsidiánu a limnokvarcitu. Ukazuje sa, že pazúrik má najväčšiu hustotu v strednej časti náleziska, ktorá smerom k okrajom postupne klesá. Podobný rozptyl majú aj nálezy z limnokvarcitu. Opačný rozptylový vzorec ukazujú nálezy z obsidiánu, ktoré sa koncentrujú hlavne v západnej a juhozápadnej časti a na ostatnom priestore sú zastúpené minimálne.

Problematika ohnísk

Výskumom v Kašove I sa v spodnej vrstve nepodarilo zachytiť žiadne kompaktné ohnisko, ktoré by sa prejavovalo nejakou terénnou úpravou, kamenou konštrukciou alebo vrstvou popola. Prítomnosť drevených uhlíkov a prepálených kamenných artefaktov, ako i popolovito zafarbená hlina na niektorých miestach nálezovej plochy však umožňujú pripustiť existenciu jedného alebo viacerých ohnísk.

Podľa nálezovej správy (Bánesz 1967) sa tu vyskytlo 11 miest s popolovito zafarbenou pôdou (obr. 2), ktoré vytvárali tenké šošovky nepravidelného kruhovitého alebo oválneho tvaru s priemerom 0,5 až 1,5 m. V niektorých sa nachádzali drevené uhlíky i prepálené artefakty štiepanej indus-

trie. Niektoré popolovité plochy sa koncentrovali do jednej oblasti. Môžu tak predstavovať pôvodne jednu súvislú plochu, neskôr narušenú pôsobením postdepozíčných procesov. Ich poloha vytvára určitú priestorovú štruktúru s jednou koncentráciou v strede nálezovej plochy a s ďalšími miestami nachádzajúcimi sa na okraji náleziska v severnej, východnej, južnej a západnej časti.

Opísané plochy možno interpretovať ako oblasti, kde sa nachádzalo ohnisko. Ich nepravidelný tvar mohol byť zapríčinený posúvaním okraja ohniska počas jeho používania, ale aj postdepozíčnými procesmi, hlavne vetrom a dažďom, ktoré mohli spôsobiť rozfúkanie a rozvlečenie popola a ohniskových zvyškov. Zafarbené plochy ale môžu predstavovať i skládky odpadu - miesta, kde sa odhadzovali ohniskové zvyšky, popol pri čistení ohniska a materiál organického charakteru.

Na základe uvedenej nálezovej situácie môžeme predpokladať existenciu jedného alebo viacerých ohnísk. Absencia terénnych depresíí, kameňov, ktoré obklopovali ohnisko, ako i vplyv postdepozíčných procesov však nedovoľujú presne rekonštruovať vzhľad ohnísk ani určiť ich presný výskyt na ploche. Išlo asi o jednoduché otvorené ohniská založené priamo na povrchu, bez akejkoľvek úpravy terénu a pravdepodobne udržiavané len po určitú krátku dobu, pri aktivitách, ktoré si vyžadovali použitie ohňa (napr. príprava potravy, výroba a úprava niektorých nástrojov). O ich krátkodobom používaní svedčí to, že neboli nijako upravené a že v pôde neboli výraznejšie stopy po ohni.

ANALÝZA NÁLEZOV

Spodný nálezový horizont v Kašove obsahoval spolu 968 nálezov, z toho 959 kusov štiepanej kamennej industrie a 9 iných nálezov, ktoré predstavujú opracované a neopracované kamene. V nálezovej správe (Bánesz 1967) sa spomínajú aj drevené uhlíky, z ktorých časť bola podrobená rádiokarbónovej analýze, a tiež zvyšky fauny - dva fragmenty zubov koňa, ktoré sa však medzi nálezmi nenachádzali, ani sa nikde v literatúre nespomínajú. Ich zaradenie medzi analyzované nálezy je preto otáznne.

Štiepaná kamenná industria

Surovinová analýza

Analýza nálezov z hľadiska použitej suroviny vychádza iba z makroskopického určenia. Získané výsledky tak môžu byť sčasti odlišné od skutočného stavu, hlavne pokiaľ ide o určenie silicitov, z kto-

rých je prevažná väčšina nálezov. Ich presné a detailnejšie určenie by vyžadovalo mikroskopickú analýzu. Okrem toho k silicitom patrí veľa druhov hornín, ktoré v mnohých prípadoch nie sú jednoznačne definované a ich delenie je len rámcové, z čoho vyplýva nejednotnosť tak v terminológii, ako aj v základných klasifikačných otázkach. Je to hlavne z dôvodu ich diagenetickej silicifikácie a druhotnej rekryštalizácie, ktorá často úplne transformuje pôvodné zloženie a štruktúru sedimentu (Krist/Krivý 1985, 285). V analýze sú zahrnuté iba nálezy štiepanej kamennej industrie. Ostatné nálezy (skupina opracovaných a neopracovaných kameňov) sa do analýzy nezahrnuli a ich opis je podaný v samostatnej časti.

Analýza použitých surovín (obr. 4 a 5, tabeľa 1) ukázala na výraznú prevahu pazúrika, z ktorého je vyrobená takmer polovica všetkých nálezov a ktorý predstavuje jedinú surovinu importovanú z väčšej vzdialenosti. Vo väčšom množstve je zastúpený ešte obsidián z lokálnych zdrojov, tvoriaci približne jednu tretinu nálezov. V menšom množstve sa na výrobu štiepanej kamennej industrie používal aj limnokvarcit, rohovec, rádiolarit, jaspis a iné suroviny. Ich zdroje sú buď lokálne, alebo sa nachádzajú v nie veľkej vzdialenosti.

Najviac používanou surovinou na výrobu nástrojov bol pazúrik, z ktorého je 473 nálezov, čo predstavuje 49,32% štiepanej industrie. Nálezy z pazúrika prevažne majú na celom povrchu svetlosivú až modrobielu patinu, vnútorná hmota je tmavosivá až sivohnedá, kôra zachovaná na niektorých kusoch je hladká, zväčša sivobielej farby. Ložiská pazúrika sa na našom území nevyskytujú, teda pazúrik je u nás jednoznačným importom. V prípade analyzovaných nálezov možno predpokladať, že ide o tzv. baltický kriedový pazúrik, no v malom množstve sa vyskytuje i pazúrik označovaný ako volynský. Najbližšie ložiská baltického pazúrika sa nachádzajú v morénových útvaroch južného Poľska. Ich vzdialenosť od lokality je okolo 400-500 km. Volynský pazúrik má najbližšie zdroje v povodí Dnestra, vzdialené od lokality 250-300 km.

Baltický kriedový pazúrik je senónskeho veku. Jeho primárne zdroje sú v Pobaltí, presnejšie v kriedových vápencoch južného pobrežia Baltického mora, v oblasti od západného Pomoranska po Šlezvicko-Holštajnsko. Zo svojich primárnych ložísk bolí konkrétne baltického pazúrika pôsobením ľadovca (hlavne počas glaciálu riss) transportované a uložené v morénach a iných glaciofluviálnych sedimentoch v severnej časti strednej Európy. V sekundárnych polohách sa tak vyskytuje na širokom území od Pomoranska až po Horné Šlezsko, ale jeho výskyt je známy aj z východného Nemecka, stredného Poľska, severného Malopoľ-

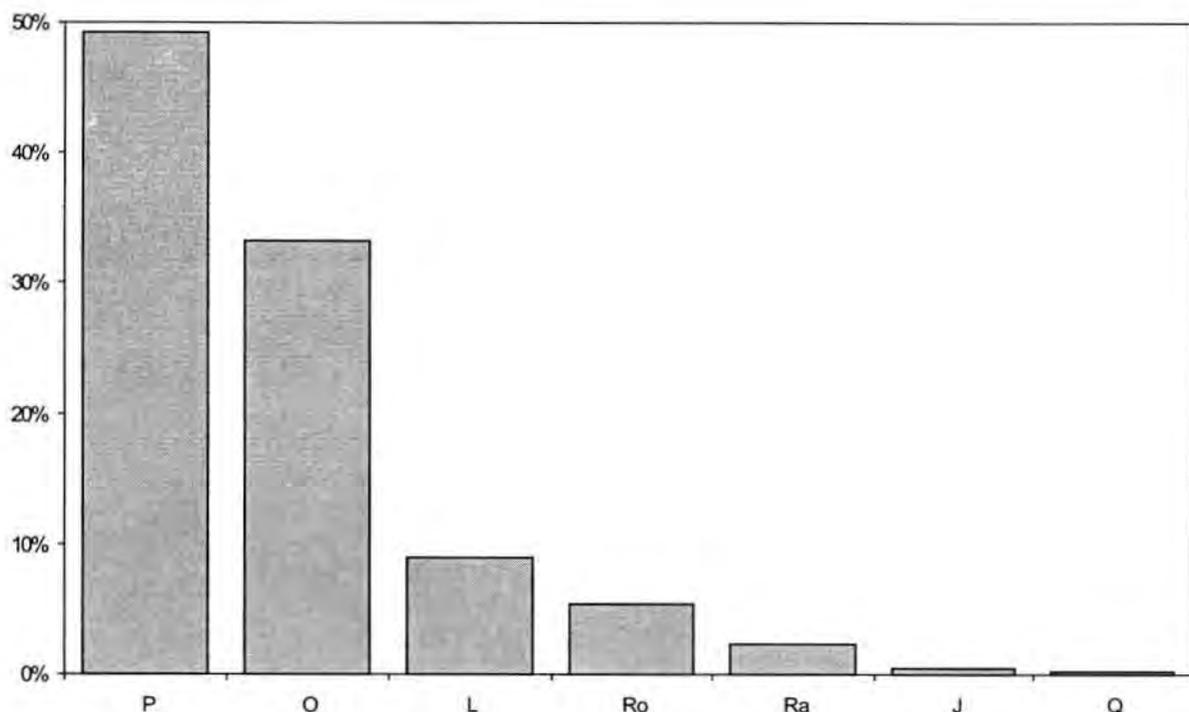
ska a zasahuje i na severnú Moravu a do severných Čiech. V závislosti od miesta prvotného uloženia a vzdialenosti od primárneho zdroja majú konkrétne baltického pazúrika rôznu veľkosť, rôznu vnútornú štruktúru, rôznu farbu a pod. Farba horniny je prevažne sivá, sivomodrá až modročierne. Jej charakteristickým znakom sú stopy dlhotrvajúceho ľadovcového i vodného transportu - obilá kôra, vyhladený povrch a pod. (Ginter 1974, 11; Ginter/Kozłowski 1969, 14).

Ako „volynský“ pazúrik sa označuje kriedový pazúrik turónskeho veku (mezozoická hornina vyskytujúca sa vo vápencoch vrchnej kriedy), ktorého primárne zdroje sa nachádzajú v oblasti horného a stredného Dnestra a horného Bugu. Často sa nachádza v sekundárnom uložení v morénových útvaroch, prevažne vo forme veľkých hlúz pokrytých hladkou sivobiellou kôrou. Farba kremitej masy je sivo- až hnedočierne a podobá sa senónskemu baltickému pazúriku z glaciálnych sedimentov (Ginter 1974, 10; Kamínská 1991, 25; Přichystal 1978, 174).

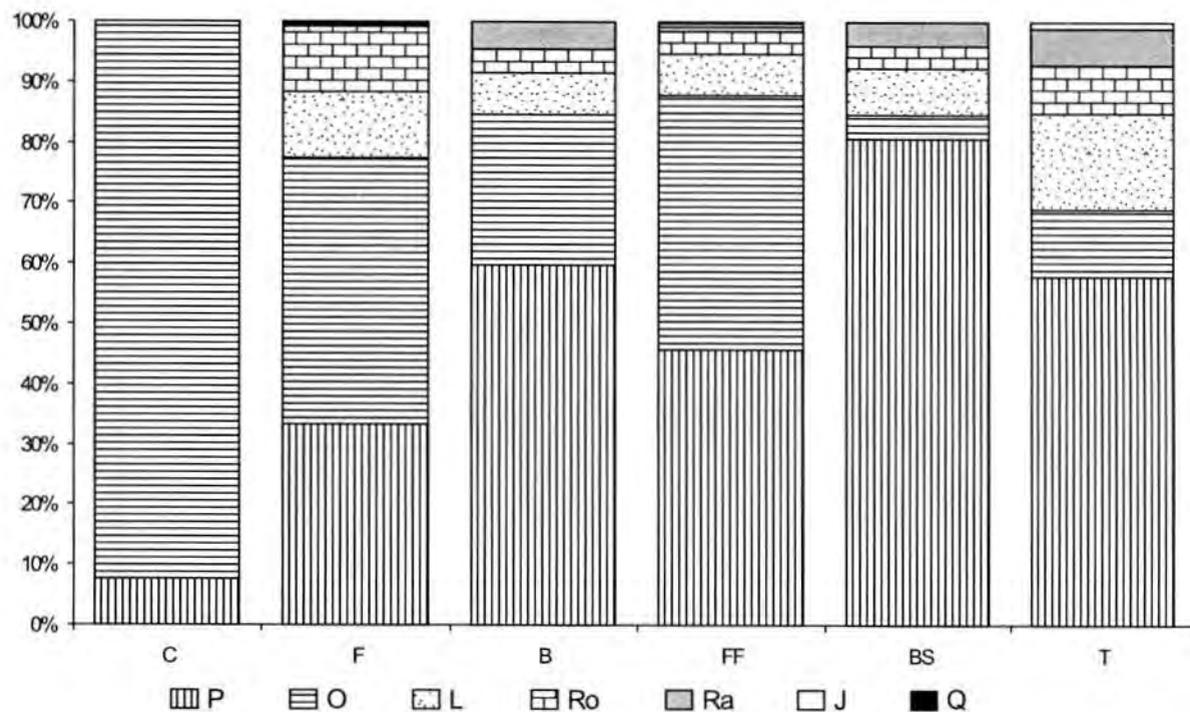
Druhou najpoužívanjšou surovinou na lokalite bol obsidián, z ktorého sa našlo 319 kusov a tvorí tak 33,26% štiepanej industrie. Nájdené obsidiány sú čiernej farby, jemnejšie úlomky presvitajú do sivočierne. Majú charakteristický lastúrovitý lom a väčšina má sklovitý lesk, no vyskytujú sa i matné kusy. Kôra, ktorá sa na niektorých kusoch zachovala, je výrazne zbrázdená.

Ložiská obsidiánov sa u nás nachádzajú na východnom Slovensku. Ich najbohatší výskyt je práve v oblasti Zemplínskych vrchov, kde je v súčasnosti známych 4-5 primárnych zdrojov (Viničky, Malá Bara, Veľká Bara - kóta Piliš, Streda nad Bodrogom), v staršej geologickej literatúre sa však uvádzajú i ďalšie výskyt (Ivan 1962, 1-5; 1964, 144; Janšák 1935, 5, 6; Kamínská/Đuda 1985, 121, 122). Druhou možnou oblasťou výskytu sú Slanské vrchy (lokalita Byšta), tu sa však obsidiány nenašli v pôvodnej polohe (Kamínská/Đuda 1985, 121). Blízke ložiská obsidiánov sa nachádzajú ešte v Maďarsku, v oblasti Tokajských vrchov, ktoré v podstate predstavujú pokračovanie Slanských vrchov južným smerom (Biró 1987, 183-191; Williams/Nandris 1977, 207-219; Williams/Warren/Nandris 1984, 183-212).

Použitý obsidián je teda s najväčšou pravdepodobnosťou surovinou pochádzajúcou z miestnych zdrojov, z oblasti Zemplínskych vrchov. I keď sa tu dnes na známych ložiskách nachádzajú na povrchu iba hlúzy malých rozmerov, v minulosti iste nebol problém nájsť v tejto oblasti obsidiány potrebnej veľkosti. Ich terajší nedostatok môže súvisieť s vyzbieraním obsidiánových hlúz v povrchovej vrstve už počas praveku. Dokazuje to aj množstvo archeologických lokalít s početnou obsidiáno-

Obr. 4. Kašov I, spodná vrstva. Diagram zastúpenia surovín štiepanej kamennej industrie. P - pazúrik; O - obsidián; L - limnokvarcit; Ro - rohovec; Ra - rádiolarit; J - jaspis; Q - kremeň.

Obr. 5. Kašov I, spodná vrstva. Diagram zastúpenia surovín v rámci jednotlivých skupín štiepanej kamennej industrie. C - jadrá; F - úštepky; B - čepele; FF - fragmenty úštepov a odštepky; BS - rydlové triesky; T - hotové nástroje. Legenda: P - pazúrik; O - obsidián; L - limnokvarcit; Ro - rohovec; Ra - rádiolarit; J - jaspis; Q - kremeň.

Tabela 1. Kašov I, spodná vrstva. Surovinové zloženie jednotlivých skupín štiepanej kamennej industrie. RM - surovina; C - jadrá; FF - fragmenty úštepov a odštepky; F - úštepy; B - čepele; T - nástroje; BS - rydlové triesky; N - počet; P - pazúrik; O - obsidián; L - limnokvarcit; Ro - rohovec; Ra - rádiolarit; J - jaspis; Q - kremeň; S - spolu.

RM	C	FF	F	B	T	BS	N	%
P	1	203	43	106	99	21	473	49,32
O	12	186	57	44	19	1	319	33,26
L	-	31	14	12	27	2	86	8,97
Ro	-	16	14	7	14	1	52	5,42
Ra	-	3	-	8	10	1	22	2,29
J	-	3	-	-	2	-	5	0,52
Q	-	1	1	-	-	-	2	0,21
S	13	443	129	177	171	26	959	100

vou industriou nielen v okolí Zemplínskych vrchov, ale na celom východnom Slovensku, ako aj doložené importy tejto suroviny vo vzdialenejších oblastiach (Kaminská 1986a, 224).

Ďalšou častejšie používanou surovinou bol limnokvarcit, z ktorého je 86 nálezov, teda 8,97% štiepanej industrie. Medzi limnokvarcitu sa zaradilo i niekoľko opálovo-chalcedónových silicítov. Majú podobný vzhľad ako limnokvarcitu, od ktorých sa len ťažko makroskopicky odlišujú. Farba používaných limnokvarcítov je najčastejšie žltá až žltohnedá, často sú priehľadné alebo slabo priehľadné, pokryté sú vrstvou patiny bielej až hrdzavožltej farby.

Zdroje limnokvarcítov na Slovensku sú v dvoch oblastiach. V oblasti Žiarskej kotliny (Lutila, Stará Kremnička, Slaská) sú limnokvarcitu sarmatského veku a ich druhotné zdroje sa nachádzajú i pozdĺž dolného toku Hrona. Druhá oblasť výskytu limnokvarcítov je východné Slovensko, kde sú mladšie ako stredoslovenské, teda panónskeho veku. Ich najväčší výskyt je v okolí Banského v Slanských vrchoch, menej v Zamutove, Slančiku a v druhotnej polohe na Dargove (Kaminská 1991, 20; Mišík 1969, 125; 1975, 94). Ďalšou oblasťou výskytu limnokvarcítov sú Tokajské vrchy v Maďarsku a predhorie Bukových vrchov (Simán 1987, 95-99).

Limnokvarcitu použité v Kašove môžu pochádzať tak z východného Slovenska, ako aj z Maďarska, mohli sa teda dovážať z rôznych oblastí (približne na vzdialenosť 40 až 60 km). Oblasťami výskytu opálov a chalcedónov sú Slanské i Zemplínske vrchy, kde je známe ich ložisko pri Veľatoch (Kaminská 1991, 20). V prípade Kašova tak predstavujú lokálnu surovinu.

V menšom množstve je na lokalite zastúpený rohovec, a to 52 kusmi, čo tvorí 5,42% štiepanej industrie. Farba rohovcov je hnedá a šedá, ale bývajú aj svetlosivé a červenohnedé variety.

Rhovce sa vyskytujú vo veľmi početných stratigrafických horizontoch takmer vo všetkých poho-

riach Slovenska, ale aj v štrkoch slovenských riek (Mišík 1975, 103, 104). Na východnom Slovensku je to hlavne oblasť bradlového a flyšového pásma, odkiaľ sa tokmi riek transportovali aj do južnejších častí krajiny. Ďalšie zdroje rohovcov sa nachádzajú v oblasti severného Maďarska, najmä v údoliach Bukových hôr, kde sa vyskytujú vo forme riečného štrku. Uvedené zdroje sú však často pre zlú kvalitu suroviny, spôsobenú popraskaním a následným vyžrážaním kalcitom, ako i pre formu, v ktorej sa vyskytujú, nevhodné na štiepanie, teda aj na výrobu nástrojov (Kaminská 1991, 24), preto sa pravdepodobne nepoužívali vo veľkom množstve. Ako zdroj rohovcov používaných na lokalite by najskôr pripadali do úvahy štrky východoslovenských riek, hlavne Laborca a Ondavy.

V malom množstve sa na výrobu nástrojov používal i rádiolarit červenohnedej a hnedej farby, ktorý je zastúpený 22 kusmi, t. j. 0,52% štiepanej industrie. Výskyt rádiolaritov je na Slovensku hojný. Najtypickejšie sú v kysucko-pieninskej sérii bradlového pásma, často i v povodí riek pritekajúcich z tejto oblasti (Mišík 1975, 126). Ich najbližším zdrojom by tak mohlo byť povodie Ondavy a Laborca.

Minimálne sa použil i jaspis (5 ks) a kremeň (1 ks), ktoré predstavujú miestne suroviny. Použitie jaspisy majú červenú farbu. Ich primárne zdroje sú známe priamo v oblasti Zemplínskych vrchov, presnejšie z okolia obce Zemplín (Kaminská 1991, 20).

Technologická a typologická analýza

Skladba štiepanej kamennej industrie vychádza z analýzy hlavných technologických skupín (tabela 2). Najpočetnejšou skupinou sú fragmenty úštepov, malé úštepy a odštepky, ktoré tvoria takmer polovicu nálezového inventára. Ďalšou skupinou sú čepele nasledované skupinou retušovaných nástrojov, úštepami a rydlovými trieskami. Jadrá predstavujú najmenej početnú skupinu nálezov.

	N	%
C	13	1,4
FF	443	46,2
F	129	13,4
B	177	18,5
T	171	17,8
BS	26	2,7
S	959	100

Tabela 2. Kašov I, spodná vrstva. Zastúpenie jednotlivých skupín štiepanej kamennej industrie. N - počet; C - jadrá; FF - fragmenty úštepov a odštepky; F - úštepy; B - čepele; T - nástroje; BS - rydlivé triesky; S - spolu.

TC	IS	FS	RS
a	-	-	7
b	-	-	2
c	-	2	1
d	-	-	1
S	-	2	11

Tabela 3. Kašov I, spodná vrstva. Jadrá. Legenda: TC - typ jadra; IS - počiatočný stav; FS - pokročilá fáza redukcie; RS - fáza úplného vyťaženia; a - jednopodstavové; b - dvojpodstavové; c - zmenená orientácia; d - neurčené; S - spolu.

	N	%
a	220	49,7
b	155	35
c	68	15,3
S	443	100

Tabela 4. Kašov I, spodná vrstva. Fragменты úštepov a odštepky. N - počet; a - odštepy a odštepky; b - fragmenty úštepov; c - malé úštepy (< 1,5 cm); S - spolu.

	N	%
a	73	56,6
b	27	20,9
c	14	10,9
d	9	7
e	6	4,6
S	129	100

Tabela 5. Kašov I, spodná vrstva. Pokrytie dorzálny strany úštepov kôrou. N - počet; a - bez kôry; b - do 25% povrchu; c - do 50% povrchu; d - do 75% povrchu; e - úplné pokrytie; S - spolu.

	N	%
a	53	46,5
b	32	28,1
c	13	11,4
d	8	7
e	4	3,5
f	4	3,5
S	114	100

Tabela 6. Kašov I, spodná vrstva. Smery negatívov na dorzálny strane úštepov (kusy bez kôry alebo s kôrou až do 50% povrchu). N - počet; a - rovnobežné; b - priečne; c - protismerne; d - dostredivé; e - z hrany jadra; f - iné; S - spolu.

	N	%
a	57	44,2
b	26	20,2
c	15	11,6
d	13	10,1
e	6	4,6
f	12	9,3
S	129	100

Tabela 7. Kašov I, spodná vrstva. Charakter pätky na úštepoch. N - počet; a - hladká; b - prirodzená s kôrou; c - s rímsou alebo bodová; d - upravená jedným negatívom; e - facetovaná; f - neurčená; S - spolu.

	N	%
a	147	83,1
b	20	11,3
c	4	2,25
d	4	2,25
e	2	1,1
S	177	100

Tabela 8. Kašov I, spodná vrstva. Pokrytie dorzálny strany čepele kôrou. N - počet; a - bez kôry; b - s kôrou na laterálnej strane; c - s kôrou na distálnej strane; d - s kôrou na laterálno-distálnej strane; e - úplné pokrytie; S - spolu.

Jadrá

Jadrá, ktoré predstavujú základný polotovár pri výrobe nástrojov, sú v nálezovom inventári zastúpené pomerne málo. Spodná vrstva obsahovala celkom iba 13 kusov jadier alebo ich zvyškov (tabela 3), čo tvorí 1,4% všetkých nálezov štiepanej kamennej industrie.

Takmer všetky (12 ks) nájdené jadrá sú vyrobené z obsidiánu, iba jeden kus je z pazúrika. Je to zaujímavé hlavne z toho dôvodu, že pazúrik ako surovina tvorí takmer 50% celého nálezového súboru a obsidián len 33%.

Prevažná väčšina (11 ks) predstavuje len zvyšky alebo fragmenty jadier, ktoré z hľadiska výrobného procesu možno považovať za jadrá v stave úplného vyťaženia. Zvyšok, dve obsidiánové jadrá guľovitého tvaru, možno označiť ako jadrá v pokročilej fáze redukcie. Žiadne pripravené alebo počiatočné jadrá, ani celé kusy suroviny sa nenašli. Sedem kusov predstavuje jadrá jednopodstavové, tri kusy majú zmenenú orientáciu a dve jadrá sú dvojpodstavové. Jedno jadro sa nedá presne určiť.

Fragmenty úštepov a odštepky

Odštepky, fragmenty úštepov a malé úštepy tvoria najpočetnejšiu skupinu nálezov. Celkom sa ich v spodnej vrstve našlo 443 kusov (tabela 4), čo predstavuje 46,2% všetkých nálezov štiepanej industrie.

V surovinovom zložení tejto skupiny nálezov má miernu prevahu pazúrik (takmer 46%) nad obsidiánom (okolo 42%). Z ďalších surovín sa vyskytuje limnokvarcit (7%), v malom množstve rohovec, rádiolarit, jaspis a výnimočne i kremeň (spolu 5%).

Väčšinu nálezov z tejto skupiny tvoria drobné odštepky i väčšie nepravidelné odštepky (220 ks = 49,7%), ktoré predstavujú odpad pri odbíjaní a retušovaní čepelí a úštepov, ako i odpad pri úprave jadier. Ich prevažná väčšina je z pazúrika (104 ks = 47%) a obsidiánu (97 ks = 44%), zvyšok dopĺňajú ďalšie suroviny.

Zvyšných 50% nálezov tejto skupiny tvoria bližšie neurčiteľné fragmenty úštepov (155 ks = 35%) a drobné úštepy, ktorých dĺžka nepresahuje 1,5 cm (68 ks = 15,3%). Aj tu má v surovinovom zložení mierne prevahu pazúrik (45%) nad obsidiánom (40%).

Úštepy

Nálezový súbor obsahuje 129 úštepov, čo predstavuje 13,4% nálezov štiepanej industrie. Analýza jednotlivých kusov sa sústreďuje na charakteristiku pokrytia úštepov kôrou (tabela 5), smery negatívov na dorzálnej strane (tabela 6), charakter pätky (tabela 7) a rozmery úštepov.

V zložení suroviny je na prvom mieste obsidián, z ktorého je vyrobených 44,2% úštepov (57 ks), za ním nasleduje pazúrik, z ktorého je 33,3% úštepov (43 ks). V menšej miere sa pri výrobe použil rohovec (10,8% = 14 ks) a limnokvarcit (10,1% = 13 ks) a jedným kusom je zastúpený opál a kremeň (1,6%).

Viac ako polovica úštepov (56,6% = 73 ks) je úplne bez kôry, zvyšok má dorzálnu stranu čiastočne alebo úplne pokrytú kôrou. U 20,9% úštepov zaberá kôra do 25% povrchu, 10,9% je kôrou pokrytých na 50% povrchu, kôru zaberajúcu 75% povrchu má 7% úštepov a 4,6% je kôrou pokrytých úplne. Viac ako dve tretiny takýchto úštepov (67,9%) je z obsidiánu, čo sa zhoduje i z nálezmi jadier, kde má obsidián tiež výraznú prevahu. Tento fakt umožňuje predpokladať, že na sídlisku prebiehali všetky fázy prípravy a redukcie jadier. Ako hlavná surovina sa používal domáci obsidián.

Analýza smeru negatívov na dorzálnej strane úštepov (nie sú v nej zahrnuté kusy, ktoré majú dorzálnu stranu úplne alebo na 75% pokrytú kôrou) ukazuje, že takmer ich polovica (46,5%) má smery negatívov rovnobežné a pochádza zo súbežnej redukcie jadra. Pričné smery negatívov má 28,1% úštepov, protismerné má 11,4% a zvyšných 14% tvoria úštepy s inými smermi.

Analýza charakteru pätky poukazuje na prevahu úštepov s hladkou pätkou (44,2%), za ňou nasleduje prirodzená pätká s kôrou (20,2%), pätká s rímsou alebo bodová (11,6%), pätká upravená jedným negatívom (10,1%) a najmenej sa vyskytuje pätká facetovaná (4,6%). Pri zvyšných 9,3% sa pätká nedá presne určiť.

Dĺžka úštepov je dosť variabilná a pohybuje sa v rozmedzí od 14 do 75 mm. Priemerná dĺžka je 33,5 mm a väčšina úštepov má dĺžku od 20 do 40 mm. Priemerná šírka úštepov je 24 mm - minimálna je 6 mm, maximálna 72 mm, najbežnejšia je od 15 do 30 mm. Hrúbka sa u väčšiny kusov pohybuje v rozmedzí 3 až 12 mm - minimálna je 2 mm, maximálna 31 mm a priemerná hodnota je 7,5 mm.

Čepele

Nálezový inventár obsahuje spolu 177 neretušovaných čepelí, kompletných kusov alebo len ich fragmentov, čo predstavuje 18,5% nálezov štiepanej industrie. Technologická analýza sa sústreďuje na pokrytie kôrou (tabela 8), smery negatívov na dorzálnej strane (tabela 9), charakter pätky (tabela 10) a na bod úderu (tabela 11). Z morfológického hľadiska sa analyzovali tvar bokov (tabela 12), priečny a pozdĺžny prierez (tabela 13; 14), fragmentácia nekompletných kusov (tabela 15) a rozmery celých čepelí (obr. 6-8).

	N	%
a	116	65,5
b	31	17,5
c	13	7,4
d	3	1,7
e	14	7,9
S	177	100

Tabela 9. Kašov I, spodná vrstva. Čepele podľa negatívov na dorzálnnej strane. N - počet; a - z jednopodstavového jadra; b - z dvojpodstavového jadra; c - z hrany jadra; d - druhotné z hrany jadra; e - neurčené; S - spolu.

	N	%
a	71	64,5
b	16	14,6
c	8	7,3
d	15	13,6
S	110	100

Tabela 10. Kašov I, spodná vrstva. Charakter pätky na čepeliach. N - počet; a - hladká; b - s rímsou alebo bodová; c - upravená jedným negatívom; d - iná; S - spolu.

	PP	Bb
a	41,8%	64,5%
b	58,2%	35,5%

Tabela 11. Kašov I, spodná vrstva. Viditeľnosť bodu úderu a bulbusu na čepeliach. PP - bod úderu; Bb - bulbus; a - dobre viditeľný; b - nedá sa pozorovať.

	N	%
a	60	33,9
b	55	31,1
c	37	20,9
d	14	7,9
e	11	6,2
S	177	100

Tabela 12. Kašov I, spodná vrstva. Tvar bokov na čepeliach. N - počet; a - paralelný; b - nepravidelný; c - konvergentný; d - divergentný; e - neurčený; S - spolu.

	N	%
a	80	45,2
b	56	31,6
c	41	23,2
S	177	100

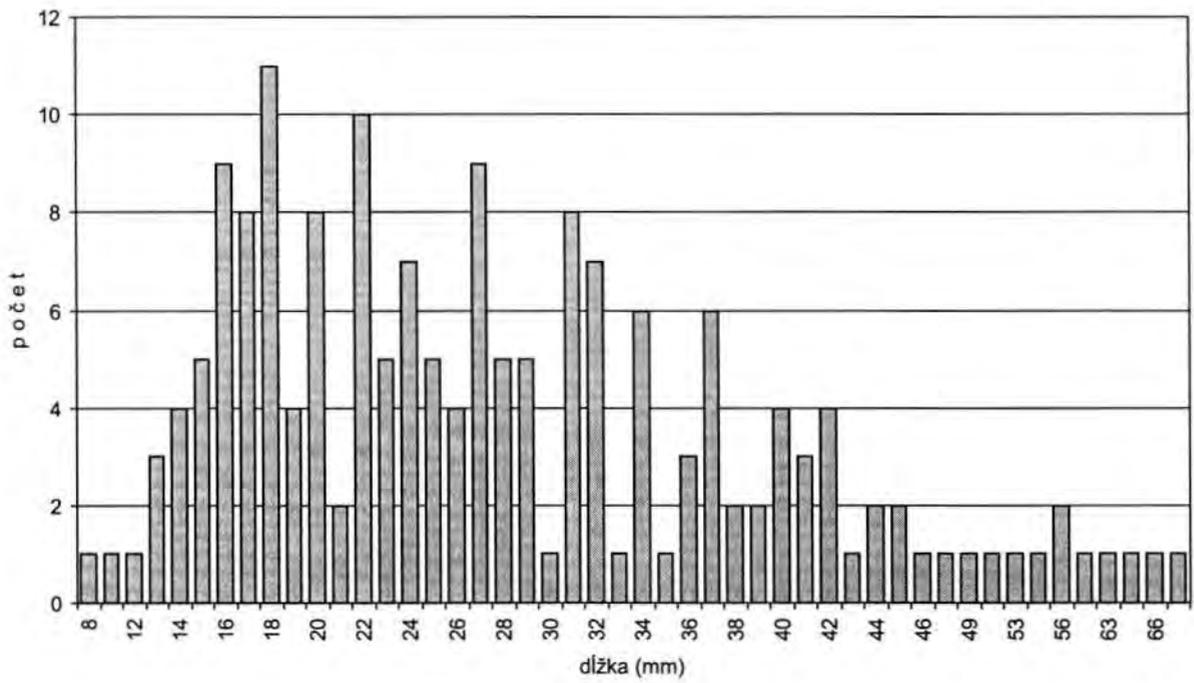
Tabela 13. Kašov I, spodná vrstva. Priečný prierez čepeli. N - počet; a - nepravidelný; b - trojuholníkovitý; c - trapézovitý; S - spolu.

	N	%
a	76	42,9
b	58	32,8
c	43	24,3
S	177	100

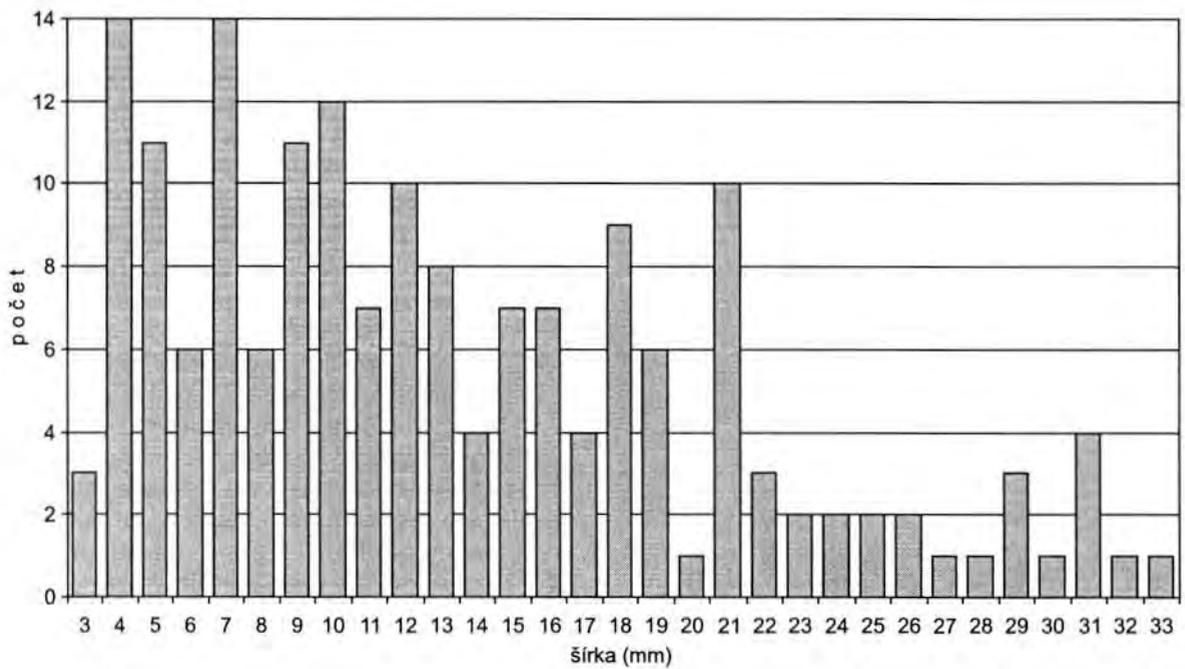
Tabela 14. Kašov I, spodná vrstva. Pozdĺžny profil čepeli. N - počet; a - rovný; b - nepravidelný; c - vypuklý; S - spolu.

F	N	%
a	36	30,5
b	15	12,7
c	30	25,4
d	15	12,7
e	22	18,7
S	118	100

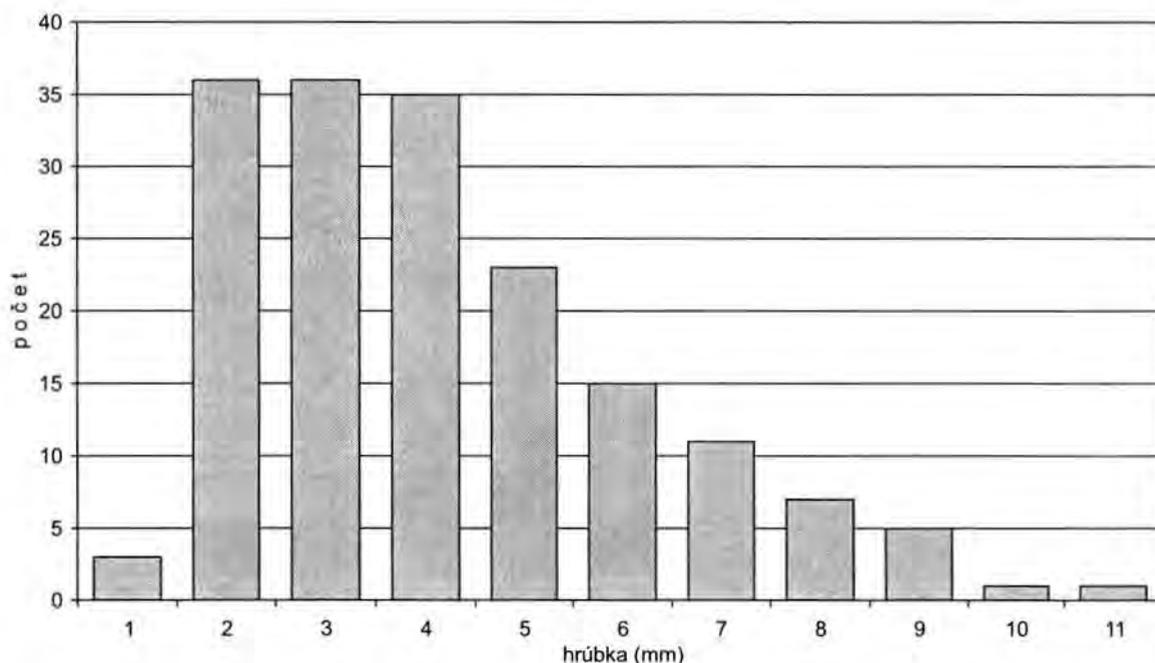
Tabela 15. Kašov I, spodná vrstva. Fragmentácia čepeli. F - fragmenty; N - počet; a - proximálne; b - proximálno-mesiálne; c - mesiálne; d - mesiálno-distálne; e - distálne; S - spolu.

Obr. 6. Kašov I, spodná vrstva. Diagram znázorňujúci dĺžku čepelí.

Obr. 7. Kašov I, spodná vrstva. Diagram znázorňujúci šírku čepelí.

Obr. 8. Kašov I, spodná vrstva. Diagram znázorňujúci hrúbku čepelí.

Na ich výrobu sa v prevažnej miere používal pazúrik (59,9% = 106 ks) a domáci obsidián (24,9% = 44 ks). V malom množstve je zastúpený limnokvarcit (6,8% = 12 ks) a najmenej rádiolarit (4,5% = 8 ks) a rohovec (3,9% = 7 ks).

Prevažná väčšina čepelí (83,1% = 147 ks) je bez kôry, u zvyšných kusov sa kôra vyskytuje v rôznej časti. Na laterálnej strane má kôru 11,3% čepelí, v distálnej a rovnako aj v laterálno-distálnej časti má kôru 2,25% kusov a úplne pokrytie dorzálny strany kôrou má 1,1% čepelí. Z hľadiska použitia suroviny je pomer medzi pazúrikom a obsidiánom (najviac zastúpené suroviny) zhruba rovnaký pri čepeliach s kôrou (14 ks pre pazúrik a 10 ks pre obsidián), pri čepeliach bez kôry má však pazúrik nad obsidiánom výraznú prevahu (92 ks, t. j. 62,6% pre pazúrik a 34 ks, t. j. 23,1% pre obsidián).

V súbore výrazne prevyšujú čepele odbíjané z jednopodstavového jadra (116 ks = 65,5%) nad čepelami z dvojpodstavových jadier (31 ks = 17,5%), pričom v surovine má opäť výraznú prevahu pazúrik. Minimálne sú zastúpené čepele z hrany jadra (13 ks = 7,4%) a čepele, ktoré ešte majú stopy hrany jadra (3 ks = 1,7%). Rovnako aj tu prevažuje pazúrik. Vzhľadom na svoju nekompletnosť sa 14 kusov (7,9%) nedá presne analyzovať.

Analýza pätky ukazuje, že 64,5% má hladkú pätku, ktorá sa objavuje predovšetkým na čepeliach vyrobených z pazúrika (66,2%). Menej sú zastúpené pätky s rímsou alebo bodové (14,5%) a pätky upravené jedným negatívom (7,3%). Minimálne sa vyskytujú pätky facetované, pätky upravené nie-

koľkými negatívami, pätky klinové a prirodzené pätky s kôrou.

Viditeľnosť bodu úderu má 41,8% kusov a na 58,2% čepeliach (prevažne s hladkou pätkou) sa nedá pozorovať. Bulbus na ventrálnej strane je viditeľný pri 64,5% a pri 35,5% sa nedá pozorovať. Prevládanie hladkej pätky a absencia bodu úderu nasvedčuje o používaní mäkkého otľakača.

Z morfolologickej analýzy vyplýva, že 33,9% čepelí má tvar bokov paralelný a 31,1% má tvar nepravidelný. Často sa vyskytuje i konvergentný tvar (20,9%), menej je zastúpený tvar divergentný (7,9%). Vzhľadom na nekompletnosť sa pri 6,2% tvar nedá presne určiť. Priečny prierez je najčastejšie nepravidelný (45,2%), menej trojuholníkovitý (31,6%) a najmenej trapézovitý (23,2%). Tento údaj ale môže byť skreslený tým, že na fragmentoch sa táto vlastnosť nedá objektívne pozorovať. Podobne je to i v prípade sledovania pozdĺžneho profilu čepelí - rovný profil má 42,9%, nepravidelný profil má 32,8% a vypuklý profil má 24,3%. Rovný profil je charakteristický hlavne pre čepele s rovnobežnými bokmi, vypuklý je typický pre nepravidelné čepele a nepravidelný tvar pre čepele s nepravidelnými bokmi a nepravidelným prierezom.

Z hľadiska kompletnosti čepelí iba 34% (59 ks) sa zachovalo úplne. Zvyšok (66%) tvoria rôzne fragmenty. Najpočetnejšou skupinou fragmentov sú proximálne časti, ktorých je 30,5% všetkých fragmentov (36 ks), za nimi nasledujú fragmenty zo strednej časti (25,4% = 30 ks), potom distálne (18,7% = 22 ks), proximálno-mesiálne (12,7% = 15 ks) a mesiálno-distálne časti (12,7% = 15 ks).

Pri analýze rozmerov čepelí možno vidieť, že dĺžka sa pohybuje medzi 13 až 76 mm, pričom priemerná dĺžka je 33 mm a najviac kusov je v rozmedzí 20 až 40 mm. Šírka čepelí je od 3 do 43 mm, priemer je 10 mm a najviac ich je v rozmedzí 3 až 12 mm. Hrúbka sa pohybuje od 1 do 12 mm, priemerná hrúbka je 4 mm a najčastejšia je 2 až 5 mm.

Retušované nástroje

Typologická analýza retušovaných nástrojov je založená na výskyte typov podľa klasifikácie cito- vaných francúzskych bádateľov (*Sonneville-Bordes / Perrot 1953*). Spolu sa našlo 171 retušovaných artefaktov, čo predstavuje 17,8% všetkých nálezov štiepanej industrie. Presne typologicky sa dá zaradiť 168 kusov a 3 kusy sa vzhľadom na stav poškodenia neurčili (tabela 16).

Tabela 16. Kašov I, spodná vrstva. Zastúpenie jednotlivých skupín nástrojov. TG - nástrojové skupiny; N - počet; % T - percento nástrojov; % I - percento štiepanej industrie; a - škrabádlá; b - rydlá; c - kombinované nástroje; d - hroty; e - čepele; f - čepielky; g - ostatné nástroje; h - neurčené; S - spolu.

TC	N	%T	%I
a	22	12,9	2,3
b	69	40,3	7,2
c	15	8,8	1,6
d	8	4,6	0,8
e	39	22,8	4,1
f	6	3,5	0,6
g	9	5,4	0,9
h	3	1,7	0,3
S	171	100	17,8

Tabela 17. Kašov I, spodná vrstva. Zastúpenie jednotlivých typov škrabadiel. N - počet; % G - percento príslušnej skupiny; % T - percento nástrojov; a - čepeľové; b - čepeľové s bočnou retušou; c - úštepové; d - nechtovité; e - kýľovité; f - jadrovité; S - spolu.

	N	%G	%T
a	7	31,8	4,1
b	8	36,4	4,6
c	2	9,1	1,2
d	1	4,5	0,6
e	2	9,1	1,2
f	2	9,1	1,2
S	22	100	12,9

• **Škrabádlá** - tvoria málopočetnú skupinu medzi retušovanými nástrojmi. V spodnej vrstve v Kašove sa ich našlo iba 22 kusov (tabela 17), čo predstavuje 12,9% všetkých nástrojov. V surovinovom zložení prevláda obsidián, ktorý je zastúpený 9 kus-

mi, po ňom nasleduje pazúrik (8 ks) a zvyšné škrabádlá sú vyrobené z rohovca a limnokvarcitu.

Najpočetnejšie sú zastúpené čepeľové škrabádlá s bočnou retušou na jednej alebo na oboch stranách - typ 5 (8 ks), po nich nasledujú jednoduché čepeľové škrabádlá - typ 1 (7 ks), ďalej sa vyskytujú škrabádlá úštepové - typ 8 (2 ks), kýľovité - typ 11 (2 ks), jadrovité - typ 15 (2 ks) a nechtovité - typ 10 (1 ks).

Čepeľové škrabádlá (tab. I: 1-7) sú vyrobené na kratších pravidelných čepeliach, v dĺžke od 30 do 40 mm. Šírka sa pohybuje v rozmedzí 16 až 34 mm. V štyroch prípadoch sa zo škrabadla zachovala iba hlavica. Hlavice škrabadiel sú prevažne mierne oblúkovité, formované drobnou polostromou až strmou retušou.

Čepeľové škrabádlá s bočnou retušou (tab. I: 8-15) sú vyrobené na väčších pravidelných čepeliach. Dĺžka sa pohybuje od 44 do 55 mm, šírka od 20 do 30 mm. Výnimku tvorí čepeľové škrabadlo s retušovanými hranami (tab. I: 15) s dĺžkou až 123 mm. Štyri kusy majú odlomenú bázu a z jedného sa zachovala iba hlavica. Hlavice sú viac alebo menej oblúkovito formované, v dvoch prípadoch je hlavica takmer rovná. Retuš hlavice a hrán je, podobne ako u jednoduchých čepeľových škrabadiel, drobná, polostromá až strmá, pričom laterálna retuš sa väčšinou nachádza na oboch stranách.

Dĺžka úštepových škrabadiel (tab. II: 1, 2) je 40 a 44 mm, šírka 26 a 30 mm. Jeden kus predstavuje dosť nevýrazné škrabadlo na nepravidelnom úštepe. Hlavice úštepových škrabadiel sú takmer rovné, s drobnou až nevýraznou strmou retušou.

Kýľovité škrabádlá (tab. II: 3, 6) sú vyrobené na hrubších úštepoch. Z jedného sa zachovala iba hlavica. Hlavice majú oblúkovitý tvar a sú formované vysokou strmou retušou.

Jadrovité škrabádlá (tab. II: 4, 7) predstavujú masívnejšie tvary. Ich dĺžka je 50 a 72 mm, šírka 33 a 44 mm a výška 19 a 31 mm. Hlavica je v oboch prípadoch takmer rovná, formovaná hrubou polostromou retušou.

Nechtovité škrabadlo (tab. II: 5) je vyrobené na krátkom pravidelnom úštepe. Má mierne oblúkovitú hlavicu upravenú drobnou polostromou retušou.

• **Rydlá** - predstavujú najpočetnejšiu skupinu medzi nástrojmi. Celkove sa ich našlo 69 kusov (tabela 18), čo predstavuje 40,3% všetkých nástrojov. Výrazne prevládajú klinové rydlá (51 ks = 73,9%) nad ostatnými typmi.

Najviac je zastúpená skupina klinových rydiel stredných - typ 27 (18 ks), po nich nasledujú klinové rydlá bočné - typ 29 (11 ks), niekoľkonásobné klinové rydlá - typ 31 (11 ks), klinové rydlá na zlomenej čepeli - typ 30 (8 ks) a nakoniec klinové rydlá zakrivené - typ 28 (3 ks).

	N	%G	%T
a	18	26,1	10,5
b	3	4,4	1,8
c	11	15,9	6,4
d	8	11,6	4,6
e	11	15,9	6,4
f	3	4,4	1,8
g	2	2,9	1,2
h	1	1,4	0,6
i	1	1,4	0,6
j	8	11,6	4,6
k	3	4,4	1,8
S	69	100	40,3

Tabela 18. Kašov I, spodná vrstva. Zastúpenie jednotlivých typov rydiel. N - počet; % G - percento príslušnej skupiny; % T - percento nástrojov; a - klinové stredné; b - klinové zakrivené; c - klinové bočné; d - klinové na zlomenej čepeli; e - niekoľkonásobné klinové; f - oblúkovité kanelované; g - hranové na šikmo retušovanej čepeli; h - hranové na vkleslo retušovanej čepeli; i - hranové na vyklenuto retušovanej čepeli; j - niekoľkonásobné zmiešané; k - jadrové; S - spolu.

	N	%G	%T
a	11	73,3	6,5
b	4	26,7	2,3
S	15	100	8,8

Tabela 19. Kašov I, spodná vrstva. Zastúpenie kombinovaných nástrojov. N - počet; % G - percento príslušnej skupiny; % T - percento nástrojov; a - škrabadlo-rydlo; b - rydlo s protiahlym retušovaným koncom; S - spolu.

	N	%G	%T
a	5	62,5	3
b	1	25	0,5
c	2	12,5	1,1
S	8	100	4,6

Tabela 20. Kašov I, spodná vrstva. Zastúpenie jednotlivých typov hrotov. N - počet; % G - percento príslušnej skupiny; % T - percento nástrojov; a - typ la Gravette; b - nevýrazný typ la Gravette; c - drobný typ la Gravette; S - spolu.

	N	%G	%T
a	1	2,6	0,6
b	1	2,6	0,6
c	2	5,1	1,2
d	1	2,6	0,6
e	1	2,6	0,6
f	24	61,5	14
g	9	23	5,2
S	39	100	22,8

Tabela 21. Kašov I, spodná vrstva. Zastúpenie jednotlivých typov čepelí. N - počet; % G - percento príslušnej skupiny; % T - percento nástrojov; a - s otupeným bokom; b - s čiastočne otupeným bokom; c - priečne retušované; d - šikmo retušované; e - vkleslo retušované; f - s jednostrannou retušou; g - s obojstrannou retušou; S - spolu.

	N	%G	%T
a	4	66,6	2,3
b	2	33,4	1,2
S	6	100	3,5

Tabela 22. Kašov I, spodná vrstva. Zastúpenie jednotlivých typov čepielok. N - počet; % G - percento príslušnej skupiny; % T - percento nástrojov; a - s otupeným bokom; b - so spodnou retušou; S - spolu.

	N	%T
a	1	0,6
b	1	0,6
c	2	1,2
d	2	1,2
e	1	0,6
f	2	1,2

Tabela 23. Kašov I, spodná vrstva. Zastúpenie ostatných nástrojov. N - počet; % T - percento nástrojov; a - hoblík; b - vrták; c - vrub; d - dláto; e - driapadlo; f - oškrabovač.

Z ostatných typov sa vyskytujú niekoľkonásobné rydlá zmiešané - typ 41 (8 ks), oblúkovité rydlá kanelované - typ 32 (3 ks), jadrové rydlá - typ 43 (3 ks), hranové rydlá na šikmo retušovanej čepeli - typ 35 (2 ks), hranové rydlo na vkleslo retušovanej čepeli - typ 36 (1 ks) a hranové rydlo na vyklenuto retušovanej čepeli - typ 37 (1 ks).

Prevažná väčšina rydiel je vyrobená z pazúrika (43 ks = 62,3%), v menšom množstve sa vyskytujú rydlá z limnokvarcitu (14 ks) a rohovca (9 ks) a len minimálne je zastúpený obsidián, rádiolarit a jaspis (1 ks).

Klinové rydlá stredné (tab. II: 8-10; III: 1-15) sú prevažne vyrobené na čepeliach, často s odlomenou bázou, ale i na kratších nepravidelných úštepoch a väčšinou na distálnom konci. Dĺžka sa pohybuje od 21 do 72 mm, šírka od 12 do 29 mm. U rydiel na čepeli je častá laterálna drobná polostromá až strmá retuš na jednej alebo na oboch stranách. Rydlová hrana je formovaná dvoma a viac údermi.

Klinové rydlá zakrivené (tab. IV: 1, 2, 5) sú vyrobené na distálnom konci kratších nepravidelných čepelí, v dvoch prípadoch s odlomenou bázou. Dĺžka sa pohybuje od 31 do 44 mm, šírka od 10 do 20 mm. Na jednom kuse je časť hrany čepele upravená plochou drobnou retušou. Vo všetkých prípadoch je pracovná hrana formovaná dvoma rydlovými údermi.

Klinové rydlá bočné (tab. IV: 3, 4, 6-14) sú vyrobené na kratších úštepoch a čepeliach, opäť prevažne na distálnom konci. Dĺžka sa pohybuje od 18 do 41 mm, šírka od 10 do 28 mm. Pracovná hrana je u väčšiny formovaná dvomi údermi. V dvoch prípadoch je laterálna strana upravená plochou retušou, raz na strane rydlového odštetu a raz na strane opačnej.

Klinové rydlá vyrobené na zlomenej čepeli (tab. IV: 15-18; V: 1-3, 6) majú dĺžku od 20 do 44 mm a šírku od 12 do 30 mm. Pracovná hrana je okrem jedného kusa formovaná jedným rydlovým úderom. V dvoch prípadoch sa na opačnej strane rydlového odbitia vyskytuje súvislá laterálna drobná plochá retuš.

Na výrobu niekoľkonásobných klinových rydiel (tab. V: 4, 5, 7-13, 15) sa použili prevažne užšie tenké čepele, ale i masívnejšie, hrubšie formované úštepy. Ich dĺžka sa pohybuje od 27 do 52 mm, šírka od 13 do 31 mm. Rydlá sú sformované viacerými odbitiami na obidvoch koncoch nástroja, pričom sa vyskytujú rôzne kombinácie klinových rydiel. Najčastejšia je kombinácia stredného klinového rydla so zakriveným alebo bočným klinovým rydlom, resp. s klinovým rydlom na zlomenej čepeli, vyskytuje sa aj kombinácia bočného klinového rydla so zakriveným klinovým rydlom a klinovým rydlom na zlomenej čepeli a tiež kombinácia dvoch zakrivených klinových rydiel.

Oblúkovité rydlá kanelované (tab. V: 14; VI: 1, 2) sú vyrobené na kratších úštepoch, jeden kus na čepele so súvislou drobnou polostromou retušou na laterálnej strane. Pracovná hrana je odbitá na distálnom konci nástroja viacnásobným počtom rydlových úderov prevažne jedným smerom. Dĺžka oblúkovitých rydiel je od 24 do 41 mm, šírka od 17 do 30 mm.

Hranové rydlá (tab. VI: 3-6) sú zastúpené tvarmi na šikmo, vkleslo i vyklenuto retušovanej čepeli. Čepele majú odlomenú bázu a na jednej, prípadne na oboch stranách sú upravené čiastkovou alebo súvislou drobnou polostromou retušou. Pracovná hrana je vyrobená v distálnej časti čepele jedným alebo dvoma rydlovými odbitiami. Dĺžka hranových rydiel sa pohybuje od 20 do 49 mm, šírka od 16 do 18 mm.

Niekoľkonásobné rydlá zmiešané (tab. VI: 7-13, 15) sú vyrobené prevažne na fragmentoch hrubších čepelí. Ich dĺžka je od 28 do 45 mm a šírka od 18 do 25 mm. Najčastejšie sa vyskytuje kombinácia klinového a hranového rydla. Pracovné hrany, sformované viacerými rydlovými údermi, sa nachádzajú na obidvoch koncoch nástroja, v jednom prípade sú vyrobené na obidvoch laterálnych stranách spodnej časti zlomenej čepele.

Jadrové rydlá (tab. VI: 14; VII: 1, 2) s dĺžkou od 30 do 53 mm a šírkou od 19 do 29 mm sú vyrobené na zvyšku dvoch pazúrikových jadier a jedného jadra z limnokvarcitu. Rydlová hrana je sformovaná viacerými odbitiami v distálnej časti nástroja.

- *Kombinované nástroje* - v nálezovom inventári sú zastúpené 15 kusmi (tab. 19), čo je 8,8% všetkých nástrojov. V rámci nich výrazne prevažuje kombinácia škrabadla s rydlom - typ 17 (11 ks), zvyšok dopĺňa kombinácia rydla s protílahlým retušovaným koncom - typ 19 (4 ks). Iné kombinácie nástrojov sa neobjavili.

Kombinácie škrabadla s rydlom (tab. VII: 3-13) sú vyrobené na čepeliach a na krátkych úštepoch, s dĺžkou 29 až 58 mm a šírkou 16 až 43 mm. Niektoré čepele majú jednu alebo obe laterálne strany upravené súvislou drobnou plochou až polostromou retušou. Hlavice škrabadiel sa nachádzajú prevažne na distálnom konci nástroja. Majú takmer rovný a mierne oblúkovitý tvar, formované sú polostromou až strmou retušou. Jeden kus predstavuje vysoké kýlovité škrabadlo na masívnejšom zlomenej úštepe (tab. VII: 10), upravené je hrubou strmou retušou. Rydlá sú vyrobené na proximálnej strane nástroja. Najviac sa vyskytujú klinové rydlá stredné, ale aj klinové rydlo zakrivené a bočné a dva kusy predstavujú hranové rydlo na zlomenej čepeli resp. úštepe.

Skupina rydiel s protílahlou retušovanou hranou (tab. VIII: 1-4) je vyrobená na úzkych čepeliach a na krátkych hrubších úštepoch s dĺžkou 30 až 60 mm

a šírkou 17 až 29 mm. Tri kusy predstavujú klínové rydlá, jeden kus hranové rydlo. Pracovné hrany sú odbité viacerými údermi na distálnom alebo proximálnom konci nástroja.

Surovinové zloženie kombinovaných nástrojov ukazuje na prevahu pazúrika (8 ks), ďalej je zastúpený limnokvarcit (4 ks), rohovec (2 ks) a rádiolarit (1 ks). Obsidián sa nevyskytuje vôbec.

- *Hroty* - v nálezovom inventári je skupina hrotov zastúpená 8 kusmi, ktoré možno zaradiť k trom typom la Gravette (tabela 20). Hroty sú vyrobené hlavne z pazúrika (4 ks), ale i z rádiolaritu (2 ks), rohovca a limnokvarcitu.

Najpočetnejšie sú zastúpené hroty la Gravette - typ 48 (tab. VIII: 5-9). Našlo sa iba 5 kusov, ani jeden nie je kompletný. Z troch sa zachovala iba distálna zahrotená časť upravená drobnou polostrmou retušou. Ďalší kus, zachovaný iba v proximálno-mesiálnej časti, je vyrobený na dlhej úzkej čepeľi s bázou strmo retušovanou do ostrého oblúka a bokmi upravenými polostrmou drobnou retušou. Posledný kus predstavuje proximálnu časť hrotu upravenú drobnou strmou retušou do ostrého nepravidelného oblúka.

Zastúpený je i nevýrazný hrot la Gravette - typ 49 (tab. VIII: 10), vyrobený na čepeľovitom ústepe, s pravým bokom upraveným polostrmou retušou v distálnej časti. Našli sa aj dva drobné hroty la Gravette - typ 50 (tab. VIII: 11, 12) - úzka hrotitá čepeľka, ktorá má tesne pri konci odlomený hrot a jej boky sú v proximálnej časti otupené drobnou strmou retušou, a odlomený distálny koniec plochej hrotitej čepeľky, ktorý je tiež upravený strmou retušou.

- *Retušované čepele a čepeľky* - tvoria po rydlách druhú najpočetnejšiu skupinu. Celkove sa ich našlo 45 kusov (tabely 21 a 22), čo predstavuje 26,3% nástrojov. Zastúpené sú siedmimi typmi. Najviac sa vyskytujú čepele s jednostrannou retušou (24 ks) a čepele s obojstrannou retušou (9 ks). Ostatné typy sú zastúpené len ojedinelo. Medzi čepeľkami sa objavujú čepeľky s otupeným bokom a čepeľky so spodnou retušou. Zo surovín tu prevažuje pazúrik, z ktorého je vyrobených 60% čepeľí (27 ks), v malom množstve sa vyskytuje obsidián, limnokvarcit, rohovec a rádiolarit.

Čepeľ s otupenými bokmi - typ 58 (tab. VIII: 13) reprezentuje stredná časť pravidelnej čepele s paralelnými bokmi, po oboch stranách otupená súvislou drobnou strmou retušou.

Čepeľ s čiastočne otupeným bokom - typ 59 (tab. VIII: 14) zastupuje hrotitá čepeľ, v strednej časti na pravom boku otupená drobnou strmou retušou a tesne pri distálnom konci poškodená zlomením.

Priečne retušovaná čepeľ - typ 60 (tab. VIII: 15, 16) sa vyskytuje v dvoch prípadoch - ako krátka nepravidelná čepeľ s distálnym koncom upraveným strmou retušou na dorzálnnej strane a s ľavým bokom v distálnej časti upraveným drobnou polostrmou retušou a ako nepravidelná čepeľ s distálnym koncom upraveným polostrmou retušou na dorzálnnej strane.

Šikmo retušovaná čepeľ - typ 61 (tab. VIII: 18) predstavuje odlomený distálny koniec s drobnou polostrmou retušou na dorzálnnej strane. Ľavý bok je tiež upravený drobnou polostrmou retušou.

Vkleslo retušovaná čepeľ - typ 62 (tab. VIII: 17) je zastúpená ako odlomený distálny koniec s drobnou strmou retušou na dorzálnnej strane.

Najpočetnejšie zastúpenie majú čepele s jednostrannou retušou - typ 65 (tab. VIII: 19-21; IX: 1-21), ktorých sa našlo 24 kusov - kompletných alebo zlomkov. Sú zastúpené pravidelnými i nepravidelnými tvarmi, s jedným bokom upraveným súvislou strmou alebo polostrmou retušou. Ich priemerná dĺžka sa pohybuje od 40 do 60 mm, i keď sa vyskytujú aj väčšie a masívnejšie kusy. Desiat čepeľí sa zachovalo len v proximálnej časti, dva kusy v mesiálnej časti a dva kusy predstavujú distálne časti z masívnejších nepravidelných čepeľí.

Čepele s obojstrannou retušou - typ 66 (tab. X: 1-8) sú zastúpené deviatimi kusmi. Iba dva sa zachovali celé - širšia čepeľ, 66 mm dlhá a 38 mm široká, s konvergentnými bokmi súvislo upravenými polostrmou retušou a nepravidelná čepeľ, 50 mm dlhá a 15 mm široká, s hrotitým koncom a so súvislo strmo retušovanými bokmi. Ďalšie tri čepele majú odlomený distálny koniec, dve sa zachovali ako mesiálne časti a jedna predstavuje fragment distálnej hrotitej časti. Všetky kusy sú vyrobené na pravidelných čepeľiach s rovnobežnými hranami, sú súvislo strmo retušované po oboch stranách a ich dĺžka sa pohybuje od 22 do 37 mm.

Čepeľky s otupeným bokom - typ 85 (tab. X: 9-11) reprezentujú 4 kusy, s dĺžkou od 14 do 31 mm a šírkou 3 až 6 mm, z pravej strany otupené súvislou alebo čiastočnou strmou retušou.

Čepeľka so spodnou retušou - typ 90 (tab. X: 12, 13) sa vyskytuje ako kratšia širšia čepeľ s odlomeným distálnym koncom, ktorej ľavý bok je z ventrálnej strany súvislo retušovaný drobnou plochou retušou, a ako nepravidelná čepeľka z rohovca, s ľavým bokom súvislo upraveným drobnou plochou retušou na ventrálnej strane.

- *Ostatné nástroje* - do tejto skupiny nástrojov patrí hoblík - typ 16, vrták - typ 23, vruby - typ 74, dláta - typ 76, driapadlo - typ 77 a oškrabovače - typ 78 (tabela 23).

Hoblík (tab. X: 15), s rozmermi 36 x 29 x 32 mm, je vyrobený na zvyšku dvojpodstavového jadra z rohovca a jeho pracovná hrana je sformovaná hrubou strmou retušou.

Vrták (tab. X: 14), s rozmermi 63 x 15 x 10 mm, je vyrobený na distálnom konci nepravidelnej pazúrikovej čepele s odlomenou bázou. Má nevýrazný, slabo rozlíšiteľný hrot sformovaný strmou retušou na dorzálnej strane a pričnou plochou retušou na ventrálnej strane nástroja.

Vrub sa vyskytuje v dvoch exemplároch. Ako vrub na fragmente hrubšieho obsidiánového úštepú s časťou kôry (tab. X: 16), s rozmermi 27 x 28 x 11 mm, ktorý je na dorzálnej strane v proximálnej časti upravený drobnou strmou retušou. Aj ako dvojitý vrub na laterálnej strane nepravidelného úštepú z pazúrika (tab. X: 17), s rozmermi 41 x 36 x 9 mm, ktorý má širší vrub v distálnej časti, na dorzálnej strane sformovaný drobnou strmou retušou, a užší vrub v proximálnej časti, vyhotovený jedným odbitím na ventrálnej strane.

Dláto (tab. X: 18), s rozmermi 26 x 21 x 6 mm, predstavuje bazálny fragment rádiolaritovej čepele, v distálnej časti upravený plošnou retušou a odbitím na ventrálnej i dorzálnej strane. Druhý kus je vyrobený na odštepe z obsidiánu s časťou kôry (tab. XI: 1). Má rozmery 39 x 41 x 20 mm a predstavuje masívnejšie dláto, ktorého distálny koniec je upravený hrubou retušou a niekoľkými odbitiami na ventrálnej strane.

Driapadlo (tab. XI: 2), s rozmermi 53 x 46 x 4 mm, je vyrobené na masívnejšom plochom úštepe z pazúrika. Pracovnú hrana predstavuje distálna a pravá laterálna strana, upravená súvislou drobnou polostrmou retušou do mierneho oblúka. Ľavý bok je tiež upravený čiastočnou drobnou polostrmou retušou.

Oškrabovače sa našli dva. Jeden (tab. XI: 3), s rozmermi 43 x 42 x 5 mm, je vyrobený na plochom pazúrikovom úštepe s časťou kôry. Jeho pracovná hrana je vytvorená na distálnom konci strmou drobnou retušou. Súvislou polostrmou drobnou retušou je opracovaný i ľavý bok. Druhý (tab. XI: 4), s rozmermi 54 x 26 x 11 mm, je vyrobený vysokou strmou retušou na distálnom konci nepravidelnej hrubšej krátkej čepele z jaspisu.

• *Fragmenty nástrojov a retušované úštepú* - dopĺňajú skupinu retušovaných nástrojov dvomi fragmentmi retušovanej čepele a jedným fragmentom plochého retušovaného úštepú.

Fragmenty retušovaných čepelí (tab. XI: 5, 6) sa zachovali ako distálne časti hrotitého tvaru s drobnou polostrmou retušou na ľavom, resp. na pravom boku. Oba kusy sú vyrobené z rohovca. Jeden z nájdených fragmentov je prepálený. Typ ná-

stroja sa vzhľadom na odlomenie čepele tesne pri konci nedá presne určiť.

Retušovaný úštep z pazúrika (tab. XI: 7), s rozmermi 42 x 42 x 9 mm, má hrotitý tvar a pravú stranu upravenú súvislou polostrmou retušou. Druhý bok je v distálnej časti poškodený zlomením a v proximálnej časti má čiastočnú drobnú retuš. Dorzálna strana je bez kôry, s negatívmi idúcimi z protiľahlých smerov. Päťka je facetovaná a uhol, ktorý zvierá s ventrálnou stranou, je tupý.

Rydlové triesky

Samostatnú skupinu nálezov štiepanej kamennej industrie predstavujú rydlové triesky (26 ks). Možno ich rozdeliť na rydlové triesky 1. série a rydlové triesky 2. série, ktoré pochádzajú zo znovuobnovenia rydiel.

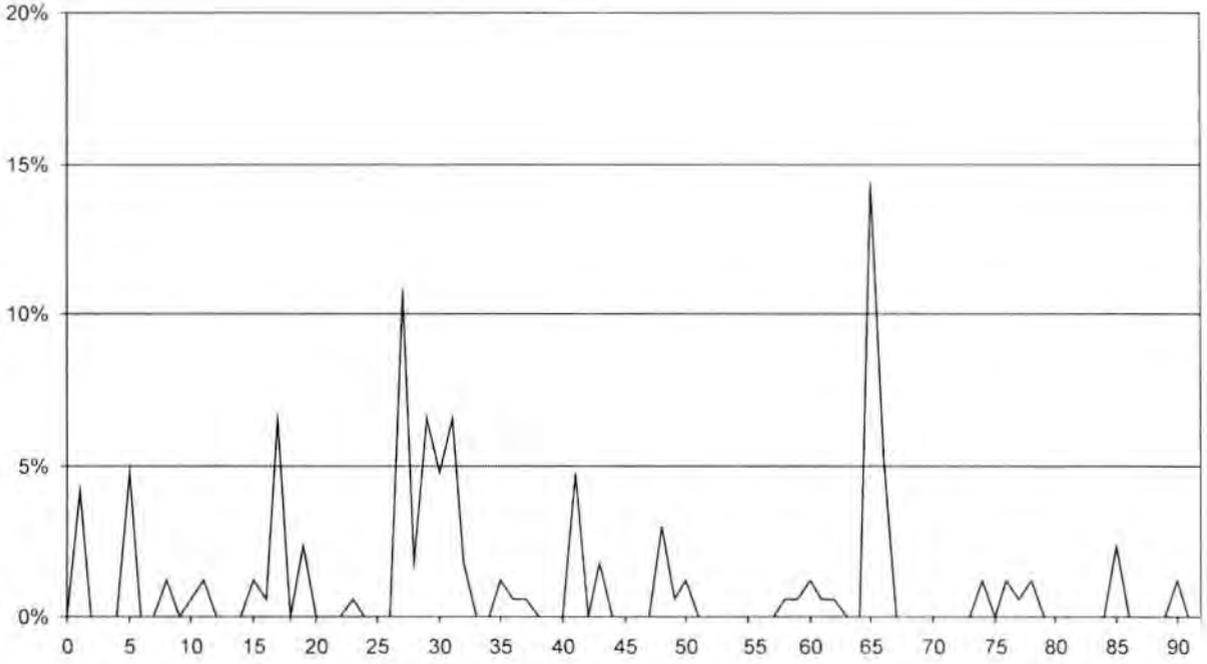
Rydlové triesky 1. série predstavuje 17 kusov (65%), z nich 12 má prvotnú laterálnu retuš vyhotovenú ešte pred odbitím rydla. Triesky 2. série sú zastúpené 9 kusmi (35%), z nich 5 je s prvotnou laterálnou retušou. Dĺžka rydlových triesok sa pohybuje od 13 do 53 mm, väčšina je v rozmedzí 20 až 30 mm, šírka je od 3 do 10 mm.

V surovinovom zložení, podobne ako u rydiel, prevažuje pazúrik, z ktorého je vyrobených 81% kusov. Zvyšných 19% tvorí limnokvarcit (2 ks), obsidián, rohovec a rádiolarit (1 ks).

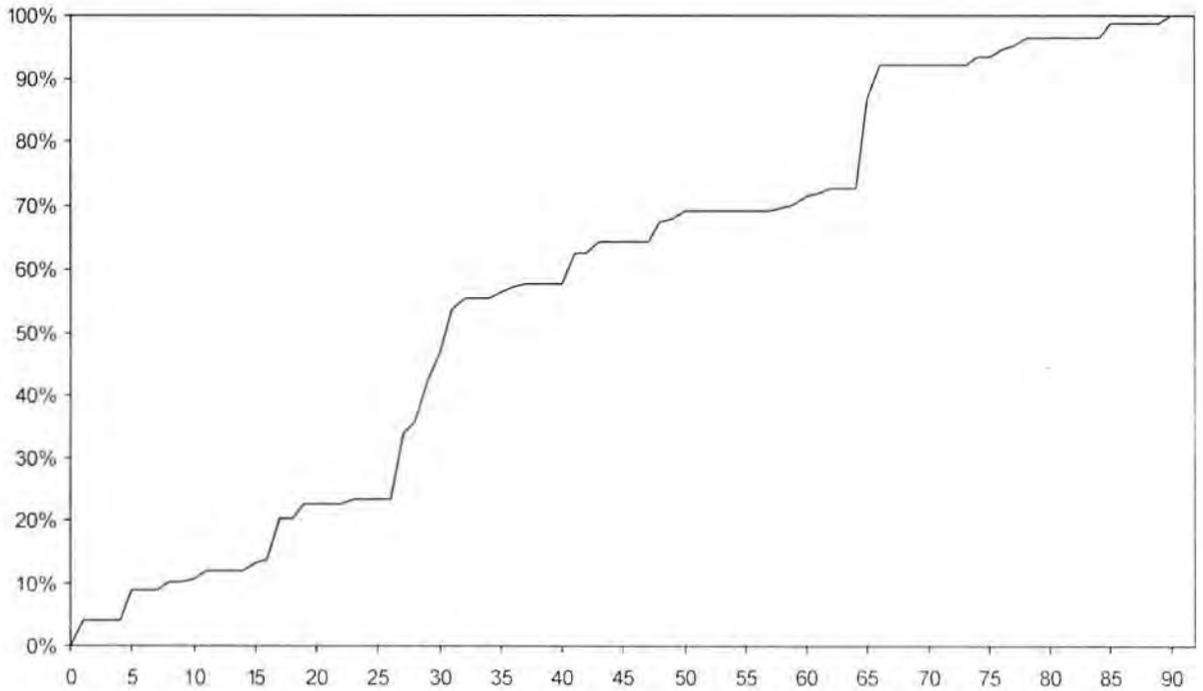
Zhodnotenie industrie

Štiepaná kamenná industria z Kašova I, spodnej vrstvy, sa môže opísať ako gravettenská, avšak bez špecifických alebo charakteristických znakov, ktoré by umožnili jej presnejšie zaradenie. Typickou črtou tejto industrie je výrazná prevaha cudzích, extralokálnych surovín, vysoký podiel drobného výrobného odpadu a v nástrojovej skladbe prevaha rydiel nad škrabadlami a pomerne vysoké zastúpenie retušovaných čepelí. Celkový charakter typologickej skladby retušovaných nástrojov a pomerne zastúpenie jednotlivých typov a ich skupín ukazujú celkové i čiastkové indexy a indexy charakteristických skupín (tabela 24), ako aj diagram a hromadný graf industrie (obr. 9 a 10).

Technologická analýza štiepanej kamennej industrie ukázala, že na sídlisku sa vykonávali všetky fázy prípravy a redukcie jadier. Ich minimálne zastúpenie, spolu s relatívne nízkym zastúpením úštepov však naznačuje, že kamenná surovina bola spracovávaná na sídlisku iba v obmedzenej miere. Opracovávali sa hlavne jadrá z lokálneho obsidiánu. Jadrá z pazúrika sú v nálezovom inventári zastúpené minimálne. Tento nízky podiel pazúrikových jadier môže svedčiť buď o malom množstve prinesených zásob, alebo o ich úplnom vyčerpaní napríklad

Obr. 9. Kašov I, spodná vrstva. Diagram štiepanej kamennej industrie.

Obr. 10. Kašov I, spodná vrstva. Hromadný graf štiepanej kamennej industrie.

z toho dôvodu, že pazúrik ako dovezená surovina mohol byť viac cenený a preto sa aj maximálne využil. Dokladala by to i skutočnosť, že prevažná väčšina jadier predstavuje len zvyšky alebo fragmenty, ktoré z hľadiska výrobného procesu možno považovať za jadrá v stave úplného vyťaženia, ako aj zastúpenie nástrojov vyrobených zo zvyškov pazúrikových jadier. Vysoký stupeň vyčerpania pazúrikovej suroviny tiež naznačuje, že sídlisko nemalo pravidelný a plynulý prísun tejto horniny. Naopak, vyšší počet obsidiánových jadier v porovnaní s malým zastúpením obsidiánu medzi nástrojmi môže poukazovať skôr na doplňujúci charakter obsidiánovej suroviny a na to, že obyvatelia sídliska mohli dávať prednosť už známym a vyskúšaným surovinám pred relatívne novým obsidiánom, ktorý mohli iba vtedy objaviť a z ktorého skúšali na sídlisku štiepať nástroje. Nasvedčovala by tomu nielen absolútna prevaha obsidiánových jadier, ale i množstvo odpadu z obsidiánovej suroviny, medzi ktorým sú i úštepky a odštepky s kôrou, dokladajúce prinesenie obsidiánových hlúz priamo na sídlisko.

Tabela 24. Kašov I, spodná vrstva. Indexy štiepanej kamennej industrie, I - index; V - hodnota indexu; IG - index škrabadiel; IB - index rydiel; IBd - index klinových rydiel; IBt - index hranových rydiel; IBdr - čiastkový index klinových rydiel; IBtr - čiastkový index hranových rydiel; IGA - index aurignacienských škrabadiel; IGAr - čiastkový index aurignacienských škrabadiel; GA - index charakteristických nástrojov aurignacieniu; GP - index charakteristických nástrojov gravettieniu.

I	V
IG	12,87
IB	40,35
IBd	29,82
IBt	2,34
IBdr	73,91
IBtr	5,8
IGA	1,17
IGAr	9,09
GA	2,92
GP	10,53

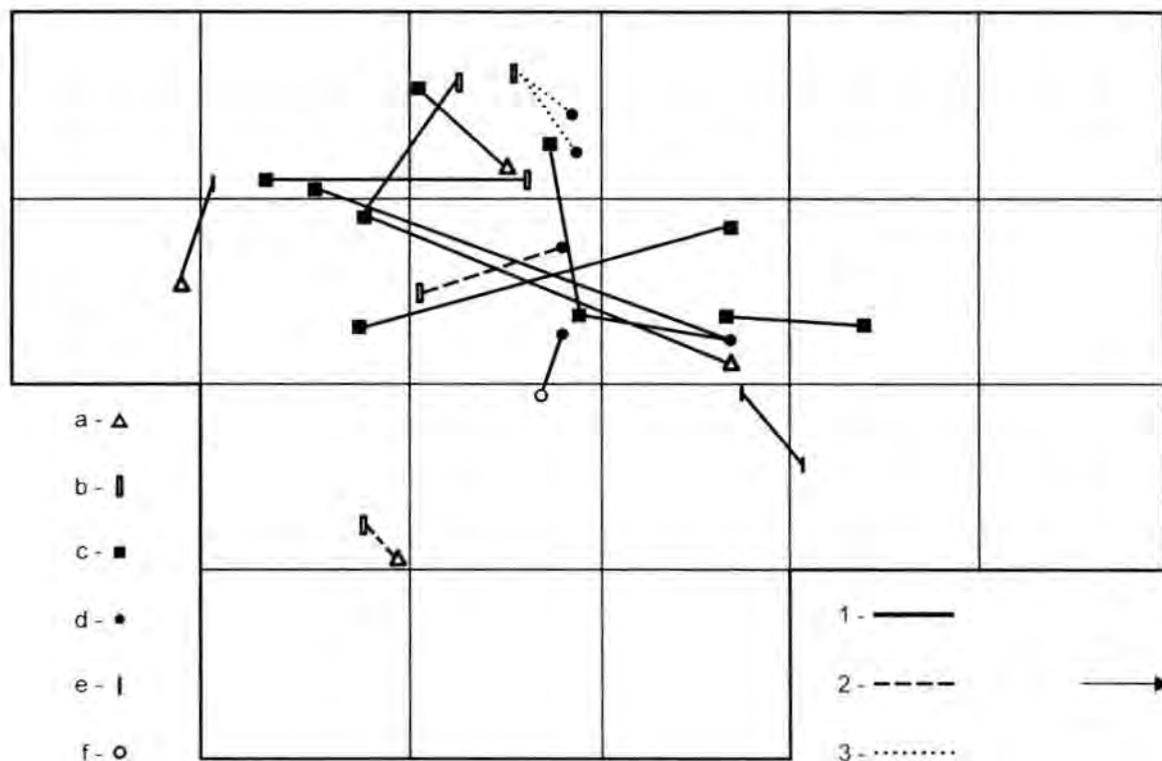
Hlavným polotovarov na výrobu nástrojov boli čepele a čepielky, hlavne ich stredné časti. Potvrďuje to i fakt, že medzi neretušovanými čepelami prevažujú ich proximálne časti. Môže to znamenať, že čepele sa lámali zámerné, kvôli získaniu pravidelných tvarov, ktorý sa najčastejšie vyskytuje práve v strede čepelí. Proximálne časti sa zahadzovali, ostatné časti sa ďalej využívali na výrobu nástrojov alebo na priame použitie, prípadne ich zo sídliska odniesli a preto sú v inventári menej zastúpené. Čepele sa prevažne odbíjali z jednodstavového jadra za použitia mäkkého otlkača,

čo dokazuje prevaha hladkej pätky aj absencia bodu úderu. V ich surovinovom zložení výrazne prevažuje baltický kriedový pazúrik. V porovnaní s jadrami to naznačuje, že na sídlisko sa priniesla väčšina už hotových čepelí a tu sa zmiešali s čepelami domácej obsidiánovej produkcie.

Vysoký podiel drobného výrobného odpadu, odštepok, drobných úštepov a ich fragmentov, početné množstvo čepelí a tiež prítomnosť rydlových triesok poukazuje skôr na väčšiu intenzitu opracovávaní a obnovovania nástrojov ako na výrodu nových kusov z pripravených jadier. Tento jav je charakteristický hlavne pre industrie, kde dominovali extralokálne pazúriky a naopak, tam, kde prevažovali lokálne suroviny, sú tieto procesy menej výrazné a vzrastá tu skôr podiel jadier a úštepov z ich preparácie (Alexandrowicz et al. 1999, 88). I to by mohlo podporovať tvrdenie o väčšom cenení si importovaných surovín, v tomto prípade pazúrikov z nadkarpatských oblastí.

Pomerne vysoko sú v nálezovom inventári zastúpené retušované nástroje. Výraznú prevahu nad ostatnými tu majú rydlá. Prítomnosť sekundárnych rydlových triesok pochádzajúcich zo znovuoobnovenia rydiel, ako i skutočnosť, že prevažná väčšina rydlových triesok sa nedá zložiť s rydlami ukazuje na to, že počet rydiel používaných obyvateľmi sídliska bol v skutočnosti väčší ako počet rydiel zanechaných na sídlisku (Kozłowski 1998, 80). Nižší počet rydlových triesok ako rydiel zas dokladá, že nie všetky rydlá boli vyrobené priamo na sídlisku, ale boli tam už donesené hotové.

V nálezovom súbore štiepanej industrie bolo možné zložiť niektoré artefakty do jedného väčšieho celku. Podarilo sa tak vytvoriť 12 skladačiek (refittings), ktoré zahrňujú zlomenia, jednotlivé produkčné sekvencie a reutilizácie celkovo na 28 artefaktoch z pazúrika, rohovca, obsidiánu a limnokvarcitu (obr. 11). Zlomenia zastupujú 3 série fragmentov zlomených čepelí, z toho v jednom prípade sa čepeľ rozpadla pôsobením mrazu. Produkčné sekvencie predstavujú krátke série zložené prevažne z dvoch, maximálne štyroch úštepov, resp. čepelí pochádzajúcich z rôznej fázy ťažby jadra. Ani v jednom prípade sa nepodarilo zložiť celý blok suroviny alebo jadro v počiatočnej, resp. v pokročilej fáze redukcie. Reutilizáciu polotovarov na nástroje reprezentuje sekvencia rydla a rydlovej triesky a dvoch rydlových triesok 1. a 2. série. Priestorové rozmiestnenie zložených artefaktov ukazuje, že skladačky sa nachádzajú prevažne na západnej polovici sídliska. Koncentrujú sa hlavne v strednej časti nálezovej plochy, v priestore medzi predpokladanými ohniskami, kde je aj najväčšia hustota artefaktov štiepanej kamennej industrie. Tu sa snáď mohol nachádzať hlavný výrobný priestor na sídlisku.

Obr. 11. Kašov I, spodná vrstva. Priestorové rozmiestnenie zložených artefaktov. 1 - produkčné sekvencie a reutilizácie; 2 - zlomenie; 3 - zlomenie spôsobené mrazom. Legenda: a - hotové nástroje; b - čepele; c - úštepky; d - fragmenty úštepov, drobné úštepky a odštepky; e - rydlivé triesky; f - jadrá.

Opracované a neopracované kamene

Nálezový celok obsahuje okrem štiepanej kamennej industrie aj 4 kusy opracovaných a 5 kusov neopracovaných kameňov.

Opracované kamene majú charakter hladenej, resp. brúsenej industrie. Tri kusy sú vyrobené z vulkanického tufu a jeden je z pieskovca. Tieto horniny predstavujú v oblasti Zemplínskych vrchov lokálne suroviny a mohli byť nazbierané i v blízkosti lokality.

Artefakty z vulkanického tufu boli vyrobené vyhladením a obrúsením suroviny do určitého tvaru. Dva kusy predstavujú ploché doštičky. Jedna, s rozmermi 68 x 80 x 16 mm, má nepravidelný trapézovitý tvar so zaobleným koncom. Druhá, s rozmermi 95 x 50 x 18 mm, má obdĺžnikový tvar, pričom jeden bok má obrúsený do mierneho oblúka. Tretí kus, s rozmermi 100 x 52 x 26 mm, predstavuje plochý predmet hrotitého tvaru. Všetky artefakty sú miestami sfarbené do červena a boli pravdepodobne prepálené ohňom, čo by potvrdzoval i fakt, že sa nachádzali v blízkosti predpokladaných ohnísk.

Presná funkcia týchto nálezov nie je úplne jasná. Na mladopaleolitických lokalitách sa však často objavujú ploché doskovité predmety, ktoré nesú

stopy hladenia a brúsenia. Opisujú sa ako pracovné podložky alebo palety na rozotieranie farbiva, na drvenie rastlín a pod. (Bárta 1982, 29; Jarošová 1999, 51; Vencl 1995, 148, 149). Hladené artefakty z Kašova majú zrejme podobnú funkciu, o čom by mohol svedčiť aj ich plochý doskovitý tvar. Ich prepálenie môže byť náhodné, spôsobené používaním v tesnej blízkosti ohníska a pri aktivitách, ktoré si vyžadovali použitie ohňa.

Pieskovcový artefakt má hranolovitý tvar a rozmery 87 x 54 x 32 mm. Pozdĺžny i priečny profil je obdĺžnikovitý, pričom bočné hrany sú nesúmerne zaoblené. Jeden bok je zbrúsený do mierneho oblúka, druhý je takmer rovný. Na bazálnej a terminálnej strane je nepravidelne šikmo zakončený, čo môže byť spôsobené obíjaním nástroja pre získanie vhodného rozmeru.

Na základe pravidelného hladkého zbrúsenia predmetu na jednom boku sa zdá, že artefakt sa používal na brúsenie predmetov z kameňa, kostí alebo iných surovín, čo by podporovali aj veľmi dobré abrazívne vlastnosti pieskovcovej suroviny. Mohol sa tiež používať na drvenie minerálnych farbív alebo rastlinnej potravy.

Používanie pieskovcových artefaktov ako brúsnych nástrojov nie je na gravettienských lokalitách

neznáme. Najbližšia analógia je hneď v Kašove, v hornej vrstve, kde sa našiel brúsený artefakt trapézovitého tvaru z pieskovca (Bánesz 1973, 675). Aj keď má tvar a zbrúsenie iné, tiež sa uvažuje o jeho brúsnej funkcii na základe použitej pieskovcovej suroviny. Podobné predmety sa vyskytli na lokalite Molodova V vo vrstve 7, kde sa našli trapézovité, jednostranne zbrúsené pieskovcové artefakty a ploché kruhové predmety so zbrúseným obvodom (Bánesz 1973, 675, 678). Ďalšie analógie sa dajú nájsť na lokalite Pavlov, kde ako brúsne nástroje pre výrobu diskovitých kamenných retušérov z vápenca slúžili doštičky vápnitých pieskovcov. Podobné nálezy sa uvádzajú na rakúskych gravettienských staniach i v Kostónkách na Done (Svoboda et al. 1999, 19).

Použitie pieskovcov ako drvičov minerálnych farbív a rastlín je známe z lokality Moravany nad Váhom-Žakovská, odkiaľ pochádzajú dve pieskovcové palety s vyhladenými bokmi (Hromada/Kozłowski 1995, 58). Na lokalite Moravany nad Váhom-Lopata II sa našiel pieskovcový okruhliak so stopami leštenia (Kozłowski 1998, 83), ploché kusy pieskovca a pieskovcová paleta so stopami farbiva sa našli na lokalite Trenčianske Bohuslavice (Bárta 1982, 29).

Skupinu opracovaných kameňov dopĺňa ešte 5 kusov prevažne okruhliakových fragmentov, ktoré nemajú žiadne stopy opracovania:

- fragment z okruhliaka (52 x 41 x 26 mm) z drobnozrnitého kremenného pieskovca,
- drobný fragment z okruhliaka (12 x 6 x 6 mm) z bližšie neurčenej drobnozrnitej metamorfovej horniny,
- dva rôzne veľké (48 x 31 x 22 mm a 18 x 14 x 12 mm) fragmenty metakvarcitu - pravdepodobne patrili k sebe ako súčasť jedného okruhliaka,
- bližšie neurčená, veľmi slabo metamorfovaná hornina sivej farby (88 x 60 x 16 mm), majúca plochý hranatý tvar.

Ich priestorové rozmiestnenie neukazuje žiadnu pravidelnú štruktúru. Kamene boli náhodne rozptýlené a nachádzali sa skôr pri okraji náleziska. Z hľadiska suroviny ide o lokálne horniny, pravdepodobne nazbierané v okolí lokality.

Funkcia týchto neopracovaných kameňov mohla byť rôzna. Mohli sa používať pri štiepaní a retušovaní nástrojov, pri príprave jedla, na rozbíjanie kostí a na mnohé iné aktivity. Ploché kameň mohol slúžiť ako pracovná podložka alebo podložka k roztieraniu farbiva. Kamene pravdepodobne neslúžili ako surovina na výrobu štiepanej industrie. Potvrďuje to aj fakt, že ani jeden kus štiepanej industrie nebol vyrobený z týchto surovín. Fragmenty okruhliakov mohli byť odbité zámerne, ale aj náhodne pri používaní, mohli sa však už takto na sídlisko priniesť. Ich rozrušenie mohli spôsobovať i postdepozíčné procesy zvetrávania.

DATOVANIE SÍDLISKA

Litostratigrafická pozícia a rádiokarbónové datovanie 20 700±350 rokov BP (Bánesz 1993, 22; Bánesz et al. 1992, 7) umiestňujú nálezisko Kašov I, spodná vrstva, do obdobia, ktoré priamo predchádza maximu posledného würmského pleniglaciálu. Z hľadiska kultúrneho vývoja je to obdobie neskorej fázy horizontu hrotov s vrubom, ktorá uzatvára vývoj gravettieniu na území strednej Európy.

Pri porovnaní industrie z Kašova I, spodnej vrstvy, s nálezovými súbormi iných gravettienských lokalít z oblasti Karpatskej kotliny, datovanými do rovnakého obdobia, napríklad Moravany nad Váhom-Lopata II (ďalej len Moravany; Kozłowski 1998) alebo Banka-Horné farské role, sonda V (ďalej len Banka; Alexandrowicz et al. 1999), vidieť určité podobnosti v surovinovej skladbe i v zastúpení jednotlivých skupín štiepanej kamennej industrie.

V Kašove medzi surovinami výrazne prevláda baltický kriedový pazúrik (49%) majúci pôvod v južnom Poľsku. Domáci obsidián je zastúpený v menšom množstve (33%). V Banke je tento pomer ešte výraznejší. Pazúrik tu tvorí viac ako 66% podielu a domáci rádiolarit len 27%. V Moravanech je situácia o čosi iná. Podiel domáceho rádiolaritu a extralokálneho pazúrika je takmer rovnaký (okolo 35%, s miernou prevahou rádiolaritu).

Spoločnou črtou spomínaných lokalít je vysoké zastúpenie drobného výrobného odpadu - odštepov, malých úštepov a ich fragmentov. V Kašove tvorí táto skupina temer polovicu (46,3%) všetkých nálezov štiepanej industrie. Podobne je tomu v Moravanech, kde je výrobný odpad zastúpený ešte početnejšie (49,8%). V Banke je jeho podiel o čosi menší (33,5%), no rovnako ako v Kašove a v Moravanech aj tu tvorí najpočetnejšiu skupinu nálezov.

Aj ďalšie skupiny nálezov vykazujú približne rovnaké percentuálne zastúpenie. Všade majú minimálne zastúpenie jadrá - v Kašove 1,4%, v Moravanech 1,5% a v Banke, kde je ich zastúpenie o niečo vyššie, 2%. Úštepy tvoria v Moravanech a v Kašove okolo 13%, v Banke až 21,4% všetkých nálezov. Čepele sú naopak najviac zastúpené v Moravanech (23,4%), o čosi menej je ich v Banke (19,8%) a najmenej v Kašove (18,5%). Vyrovnané zastúpenie majú v Kašove a v Banke retušované nástroje (17,8% a 18,1%). V Moravanech je ich podiel výrazne nižší (iba 7,2%). Rydlové triesky majú zasa vyššie zastúpenie v Moravanech (5,4%) a v Banke (5,2%), v Kašove ich je o polovicu menej (iba 2,6%).

Ďalším spoločným znakom porovnávaných industrií je výrazná prevaha rydiel nad škrabadlami. V Kašove aj v Moravanech tvoria rydlá najpočetnejšiu skupinu nástrojov, v Banke sú druhou

najpočetnejšou skupinou (IB pre Kašov je 40,3, pre Moravany 34 a pre Banku 35,5).

Určité rozdiely medzi lokalitami vidieť v typologickom zastúpení rydiel. V Kašove sú najviac zastúpené klinové rydlá, hlavne stredné, bočné a niekoľkonásobné, ktoré výrazne prevyšujú nad ostatnými skupinami (IBd = 29,82 a IBdr = 73,91). Podobne v Banke prevládajú klinové rydlá, hoci sa tu vyskytujú iba klinové rydlá na zlomenej čepeli. V Moravoch sú síce klinové rydlá početné, avšak vyššie zastúpenie majú rydlá hranové.

Dôležitosť rydiel naznačuje i zastúpenie kombinovaných nástrojov, medzi ktorými sa vyskytuje hlavne kombinácia rydla s iným typom nástroja. V Kašove tvorí táto skupina takmer 9% všetkých nástrojov. Prevažuje tu kombinácia rydla a škrabadla, v malom množstve sa vyskytujú i rydlá s protíhlym retušovaným koncom. Približne rovnaké percentuálne zastúpenie kombinovaných nástrojov (okolo 7%) je v Moravoch. Aj tu výrazne prevláda kombinácia rydla s iným typom nástroja, najmä s kostonkienským nožom, avšak kombinácie sú o čosi pestrejšie. V Banke kombinované nástroje chýbajú úplne.

Škrabadlá sa medzi nástrojmi vyskytujú pomerne málo. V Kašove sú tretou najpočetnejšou skupinou (IG = 12,87), pričom najviac sú zastúpené čepelové škrabadlá s bočnou retušou a jednoduché čepelové škrabadlá. V Moravoch a v Banke majú škrabadlá ešte menšie zastúpenie (IG = 5 a 4,4), pričom opäť prevažujú čepelové škrabadlá s bočnou retušou.

Pre všetky spomínané lokality je typický vysoký podiel retušovaných čepelí. V Kašove a v Moravoch tvoria po rydlách rovnako druhú najpočetnejšiu skupinu, v Banke dokonca ich počet mierne prevažuje nad rydlami.

Istý rozdiel vidieť v zastúpení čepelí s otupeným bokom. V Kašove sú zastúpené minimálne (0,6%), v Banke a v Moravoch je ich podiel oveľa vyšší (9% a 5%). Tento znak však nemá chronologický význam, skôr súvisí s funkčným zameraním lokality (Alexandrowicz et al. 1999, 88).

Rozdiel medzi jednotlivými lokalitami sa objavuje aj v zastúpení hrotov. V Kašove sa v skupine hrotov vyskytujú iba hroty typu la Gravette (5 ks), nevýrazné hroty typu la Gravette (2 ks) a jeden drobný hrot typu la Gravette. Ostatné typy hrotov sa tu neobjavujú. V Banke sú hroty zastúpené minimálne, uvádza sa iba distálna časť hrotu s otupeným bokom. Najpočetnejšie sú hroty z Moravian, kde je najpestrejšia aj ich typová škála. Vyskytujú sa tu hroty s otupeným bokom (5 ks) aj hroty s vrubom (4 ks), ktoré na ostatných lokalitách chýbajú.

Absencia hrotov s vrubom v Kašove môže súvisieť s tým, že ich výskyt v závere horizontu hrotov

s vrubom postupne slabne (Kozłowski 1999, 317). Na lokalitách, ktoré patria do klasickej fázy tohto horizontu, je ich podiel veľký, napríklad v Moravoch nad Váhom, v polohách Podkovica a Noviny sa uvádzajú ako dominantný typ nástroja (Hromada 1998, 153, 155). Rovnako aj v starších fázach osídlenia lokality Kraków-Spadzista (sídliisko B, B+B1) tvoria najpočetnejšiu skupinu nálezov - až 26,3% všetkých nástrojov na sídlisku B a 17,4% na sídlisku B+B1 (Sobczyk 1995, 107, 108). Smerom k záveru horizontu sa z inventárov hroty s vrubom postupne vytrácajú. Na sídlisku Kraków-Spadzista C2, vrstva II, tvoria už iba 4,3% všetkých nástrojov (Sobczyk 1995, 113), v Moravoch nad Váhom-Lopate II je ich ešte menej, iba 1,2% (Kozłowski 1998, 81), v Banke (Alexandrowicz et al. 1999, 83) a v Kašove sa nevyskytujú vôbec.

Ďalšie typy nástrojov, ako sú vrtáky, vruby, dláta, driapadlá alebo oškrabovače, majú na porovnávaných lokalitách zastúpenie minimálne alebo žiadne. Výnimkou sú Moravany, kde sú početne zastúpené dláta a vrtáky (vyše 10%).

Určité podobnosti vidieť i v priestorovej štruktúre nálezov. V Kašove aj v Moravoch vytvárali nálezy menšie koncentrácie okolo ohnisk.

Početné analógie s lokalitami Moravany nad Váhom-Lopata II a Banka-Horné farské role, sonda V ukazujú, že sídlisko Kašov I, spodná vrstva, je svojím charakterom blízke lokalitám datovaným do neskoršej fázy horizontu hrotov s vrubom, čo ho umožňuje zaradiť do rovnakého obdobia. Potvrďuje to aj absolútne datovanie a litostratigrafická pozícia nálezovej vrstvy. Sídlisko vykazuje oslabenie typických kostonkienských znakov, je teda klasickým príkladom záveru určitého vývoja alebo fázy, kedy sa pomaly vytrácajú dovtedajšie znaky a postupne ich nahrádzajú nové, charakteristické už pre ďalšie obdobie. V prípade Kašova miznú z inventára hroty s vrubom, ktoré sú nahradené jednoduchými čepelami.

CHARAKTERISTIKA SÍDLISKA

Rozbor sídliskovej štruktúry ukázal, že celá plocha náleziska predstavuje jednu koncentráciu nálezov a zodpovedá jednému osídleniu. Na nálezovej ploche sa nevyskytovali žiadne stopy po konštrukciách obydlí či ohnisk, ani žiadne zahĺbené objekty, ktoré by svedčili o terénnych úpravách sídliska. Ak bolo na sídlisku obydlenie, išlo pravdepodobne o jednoduchý stan s ľahkou konštrukciou, ktorá nezanechala žiadny archeologický záznam. Jeho existencii však nenasvedčuje ani priestorové rozšírenie nálezov, ktoré by v takom prípade vytváralo určitú charakteristickú štruktúru.

Popolovité plochy, ktoré sa na sídlisku vyskytovali, možno interpretovať ako oblasti, kde sa nachádzalo ohnisko, resp. ako miesta, kde sa odhadzovali ohniskové zvyšky a materiál organického charakteru. Na sídlisku tak môžeme pripustiť existenciu jedného alebo viacerých ohnísk. Išlo pravdepodobne o jednoduché otvorené ohniská založené priamo na povrchu, bez akejkoľvek úpravy terénu. Ohniská sa udržiavali len určitú krátku dobu, o čom svedčí aj to, že neboli nijako upravené a pôda nevykazuje žiadne výrazné stopy po ohni. Veľkosť, dĺžka trvania, ako i počet ohnísk záviseli od aktivít, ktoré sa na sídlisku vykonávali.

Na základe priestorovej štruktúry, hlavne vzťahu medzi koncentraciami nálezov a polohou predpokladaných ohnísk, možno uvažovať minimálne o dvoch sídliskových modeloch. Prvý predpokladá používanie viacerých ohnísk, bez centrálného ohniska. Viaceré ohniská sa mohli používať súčasne, pričom každé mohlo slúžiť na určitý druh špecializovanej aktivity, resp. fungovalo vždy len jedno ohnisko. Podľa potreby a vhodných podmienok sa ďalšie mohlo založiť na inom mieste. Druhý model predstavuje sídlisko s jedným centrálnym ohniskom v strede tábora, ktoré sa používalo relatívne dlhšiu dobu, ale nie tak dlho, aby sa to prejavilo v nálezovej situácii. Jeho zvyšky sa potom odstraňovali na okraj sídliska, kde sa nachádzajú ostatné popolovito zafarbené plochy. Okrem centrálného ohniska mohlo existovať satelitné ohnisko na severnom okraji náleziska, kde je koncentrácia troch popolovito zafarbených plôch a okrem prepálených úštepov tu možno pozorovať aj zvýšenú koncentráciu retušovaných nástrojov a čepelí. Toto ohnisko mohlo slúžiť na isté špeciálne aktivity a fungovalo zrejme len krátko, po určitú dobu.

Skladba nálezových zoskupení ukazuje na rôzne formy pracovnej činnosti. Aktivity spojené s opracovávaním kamennej suroviny a s výrobou nástrojov neboli veľmi rozsiahle a sídlisko pravdepodobne nemalo dielenský charakter. Pomerne vysoké zastúpenie nástrojov v nálezovom inventári poukazuje na to, že sídlisko malo skôr funkciu základného tábora (Kozłowski 1987, 75), kde sa uskutočňovali rozličné druhy aktivít. Ne našli sa žiadne zvyšky fauny, ktoré by svedčili o spracovávaní ulovených zvierat na sídlisku. Ich absenciu pravdepodobne zapríčinili nepriaznivé pedologické podmienky v tejto oblasti, ktoré nie sú vhodné na zachovanie organického materiálu. Preto možno na sídlisku takéto aktivity iba predpokladať.

Na základe uvedených skutočností sa spodný nálezový horizont Kašova I môže charakterizovať ako prechodný krátkodobý základný tábor

obývaný malou skupinou ľudí, kombinujúci ich životný a pracovný priestor. Jeho vznik pravdepodobne súvisí s migráciou neskorogravettienských skupín v rámci loveckých sezónnych pohybov medzi územím severne od oblúka Karpát (oblasť horného toku Odry a Visly a povodie horného Bugu) a vnútorným priestorom Karpatskej kotliny (Alexandrowicz et al. 1999, 89; Kozłowski 1999, 319).

KAŠOV V RÁMCI GRAVETTIENU STREDNEJ EURÓPY

Gravettien predstavuje v rámci vývoja mladého paleolitu rozsiahly kultúrny komplex zahrňujúci vývoj viacerých geografických a chronologických skupín na celom území Európy, spojených určitými technologickými a typologickými znakmi (Kozłowski 1987; Svoboda 1996a). Na území strednej Európy sa gravettiensky vývoj zvykol označovať ako „východný gravettien“ alebo „východogravettiensky technologický komplex“ a predstavoval široko rozprestretú kultúrnu jednotku v strednej a východnej Európe. Niektorí bádatelia hovoria v súvislosti s týmto vývojom o kultúrnej jednotke Willendorf-Pavlov-Kostonki-Avdejevo (Grigoriev 1993; Soffer 1993), dokonca navrhujú neoznačovať vývoj na tomto území ako gravettien, pretože prepojenie medzi západným a východným vývojom prakticky neexistuje a oba celky sa hlavne z hľadiska typológie štiepanej kamennej industrie vyvíjali odlišným smerom (Grigoriev 1996, 174).

Vývoj gravettienu sa na území strednej Európy datuje do obdobia medzi 30 až 20 tisíc rokov BP. Rozdeľuje sa na dve hlavné chronologické fázy - staršiu, označovanú aj ako pavloviens (Klíma 1961; 1967; Svoboda et al. 1994; Valoch 1961) a mladšiu, označovanú ako kostonkien, resp. willendorfien-kostonkien (Kozłowski / Sobczyk 1987; Svoboda 1996a; Svoboda et al. 1994) a najnovšie ako horizont hrotov s vrubom (Kozłowski 1996). Tieto fázy sa ešte vnútorne delia na ďalšie stupne, ktoré lepšie vystihujú variabilitu vývoja v rámci jednotlivých územných celkov.

Vývoj prírodného prostredia

Z hľadiska vývoja prírodného prostredia a klimatických zmien sa gravettien na území strednej Európy vyvíjal počas mladších fáz würmskeho interpleniglaciálu, od interštádiálnych oscilácií Arcy-Denekamp, na území Dolného Rakúska od teplej klimatickej oscilácie Schwallenbach III, datovanej do obdobia okolo 30 500 rokov BP (Haesaerts et al. 1996, 27), a trval až do maxima mladšieho würm-

ského pleniglaciálu. V tomto období sa vytvárali pôdne horizonty ako súčasť interpleniglaciálneho pôdneho komplexu, rádiometricky datovaného do obdobia medzi 30,5 až 29 tisíc rokov BP, a ukladali sa nadložné spraše až do maxima posledného pleniglaciálu (20-18 tisíc rokov BP; Svoboda 1996a, 9).

V období interpleniglaciálu bola sprašová sedimentácia prerušená obdobiami zvýšenej vlhkosti s miernejšími klimatickými podmienkami, počas ktorých dochádzalo k tvorbe humózných, slabo dekalifikovaných pôd (Svoboda 1996b, 285). Prechod z posledného interpleniglaciálu do posledného pleniglaciálu prebiehal formou početných oscilácií a výkyvov, kedy sa striedali suchšie a chladnejšie obdobia s teplejšími a vlhkejšími fázami, počas ktorých prichádzalo k postupným zmenám prírodného prostredia. V priebehu nastávajúceho pleniglaciálu sa ekologická a klimatická rozmanitosť postupne stráca. Dochádza k postupnému ochladzovaniu a klimatickej aridite, čo je spojené so sedimentáciou sprašových vrstiev.

Na Morave a v Dolnom Rakúsku je würmský interpleniglaciál zastúpený fosílnymi pôdami, ktoré typologicky odpovedajú pôdam v rozmedzí pararendzín až slabo vyvinutých černozemí (Haesaerts et al. 1996; Valoch 1989, 14). Vývoj pôd prebiehal v relatívne krátkych časových intervaloch, v rámci opakovanej eolickej sedimentácie, redepozície a soliflukcie. Charakteristická je studená a relatívne suchá klíma, no objavili sa i obdobia s dostatkom vlhka, ktoré spôsobovali vytváranie pseudoglejov. Pre toto obdobie sa môže predpokladať existencia rozsiahlych trávnatých stepí s miestnymi porastmi drevín (Ložek 1994).

V nadloží interpleniglaciálnych pôdnych horizontov sa začali ukladať sprašové vrstvy posledného pleniglaciálu, medzi ktorými sa vyskytujú i polohy pseudoglejov, eolické piesky a soliflukčné vrstvy. Na Morave sú pre pleniglaciál typické studené sprašové stepi a tundry, ale objavujú sa i uzavreté chránené lesy. Profily na moravských sídliskách (Dolní Věstonice I a II, Předmostí, Pavlov) ukazujú, že sprašová sedimentácia sa v tomto regióne začala približne pred 27 až 25 tisíc rokmi BP, pričom kultúrne vrstvy gravettieniu ležia hlavne na báze tohto sprašového pokryvu (Absolon / Klíma 1977; Klíma 1963; Svoboda et al. 1994, 148). Podobná situácia je v Dolnom Rakúsku na lokalite Willendorf II, kde spodná časť sprašových vrstiev, ktorá ukazuje na striedanie fáz sprašovej sedimentácie, svahových pohybov a pedogenetických procesov, obsahuje kultúrnu vrstvu 8, datovanú na 25 800±800 rokov BP (Haesaerts et al. 1996). O čosi skôr dochádza k ukladaniu poslednej spraše v Maďarsku - ukazujú to získané TL dáta: 28 700±3400 rokov zo spodnej časti poslednej se-

dimentácie a 25 700±3100 rokov zo strednej časti (Kozłowski 1996, 13).

Počas pleniglaciálu dochádza aj k miernejšiemu klimatickému výkyvu, ktorý je datovaný do obdobia medzi 23-22 tisíc rokov BP. Doložený je na lokalite Kůlna vo vrstve 6b, odkiaľ pochádza prevažne fauna typická pre lesy a lesostepi (los, tur, jeleň, kôň), iba minimálne sú tu zastúpení mamut a sob (Valoch 1989, 15). Tento teplotný výkyv však inde na Morave dokázaný nebol (Svoboda et al. 1994, 148). Po krátkodobom klimatickom zlepšení vrcholila drsné pleniglaciálne podmienky, kedy opäť dominovala arktická tundra a fauna, zastúpená hlavne mamutom a sobom (Valoch 1989, 15).

Na území severne od oblúka Karpát dochádza v časovom rozpätí 27 až 22 tisíc rokov BP k pedologickým a morfogenetickým procesom zahŕňajúcim formovanie iníciačných pôd, zglejenie, soliflukciu a tvorbu mrazových klinov, ktoré svedčia o všeobecne zvýšenej vlhkosti počas tohto obdobia. Tieto procesy sú dobre zdokumentované na lokalite Kraków-Spadzista, kde sa nachádzajú soliflukčné vrstvy, datované na 24 až 20 tisíc rokov BP, ležiace pod poslednou sprašou, od ktorej sú separované tvorbou mrazových klinov (Kozłowski 1996, 13; Sobczyk 1995, 12, 13). Hlavná fáza poslednej sprašovej sedimentácie sa v južnom Poľsku začína až okolo roku 20 000 BP, ako to dokladajú TL dáta z viacerých lokalít (Orzechowce, Horodlo, Radymno, Zwierzyniec, Wachock) - pohybujú sa v rozmedzí 19 až 14 tisíc rokov BP (Kozłowski 1996, 13).

Na západnom Slovensku sa po vzniku interpleniglaciálnych hĺn a spraší vytvárali fosílné pôdy odpovedajúce interštadiálu Stillfried B - Masières, ktorý je datovaný do obdobia medzi 29 až 27 tisíc rokov BP (Alexandrowicz et al. 1999, 86). Po tomto období nastáva obdobie pleniglaciálnej sprašovej sedimentácie prebiehajúcej v prevažne suchých a chladných klimatických podmienkach v prostredí otvorenej trávinatej krajiny s riedkymi skupinami stromov a kríkov. Tento proces bol sprevádzaný vlhkejšími a teplejšími osciláciami s medzerami v sedimentačnom cykle, soliflukciou a tvorbou mrazových klinov (Alexandrowicz et al. 1999, 86; Kozłowski 1998, 13-25).

Stratigrafická situácia na lokalitách v okolí Moravian nad Váhom (poloha Lopata II, Žakovská, Banka-Horné farské role) ukazuje, že sa tu počas posledného pleniglaciálu ukladali viaceré sprašové série, líšiace sa od seba pedologicky a tiež prítomnosťou rôznych druhov malakofauny. Na fosílny interštadiálne pôdy nasadá v období 27 až 25 tisíc rokov BP hlinitá spraš, po ktorej dochádza k sedimentácii sprašovej vrstvy v podmienkach otvorenej trávinatej krajiny s riedkymi skupinami krovísk a so studeným, stredne suchým podnebí

(Kozłowski 1998, 20; Pawlikowski et al. 1998, 591). Tento sprašový horizont je datovaný na 24 až 23 tisíc rokov BP, v Banke je zviazaný na báze so spodnou a na strope s vrchnou kultúrnou vrstvou gravettienou (Alexandrowicz et al. 1999, 86).

Ďalšiu pedologickú sériu predstavuje tenká hlinitá vrstva svedčiaca o teplejšom klimatickom výkyve v období medzi 23 až 22 tisíc rokmi BP. Charakterizuje ho vlhké, otvorené prostredie s lesnými a krovitými spoločenstvami malakofauny (Alexandrowicz et al. 1999, 86; Pawlikowski et al. 1998, 591). Podobný teplý klimatický výkyv je doložený aj v jaskyni Kúl-na vo vrstve 6b a do tohto obdobia patrí aj vo Francúzsku rozpoznávaný interštadiál Tursac (Valoch 1989, 15). Povrch tejto série zodpovedá v polohe Lopata II spodnému kultúrnemu horizontu, kde je postihnutý tvorbou staršej generácie mrazových klinov naznačujúcich prevládanie studenej klímy na periférii zóny permafrostu (Kozłowski 1998, 20, 21).

Po teplom výkyve opäť začína sedimentovať eolická spraš, ktorá na Lopate II obsahuje horný nálezový celok porušený mladšou generáciou mrazových klinov, datovanou na 21 400±610 rokov BP. Po nej sa v období 20 až 17 tisíc rokov BP vytvárali najvyššie položené časti sprašových sérií, avšak už v miernejšom klimatickom prostredí a kultúrne zviazané s epigravettienom (Alexandrowicz et al. 1999, 85, 86; Kozłowski 1998, 21; Pawlikowski et al. 1998, 593).

Na východnom Slovensku nie je okrem Kašova a Cejkova dostatok lokalít s kompletnejšou pedologickou stratigrafiou, ktorá by mohla objasniť ekologické a klimatické pomery v tomto regióne. Stratigrafická analýza na lokalite Kašov I ukázala (Bánesz et al. 1992, 6, 7), že bazálna vrstva (vrstva 5) obsahujúca spodný nálezový celok z gravettienou, datovaný na 20 700±350 rokov BP, predstavuje hlinitý sediment tvoriaci sa v období, ktoré predchádzalo sedimentácii spraše počas posledného pleniglaciálu. Nadložné vrstvy, vrstva 4 a vrstva 3 s horným nálezovým celkom patriacim epigravettienou a datovaný na 18 600±390 rokov BP, sa vytvárali už v období po poslednom pleniglaciáli (Bánesz et al. 1992, 7).

Na lokalite Cejkov I sa na báze stratigrafického sledu nachádza sprašová vrstva z glaciálu riss a zvyšky koreňových partií červenohnedých fosilných pôd pravdepodobne z interglaciálu riss-würm. V ich nadloží je vyvinutá zelenkavo-žltá spraš, na niektorých miestach s polohou preplavenej pôdy, ktorá na báze obsahovala paleolitické nálezy. Jej datovanie nie je jednoznačné. V staršej literatúre (Bánesz 1961a; 1962; 1964; Bánesz/Pieta 1961) sa označuje ako spraš z würmu 2 (čo v dnešnom poňmaní predstavuje würmský interpleniglaciál) a nálezy z tejto vrstvy sa na základe stratigrafic-

kého udania označujú ako aurignaciensko-szeletienske. V najnovšom publikovaní (Bánesz 1990b, 10) sa vek spraše priamo nespomína, nálezy sa však označujú ako stredopaleolitické, čo by naznačovalo ešte starší vek, snád starší würmský pleniglaciál.

Nad týmto sprašovým horizontom je vyvinutý komplex humózných vrstiev (paudorfské súvrstvie), v rámci ktorého sa vyčleňuje bazálna odvápnená pôda, staršia a mladšia humózna vrstva. Vek týchto vrstiev nebol presne stanovený, avšak sčasti je obmedzený C^{14} dátami. Z prepáleného ohniska nachádzajúceho sa v bazálnej časti sa získali dáta 28 900±900 a 27 400±1400 rokov BP (Bánesz 1993, 22) a z ohniska v hornej časti tohto súvrstvia, v mladšej humóznej vrstve, zasa dáta 19 600±340 a 19 755±240 rokov BP. Na základe týchto dát L. Bánesz (1990b, 10) vydeľuje v severovýchodnej časti Karpatskej kotliny časový úsek tzv. cejkovského interštadiálu, ktorý kladie do obdobia neskorého würmu na rozhranie 20. a 19. tisícročia.

Nadložie humózneho komplexu tvoria najmladšie pleniglaciálne spraše obsahujúce vrstvy s obsidiánovou industriou, miestami sa objavujú i hnedasté horizonty označené ako lessivé a patriace záveru würmského pleniglaciálu, ktoré sú vyvinuté pod vrstvou holocénnej iniciálnej hnedozeme (Bánesz 1990b, 10, 11).

Stratigrafická situácia na iných lokalitách východného Slovenska (napr. Cejkov II, Hrčel) ukazuje jednoduchý stratigrafický sled s najmladšími würmskými sprašami, nad ktorými sú vytvorené postglaciálne uloženiny (Bánesz 1990b, 11).

Ako ukazujú stratigrafické a paleoekologické záznamy z územia strednej Európy, teplotné a vlhkosťné pomery boli počas interpleniglaciálu a pleniglaciálu dosť rozdielne a značne záviseli od geografickej polohy. Vytvorenie jednoznačného paleoklimatického vývojového modelu v rámci strednej Európy preto nie je možné a ukazuje sa, že lineárne schémy klimatických zmien medzi anaglaciálnou a pleniglaciálnou fázou sú pomerne zjednodušené (Kozłowski 1996, 11). Narastajúca aridita a ochladzovanie, ktoré boli priaznivé pre sedimentáciu poslednej spraše, sa začínajú skôr v oblasti stredného Podunajska ako v Západných Karpatoch a v ich severnom predpolí. Ekologická rozmanitosť na Morave a v Dolnom Rakúsku sa v období medzi 30 až 25 tisíc rokov BP postupne stráca a prostredie sa stáva uniformné. Pestrejšia rôznorodosť prírodného prostredia sa dlhšie uchovala na západnom Slovensku a v južnom Poľsku, kde pravdepodobne pretrvala približne do 20 tisíc rokov BP (Kozłowski 1996, 13, 14). Podobný vývoj by sa mohol predpokladať i na východnom Slovensku.

Optimálne podmienky pre rozvoj ľudského osídlenia, vytvorené rozmanitosťou prírodného prostredia, boli na prechode interpleniglaciálu a pleniglaciálu. So stúpajúcou uniformitou spojenou zo zhoršením klimatických a prírodných podmienok sa rastlinné a zvieracie zdroje postupne zmenšovali a podmienky pre osídlenie sa stávali nepriaznivé. Dokladá to i stratigrafická poloha kultúrnych vrstiev, ktoré sa nachádzajú hlavne v pôdnych horizontoch tvoriacich sa počas prestávok medzi ukladaním spraše a zo sprašových vrstiev sú skôr neznáme (Kozłowski 1996, 14).

Starší gravettien

Najstaršie gravettienske osídlenie sa v rámci strednej Európy koncentruje na Morave a v Dolnom Rakúsku, kde je reprezentované lokalitami Dolní Věstonice I a II (spodné časti sídliska) a lokalitou Willendorf II, vrstva 5. Absolútne dáta z týchto sídliskových jednotiek sa pohybujú medzi 30 až 27 tisíc rokmi BP (Haesaerts et al. 1996, 34; Svoboda 1996b, 287) a vymedzujú tak chronologický stupeň najnovšie označovaný ako včasný pavlovien (Svoboda 1996a, 13). Pre typologickú skladbu štiepanej kamennej industrie je charakteristická dvojnásobná prevaha rydiel nad škrabadlami, prítomnosť čepelí s otupeným bokom i aurignacienských škrabadiel a nižšia frekvencia geometrických mikrolitov.

V období rozvinutého pavlovienu (Svoboda 1996a, 13), datovaného na 27 až 24 tisíc rokov BP, ostáva i naďalej hlavnou oblasťou osídlenia Morava a Dolné Rakúsko. Na Morave sú v tom období charakteristické rozsiahle, dlhodobé osídlené sídliská Dolní Věstonice, Pavlov a Předmostí. V Dolnom Rakúsku tento stupeň reprezentuje hlavne osídlenie vo vrstvách 6-8 vo Willendorfe II. V typologickej náplni štiepanej industrie sa vyčleňujú dve fácie. Prvá je charakteristická strmou okrajovou retušou na čepeliach a úštepoch, retušovanými hrotitými čepelami a prítomnosťou typických driapadiel, zatiaľ čo druhá fácia je typická zriedkavou laterálnou retušou a početnými geometrickými mikrolitmi a pílkami. Z hľadiska surovínového zloženia prevládajú v oboch fáciách extralokálne suroviny, hlavne severský pazúrik a rádiolarit.

Do Karpatskej kotliny a do oblastí severne od oblúka Karpát pavlovienu výraznejšie neprenikol. Tieto oblasti stáli v tom období na okraji gravettienskeho vývoja (Alexandrowicz et al. 1999, 88). Na Slovensku sú zachytené iba ojedinelé stopy osídlenia. V Nemšovej pri Trenčíne sa zistila dielňa na výrobu rádiolaritovej industrie s početnými nálezmi hrubých jadier, čepelovitých úštepov a otľakačov,

rádiometricky datovaná na 28 570±1300 rokov BP (Bárta 1961, 16, 17; 1965, 122). Ako starogravettienska industria, datovaná do interštadiálu Dene-kamp-Tursac, sa označuje i zmiešaná úštepová a čepelová industria z rádiolaritu a limnokvarcitu, ktorá sa zistila v sprašových profiloch Považia na lokalitách Dudváh-Vlčkovce, Nové Mesto nad Váhom-Mnešice, Trenčianske Bohuslavice, Trenčín-Zamarovce, Sládečkovce a Svodín (Bárta 1961; 1965, 120-123; 1987, 213). Na východnom Slovensku sú najstaršie stopy gravettienskeho osídlenia zachytené na lokalite Slaninova jaskyňa v Slovenskom krase, ktorá je datovaná na 27 950±270 rokov BP a svojím pomerne chudobným kamenným a kosteným inventárom predstavuje pravdepodobne lovecký úkryt (Kaminská 1993, 16). Rádiometrické dáta okolo 28 tisíc rokov BP pochádzajú i z Cejkova I, z prepáleného ohniska v bazálnej časti humózneho súvrstvia z würmského interpleniglaciálu (Bánesz 1993, 22). V jeho okolí sa však nezistili žiadne nálezy (Bánesz 1962, 756).

Na území Maďarska je staršia fáza gravettienu zachytená na lokalitách Bodrogkeresztúr a Püspökhatvan. Lokalita Bodrogkeresztúr-Henye Hegy predstavuje multifunkčné sídlisko s typologickou štruktúrou odlišnou od pavlovienu (Kozłowski 1996, 14) a je rádiometricky datovaná na 28 700±3000 rokov BP (Dobosi/Hertelendi 1993, 141). Lokalita Püspökhatvan je datovaná na 27 700±300 rokov BP. Má charakter dielne na spracovanie miestnych silicítov hydrotermálneho pôvodu (Dobosi 1991, 81; 1996, 78, 79; Dobosi/Hertelendi 1993, 138).

Severne od oblúka Karpát, v oblasti Horného Sliezska a Malopoľska, nie je počas skorého pavlovienu doložené žiadne osídlenie, avšak prítomnosť nordického pazúrika na sídliskách južnej Moravy dokazuje prenikanie včasnogravettienských skupín aj do týchto oblastí (Kozłowski 1996, 14).

Z obdobia rozvinutého pavlovienu sú už známe viaceré náleziská. Lokalita Wójcice v Hornom Sliezske (Dagnan-Ginter/Ginter 1970) predstavuje otvorené sídlisko kombinujúce životný i dielenský charakter a obsahujúce inventár spájajúci spomenuté dve fácie pavlovienu, marginálnu retuš a prítomnosť geometrických mikrolitov. Ďalšie lokality predstavujú typické pazúrikové dielne sústreďujúce sa na dekortikáciu jadier a produkciu čepelí (Cyprzanów I, Przegorzaly II; Kozłowski 1996, 17) a známe sú i jaskynné sídliská charakteru loveckých úkrytov (jaskyňa Oblazowa, vrstva VIII; Valde-Nowak 1991).

Do obdobia rozvinutého pavlovienu sa zaraďuje aj kultúrna vrstva IV z lokality Kraków-Spadzista C2, ktorá predstavuje najstaršiu gravettiensku vrstvu tohto viacfázového sídliskového areálu (Sobczyk 1995, 112, 126).

Horizont hrotov s vrubom

Mladšia fáza gravettienského vývoja začína okolo roku 25 tisíc BP a na území strednej Európy sa označuje ako horizont hrotov s vrubom (Kozłowski 1996; 1999). V staršej literatúre sa používalo označenie kostonkiensko-willendorfská, resp. kostonkiensko-avdejevská kultúra alebo skupina, na Slovensku mladšia fáza gravettienského vývoja alebo gravettien kostonkienskej fácie (Bárta 1980, 128). Najnovšie J. Hromada (1998, 162), v súlade s niektorými moravskými bádateľmi (Svoboda 1996a), navrhuje pomenovanie kultúra Willendorf-Kostonki.

Centrum vývoja sa presúva z Moravy a Dolného Rakúska do Karpatskej kotliny a na územie severne od oblúka Karpát, do povodia hornej Odry a hornej Visly. V tomto regióne sa v období medzi 25 až 20 tisíc rokov BP rozvíjajú industrie s charakteristickými kostonkienskými znakmi. Typické sú hlavne hroty s vysokým bočným vrubom a ventrálnou retušou na proximálnej a distálnej strane (typ Kosfonki), sprevádzané kostonkienskými nožmi a ďalšími čepeľovitými nástrojmi s koncami sformovanými typickou kostonkienskou technikou (Kozłowski 1998, 131). Na niektorých lokalitách (Trenčianske Bohuslavice, Předmostí, Petřkovice, Milovice) sa objavujú i listovité hroty. Ich objavenie sa však nepovažuje za dedičstvo alebo vplyv szeletien, je skôr výrazom novej vlny výroby listovitých hrotov (Svoboda 1996a, 14). Z hľadiska surovínového zabezpečenia je charakteristické využívanie morénových ložísk pazúrika z oblasti hornej Odry a Visly, ktorý v štiepanej industrii výrazne dominuje.

V Dolnom Rakúsku je v tomto období doložené len riedke osídlenie. Vo Willendorfe II je to vrstva 9, datovaná medzi 25 až 23 tisíc rokov BP (Haesaerts et al. 1996, 34), ktorá sa kladie sa do najstaršej fázy horizontu hrotov s vrubom (Kozłowski 1998, 131). Štiepaná industria si tu stále udržuje technologické tradície moravsko-dolnorakúskeho gravettien a tiež tradičné spojenia s územím Sliezska, súvisiace so zaobstarávaním kamennej suroviny. Zároveň sa v nej objavujú nové typologické prvky, hlavne hroty s vrubom kostonkienského typu (Kozłowski 1998, 131). Osídlenie je doložené i vo Willendorfe I (Felgenhauer 1956-1959) a na lokalite Kameeg s atypickými hrotmi s vrubom, ktorá by mohla patriť na záver tohto vývoja (Brandtner 1954-1955).

Na Morave sa v období medzi 25 až 24 tisíc rokov BP pavloviensky vývoj končí a rozvinuté gravettienske centrá tu zanikajú. V mladšom gravettieni je tu iba veľmi riedke osídlenie. V Miloviciach (Oliva 1999) sa zistil krátkodobý lovecký tábor so základmi kruhového obydlia z mamutích kostí, s C¹⁴ dátami v rozmedzí 25 až 21 tisíc rokov BP.

Štiepaná industria je odlišná od klasického stredo-európskeho gravettien a podobá sa skôr na gravettiensku industriu mediteránnej oblasti (Oliva 1999, 139). Charakterizuje ju množstvo malých hrotov s vrubom, príležitostne i s ventrálnou retušou, zriedkavý je výskyt rydiel a úplne chýbajú kostonkienske nože. Mladšia fáza gravettienského vývoja bola na základe typologickej analýzy odlišená i na lokalite Předmostí, kde sa medzi štiepanou industriou, ktorá patrí typickému pavlovienu, objavujú i typologicky mladšie nástroje ako hroty s vrubom kostonkienského typu, listovité hroty a hroty so stopkou typu Font Robert (Absolon/Klíma 1977). Ich výskyt sa vysvetľuje ako znovuosídlenie lokality (druhá fáza osídlenia) počas mladšieho gravettien (Svoboda et al. 1994, 133). Do willendorfsko-kostonkienskej fázy by sa mohli zaradiť i Dolní Věstonice III (Škrdl et al. 1996), datované okolo 24 500 rokov BP, odkiaľ sa získal atypický hrot s vrubom, a snád i jaskyňa Kůlna, vrstva 6b, kde sa zistila málopočetná gravettienska industria a zvyšky zvieracích kostí, ktoré poskytli dáta medzi 23 až 21 tisíc rokmi BP (Valoch 1989, 15).

O kontinuite vývoja horizontu hrotov s vrubom v oblasti Horného Sliezska svedčí lokalita Ostrava-Petřkovice, s dátami 20 790±270 a 23 370±160 rokov BP (Jarošová 1999; Jarošová et al. 1996). V typologickej skladbe štiepanej industrie prevládajú rydlá nad škrabadlami a početne sú zastúpené i retušované čepele a nástroje s otupeným bokom. Z hľadiska chronológie je dôležitý výskyt hrotov s vrubom a listovitých hrotov, ako i objavenie sa strmej retuše na driapadlách, ktoré je typické pre obdobie okolo glaciálneho maxima (Jarošová 1999, 51).

Na území severne od Karpatskej kotliny je doložené významné osídlenie v okolí Krakova, hlavne na lokalite Kraków-Spadzista (Sobczyk 1995), ktorá predstavuje komplex viacerých, chronologicky i funkčne odlišných sídlisk. Rádiokarbónové dáta kladú rozvoj tohto centra medzi roky 24 až 17 tisíc BP, pričom vo vývoji sa dajú rozlíšiť viaceré fázy. Protokostonkienská fáza - charakteristická malým počtom hrotov s vrubom, typická kostonkienská fáza - kedy hroty s vrubom dosahujú vrchol a epikostonkienská fáza - keď tieto hroty postupne miznú a sú nahradené jednoduchými čepeľami s otupeným bokom. Z hľadiska funkčného zamerania sa na lokalite rozoznali hlavné základné tábory so širokým spektrom sídliskových aktivít (sídlisko B; C - vrstva 6b; C2 - vrstva III; D - vrstva 6), ako i viac špecializované sídliská (E a F) s rôznou funkciou, zamerané napríklad na spracovanie kožušín z polárnych líšok, na výrobu pazúrikových čepeľí a pod. (Kozłowski 1996, 18, 19; Sobczyk 1995, 105).

V priestore Karpatskej kotliny sa osídlenie sústreďuje v jej severozápadnej časti, hlavne na západnom Slovensku v okolí Moravian nad Váhom. Klasická fáza horizontu hrotov s vrubom sa tu rozvíja v období 24 až 22 tisíc rokov BP a je zachytená na lokalite Moravany nad Váhom v polohách Noviny a Podkovica a na lokalite Banka-Horné farské role, sonda IV. Pre štiepanú industriu z týchto nálezísk je charakteristické prevládanie rôznych typov rydiel nad škrabadlami a početné zastúpenie hrotov s vrubom. V surovinovom zložení prevažuje severský pazúrik z morén Horného a Opavského Sliezska, z ďalších surovín sa vyskytujú lokálne rádiolarity a limnokvarcity zo stredného Slovenska.

Do mladšej fázy gravettien sa zaraďujú i ďalšie lokality v katastri Moravian. Poloha Lopata I predstavuje pravdepodobne lovecké sídlisko trvalejšieho charakteru. Medzi nástrojmi prevládajú čepeľové škrabadlá, často kombinované s rydlami, početne sú zastúpené rydlá a viaceré typy hrotov (*Hromada* 1998, 149-151). Poloha Baraniny (*Hromada* 1998, 149) má v nálezovom inventári zastúpené retušované i neretušované čepele a z nástrojov rydlá, čepeľové škrabadlá a zlomky hrotov typu la Gravette. Polohy Sedliská a Zakostolie (*Hromada* 1998, 155, 156) sa interpretujú ako krátkodobé lovecké sídliská s chudobným inventárom, kde prevláda výrobný odpad. Ďalšou lokalitou z oblasti Považia sú Trenčianske Bohuslavice (*Bárta* 1988), ktoré predstavujú dlhšie trvajúce sídlisko, s hlavnou gravettienskou vrstvou na báze posledného würmského pleniglaciálu, datovanou na 23 000±1300 rokov BP. Štiepaná industria je prevažne vyrobená z importovaného pazúrika, no zastúpený je i domáci rádiolarit. Medzi nástrojmi prevládajú čepele, rydlá a škrabadlá, zastúpené sú i čepeľky s otupeným bokom, gravettienske hroty a objavili sa aj nápadne veľké čepele a plošne opracované listovité hroty.

Ku klasickej fáze horizontu hrotov s vrubom sa radí aj lokalita Nitra-Čermáň (*Bárta* 1965, 126, 127), datovaná na 22 860±400 rokov BP, s nálezmi v spráši posledného würmského pleniglaciálu, medzi ktorými sa vyskytujú hroty s vrubom kostonkienskeho typu a hrot so stopkou typu Font Robert. Ako lokality s výskytom hrotov s vrubom a ďalších kostonkienských elementov sa spomínajú aj Zamarovce (*Bárta* 1961, 12-15), Čachtice (*Bárta* 1981, 23), Horné Otrokovice (*Hromada/Poláček* 1995) a v okolí Piešťan ešte Banka-Kopanica, Hubina, Modrovka (*Hromada* 1998, 162).

Neskorý gravettien

Neskorá fáza horizontu hrotov s vrubom, ktorá uzatvára vývoj gravettien na území strednej Európy, je datovaná do obdobia 22 až 20 tisíc rokov

BP. V tomto období osídlenie v strednej Európe postupne slabne, čo sa dáva do súvisu s migráciou skupín klasickeho horizontu hrotov s vrubom zo strednej do východnej Európy, kde sa už okolo roku 23 tisíc BP začína rozvíjať kultúra Kostonki-Avdejevo (*Kozłowski* 1998, 132; 1999, 317). Skupiny, ktoré zostali na území strednej Európy, postupne strácajú charakteristické znaky tohto horizontu. Z industrie sa vytrácajú hroty s vrubom a iné typické kostonkienske prvky, pomaly ubúda aj počet rydiel na úkor škrabadiel a čepeľí s otupeným bokom. Zmenšuje sa tiež podiel juhopoľského pazúrika, ktorý však stále ešte prevažuje, no nie tak výrazne. Čoraz častejšie sa využívajú lokálne suroviny. Tento jav sa vysvetľuje tým, že centrum osídlenia sa pravdepodobne posunulo viac na juh, kvôli čomu pazúrik z južného Poľska už nebol tak ľahko dostupný (*Kozłowski* 1998, 132). Rozdiely vidieť i v štruktúre sídlisk. Zatiaľ čo pre klasickeho horizontu sú typické väčšie sídliská charakteru základného tábora s veľkým počtom artefaktov, v neskoršej fáze sú skôr typické menšie lovecké táboriská, krátkodobého, prechodného rázu s menšími koncentraciami artefaktov okolo jednoduchých ohnísk.

Na západnom Slovensku túto fázu vývoja reprezentuje hlavne sídlisko Moravany nad Váhom-Lopata II (*Kozłowski* 1998) a Banka-Horné farské role, sonda V (*Alexandrowicz et al.* 1999, 83, 84). Lopata II predstavuje viacnásobne osídlené sídlisko prechodného charakteru, datované na 21 400±610 rokov BP, čo ho umiestňuje do obdobia priamo predchádzajúceho poslednému glaciálnemu maximu. Medzi nástrojmi vysoko prevládajú rydlá nad škrabadlami, hroty s vrubom sú zastúpené pomerne málo. V surovinovom zložení sú takmer rovnako zastúpené extralokálne pazúriky a domáci rádiolarit. Na sídlisku v Banke sa medzi nástrojmi vyskytujú hlavne retušované čepele a rydlá, v malom množstve sú zastúpené nástroje s otupeným bokom, škrabadlá, vrtáky a iné typy. Úplne tu chýbajú kostonkienske formy a kombinované nástroje. Ako surovina prevláda patinovaný pazúrik nad rádiolaritom.

Na východnom Slovensku sa môže do neskoršej fázy horizontu hrotov s vrubom zaradiť s určitou len sídlisko Kašov I, spodná vrstva, ktoré stojí na hranici tohto vývoja. Ostatné lokality, hlavne z okolia Zemplýnskych vrchov, sú buď staršie, napríklad Cejkov I - nálezy z komplexu humózných vrstiev, alebo sú vývojovo mladšie a do horizontu hrotov s vrubom už nepatria, napríklad lokality Kašov I, vrchná vrstva (*Bánesz et al.* 1992), Cejkov (*Bánesz* 1990b), Hrčel - Nad baňou (*Bánesz/Kaminská* 1984), Hrčel - Pivničky (*Kaminská* 1986b; 1995), Velaty (*Kaminská* 1986a; 1995) a iné. Skladba jednotlivých nálezových skupín, typologické i surovinové zloženie nálezov z týchto lokalít je v hlavných cha-

rakteristických znakov už odlišné od industrií horizontu hrotov s vrubom. V surovínovej skladbe dominuje lokálny obsidián, zastúpenie pazúrika je minimálne a medzi nástrojmi prevládajú škrabadlá nad rydlami. Odlišný charakter potvrdzuje aj ich litostratigrafická pozícia, ktorá ich kladie do obdobia nasledujúceho po poslednom pleniglaciáli.

V závere horizontu hrotov s vrubom sa v priestore Karpatskej kotliny a na území severne od oblúka Karpát vytvoril organizovaný sídliskový systém charakteristický využívaním jednotlivých regiónov v rôznych ročných obdobiach (Kozłowski 1999, 319). Územia severne od oblúka Karpát sa využívali skôr v letnom alebo letno-jesennom období a sídliská v tomto priestore sa orientovali prevažne na lov mamutov, na získavanie pazúrikovej suroviny a na jej opracovanie do formy čepelí. Tieto znaky vidieť napríklad vo vrchných vrstvách lokality Kraków-Spadzista (Sobczyk 1995) alebo na lokalite Ostrava-Petřkovice (Jarošová et al. 1996). V jesennom a zimnom období sa neskorogravettienske skupiny presúvali z týchto oblastí cez karpatské priesmyky a Moravskú bránu do priestoru Karpatskej kotliny, kde prechádzali údolím Váhu až do oblasti stredného Podunajska, kde sa orientovali skôr na lov sobov. Na západnom Slovensku to dokladajú menšie, krátko trvajúce táboriská prechodného charakteru z jesene, eventuálne z počiatku zimy, napríklad Moravany nad Váhom-Lopata II (Kozłowski 1998) alebo Banka-Horné farské role, sonda V (Alexandrowicz et al. 1999). Južnú oblasť týchto posunov pravdepodobne predstavovala v zimnom období oblasť stredného Podunajska (Kozłowski 1999, 319), čo by potvrdzoval aj výskyt nástrojov a čepelí z pazúrika pôvodom zo Zadunajska a južnej Moravy na niektorých lokalitách z tohto obdobia (Lopata II). Ukazuje sa, že pazúrikovú surovinu si migrujúce skupiny brali zo sebou, najčastejšie už vo forme pripravených čepelí a maximálne ju aj využívali, o čom svedčí aj väčšia intenzita obnovovania nástrojov.

Tento model využívania rozličných loveckých teritórií v rôznych ročných obdobiach je dobre doložený hlavne pre severozápadnú časť Karpatskej kotliny a na základe charakteru sídliska Kašov I, spodná vrstva, by sa o ňom mohlo uvažovať i pre severovýchodnú časť. Kašov by v tomto prípade predstavoval typický prechodný tábor neskorogravettienských skupín (podobný ako Lopata II na západnom Slovensku) na ceste z oblasti horného toku Visly do južnejších oblastí východnej časti Karpatskej kotliny. Ani tu však, podobne ako v strednom Podunajsku, nie je doložené osídlenie horizontu hrotov s vrubom. Smery týchto sezónnych pohybov by v prípade severovýchodnej časti Karpatskej kotliny pravdepodobne viedli cez kar-

patské priesmyky v priestore Nízkych Beskýd, ktoré idú povodím rieky Tople, Ondavy a Laborca. Tieto komunikačné priechody potvrdzujú paleolitické nálezy z viacerých lokalít v oblasti Nízkych Beskýd (Bárta 1965, 127, 130, 131; 1983, 32-35) a podporuje to i zastúpenie určitých druhov kamenných surovín (rohovcov, rádiolaritov a limnokvarcitov) v nálezovom inventári spodnej vrstvy Kašova I, ktorých primárne zdroje sa nachádzajú práve na tejto ceste.

Po roku 20 tisíc BP sa na území strednej Európy vývoj gravettienu končí a ďalší kultúrny vývoj je už zviazaný s epigravettienu. Na východnom Slovensku, zvlášť v okolí Zemplínskych vrchov, je v tomto období doložené husté osídlenie. I keď otázky stratigrafie nie sú ešte úplne vyjasnené, súčasný stav výskumu umožňuje uvažovať o kontinuite vývoja medzi gravettienskými a epigravettienskými lokalitami v tejto oblasti. Možno tak odôvodnene predpokladať, že lovecké skupiny zo záveru gravettienu mohli iniciovať vznik epigravettienu na tomto území.

ZÁVER

Mladopaleolitické osídlenie východného Slovenska sa počas gravettienskej a epigravettienskej kultúry koncentruje do okolia Zemplínskych vrchov, kde významnú lokalitu predstavuje nálezisko Kašov I, poloha Spálenisko. Systematickým výskumom sa tu v rámci piatich litostratigrafických vrstiev zistili dva nálezové horizonty, ktoré zodpovedajú dvom fázam osídlenia v mladom paleolite.

Spodný nálezový horizont zodpovedá prvej fáze osídlenia lokality. Obmedzený bol len na určitú plochu v severnej časti náleziska, kde vytváral jednu výraznú koncentráciu nálezov. Nálezový inventár obsahoval okrem štiepanej kamennej industrie aj niekoľko kusov opracovaných a neopracovaných kameňov a drevené uhličky. Technologická a typologická analýza umožnila štiepanú industriu tohto horizontu zaradiť do gravettienskej kultúry. Jej charakteristickými znakmi sú výrazná prevaha cudzích, extralokálnych surovín, presnejšie baltického kriedového pazúrika z morénových útvarov južného Poľska, ďalej vysoký podiel drobného výrobného odpadu a v nástrojovej skladbe prevaha rydiel nad škrabadlami a pomerne vysoké zastúpenie retušovaných čepelí.

Absolútne datovanie spolu s litostratigrafickou pozíciou nálezov umožnili zaradiť túto vrstvu do obdobia, ktoré priamo predchádza maximum posledného würmského pleniglaciálu a z hľadiska kultúrneho vývoja do neskoršej fázy horizontu hrotov s vrubom. Toto zaradenie potvrdili aj početné analó-

gie s inými lokalitami datovanými do rovnakého obdobia. Z hľadiska funkčného zamerania sa nálezisko interpretuje ako prechodný, krátkodobý základný tábor obývaný malou skupinou ľudí a kombinujúci ich životný a pracovný priestor. Jeho vznik pravdepodobne súvisí s migráciou neskorogravettienských skupín v rámci loveckých sezónnych pohybov medzi územím severne od oblúka Karpát a vnútorným priestorom Karpatskej kotliny.

Tesne nad spodným nálezovým horizontom sa nachádzal vrchný nálezový horizont (Bánesz *et al.* 1992). Štiepaná kamenná industria tohto horizontu sa od spodnej vrstvy výrazne odlišuje. Jej typickým znakom je v surovinovom zložení absolútna prevaha obsidiánu lokálneho pôvodu nad ostatnými surovinami a v typologickej skladbe prevaha škrabadiel nad rydlami. Rozdiely vidieť i v sídliskovej štruktúre. V hornom nálezovom horizonte vytvárali nálezy početné menšie koncentrácie, ktoré sa od seba líšili funkčným zameraním i dĺžkou osídlenia. Koncentrácie nálezov neboli súčasné a ukázalo sa, že maximálne mohli fungo-

vať 2-3 koncentrácie, možno spojené jedným ohniskom. To naznačuje, že osídlenie homej vrstvy bolo krátke, avšak viacnásobne opakované.

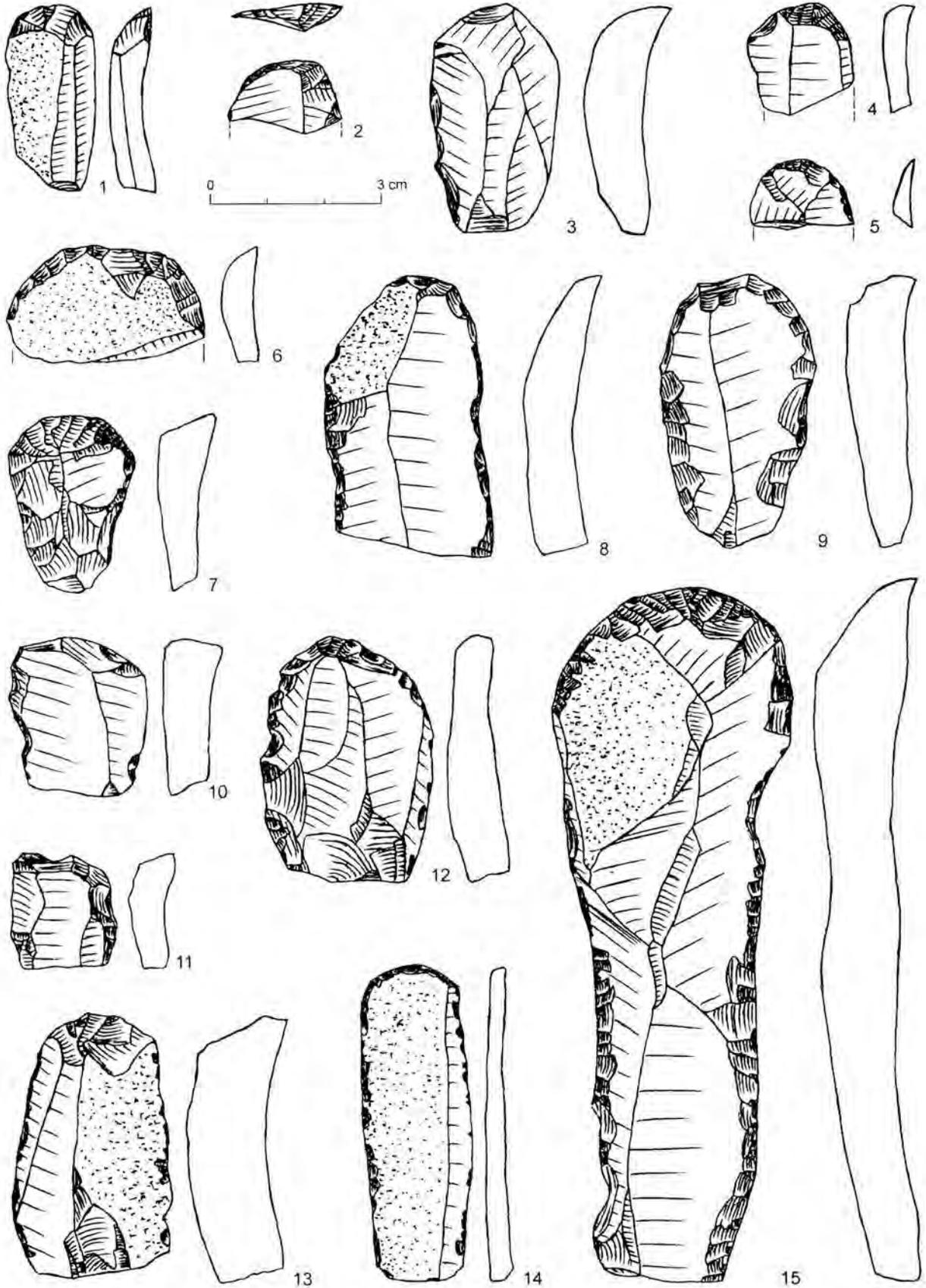
Horný nálezový celok je datovaný do obdobia nasledujúceho tesne po poslednom würmskom pleniglaciáli a z hľadiska kultúrneho vývoja je zaradený do epigravettienu. Zodpovedá tomu i celkový charakter štiepanej industrie, jej surovinové zloženie, ako aj sídlisková štruktúra, charakteristická pre jednoduché krátkodobé tábory s jednoduchými plochými ohniskami. Možno sa tak domnievať, že tento horizont obývali menšie skupiny lovcov s väčšou pohyblivosťou v obývanom regióne. Ich pohyb na danom území by mohli potvrdzovať i ďalšie epigravettienske lokality v oblasti Zemplínskych vrchov, ktoré tu vytvárajú pomerne husté osídlenie a na ktorých sa podobne ako vo vrchnej vrstve v Kašove I využívali hlavne miestne obsidiány a iné suroviny lokálneho pôvodu. Možno predpokladať, že na ich vzniku sa do istej miery mohlo podieľať i predchádzajúce gravettienske osídlenie.

LITERATÚRA

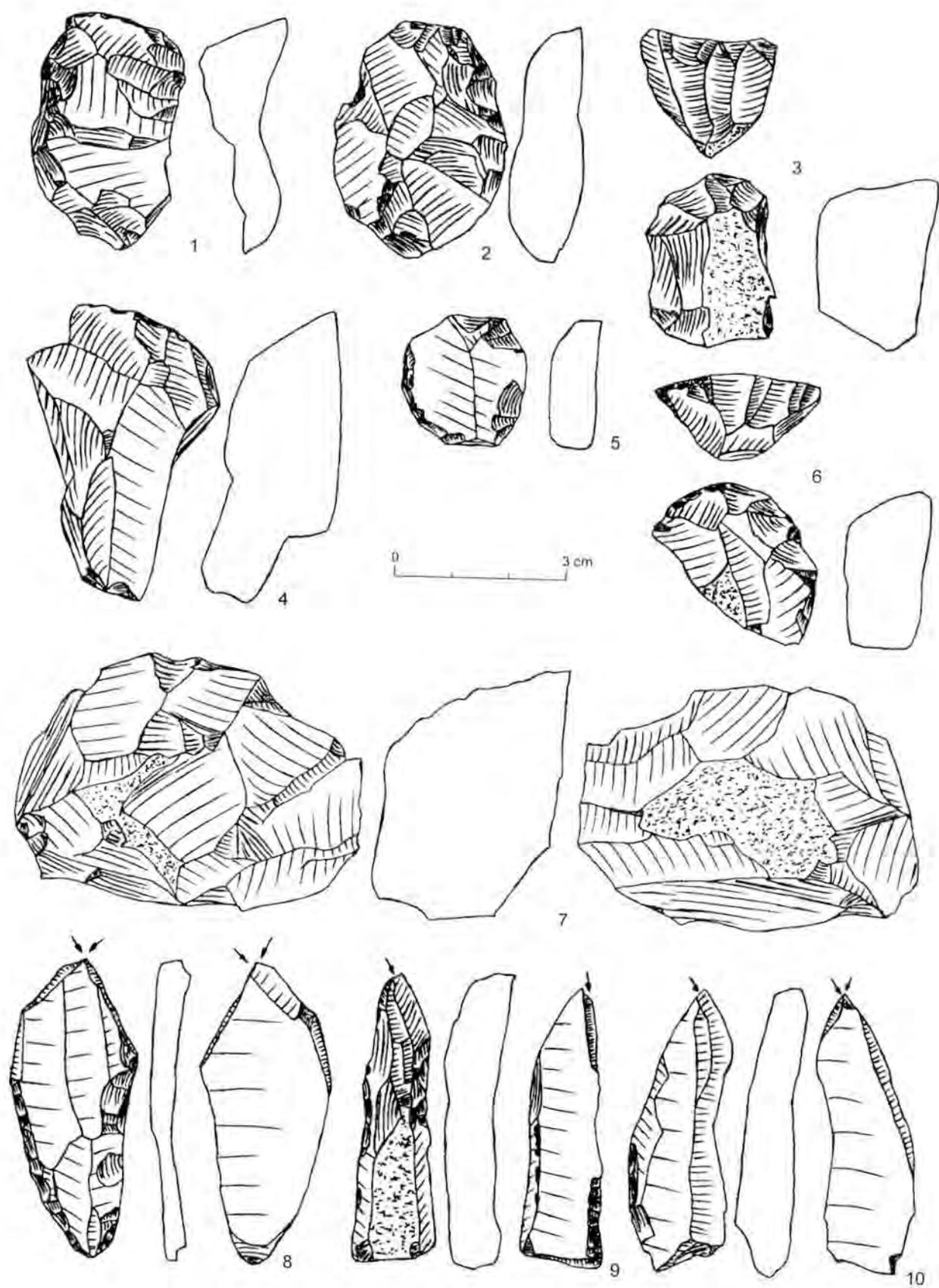
- Absolon / Klíma* 1977 - K. Absolon/B. Klíma: Předmostí, ein Mammutjägerplatz in Mahren. Praha 1977.
- Alexandrowicz et al.* 1999 - W. P. Alexandrowicz/A. Ďurišová/L. Kaminská/B. Kazior/J. K. Kozłowski/M. Pawlikowski/K. Sobczyk: Gravettian/Epigravettian transition in the Vah valley in the light of new excavations in the Moravany-Banka area near Piešťany (Western Slovakia). *Préhist. Europ.* 14, 1999, 79-106.
- Andel* 1955 - K. Andel: Výsledok archeologického prieskumu na Zemplínsko-užskej nížine v rokoch 1953/54. In: *Vlastivedný sborník* 1. Košice 1955, 144-171.
- Bánesz* 1959 - L. Bánesz: Cejkov II-III, nové paleolitické stanice s obsidiánovou industriou. *Arch. Rozhledy* 11, 1959, 769-780.
- Bánesz* 1961a - L. Bánesz: Paleolitický idol a vrstvy s obsidiánovou industriou v sprašovom súvrství pri Cejkove. *Arch. Rozhledy* 13, 1961, 765-774.
- Bánesz* 1961b - L. Bánesz: Zlomok hlinenej plastiky z paleolitickej stanice v Kašove. *Arch. Rozhledy* 13, 1961, 774-780.
- Bánesz* 1961c - L. Bánesz: Výskum paleolitickej stanice v Kašove roku 1960. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 6, 1961, 215-223.
- Bánesz* 1962 - L. Bánesz: Výskum paleolitickej stanice Cejkov I v roku 1961. *Arch. Rozhledy* 14, 1962, 753-761.
- Bánesz* 1964 - L. Bánesz: Další výskum na paleolitickej stanici Cejkov I. *Arch. Rozhledy* 16, 1964, 317-323.
- Bánesz* 1967 - L. Bánesz: Kašov I, poloha Spálenisko. *Nálezová správa* z roku 1967. *Archív AÚ SAV*, Nitra 1967.
- Bánesz* 1969 - L. Bánesz: Gravettské súvrstvia s obsidiánovou a pazúrikovou industriou v Kašove a Cejkove. *Arch. Rozhledy* 21, 1969, 281-290.
- Bánesz* 1970 - L. Bánesz: Nové paleolitické výskumy a nálezy na východnom Slovensku. *Vsl. Pravek* 1, 1970, 9-16.
- Bánesz* 1973 - L. Bánesz: Paleolitický brúsený artefakt z Kašova. *Arch. Rozhledy* 25, 1973, 675-678.
- Bánesz* 1974 - L. Bánesz: Hromadný nález obsidiánovej suroviny na gravettskom sídlisku v Cejkove, okr. Trebišov. *Arch. Rozhledy* 26, 1974, 51-54.
- Bánesz* 1975 - L. Bánesz: Paleolitické nálezy z Cejkova. *AVANS* 1974, 1975, 17.
- Bánesz* 1976 - L. Bánesz: Nové paleolitické lokality a nálezy z východného Slovenska. *Arch. Rozhledy* 28, 1976, 241-246.
- Bánesz* 1977 - L. Bánesz: Štiepaná industria z prieskumu východného Slovenska v roku 1976. *AVANS* 1976, 1977, 29-31.
- Bánesz* 1980a - L. Bánesz: Nové paleolitické nálezy z prieskumov na východnom Slovensku. *AVANS* 1978, 1980, 31-36.
- Bánesz* 1980b - L. Bánesz: Výskum mladopaleolitickej stanice v Kašove. *AVANS* 1979, 1982, 28-30.
- Bánesz* 1981a - L. Bánesz: Prieskum Východoslovenskej nížiny. *AVANS* 1980, 1981, 23-25.
- Bánesz* 1981b - L. Bánesz: Výskum mladopaleolitickej osady v Kašove. *AVANS* 1980, 1981, 26, 27.
- Bánesz* 1982a - L. Bánesz: Nové nálezy z východného Slovenska. *AVANS* 1981, 1982, 23-25.
- Bánesz* 1982b - L. Bánesz: Výskum paleolitickeho sídliska v Kašove. *AVANS* 1981, 1982, 26.
- Bánesz* 1983 - L. Bánesz: Výskum mladopaleolitickej lokality v Kašove. *AVANS* 1982, 1983, 25.
- Bánesz* 1984a - L. Bánesz: Výskum v Kašove pred dokončením. *AVANS* 1983, 1984, 23, 24.
- Bánesz* 1984b - L. Bánesz: Z prieskumov juhovýchodného Slovenska. *AVANS* 1983, 1984, 24, 25.
- Bánesz* 1985 - L. Bánesz: Ukončenie výskumu paleolitickej stanice v Kašove. *AVANS* 1984, 1985, 29, 30.
- Bánesz* 1986 - L. Bánesz: Nález kostných predmetov na paleolitickeho sídlisku v Cejkove. *AVANS* 1985, 1986, 43.
- Bánesz* 1987 - L. Bánesz: Výskum gravettienskej stanice v Cejkove. *AVANS* 1986, 1987, 28.

- Bánesz 1988a - L. Bánesz: Prieskum severných výbežkov Zemplínskych vrchov. AVANS 1987, 1988, 28.
- Bánesz 1988b - L. Bánesz: Výskumy v okolí Cejkova. AVANS 1987, 1988, 29.
- Bánesz 1990a - L. Bánesz: Další nález paleolitické kostenej industrie v Cejkove. AVANS 1988, 1990, 29.
- Bánesz 1990b - L. Bánesz: Súčasná problematika paleolitu východného Slovenska a severovýchodnej časti Karpatскеj kotliny. Hist. Carpatica 21, 1990, 9-19.
- Bánesz 1992 - L. Bánesz: Prvé absolútne datovanie nálezov z paleolitickéj stanice Kašov I metódou C¹⁴. AVANS 1991, 1992, 16.
- Bánesz 1993 - L. Bánesz: K absolútnemu datovaniu paleolitických staníc obsidiánovou a pazúrikovou industriou v Kašove a Cejkove. AVANS 1992, 1993, 22.
- Bánesz et al. 1992 - L. Bánesz/J. Hromada/R. Desbrosse/I. Margerand/M. Pawlikowski/J. K. Kozłowski/K. Sobczyk: Le site de plein air du Paléolithique supérieur de Kašov I en Slovaquie orientale. Slov. Arch. 40, 1992, 5-28.
- Bánesz/Kaminská 1982 - L. Bánesz/L. Kaminská: Zistovací výskum v Hrčeli. AVANS 1981, 1982, 27.
- Bánesz/Kaminská 1984 - L. Bánesz/L. Kaminská: Výskum archeologickej lokality v Hrčeli. Hist. Carpatica 15, 1984, 255-281.
- Bánesz/Pieta 1961 - L. Bánesz/K. Pieta: Výskum v Cejkove I roku 1960. Štud. Zvesti AU SAV 6, 1961, 5-30.
- Bánesz/Šiška 1963 - L. Bánesz/S. Šiška: Archeologický prieskum na paleolitickéj stanici pri Hrčeli. Arch. Rozhledy 15, 1963, 269-277.
- Bárta 1961 - J. Bárta: K problematike paleolitu Bielych Karpát. Slov. Arch. 9, 1961, 9-28.
- Bárta 1965 - J. Bárta: Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej. Bratislava 1965.
- Bárta 1980 - J. Bárta: Paleolit a mezolit. Slov. Arch. 28, 1980, 119-136.
- Bárta 1981 - J. Bárta: The Palaeolithic and Mesolithic. In: Archaeological Research in Slovakia. X. International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Mexico 19-24 October 1981. Nitra 1981, 11-29.
- Bárta 1982 - J. Bárta: Mladopaleolitické sídlisko v Trenčianskych Bohuslaviciach. AVANS 1981, 1982, 27-29.
- Bárta 1983 - J. Bárta: Prieskum paleolitických komunikačných priechodov v Nízkych Beskydách. AVANS 1982, 1983, 32-35.
- Bárta 1987 - J. Bárta: Prínos nových poznatkov slovenskej archeológie ku stratigrafii pleistocénu a starého holocénu. Anthropozoikum 18, 1987, 203-228.
- Bárta 1988 - J. Bárta: Trenčianske Bohuslavice. Un habitat gravettien en Slovaquie occidentale. Anthropologie (Paris) 92, 1988, 173-182.
- Biró 1987 - K. T. Biró: The raw material stock for chipped stone artefacts in the Northern Mid-Mountains Tertiary in Hungary. In: International conference on prehistoric flint mining and lithic raw material identification in the Carpathian Basin. Budapest - Sümeg, 20-22 May 1986. Budapest 1987, 183-195.
- Brandtner 1954-1955 - F. Brandtner: Kamegg, eine Freilandstation des späten Paläolithikums in Niederösterreich. Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. 7, 1954-1955, 1-123.
- Dagnan-Ginter/Ginter 1970 - A. Dagnan-Ginter/B. Ginter: Wyniki badan wykopaliskowych przeprowadzonych na stanowisku górnopaleolitycznym w Wójcicach pow. Gródkow. Spraw. Arch. 22, 1970, 31-37.
- Dobosi 1991 - V. T. Dobosi: Upper Palaeolithic Excavations in Hungary between 1986-1990. Le Paléolithique supérieur européen. Rapport Quinquennal 1986-1991 de la Commission 8 de l'UISPP, Bratislava. ÉRAUL 52. Liège 1991, 79-83.
- Dobosi 1996 - V. T. Dobosi: The Hungarian Upper Palaeolithic (1991-1995). UISPP, Congrès de Forlì, 1996. Commission Paléolithique Supérieure, Bilan 1991-1996. ÉRAUL 76. Liège 1996, 77-85.
- Dobosi/Hertelendi 1993 - V. T. Dobosi/E. Hertelendi: New C-14 dates from the Hungarian Upper Palaeolithic. Préhíst. Europ. 5, 1993, 135-141.
- Felgenhauer 1956-1959 - F. Felgenhauer: Willendorf in der Wachau. Monographie der Paläolith-Fundstellen I-VII. Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. 8-9, 1956-1959.
- Ginter 1974 - B. Ginter: Wydobywanie, przetwórstwo i dystrybucja surowców i wyrobów krzemiennych w schyłkowym paleolicie północnej części Europy środkowej. Przegląd Arch. 22, 1974, 5-122.
- Ginter/Kozłowski 1969 - B. Ginter/J. K. Kozłowski: Technika obróbki i typologia wyrobów kamiennych paleolitu i mezolitu. Warszawa, 1969.
- Grigoriev 1993 - G. P. Grigoriev: The Kostenki-Avdeev archaeological culture and the Willendorf-Pavlov-Kostenki-Avdeev cultural unity. In: O. Soffer/N. D. Praslov: From Kostenki to Clovis. New York - London 1993, 51-65.
- Grigoriev 1996 - G. P. Grigoriev: Willendorf, Pavlov, Kostenki: their relationships. In: The Upper Palaeolithic, UISPP XIII Congress, Colloquium XII. Forlì 1996, 171-174.
- Haesaerts et al. 1996 - P. Haesaerts/F. Dambon/M. Bachner/G. Trnka: Revised stratigraphy and chronology of the Willendorf II sequence, Lower Austria. Arch. Austriae 80, 1996, 25-42.
- Hromada 1998 - J. Hromada: Gravettienske sídliská v Moravách nad Váhom a ich miesto vo vývoji mladého paleolitu strednej Európy. Slov. Arch. 46, 1998, 145-167.
- Hromada/Kozłowski 1995 - J. Hromada/J. K. Kozłowski (ed.): Complex of Upper Palaeolithic sites near Moravany, Western Slovakia. Vol. I. Moravany-Žakovska, excavation 1991-1992. Kraków 1995.
- Hromada/Poláček 1995 - J. Hromada/M. Poláček: Gravettienska stanica v Horných Otrokoviciach. AVANS 1993, 1995, 61, 62.
- Ivan 1962 - L. Ivan: Informativna zpráva (nálezová zpráva) o ložiskách a východoch perlitov a hornín perlitického typu v južnej časti Zemplínského pohoria. Košice 1962.
- Ivan 1964 - L. Ivan: Geologická pozícia perlitov v južnej časti Zemplínskych vrchov. Zpráva o geologických výskumoch v roku 1963. Bratislava 1964, 143-145.
- Janšák 1935 - Š. Janšák: Praveké sídliská s obsidiánovou industriou na východnom Slovensku. Bratislava, 1935.
- Jarošová 1999 - L. Jarošová: Nové výskumy paleolitické lokality v Ostravě-Petřkovicích v letech 1994-1995. Arch. Rozhledy 51, 1999, 26-57.
- Jarošová et al. 1996 - L. Jarošová/V. Cílek/E. Ochies/Z. Snieszko: Petřkovice, excavations 1994-1995. In: J. Svoboda (ed.): Paleolithic in the Middle Danube region. Brno 1996, 191-206.
- Kaminská 1983 - L. Kaminská: Záchraný archeologický výskum v Hrčeli. AVANS 1982, 1983, 127.
- Kaminská 1984 - L. Kaminská: Pokračujúci výskum v Hrčeli. AVANS 1983, 1984, 112.
- Kaminská 1986a - L. Kaminská: Doklady mladopaleolitického osídlenia Veľat. Arch. Rozhledy 38, 1986, 601-608.
- Kaminská 1986b - L. Kaminská: Osídlenie Hrčeva v staršej dobe kamennej. Hist. Carpatica 17, 1986, 217-241.

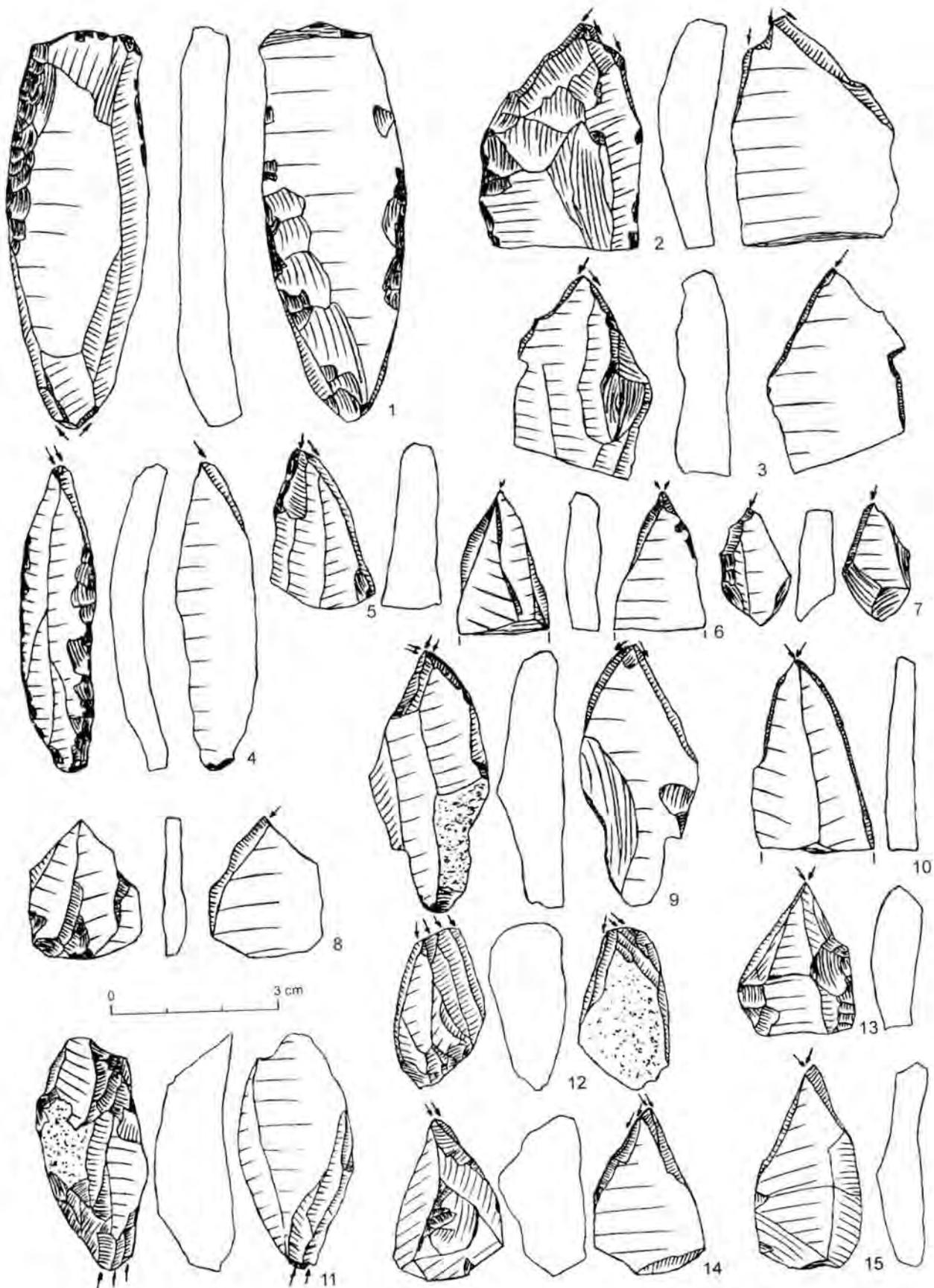
- Kaminská 1991* - L. Kaminská: Význam surovínovej základne pre mladopaleolitickú spoločnosť vo východokarpatskej oblasti. *Slov. Arch.* 39, 1991, 7-58.
- Kaminská 1993* - L. Kaminská: Príspevok k osídleniu jaskýň v Slovenskom krase. *Vsl. Pravek* 4, 1993, 13-25.
- Kaminská 1995* - L. Kaminská: Katalóg štiepanej kamennej industrie z Hrčela-Pivniček a Veliat. Nitra 1995.
- Kaminská/Đuda 1985* - L. Kaminská/R. Đuda: K otázke významu obsidiánovej suroviny v paleolite Slovenska. *Arch. Rozhledy* 37, 1985, 121-129.
- Kaminská/Cheben 1983* - L. Kaminská/I. Cheben: Výsledky prieskumov na Východoslovenskej nížine. *AVANS 1982*, 1983, 128, 129.
- Klíma 1961* - B. Klíma: Současný stav problematiky aurignacien a gravettien. *Arch. Rozhledy* 13, 1961, 84-121.
- Klíma 1963* - B. Klíma: Dolní Věstonice. Výzkum tábořiště lovců mamutů v letech 1947-1952. Praha 1963.
- Klíma 1967* - B. Klíma: Pavlovien a jeho vztahy ve střední Evropě. *Arch. Rozhledy* 19, 1967, 558-566.
- Kozłowski 1987* - J. K. Kozłowski: Changes in raw material economy of the Gravettian technocomplex in northern Central Europe. In: International conference on prehistoric flint mining and lithic raw material identification in the Carpathian Basin. Budapest - Sümeg, 20-22 May 1986. Budapest 1987, 65-79.
- Kozłowski 1996* - J. K. Kozłowski: The Danubian Gravettian as seen from the northern perspective. In: J. Svoboda (ed.): Paleolithic in the Middle Danube Region. Brno 1996, 11-22.
- Kozłowski 1998* - J. K. Kozłowski (ed.): Complex of Upper Palaeolithic sites near Moravany, Western Slovakia. Vol. II. Moravany-Lopata II, excavation 1993-1996. Kraków 1998.
- Kozłowski 1999* - J. K. Kozłowski: Les origines de la récolonisation de la partie septentrionale de l'Europe Centrale après le pléniglaciaire. *Folia Quaternaria* 70, 1999, 317-331.
- Kozłowski/Sobczyk 1987* - J. K. Kozłowski/K. Sobczyk: The Upper Palaeolithic site Kraków-Spadzista street C2. Kraków 1987.
- Krist/Krivý 1985* - E. Krist/M. Krivý: *Petrologia*. Bratislava 1985.
- Ložek 1994* - V. Ložek: Vývoj přírody a podnebí. In: J. Svoboda et al.: Paleolit Moravy a Slezska. Brno 1994, 17-25.
- Mišík 1969* - M. Mišík: Petrografická príslušnosť silicítov z paleolitických a neolitických artefaktov Slovenska. *Geologica* 18, 1969, 117-133.
- Mišík 1975* - M. Mišík: Petrograficko-mikropaleontologické kritéria pre zisťovanie proveniencie silicítových nástrojov na Slovensku. *Geologia* 27/10, 1975, 89-107.
- Oliva 1999* - M. Oliva: L'industrie Lithique du secteur G à Milovice (Moravie du sud) et le faciès «méridional» du Gravettien morave. In: XXIV Congrès Préhistorique de France - Carcassonne 26-30 septembre 1994 - Les faciès leptolithiques du nord-ouest méditerranéen: milieux naturels et cultures. Carcassonne 1999, 139-150.
- Pawlikowski et al. 1998* - M. Pawlikowski/W. P. Alexandrowicz/L. Bánesz/J. Hromada/J. K. Kozłowski/K. Sobczyk/B. Kazior: Correlation between loess profiles on the basis of mineralogical, malacological and anthropogenic indicators: a case study from Moravany-Lopata, Western Slovakia. *Geoarchaeology* 13/6, 1998, 565-594.
- Přichystal 1978* - A. Přichystal: Surovinová základna z kamené doby. *Vesmír* 1978, 173-174.
- Simán 1987* - K. Simán: Limnic quartzite mines in northeast Hungary. In: International conference on prehistoric flint mining and lithic raw material identification in the Carpathian Basin. Budapest - Sümeg, 20-22 May 1986. Budapest 1987, 95-99.
- Skutil 1938* - J. Skutil: Paleolitikum Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Turčiansky Sv. Martin 1938.
- Sobczyk 1995* - K. Sobczyk: Osadnictwo wschodniograwettyskie w dolinie Wisły pod Krakowem. Kraków 1995.
- Soffer 1993* - O. Soffer: Upper Paleolithic adaptations in Central and Eastern Europe and man-mammoth interactions. In: O. Soffer/N. D. Praslov: From Kostenki to Clovis. New York - London 1993, 31-49.
- Sonneville-Bordes/Perrot 1953* - D. de Sonneville-Bordes/J. Perrot: Essai d'adaptation des méthodes statistiques au Paléolithique supérieur. *Bull. Soc. Préhist. Française* 50, 1953, 323-333.
- Svoboda 1996a* - J. Svoboda: Gravettian and epigravettian chronologies in the Middle Danube area. *Přehled Výzkumů* 1992, 1996, 9-19.
- Svoboda 1996b* - J. Svoboda: The Pavlovian: Typology and behaviour. In: J. Svoboda (ed.): Paleolithic in the Middle Danube Region. Brno 1996, 283-301.
- Svoboda et al. 1994* - J. Svoboda et al.: Paleolit Moravy a Slezska. Brno 1994.
- Svoboda et al. 1999* - J. Svoboda/B. Klíma/L. Jarošová/V. Sládek/P. Škrdla: K analýze veľkých loveckých sídišť: Projekt výskumu gravettien v letech 1995-1997. *Arch. Rozhledy* 51, 1999, 9-25.
- Škrdla et al. 1996* - P. Škrdla/V. Čilek/A. Přichystal: Dolní Věstonice III, excavations 1993-1995. In: J. Svoboda (ed.): Paleolithic in the Middle Danube Region. Brno 1996, 173-190.
- Valde-Nowak 1991* - P. Valde-Nowak: Studies in Pleistocene settlement in the Polish Carpathians. *Antiquity* 65, 1991, 593-606.
- Valoch 1961* - K. Valoch: K chronologii paleolitických kultur v Československu. *Anthropozoikum* 9, 1961, 15-20.
- Valoch 1989* - K. Valoch: Osídlení a klimatické změny v poslední době ledové na Moravě. *Časopis Moravského Mus.* Brno 74, 1989, 7-34.
- Vencl 1995* - S. Vencl: Hostim - magdalenian in Bohemia. Praha 1995.
- Williams/Nandris 1977* - O. Williams/J. Nandris: The hungarian and slovak sources of archaeological obsidian: an interim report on further fieldwork, with a note on tektites. *Journal Arch. Scien.* 4, 1977, 207-219.
- Williams/Warren/Nandris 1984* - O. Williams Thorpe/S. E. Warren/J. Nandris: The distribution and provenance of archaeological obsidian in Central and Eastern Europe. *Journal Arch. Scien.* 11, 1984, 183-212.

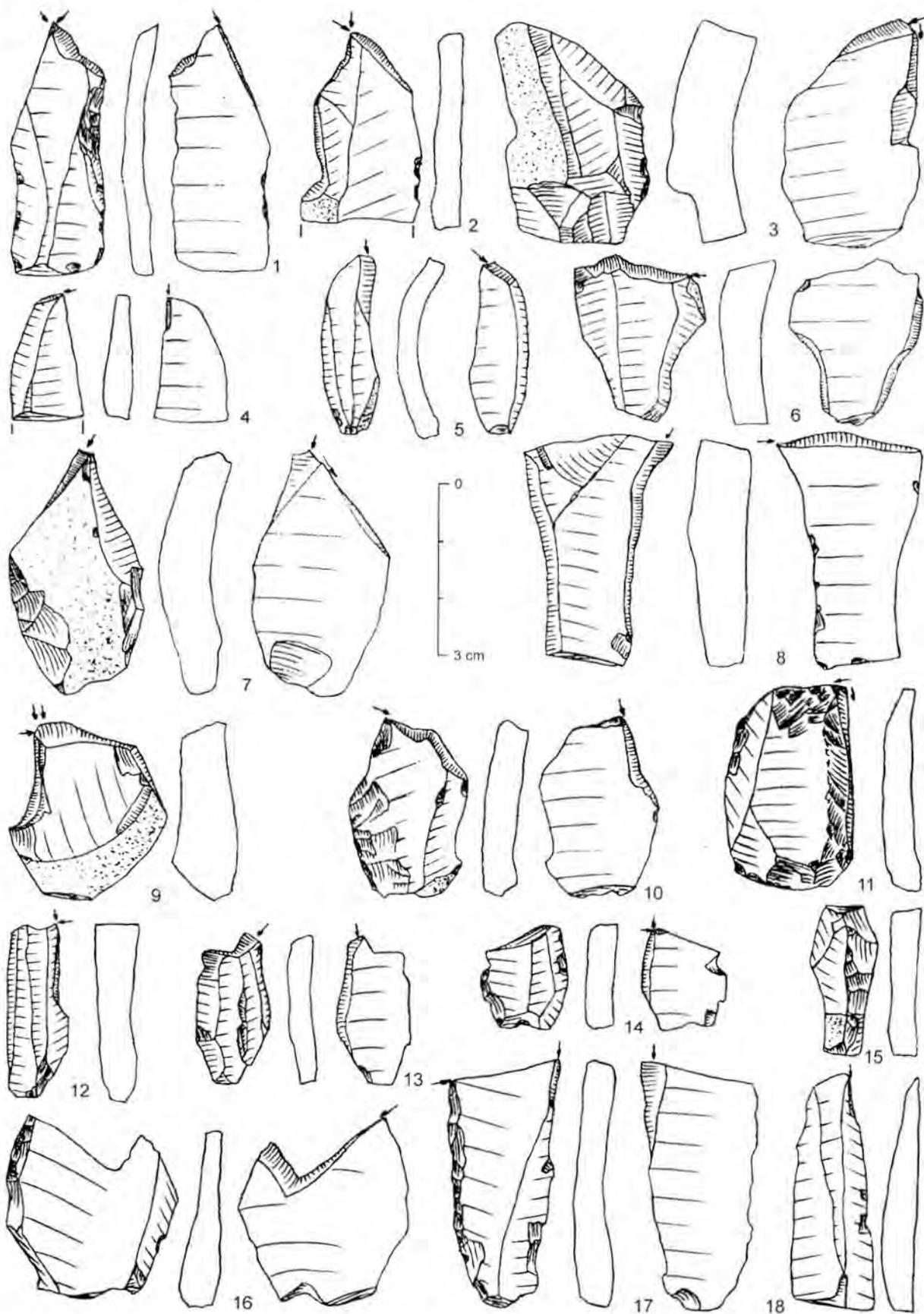
Tab. I. Kašov I, spodná vrstva. Škrabadlá.

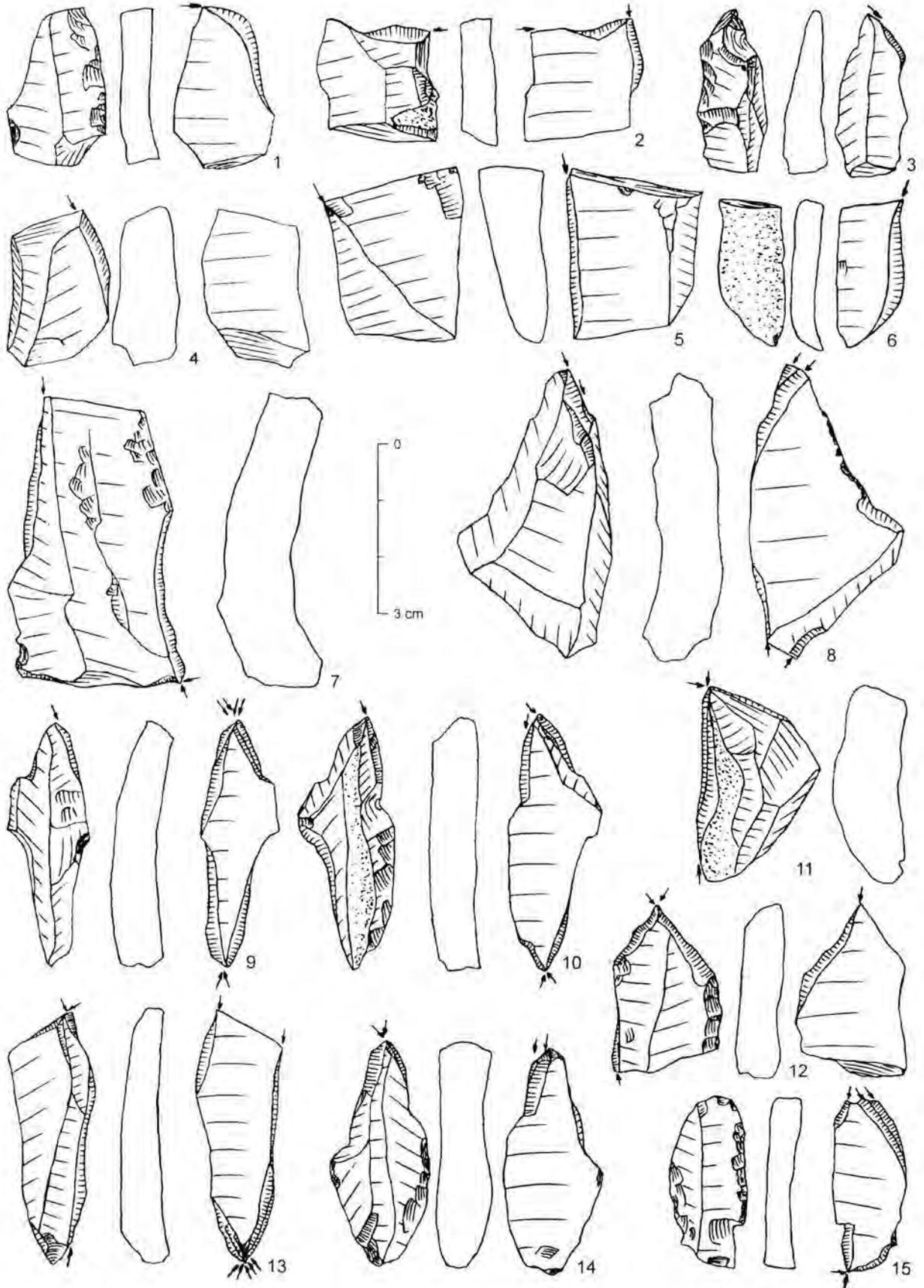
Tab. II. Kašov I, spodná vrstva. 1-7 - škrabadlá; 8-10 - rydlá.

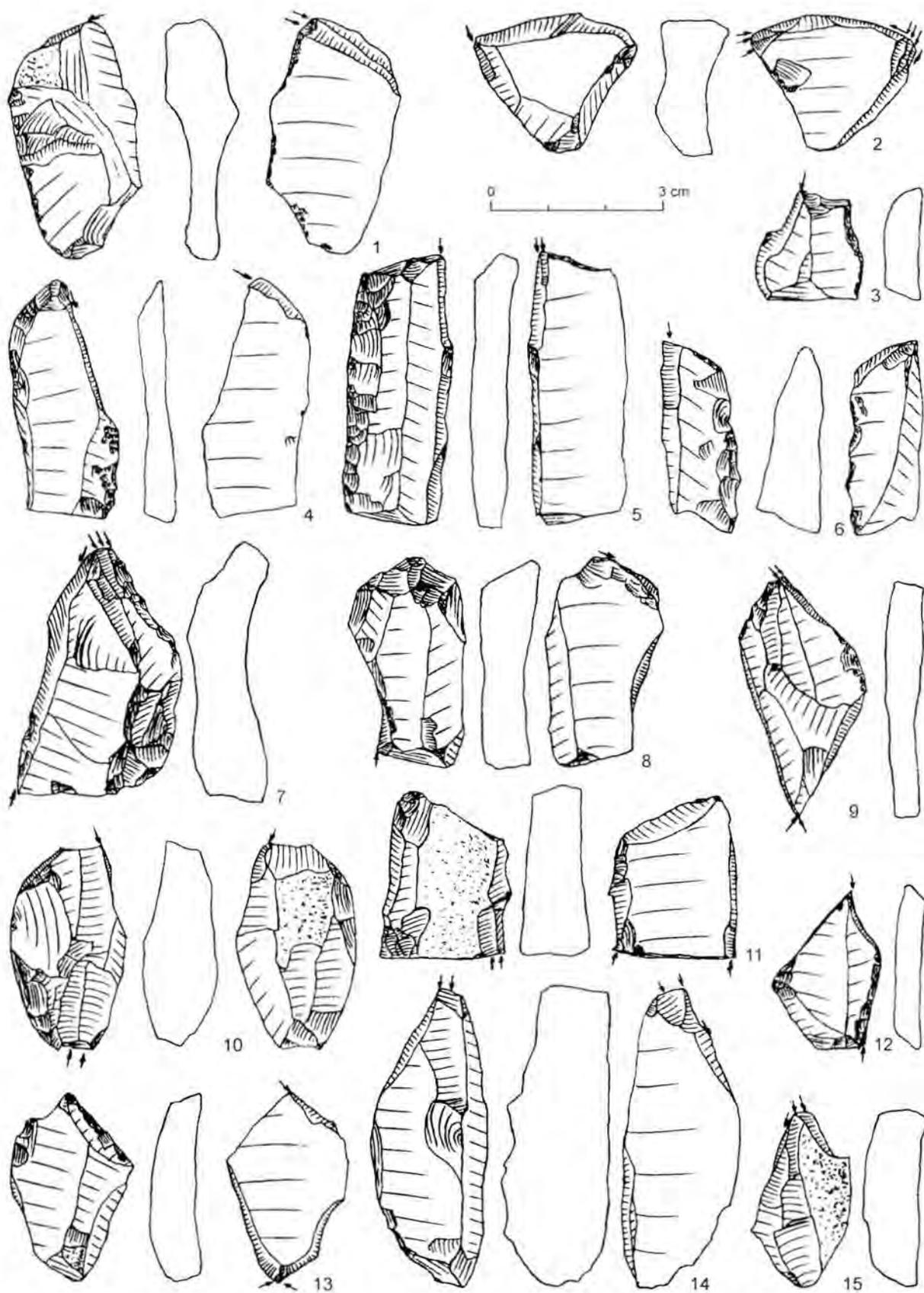
Tab. III. Kašov I, spodná vrstva. Rydlá.

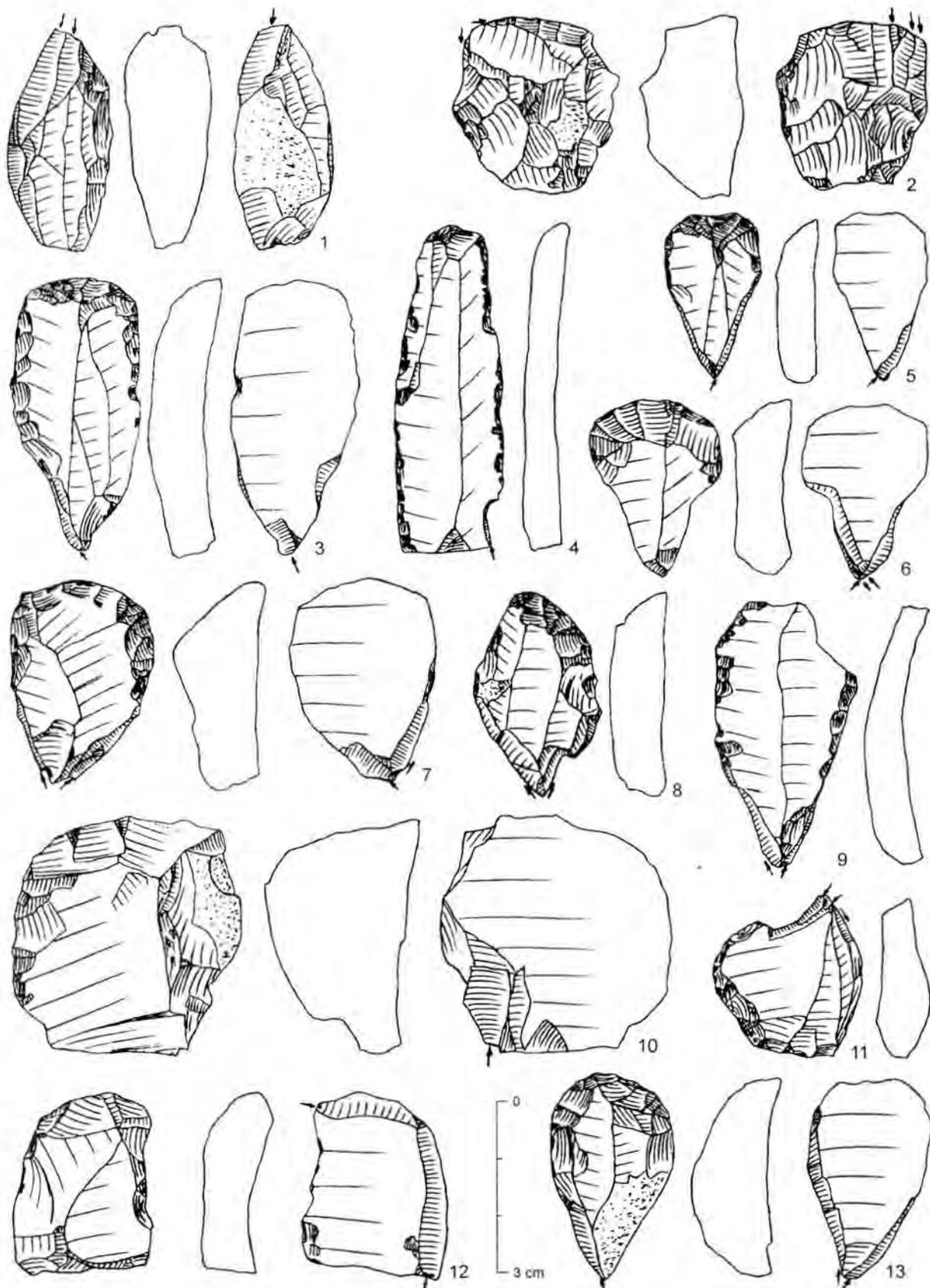
Tab. IV. Kašov I, spodná vrstva. Rydlá.

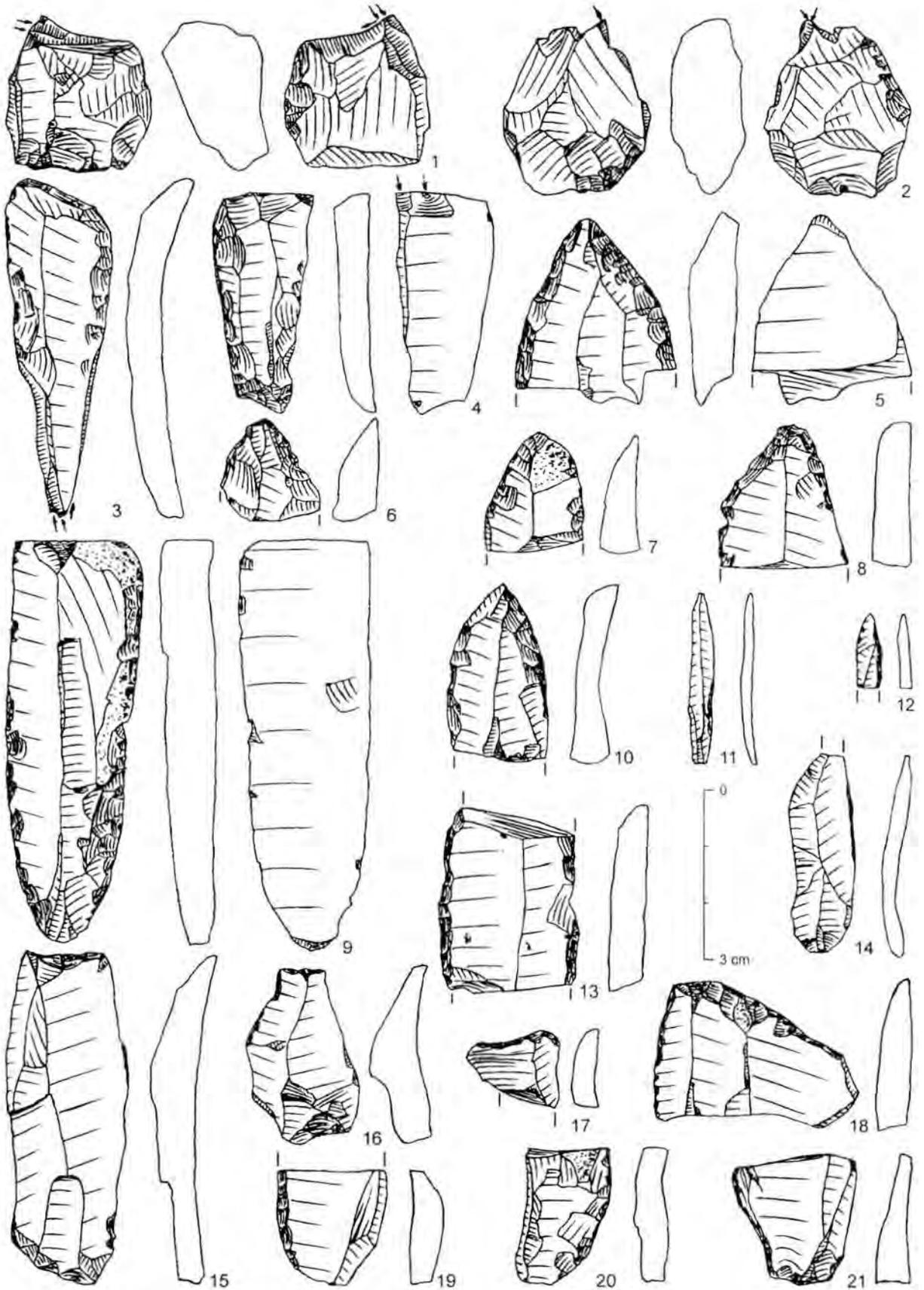
Tab. V. Kašov I, spodná vrstva. Rydlá.

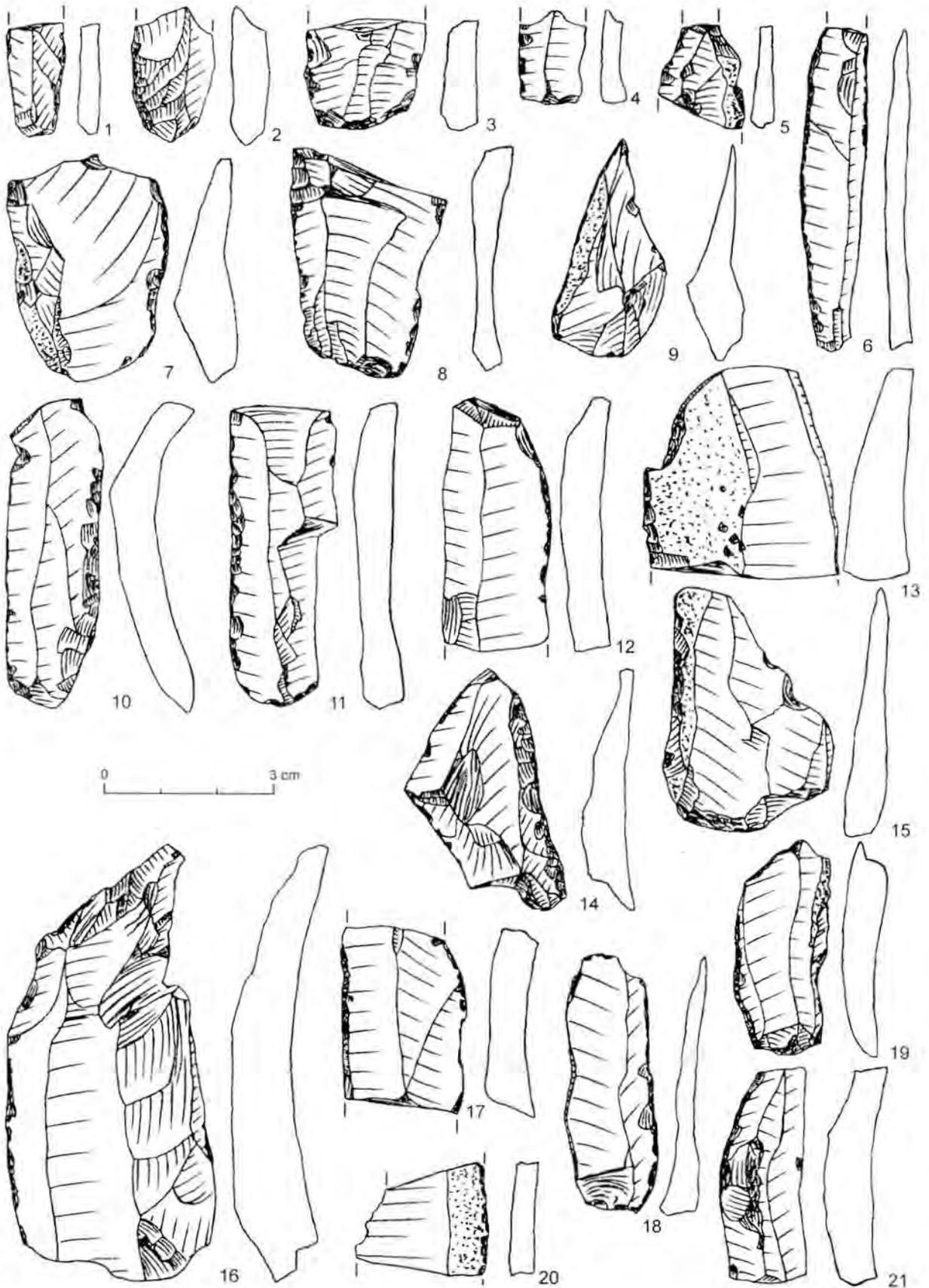
Tab. VI. Kašov I, spodná vrstva. Rydlá.

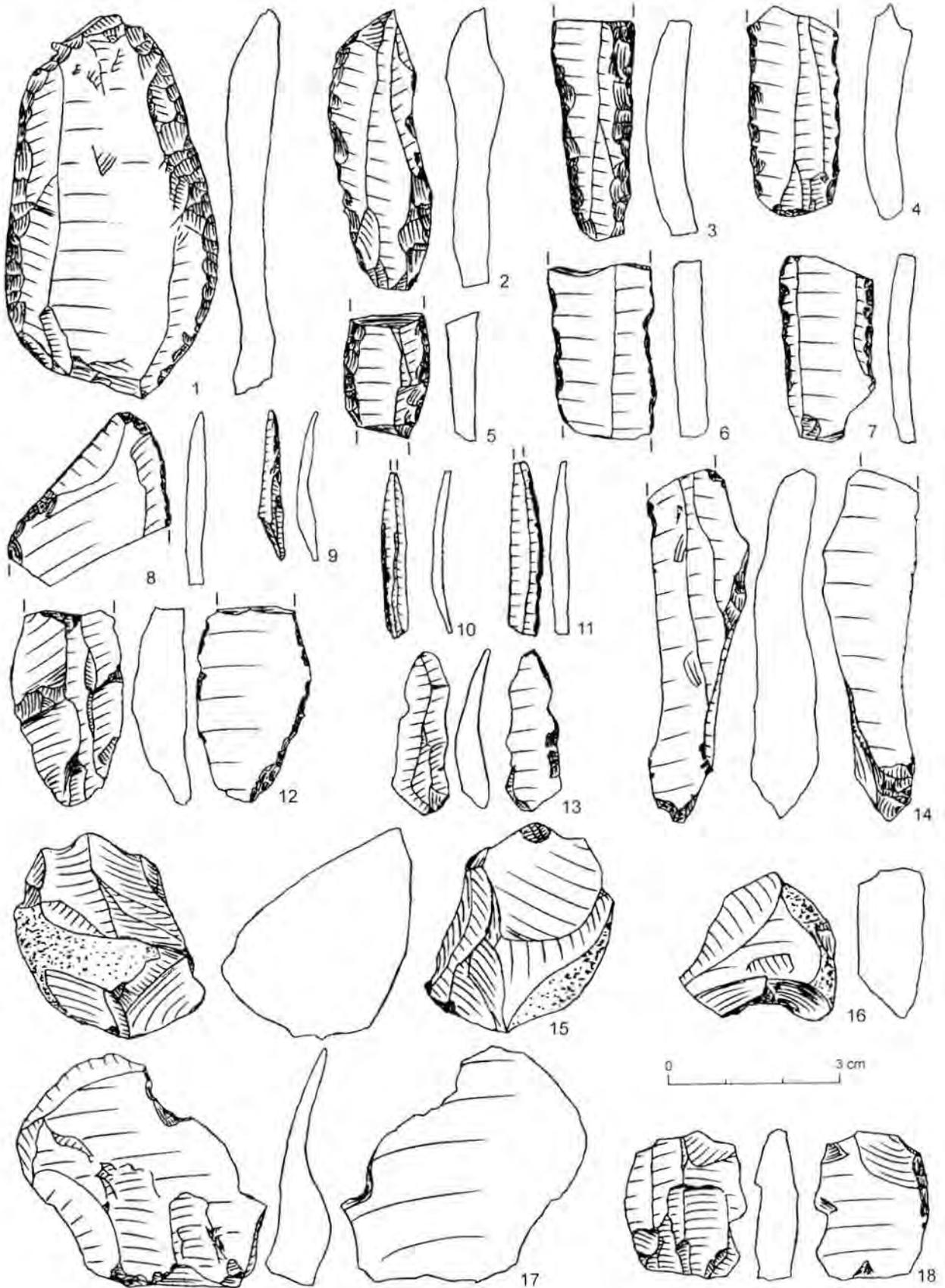
Tab. VII. Kašov I, spodná vrstva. 1, 2 - rydlá; 3-13 - kombinované nástroje.

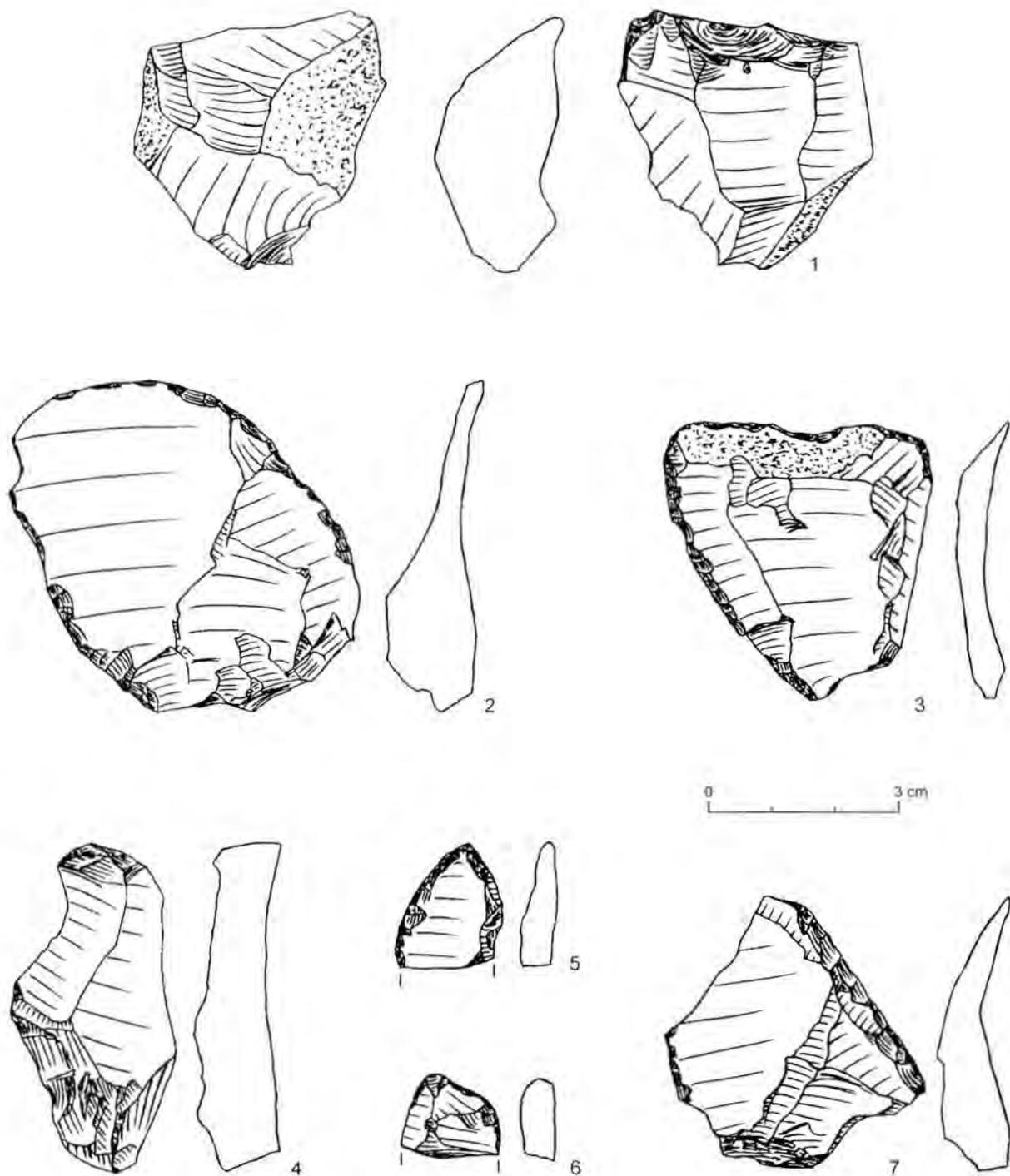
Tab. VIII. Kašov I, spodná vrstva. 1-4 - kombinované nástroje; 5-12 - hroty; 13-21 - retušované čepele.

Tab. IX. Kašov I, spodná vrstva. Retušované čepele.

Tab. X. Kašov I, spodná vrstva. 1-13 - retušované čepele a čepielky; 14 - vrták; 15 - hoblík; 16, 17 - vruby; 18 - dláto

Tab. XI. Kašov I, spodná vrstva, 1 - dláto; 2 - drjapadlo; 3, 4 - oškrabovače; 5, 6 - fragmenty retušovaných čepelí; 7 - retušovaný úštep.

Gravettien-Besiedlung der unteren Schicht in Kašov I

Martin Novák

ZUSAMMENFASSUNG

Die Fundstelle Kašov I, Flur Spálenisko, ist eine jungpaläolithische offene Siedlung, die zur Gravettien- und Epigravettien-Kultur gehört. Sie liegt im Südtail der Ostslowakei, in der Region der Zempliner Berge, ungefähr 20 km in südlicher Richtung von der Stadt Trebišov. Systematisch untersucht wurde sie vom Archäologischen Institut der SAW unter der Leitung von Ladislav Bánesz in den J. 1960, 1966-1969, 1971-1972 und 1979-1984 (Bánesz 1961b; 1961c; 1969; 1980b; 1981b; 1982b; 1983; 1984a; 1985; Bánesz et al. 1992).

Die Siedlung weist aus geographischer Sicht eine günstige Lage auf. Sie befindet sich auf dem nördlichen hügeligen Ausläufer der Zempliner Berge, auf dem Plateau eines bewaldeten Lößrückens in rund 200 m Überseeöhe (Abb. 1). Im Norden ist die Siedlungsfläche von einem zum Javorina-Bach abfallenden Steilhang umgrenzt, im Osten und Westen säumen sie die parallelen, in den genannten Bach mündenden Täler und im Süden hängt sie mit dem Hauptkamm der Zempliner Berge zusammen. Die Entfernung der Siedlung vom Ufer des Baches, welcher die naheliegende Wasserquelle darstellt, beträgt rund 100-150 m und die relative Überhöhung über dem heutigen Wasserspiegel des Baches rund 30 m.

Die archäologischen Funde erschienen auf der Fundstelle im Rahmen von fünf lithostratigraphischen Schichten (Bánesz et al. 1992, 6, 7) in zwei selbständigen Fundhorizonten, die zwei Besiedlungsphasen im Jungpaläolithikum entsprechen. Den unteren Fundhorizont (Abb. 2; Bánesz 1967) erfasste man auf einer Fläche von 12 x 8 m im Nordteil der Fundstelle. Er enthielt 968 Steinartefakte, davon 959 Stück Silexspaltindustrie und 9 andere Funde, die aus bearbeiteten und unbearbeiteten Steinen bestanden. Die räumliche Verteilung der Funde bildet keine ausgeprägten Gruppierungen und Strukturen. Das ganze Fundareal stellt eine einzige Konzentration von Artefakten dar, mit der größten Dichte im Mittel- und Westteil. In der Richtung zum Rand kam es zu ihrer allmählichen Abnahme, die im Nord- und Südteil schwächer, hingegen an der Ost- und Westseite ausgeprägter ist. Die Dichte und Streuung der einzelnen Fundgruppen ist auf Abb. 3 zu sehen. Die Auswertung der Spaltindustrie fußt auf der Rohstoffanalyse und auf der Analyse der wichtigsten technologischen Gruppen. Ein ausgeprägtes Übergewicht hat in der Rohstoffzusammensetzung (Abb. 4 und 5; Tabelle 1) der baltische Kreidefeuerstein, der aus Moränengebilden Südpolens stammt und angefertigt ist aus ihm beinahe die Hälfte sämtlicher Funde. Beinahe ein Drittel der Funde besteht aus lokalem Obsidian, und den Rest ergänzen Limnoquarzite, Hornsteine, Radiolarite, Jaspisse und andere Rohstoffe, deren Quellen entweder lokal sind oder sich in naher Entfernung von der Lokalität befinden. Die Zusammensetzung der Spaltindustrie (Tabelle 2) zeigt, dass die zahlreichste Gruppe Fragmente von Abschlägen, kleine Abschläge und Absplisse repräsentieren (Tabelle 4), die fast die Hälfte des Fundinventars ausmachen. Eine weitere Gruppe stellen Klängen dar (Abb. 6-8; Tabelle 8-15), gefolgt von einer Gruppe

retuschierter Werkzeuge, Abschlägen (Tabelle 5-7) und Splintern von Stacheln. Die Kerne (Tabelle 3) stellen zahlenmäßig die geringste Fundgruppe dar.

Gegründet ist die typologische Analyse der retuschierten Werkzeuge (Abb. 9 und 10; Tabelle 24) auf dem Vorkommen von Typen nach der Klassifikation von D. de Sonneville-Bordes und J. Perrot (1956). Insgesamt wurden 171 retuschierte Artefakte gefunden, davon können 168 Stück typologisch genau eingestuft werden, und 3 Stück ließen sich wegen ihrer Beschädigung nicht bestimmen.

Der Anteil der einzelnen Werkzeuggruppen (Tabelle 16) verweist auf ein ausgeprägtes Übergewicht von Stacheln über die übrigen Werkzeuge. Insgesamt fand man 69 Stück Stichel (Tabelle 18), wobei deutlich Flächenstichel (51 St. = 73,9%) über Stichel an Klängen und den übrigen Stacheln überwiegen. Am stärksten vertreten ist die Gruppe von gleichwinkligen Flächenstacheln - Typ 27 (18 St.; Taf. II: 8-10; III: 1-15), nach ihnen folgen Winkelstichel - Typ 29 (11 St.; Taf. IV: 3, 4, 6-14) und die gleiche Anzahl haben auch vielfache Flächenstichel - Typ 31 (Taf. V: 4, 5, 7-13, 15). Vorgekommen sind ferner Eckstichel - Typ 30 (8 St.; Taf. IV: 15-18; V: 1-3, 6) und schiefwinklige Flächenstichel - Typ 28 (3 St.; Taf. IV: 1, 2, 5). Vertreten sind von den übrigen Typen Vielfachstichel - Typ 41 (St.; Taf. VI: 7-13, 15), Bogenstichel - Typ 32 (3 St.; Taf. V: 14; VI: 1, 2), Kernstichel - Typ 43 (3 St.; Taf. VI: 14; VII: 1, 2), Stichel an Klinge mit schräger Endretusche - Typ 35 (2 St.; Taf. VI: 4, 5) und je 1 Stück eines Stichels an Klinge mit konkaver Endretusche (Taf. VI: 3) und eines Stichels an Klinge mit konvexer Endretusche (Taf. VI: 6). Der überwiegende Großteil der Stichel ist aus Feuerstein angefertigt (43 St. = 62,3%), in kleinerer Anzahl erscheinen Stichel aus Limnoquarzit (14 St.) und Hornstein (9 St.) und nur minimal vertreten sind Obsidian, Radiolarit und Jaspis (je 1 Stück).

Die retuschierten Klängen und Klängenlamellen bilden nach den Stacheln die zweite zahlreichste Gruppe. Gefunden wurden 45 Stück, die sieben Typen angehören (Tabelle 21: 22). Am stärksten vertreten sind Klängen mit einkantiger Retusche - Typ 65 (24 St.; Taf. VIII: 19-21; IX: 1-21) und Klängen mit beidkantiger Retusche - Typ 66 (9 St.; Taf. X: 1-8). Die übrigen Typen sind durch eine Klinge mit durchgehend gestumpftem Rücken vertreten - Typ 58 (Taf. VIII: 13), ferner durch eine Klinge mit stellenweise gestumpftem Rücken - Typ 59 (Taf. VIII: 14) und Stücke mit quer, schräg und konkav retuschierter Klinge - Typ 60, 61 und 62 (Taf. VIII: 15-18). Unter den Klängenlamellen sind auch Exemplare mit gestumpftem Rücken vorhanden - Typ 85 (Taf. X: 9-11) und ebenfalls Klängenlamellen mit unterer Retusche - Typ 90 (Taf. X: 12, 13). Im Rohstoff überwiegt Feuerstein, aus dem 60% der Klängen angefertigt sind, und nur eine kleine Menge bilden Artefakte aus Obsidian, Limnoquarzit, Hornstein und Radiolarit.

Kratzer repräsentieren eine verhältnismäßig schwach vertretene Gruppe (Tabelle 17). Am zahlreichsten sind es Klängenkratzer an einer oder beiden Kanten - Typ 5 (8 St.;

Taf. I: 8-15), nach ihnen folgen einfache Klingenkratzer - Typ 1 (7 St.; Taf. I: 1-7). Vertreten sind ferner Kratzer an Abschlag - Typ 8 (Taf. II: 1, 2), Kielkratzer - Typ 11 (Taf. II: 3, 6), Kernkratzer - Typ 15 (Taf. II: 4, 7) und Daumennagelkratzer - Typ 10 (Taf. II: 5). Unter den kombinierten Werkzeugen (Tabelle 19) überwiegt eine Kombination von Kratzer-Stichel - Typ 17 (11 St.; Taf. VII: 3-13) und den Rest ergänzen Stichel mit gegenüberliegendem retuschiertem Ende - Typ 19 (4 St.; Taf. VIII: 1-4).

Die Gruppe der Spitzen repräsentieren 8 Stück, die drei Typen zuweisbar sind (Tabelle 20). Die zahlreichste Gruppe bilden Gravette-Spitzen - Typ 48 (5 St.; Taf. VIII: 5-9), obwohl keine von ihnen komplett ist. Vorhanden sind ferner eine atypische Gravette-Spitze - Typ 49 (Taf. 8: 10) und zwei Mikrogravette-Spitzen - Typ 50 (Taf. VIII: 11, 12).

Von den restlichen Typen (Tabelle 23) fand man einen Hobel - Typ 16 (Taf. X: 15), einen Bohrer - Typ 23 (Taf. X: 14), Kerben - Typ 74 (Taf. X: 16, 17), Meißel - Typ 76 (Taf. X: 18; XI: 1), einen Schaber - Typ 77 (Taf. XI: 2) und Steilschaber - Typ 78 (Taf. XI: 3, 4). Die Gruppe der Werkzeuge ergänzen noch zwei näher unbestimmte distale Fragmente retuschierter Klingen von Spitzer Form (Taf. XI: 5, 6) und das Fragment eines flachen retuschierten Abschlags (Taf. XI: 7).

Die Silexspaltindustrie aus Kašov I, untere Schicht, kann als Gravettien-Industrie beschrieben werden, jedoch ohne spezifische oder charakteristische Merkmale, die ihre genauere zeitliche Einstufung ermöglichen würden. Ein typischer Zug dieser Industrie ist das ausgeprägte Übergewicht fremder, extralokaler Rohstoffe, der hohe Anteil von kleinem Produktionsabfall und in der Werkzeugzusammensetzung das Übergewicht von Stacheln über Kratzer und eine verhältnismäßig starke Vertretung retuschierter Klingen.

Die technologische Analyse der Silexspaltindustrie zeigte, dass in der Siedlung sämtliche Vorbereitungs- und Reduktionsphasen der Kerne durchgeführt wurden. Ihre minimale Vertretung, zusammen mit der relativ niedrigen Vertretung von Abschlägen deuten jedoch an, dass der Silexrohstoff in der Siedlung lediglich in beschränktem Maße aufgearbeitet wurde. Hergestellt wurden hauptsächlich Kerne aus lokalem Obsidian, während die Kerne aus Feuerstein im Fundinventar minimal vertreten sind. Dieser niedrige Anteil von Feuersteinkernen kann von einer geringen Menge hergebrachter Vorräte oder von ihrem völligen Verbrauch zeugen, z. B. aus dem Grunde, dass man den Feuerstein als importierten Rohstoff höher einschätzte und ihn deshalb auch maximal ausnützte. Belegen würde dies auch die Tatsache, dass der überwiegende Großteil der Kerne nur Reste oder Fragmente darstellt, die man vom Gesichtspunkt des Produktionsprozesses für Kerne im Zustand einer völligen Ausnützung wie auch einer Vertretung von Werkzeugen betrachten kann, die aus Resten von Feuersteinkernen angefertigt worden sind. Der hohe Grad des Aufbrauchs des Feuersteinrohstoffs deutet ebenfalls an, dass die Siedlung über keinen regelmäßigen und kontinuierlichen Zustrom dieses Gesteins disponierte. Umgekehrt, die höhere Anzahl von Obsidankernen im Vergleich zur geringen Vertretung des Obsidians unter den Werkzeugen kann wieder eher auf einen ergänzenden Charakter des Obsidianrohstoffes hinweisen und ebenfalls darauf, dass die Siedlungsbewohner den Vorzug schon den bekannten und erprobten Rohstoffen vor dem relativ neuen Obsidian gaben, den sie nur damals entdeckt haben konnten, und aus welchem sie versuchten, in der Siedlung Spaltwerkzeuge herzustellen. Dafür sprächen nicht nur das absolute Übergewicht der Obsidankerne, sondern auch die Menge des Abfalls vom Obsidianrohstoff, darunter auch Abschläge oder Absplisse samt der Rinde vorhanden sind, die vom Herbringen von Obsidanknollen direkt in die Siedlung zeugen.

Das wichtigste Halbfabrikat zur Geräteherstellung bildeten Klingen und Klingenlamellen, hauptsächlich ihre Mittelteile. Bestätigt ist dies auch durch die Tatsache, dass unter den unretuschierten Klingen ihre proximalen Teile überwiegen, was bedeuten kann, dass die Klingen absichtlich gebrochen wurden, wegen der Gewinnung von regelmäßigen Formen, die sich am häufigsten gerade in der Mitte der Klingen befinden. Die proximalen Teile wurden somit weggeworfen, während die übrigen Teile weiterhin zur Geräteherstellung oder zur direkten Verwendung ausgenutzt wurden, bzw. wurden sie aus der Siedlung entfernt, weswegen sie im Inventar schwächer vertreten sind. Die Klingen wurden vorwiegend von einbasigen Kernen mit Hilfe eines weichen Schlagsteins abgeschlagen, was die Dominanz eines glatten Fußes und die Absenz einer Schlagstelle beweist. In ihrer Rohstoffzusammensetzung dominiert vorwiegend der baltische Kreidefeuerstein. Das deutet im Vergleich zu den Kernen an, dass der Großteil der Klingen in die Siedlung bereits fertig gebracht wurde, und hier wurden sie mit den Obsidanklingen der heimischen Produktion vermischt.

Der hohe Anteil von feinem Produktionsabfall, Absplissen, kleinen Abschlägen und deren Fragmenten, einer Menge von Klingen und ebenfalls das Vorhandensein von Stichelabsplissen verweist eher auf eine intensivere Bearbeitung und Erneuerung von Werkzeugen als auf die Herstellung neuer Stücke aus vorbereiteten Kernen. Charakteristisch ist diese Erscheinung hauptsächlich für die Industrie, in der extralokale Feuersteine dominierten, und umgekehrt dort, wo lokale Rohstoffe überwogen, sind diese Prozesse weniger ausgeprägt und hier nahm eher der Anteil von Kernen und Abschlägen als ihre Präparierung zu (Alexandrowicz et al. 1999, 88). Auch dies könnte eine Stütze sein für die Behauptung über eine größere Bewertung der importierten Rohstoffe, in diesem Falle von Feuersteinen aus dem transkarpatischen Gebiet.

Im Fundverband der Spaltindustrie konnten manche Artefakte zu einer größeren Einheit zusammengestellt werden. Es gelang somit 12 Refittings zu bilden. Diese umfassen Brechungen, einzelne Produktionssequenzen und Reutilisierungen auf insgesamt 28 Artefakten aus Feuerstein, Hornstein, Obsidian und Limnoquarzit (Abb. 11). Die Brechungen vertreten 3 Serien von Fragmenten gebrochener Klingen, davon zerfiel in einem Falle eine Klinge durch Frosteinwirkung. Die Produktionssequenzen repräsentieren kurze Serien, bestehend vorwiegend aus zwei, maximal vier Abschlägen, bzw. Klingen, die aus verschiedenen Abbauphasen des Kerns stammen. In keinem einzigen Falle ist es gelungen, einen ganzen Rohstoffblock oder einen Kern in der beginnenden bzw. fortgeschrittenen Reduktionsphase zusammenzusetzen. Die Reutilisierung von Halbfabrikaten für Werkzeuge repräsentiert eine Sequenz eines Stichels und Stichelabsplisses und zweier Stichelabsplisse der 1. und 2. Serie. Die räumliche Verteilung der zusammengesetzten Artefakte zeigt, dass sich die Refittings vorwiegend in der Westhälfte der Siedlung befinden. Sie konzentrieren sich hauptsächlich im Mittelteil des Fundareals, im Raum zwischen vorausgesetzten Feuerstellen, wo auch die größte Dichte von Artefakten der Silexspaltindustrie besteht. Hier könnte sich somit der Hauptproduktionsraum in der Siedlung befinden haben.

Die Analyse der Siedlungsstruktur zeigte, dass das ganze Fundareal eine einzige Konzentration von Artefakten darstellt und einer einmaligen Besiedlung entspricht. Vorgekommen sind hier keinerlei Spuren von Wohnhauskonstruktionen, Feuerstellen, auch keine eingetieften Objekte, die von Geländezurichtungen der Siedlung zeugen würden. Bei der

Grabung konnte ebenfalls keine kompakte Feuerstelle erfasst werden, die sich durch irgendeine Geländegestaltung, eine Steinkonstruktion oder eine Aschenschicht geäußert hätte. Das Vorhandensein von Holzkohlenstückchen und durchglühten Steinartefakten wie auch ein aschig verfärbter Lehm an manchen Stellen des Fundareals ermöglicht es jedoch, die Existenz einer oder mehrerer Feuerstellen anzunehmen. Die Aschenflächen (Abb. 2) können als Stellen interpretiert werden, wo sich eine Feuerstelle befunden hat. Ihre unregelmäßige Form dürfte wohl durch Verschiebung des Feuerstellenrandes während seiner Benützung verursacht worden sein, und ebenfalls durch die Einwirkung von postdepositorischen Prozessen. Die verfärbten Flächen können aber auch Abfallhaufen darstellen - die Stellen, wohin man Brennreste und Asche nach der Säuberung der Feuerstelle und das Material organischen Charakters hingeschafft hatte.

Die Absenz von Geländedepressionen, Steinen, welche die Feuerstelle umgaben, wie auch der Einfluss postdepositorischer Prozesse ermöglichen keine genauere Rekonstruktion des Aussehens der vorausgesetzten Feuerstellen und ebenfalls auch keine Bestimmung der Stelle ihres genauen Vorkommens auf der Fläche. Es handelte sich wahrscheinlich um einfache offene Feuerstellen direkt auf der Oberfläche, ohne jedwede Geländezurichtung und die wahrscheinlich nur eine gewisse kurze Zeit instand gehalten wurden, und zwar bei Aktivitäten, die eine Verwendung von Feuer erforderten (z. B. Speisezubereitung, Herstellung und Zurichtung mancher Werkzeuge u. ä.). Von ihrer kurzfristigen Verwendung zeugt auch, dass sie auf keinerlei Art zugerichtet waren, und ebenfalls zeigt der Boden keine starken Feuerspuren. Die Größe, ihre Dauer wie auch die Zahl der Feuerstellen hingen von den Aktivitäten ab, die in der Siedlung durchgeführt wurden.

Auf Grundlage der räumlichen Struktur, hauptsächlich der Beziehung zwischen den Fundkonzentrationen und der Lage der vorausgesetzten Feuerstellen, kann über mindestens zwei Siedlungsmodelle erwogen werden. Das erste setzt die Verwendung mehrerer Feuerstellen, ohne eine zentrale Feuerstelle voraus. Mehrere Feuerstellen konnten gleichzeitig verwendet worden sein, wobei jede für eine bestimmte Gattung von spezialisierten Aktivitäten dienen konnte, oder fungierte immer nur eine Feuerstelle und nach ihrem Ende konnte eine zweite an einer anderen Stelle angelegt worden sein, je nach Bedarf und günstigen Bedingungen (z. B. nach der Windrichtung). Das zweite Modell repräsentiert eine Siedlung mit einer zentralen Feuerstelle in der Mitte der Lagerstätte, die relativ längere Zeit benützt worden sein konnte, doch nicht so lange, um in der Fundsituation zum Ausdruck zu kommen. Ihre Reste wurden dann an den Rand der Siedlung gebracht, wo sich die übrigen aschig verfärbten Flächen befinden. Außer ihr konnte auch eine Satellit-Feuerstelle am Nordrand der Fundstelle existiert haben, wo sich eine Konzentration dreier aschig verfärbter Flächen auch mit durchglühten Abschlägen befand, und wo auch eine erhöhte Konzentration retuschierter Werkzeuge und Klingen zu beobachten war. Diese Feuerstelle mag etwa wohl für irgendwelche spezielle Aktivitäten gedient haben, und sie konnte nur kurz für eine gewisse Zeit fungiert haben.

Die Zusammensetzung der Fundgruppierungen weist auf verschiedene Formen der Arbeitsaktivitäten hin. Die Aktivitäten, verbunden mit der Bearbeitung von Silexrohstoff und mit der Herstellung von Werkzeugen waren nicht sehr umfangreich und die Siedlung wies wahrscheinlich keinen Werkstattcharakter auf. Die relativ hohe Vertretung von Werkzeugen im Fundinventar deutet darauf, dass die Siedlung hier die Funktion eines Hauptlagers gehabt haben konnte (Kozłowski 1987, 75), in welchem verschiedene Arten von

Aktivitäten durchgeführt wurden. Charakterisierbar ist es als Übergangs- und kurzfristiges Hauptlager, das von einer kleinen Menschengruppe bewohnt war und wo ihr Lebens- und Arbeitsraum kombiniert war.

Die lithostratigraphische Position der Fundschicht und die ^{14}C -Datierung der Holzkohlenstückchen auf $20\,700 \pm 350$ Jahre BP (Báñez 1993, 22; Báñez et al. 1992, 7) lokalisieren die Fundstelle Kašov I, untere Schicht, in den Zeitabschnitt, der direkt dem Maximum des letzten Würm-Pleniglazials vorgeht. Vom Gesichtspunkt der Kulturentwicklung ist es der Zeitabschnitt jener Spätphase des Kerbspitzenhorizontes, welche die Entwicklung des Gravettien im Gebiet Mitteleuropas abschließt. Diese Datierung bestätigen auch zahlreiche Analogien mit Fundverbänden anderer gravettezeitlicher Lokalitäten aus der Region des Karpatenbeckens, die in den gleichen Zeitabschnitt datiert sind, z. B. Moravany nad Váhom-Lopata II (Kozłowski 1998) oder Banka-Horné farské role, Schnitt V (Alexandrowicz et al. 1999). Ähnlichkeiten sieht man sowohl in der Rohstoffzusammensetzung als auch in der Vertretung einzelner Silexspaltindustrie-Gruppen und in der räumlichen Struktur der Funde.

Die Spätphase des Horizontes mit Kerbspitzen, die sich nach der klassischen Phase entfaltete und die Entwicklung des Gravettien im Gebiet Mitteleuropas abschließt, ist in den Zeitabschnitt von 22 000 bis 20 000 Jahren BP datiert. In diesem Zeitabschnitt wurde die Besiedlung in Mitteleuropa allmählich schwächer, was mit der Migration von Gruppen des klassischen Kerbspitzen-Horizontes aus Mitteleuropa nach Osteuropa in Zusammenhang gebracht wird, wo sich bereits rund um das J. 23 000 BP die Kostienki-Avdejovo-Kultur zu entfalten begann (Kozłowski 1998, 132, 1999, 317). Die Gruppen, die im Gebiet Mitteleuropas verblieben, verloren nach und nach die charakteristischen Merkmale dieses Horizontes. Aus der Industrie schwanden die Kerbspitzen und andere typische Kostienki-Elemente, und langsam nahm auch die Anzahl der Stichel auf Kosten der Kratzer und Klingen mit gestumpftem Rücken ab. Es verringerte sich ebenfalls der Anteil des südpolnischen Feuersteins, der jedoch noch weiterhin überwog, aber nicht mehr so ausgeprägt, und immer häufiger wurden lokale Rohstoffe ausgenutzt. Unterschiede sind auch in der Siedlungsstruktur zu sehen. Während für den klassischen Horizont eher größere Siedlungen vom Charakter eines Hauptlagers mit einer großen Anzahl von Artefakten charakteristisch war, wurden in der Spätphase eher kleinere kurzfristige Rastplätze von Übergangscharakter mit kleineren Konzentrationen von Artefakten rund um einfache Feuerstellen typisch.

Im Abschluss des Kerbspitzen-Horizontes formte sich im Raum des Karpatenbeckens und im Gebiet nördlich des Karpatenbogens ein organisiertes Siedlungssystem, das durch die Ausnützung der einzelnen Regionen in verschiedenen Jahreszeiten charakterisiert war (Kozłowski 1999, 319). Die Gebiete nördlich des Karpatenbogens wurden eher im Sommer oder im Sommer-Herbst ausgenutzt und die Siedlungen in diesem Raum waren vorwiegend auf die Mammutjagd, auf das Gewinnen von Feuersteinrohstoff und seine Verarbeitung zu Klingen orientiert. Diese Merkmale beobachtet man z. B. in den oberen Schichten von Kraków-Spadzista (Sobczyk 1995) oder auf der Lokalität Ostrava-Petřkovic (Jarošová et al. 1996). Während des Herbstes und Winters verschoben sich die Spätgravettien-Gruppen aus diesen Regionen durch die Karpatenpässe und Mährische Pforte in den Raum des Karpatenbeckens, wo sie durch das Waagtal bis in den Mitteldonaauraum zogen und wo sie sich eher auf die Rentierjagd orientierten. In der Westslowakei belegen dies kleinere, kurzfristige Rastplätze von Übergangs-

charakter zwischen dem Herbst und eventuell beginnenden Winter, wie z. B. Moravany nad Váhom-Lopata II (Kozłowski 1998) oder Banka-Horné farské role, Schnitt V (Alexandrowicz et al. 1999). Die Südregion dieser Verschiebungen bildete wahrscheinlich zur Winterszeit der Mitteldonaauraum (Kozłowski 1999, 319), was auch das Vorkommen von Werkzeugen und Klingen aus Feuerstein transdanubischen und südmährischen Ursprungs auf manchen Lokalitäten aus diesem Zeitabschnitt bestätigen würde (Lopata II). Es skizziert sich, dass sich den Feuersteinrohstoff die migrierenden Gruppen mitnahmen, am häufigsten bereits in Form vorbereiteter Klingen, und ihn auch maximal ausnützten, wovon auch eine größere Intensität der Erneuerung von Werkzeugen zeugt.

Dieses Modell der Ausnützung verschiedener Jagdterritorien in verschiedenen Jahreszeiten ist hauptsächlich gut für den Nordwestteil des Karpatenbeckens nachgewiesen, und auf Grundlage des Charakters der Siedlung Kašov I, untere Schicht, könnte darüber auch für den Nordostteil erwogen werden. Kašov würde in diesem Falle ein typisches Übergangslager von Spätgravettien-Gruppen (ähnlich wie auch Lopata II in der Westslowakei) auf dem Wege aus dem Oberlaufgebiet der Weichsel in die südlicheren Gebiete des östlichen Karpatenbeckens repräsentieren. Die Richtungen dieser saisonbedingten Bewegungen hätten im Falle des nord-

östlichen Karpatenbeckens wahrscheinlich durch die Karpatenpässe im Raum der Niederen Beskiden geführt, die durch die Flusstäler der Topľa, Ondava und des Laborec verliefen. Diese Kommunikationsübergänge bestätigen paläolithische Funde aus mehreren Lokalitäten im Raum der Niederen Beskiden (Bárta 1965, 127, 130, 131; 1983, 32-35) und gestützt sind sie auch durch die Vertretung bestimmter Silexrohstoffarten (von Hornsteinen, Radiolariten und Limnoquarziten) im Fundinventar der unteren Schicht von Kašov I, deren primäre Quellen sich gerade auf dieser Trasse befinden.

Nach dem Jahr 20 000 BP endete im Gebiet Mitteleuropas die Entwicklung des Gravettien, und die weitere Kulturentwicklung war bereits mit dem Epigravettien verknüpft. In der Ostslowakei, und besonders im Umkreis der Zemplíner Berge, ist aus dieser Zeit dichte Besiedlung nachgewiesen. Wenn auch die stratigraphischen Fragen noch nicht völlig geklärt sind, ermöglicht der gegenwärtige Forschungsstand schon Erwägungen über eine kontinuierliche Entwicklung zwischen den Gravettien- und Epigravettienlokalitäten in diesem Gebiet. Es kann somit begründet angenommen werden, dass die Jägergruppen aus dem endenden Gravettien die Entstehung des Epigravettien in diesem Raum initiiert haben konnten.

Tabelle 1. Kašov I, untere Schicht. Rohstoffzusammensetzung der einzelnen Silexspaltindustriegruppen. RM - Rohstoff; C - Kerne; FF - Fragmente von Abschlägen und Absplissen; F - Abschläge; B - Klingen; T - Werkzeuge; BS - Stichelabsplisse; N - Anzahl; P - Feuerstein; O - Obsidian; L - Limnoquarzit; Ro - Hornstein; Ra - Radiolarit; J - Jaspis; Q - Quarz; S - insgesamt.

Tabelle 2. Kašov I, untere Schicht. Vertretung einzelner Gruppen der Silexspaltindustrie. N - Anzahl; C - Kerne; FF - Fragmente von Abschlägen und Absplissen; F - Abschläge; B - Klingen; T - Werkzeuge; BS - Stichelabsplisse; S - insgesamt.

Tabelle 3. Kašov I, untere Schicht. Kerne. TC - Kerntyp; IS - Anfangsphase; FS - fortgeschrittene Phase der Reduktion; RS - Phase der völligen Ausnützung; a - mit einer Schlagfläche; b - mit zwei Schlagflächen; c - veränderte Orientierung; d - unbestimmt; S - insgesamt.

Tabelle 4. Kašov I, untere Schicht. Fragmente von Abschlägen und Absplissen. N - Anzahl; a - Absplisse und Splitter; b - Fragmente von Abschlägen; c - kleine Abschläge (< als 1,5 cm); S - insgesamt.

Tabelle 5. Kašov I, untere Schicht. Bedeckung der dorsalen Seite der Abschläge mit Rinde. N - Anzahl; a - ohne Rinde; b - bis zu 25% der Oberfläche; c - bis zu 50% der Oberfläche; d - bis zu 75% der Oberfläche; e - gänzliche Bedeckung; S - insgesamt.

Tabelle 6. Kašov I, untere Schicht. Richtungen der Negative auf der Dorsalseite der Abschläge (Stücke ohne Rinde, oder mit Rinde bis zu 50% der Oberfläche). N - Anzahl; a - Parallel; b - quere; c - gegenständige; d - zentripetale; e - von der Kernkante; f - andere; S - insgesamt.

Tabelle 7. Kašov I, untere Schicht. Charakter der Schlagfläche auf Abschlägen. N - Anzahl; a - glatt; b - natürliche mit Rinde; c - mit einem Sims oder punktförmig; d - mit einem Negativ zugerichtet; e - facettiert; f - unbestimmt; S - insgesamt.

Tabelle 8. Kašov I, untere Schicht. Bedeckung der Hauptdorsalseite der Klingen mit Rinde. N - Anzahl; a - ohne Rinde; b - mit Rinde auf der Lateralseite; c - mit Rinde auf

der Distalseite; d - mit Rinde auf der Lateral-Distalseite; e - völlige Bedeckung; S - insgesamt.

Tabelle 9. Kašov I, untere Schicht. Klingen nach Negativen auf der Dorsalseite. N - Anzahl; a - von einem einschlagflächen Kern; b - von einem zweischlagflächen Kern; c - von der Kernkante; d - sekundär von der Kernkante; e - unbestimmt; S - insgesamt.

Tabelle 10. Kašov I, untere Schicht. Charakter der Schlagfläche an Klingen. N - Anzahl; a - glatt; b - mit einem Sims oder punktförmig; c - mit einem Negativ gestaltet; c - andersartig; S - insgesamt.

Tabelle 11. Kašov I, untere Schicht. Sichtbarkeit des Schlag- und Bulbus-Punktes auf Klingen. PP - Schlagpunkt; Bb - Bulbus; a - gut sichtbar; b - nicht erkennbar.

Tabelle 12. Kašov I, untere Schicht. Form der Klingenkanten. N - Anzahl; a - parallel; b - unregelmäßig; c - konvergent; d - divergent; e - unbestimmt; S - insgesamt.

Tabelle 13. Kašov I, untere Schicht. Querschnitt der Klingen. N - Anzahl; a - unregelmäßig; b - dreieckig; c - trapezoid; S - insgesamt.

Tabelle 14. Kašov I, untere Schicht. Längsprofil der Klingen. N - Anzahl; a - gerade; b - unregelmäßig; c - konvex; S - insgesamt.

Tabelle 15. Kašov I, untere Schicht. Fragmentierung der Klingen. F - Fragmente; N - Anzahl; a - proximal; b - proximal-mesial; c - mesial; d - mesial-distal; e - distal; S - insgesamt.

Tabelle 16. Kašov I, untere Schicht. Vertretung der einzelnen Werkzeuggruppen. TG - Werkzeuggruppen; N - Anzahl; % T - Prozentsatz der Werkzeuge; % I - Prozentsatz der Spaltindustrie; a - Kratzer; b - Stichel; c - kombinierte Werkzeuge; d - Spitzen; e - Klingen; f - kleine Klingen; g - restliche Werkzeuge; h - unbestimmt; S - insgesamt.

Tabelle 17. Kašov I, untere Schicht. Vertretung der einzelnen Kratzertypen. N - Anzahl; % G - Prozentsatz der zugehörigen Gruppe; % T - Prozentsatz der Werkzeuge; a - Klingengerat; b - Klingerkratzer an retuschiertem Klinge; c - Kratzer an Abschlag; d - Daumennagelkratzer; e - Kielkratzer; f - Kernkratzer; S - insgesamt.

Tabelle 18. Kašov I, untere Schicht. Vertretung der einzelnen Sticheltypen. N - Anzahl; % G - Prozentsatz der zugehörigen Gruppe; % T - Prozentsatz der Werkzeuge; a - gleichwinklige Flächenstichel; b - schiefwinklige Flächenstichel; c - Winkelstichel; d - Eckstichel; e - vielfacher Flächenstichel; f - Bogenstichel; g - Stichel an Klinge mit schräger Endretusche; h - Stichel an Klinge mit konkaver Endretusche; i - Stichel an Klinge mit konvexer Endretusche; j - Vielfachstichel; k - Kernstichel; S - insgesamt.

Tabelle 19. Kašov I, untere Schicht. Vertretung der kombinierten Werkzeuge. N - Anzahl; % G - Prozentsatz der zugehörigen Gruppe; % T - Prozentsatz der Werkzeuge; a - Kratzer-Stichel; b - Stichel mit gegenüberliegendem retuschiertem Ende; S - insgesamt.

Tabelle 20. Kašov I, untere Schicht. Vertretung der einzelnen Spitzentypen. N - Anzahl; % G - Prozentsatz der zugehörigen Gruppe; % T - Prozentsatz der Werkzeuge; a - Gravette-Spitze; b - atypische Gravette-Spitze; c - Mikrogravette-Spitze; S - insgesamt.

Tabelle 21. Kašov I, untere Schicht. Vertretung der einzelnen Klingentypen. N - Anzahl; % G - Prozentsatz der zugehörigen Gruppe; % T - Prozentsatz der Werkzeuge; a - mit gestumpftem Rücken; b - mit teilweise gestumpftem Rücken; c - quer retuschiert; d - schräg retuschiert; e - konkav retuschiert; f - mit einkantiger Retusche; g - mit beidkantiger Retusche; S - insgesamt.

Tabelle 22. Kašov I, untere Schicht. Vertretung der einzelnen Klingentypen. N - Anzahl; % G - Prozentsatz der zugehörigen Gruppe; % T - Prozentsatz der Werkzeuge; a - mit gestumpftem Rücken; b - mit unterer Retusche; S - insgesamt.

Tabelle 23. Kašov I, untere Schicht. Vertretung der übrigen Werkzeuge. N - Anzahl; % T - Prozentsatz der Werkzeuge; a - Hobel; b - Bohrer; c - Kerbe; d - Meißel; e - Schaber; f - Steilschaber.

Tabelle 24. Kašov I, untere Schicht. Indexe der Silexspaltindustrie. T - Index; V - Indexwert; IG - Index der Kratzer; IB - Stichelindex; IBd - Index der Flächenstichel; IBt - Index der Stichel an Klinge; IBdr - Teilindex von Flächensticheln; IBdr - Teilindex von Sticheln an Klinge; IGA - Index von Aurignac-Kratzern; IGAr - Teilindex von Aurignac-Kratzern; GA - Index von charakteristischen Aurignac-Werkzeugen; GP - Index charakteristischer Gravettien-Werkzeuge.

Abb. 1. Kašov I. Lage der Fundstelle.

Abb. 2. Kašov I, untere Schicht. Plan der Fundstelle. Legende: a - fertige Werkzeuge; b - Klingen; c - Abschlüge; d - Fragmente von Abschlügen, kleine Abschlüge und Absplisse; e - Stichelabsplisse; f - Kerne; g - bearbeitete und un bearbeitete Steine; h - Fläche mit aschig verfärbtem Boden (Feuerstelle?).

Abb. 3. Kašov I, untere Schicht. Diagramme der Streuung und Dichte der Funde. a - sämtliche Funde; b - fertige Werk-

zeuge; c - Klingen; d - Abschlüge; e - Fragmente von Abschlügen, kleine Abschlüge und Absplisse; f - Kerne; g - Stichelabsplisse; h - Stichel; i - retuschierte Klingen und Klingenlamellen; j - Kratzer; k - kombinierte Werkzeuge; l - Feuerstein; m - Obsidian; n - Limnoquarzit; o - Hornstein.

Abb. 4. Kašov I, untere Schicht. Diagramm der Vertretung von Rohstoffen der Silexspaltindustrie. P - Feuerstein; O - Obsidian; L - Limnoquarzit; Ro - Hornstein; Ra - Radiolarit; J - Jaspis; Q - Quarz.

Abb. 5. Kašov I, untere Schicht. Diagramm der Vertretung von Rohstoffen im Rahmen der einzelnen Silexspaltindustriegruppen. G - Kerne; F - Abschlüge; B - Klingen; FF - Fragmente von Abschlügen und Absplissen; BS - Stichelabsplisse; T - fertige Werkzeuge. Legende: P - Feuerstein; O - Obsidian; L - Limnoquarzit; Ro - Hornstein; Ra - Radiolarit; J - Jaspis; Q - Quarz.

Abb. 6. Kašov I, untere Schicht. Diagramm mit der Darstellung der Klingentlänge.

Abb. 7. Kašov I, untere Schicht. Diagramm mit der Darstellung der Klingentbreite.

Abb. 8. Kašov I, untere Schicht. Diagramm mit der Darstellung der Klingendicke.

Abb. 9. Kašov I, untere Schicht. Diagramm der Silexspaltindustrie.

Abb. 10. Kašov I, untere Schicht. Umfassendes Diagramm der Silexspaltindustrie.

Abb. 11. Kašov I, untere Schicht. Räumliche Verteilung der kombinierten Artefakte. 1 - Produktionssequenzen und Reutilisierungen; 2 - Brechung; 3 - durch Frost verursachte Brechung. Legende: a - fertige Werkzeuge; b - Klingen; c - Abschlüge; d - Fragmente von Abschlügen, kleine Abschlüge und Absplisse; e - Stichelabsplisse; f - Kerne.

Taf. I. Kašov I, untere Schicht. Kratzer.

Taf. II. Kašov I, untere Schicht. 1-7 - Kratzer; 8-10 - Stichel.

Taf. III. Kašov I, untere Schicht. Stichel.

Taf. IV. Kašov I, untere Schicht. Stichel.

Taf. V. Kašov I, untere Schicht. Stichel.

Taf. VI. Kašov I, untere Schicht. Stichel.

Taf. VII. Kašov I, untere Schicht, 1, 2 - Stichel; 3-13 - kombinierte Werkzeuge.

Taf. VIII. Kašov I, untere Schicht. 1-4 - kombinierte Werkzeuge; 5-12 - Spitzen; 13-21 - retuschierte Klingen.

Taf. IX. Kašov I, untere Schicht. Retuschierte Klingen.

Taf. X. Kašov I, untere Schicht. 1-13 - retuschierte Klingen und Klingenlamellen; 14 - Bohrer; 15 - Hobel; 16, 17 - Kerben; 18 - Meißel.

Taf. XI. Kašov I, untere Schicht, 1 - Meißel; 2 - Schaber; 3, 4 - Steilschaber; 5, 6 - Fragmente retuschierter Klingen; 7 - retuschierter Abschlag.

VÝSKUM PALEOLITICKÉHO NÁLEZISKA V NEMŠOVEJ

IVAN CHEBEN

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

LUBOMÍRA KAMINSKÁ

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied - Výskumné pracovné stredisko, Košice)

Typological and stratigraphic evaluation of a chipped industry from the gravettian site in Nemšová II - Kopánka and comparison of particular probes profiles with contemporary founding places in the middle Váh region. According to malakofauna species revealed in the finding layer the cold Glacial period is presupposed. Majority of the chipped industry finds is dated to the Lengyel culture period. Into this period also a mining area has been dated, including more than 50 pits for radiolarite mining in the Kamenice position.

ÚVOD

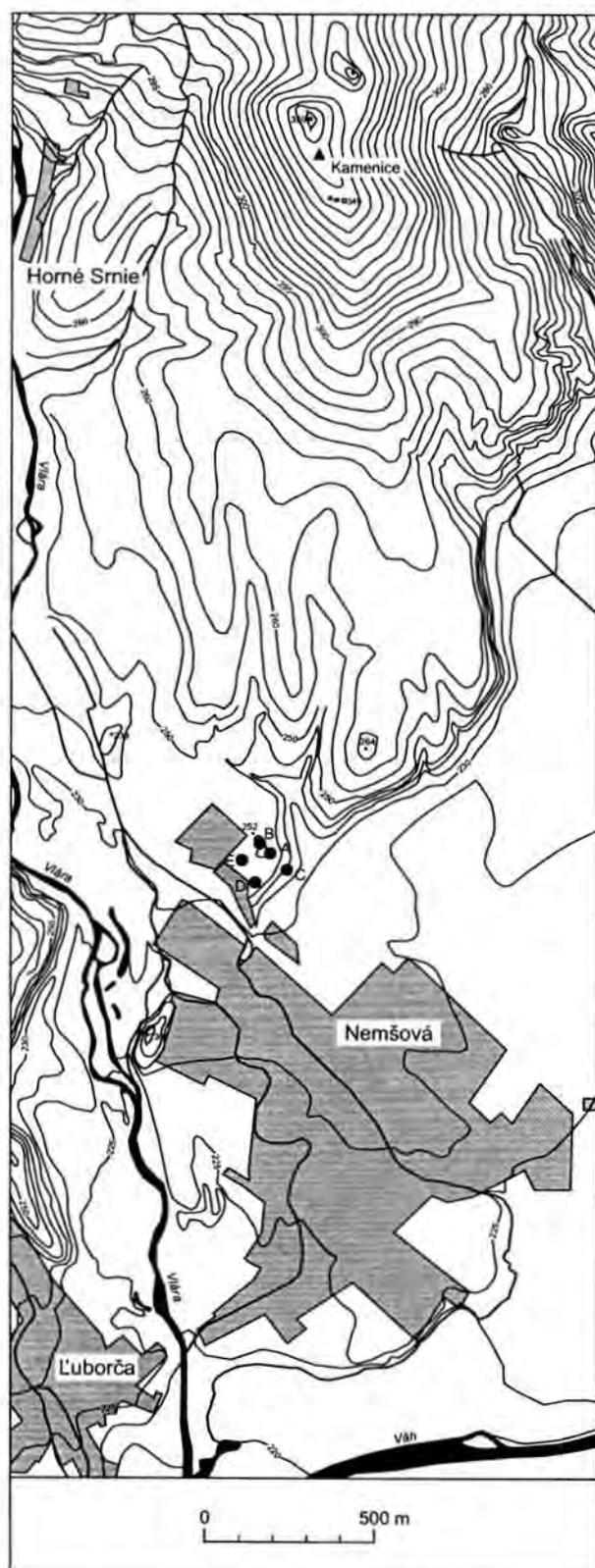
Oblasť Vlárskoho priesmyku patrila v predchádzajúcom storočí k tým územiám stredného Považia, ktorým viacerí bádatelia venovali zvýšenú pozornosť. Získavali tu artefakty zachytené pri rôznych zemných prácach - išlo predovšetkým o súbory štiepanej industrie z obdobia paleolitu. Ojedinelo sa záujem upriamil aj na archeologický výskum vybraných lokalít. Výraznou mierou takejto výskumnej aktivity napomohla aj skutočnosť, že práve v tejto časti Bielych Karpát sa vyskytujú prírodné zdroje rádiolaritu a rohovca (obr. 1; 2). Do popredia sa tak z času na čas dostala aj problematika prospektorstva.

Jedno z početných mladopaleolitických nálezísk v tejto oblasti sa nachádza v Nemšovej. Jeho základnú charakteristiku a súhrn v tom čase dostupných poznatkov, overených aj krátkodobým zisťovacím výskumom, najmä však chronologické za triedenie nálezov štiepanej industrie urobil J. Bárta (1961). Sídlišťový areál sa rozkladá na pravobrežnej vážskej terase neďaleko sútoku Vlára s Váhom (obr. 1). Práve Vlára, ktorá preteká naprieč priesmykom rovnakého mena, v tejto časti prerezala bradlové pásmo Bielych Karpát a obnažila tak viaceré primárne zdroje rádiolaritu.

Nálezisko v Nemšovej je situované na jednom z početných výbežkov pohoria Bielych Karpát, ktorého úpätia boli spravidla prekryté i niekoľkometrovou vrstvou naviatej spraše. V severnej časti katastra Nemšovej je nateraz známych sedem polôh (Bárta 1961) s nálezmi mladopaleolitickej štiepanej industrie, ale i zvieracích kostí (v literatúre sa uvádzajú iba nálezy kostrových zvyškov mamuta). Jednotlivé lokality sa koncentrujú na ploche približne 1 km². Nálezový areál bol na západnej strane ohraničený strmým svahom a zároveň tvoril aj ľavú terasu Vlára. Rozširoval sa východným a severovýchodným smerom (obr. 1).

Doteraz jediným, i keď iba krátkodobou archeologicky skúmaným náleziskom v Nemšovej bola poloha I (parcela 1799). V priestore hliníka, kde sa dnes nachádza novodobý cintorín, sa ešte začiatkom päťdesiatych rokov minulého storočia ťažila tehliarska hlina. Stratigrafické pozorovania a nálezy gravettianskej industrie pochádzajú zo 6 m vysokého profilu tehelne (Bárta 1961, obr. 4), situovaného na jej severozápadnej strane. Z tejto polohy je doložené aj rádiokarbónové datovanie a získaný vek 28 570±1345 BP (Grn - 2470) časovo zodpovedá mladému pleistocénu Würm 2/3. Inventár štiepanej industrie, početné nahrubo opracované jadrá a neretušované čepele, dokladá prvé opracovanie rádiolaritovej suroviny. Juhovýchodnú časť bývalej tehelne ohraničoval ohyb cesty v smere z Nemšovej do Bylnice. Časť priestoru okolo ohybu cesty (parcela 1348) bola označená ako poloha Nemšová II - Kopánka (Bárta 1961, 21). Trasa novobudovanej cesty a s ňou spojené úpravy terénu naznačovali na narušenie náleziska gravettianskej kultúry práve v polohe II. Z pôvodnej rozlohy náleziska I a II ostala v súčasnosti neporušená už len nepatrná časť niekdajšieho osídleného areálu, ktorá ostáva k dispozícii pre prípadný ďalší výskum.

Z Nemšovej II - Kopánky a neďalekej Nemšovej III publikoval J. Bárta (1961, 21, obr. 8) kremencové jadro diskovitého tvaru, dve veľké a široké čepele, čepeľ z hrany jadra, úštepky a časti čepelí bez retuše, pochádzajúce zo zberu. Spomedzi artefaktov z Nemšovej IV uvádza iba ploché úštepové jadro s negatívmi po dlhých úzkych čepeliach. Na ostatných náleziskách, ako je Nemšová V, situovaná na temene sprašového návršia kóty 263, Nemšová VI a VII, prevládajú drobné úštepky, neretušované malé čepele a nepočtené sú aj jadrá z rádiolaritu (Bárta 1961, 22).

Obr. 1. Nemšová. Umiestnenie sond A-E v polohe Kopánka (označené krúžkom) a ťažobné miesto rádiolaritu v polohe Kamenice (označené trojuholníkom). Grafické spracovanie M. Bartík.

Povrchovým prieskumom, realizovaným ešte pred samotným výskumom, sa nálezy štiepanej kamennej industrie doložili jednak na oráčine východne a juhovýchodne od priestoru bývalej tehelne, teda v polohe Nemšová II - Kopánka, jednak na západnom svahu kopca (kóta 263). Keďže tehliarska hlina je z podstatnej časti už odťažená a okraje bývalej ťažobnej jamy boli upravované, najvyšším miestom pravostrannej terasy Váhu i ľavostrannej Vláry je v súčasnosti práve poloha Kopánka. Pôvodne bola ľavostranná terasa Vláry v miestach bývalej tehelne vo výške 15 m nad inundáciou. Ťažbou odkrytá vrstva spraše v nej dosahovala viac ako 6 m (Bárta 1961, 15, 16). Sklon terénu je smerom na severovýchod, východ i juhovýchod. Najvyššie položeným bodom areálu je severozápadný okraj Kopánky.

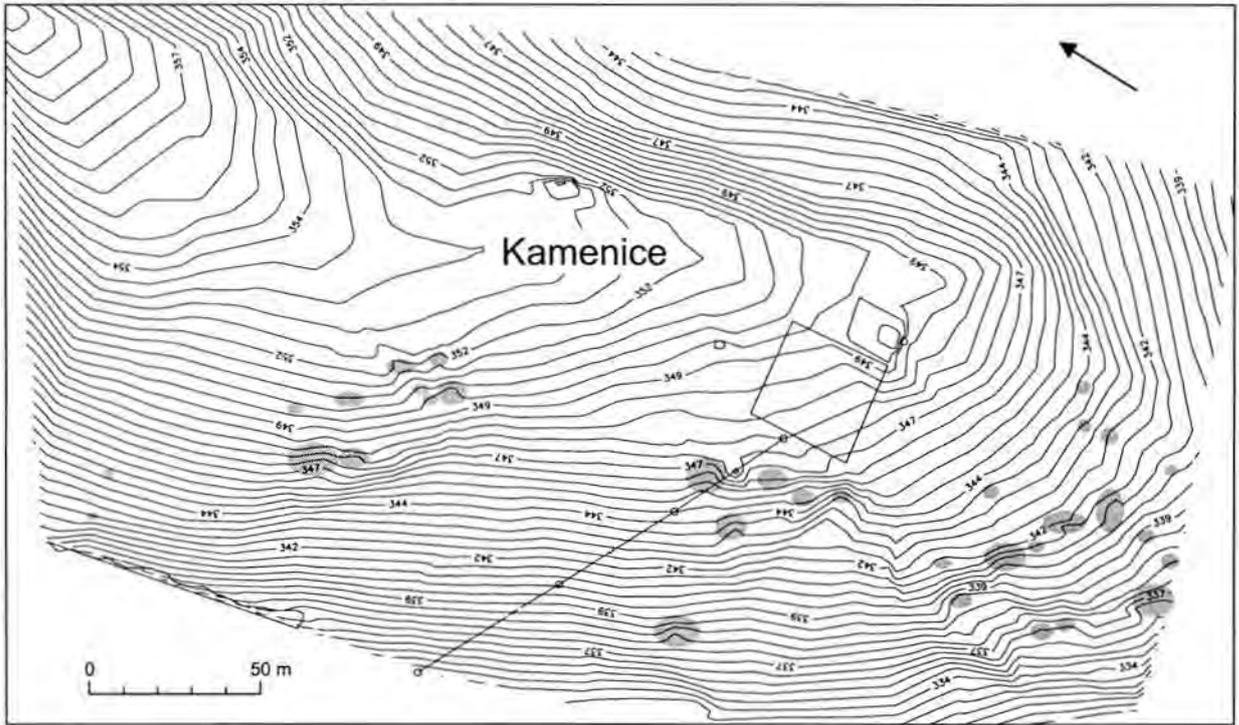
V súvislosti s novobudovanou cestou I/57, ktorá tvorí obchvat Nemšovej a súčasne s cestou I/61 je aj privádzačom diaľnice D-61, sa zemné práce spojené s jej výstavbou v roku 1996 a 1997 realizovali pozdĺž východného okraja vyťaženého priestoru bývalej tehelne a zároveň zasahovali do južnej, nedotknutej časti náleziska. Počas krátkodobého záchranného archeologického výskumu v polohe II - Kopánka, ktorý sa len čiastočne zhodoval s postupom stavebných prác, bol začistený profil pôvodnej steny hliníka tehelne v juhozápadnej časti (sonda D) a profil steny v záreze cesty, vymedzenom jej severovýchodným ohybom (sonda E). Sondy A a B, s rozmermi 5 x 5 m, s dvojmetrovým odstupom, boli situované na oráčine mierne sa zvažujúceho svahu, teda v priestore zárezu novej cesty. Sonda C sa nachádzala na juhovýchodnom okraji svahu (Cheben/Kaminská 1999).

Opis sond a inventára

Sonda A bola situovaná v miestach najväčšej koncentrácie nálezov štiepanej industrie. Svah má sklon na juhovýchod. Sled vrstiev (obr. 3):

- ornica hnedosivej farby (1) 0-36 cm,
- hnedosivá humózná sprašová hlina (2) 36-40 cm,
- svetlohnedá spraš, v spodnej časti so škvrnami (4) 40-80 cm.

Štiepaná kamenná industria (12 ks) sa sústreďovala v hĺbkovom rozmedzí 5 až 47 cm. Väčšina získaných artefaktov, s výnimkou jedného úštepu, pochádza z ornice alebo z plytkého humózneho horizontu pod ňou. Okrem drobného úštepu z bielo patinovaného pazúrika boli zvyšné artefakty vyhotovené z rádiolaritu viacerých farebných odličí. Z nástrojov sú v súbore zastúpené iba driapadlo so

Obr. 2. Nemšová. Ťažobné jamy na rádiolarit v polohe Kamenice. Zameranie a grafické spracovanie E. Blažová a M. Bartík.

spodnou retušou (obr. 5: 9) a čepel s vrubom vyretušovaným zo spodnej strany (obr. 5: 1), odbitá z okruhliaka so zachovaným omletým povrchom. Okrem toho sa našiel úštep so spodnou obojstrannou retušou (obr. 5: 2) a úštep s driapadlovitou retušou. Na polovici artefaktov vyhotovených z rádiolaritu sa zachovala pôvodná kôra suroviny.

Sonda B bola umiestnená vo vzdialenosti dvoch metrov severným smerom od predchádzajúcej. Rozmery i orientácia boli zhodné so sondou A, identický bol prakticky aj sled vrstiev (obr. 3):

- ornica hnedosivej farby (1) 0-36 cm,
- hnedá humózná sprašová hlina (3) 36-40 cm,
- hnedosivá humózná sprašová hlina 40-60 cm,
- svetlohnedá spraš, v spodnej časti s väčšou koncentráciou škvŕn (4) 60-180 cm.

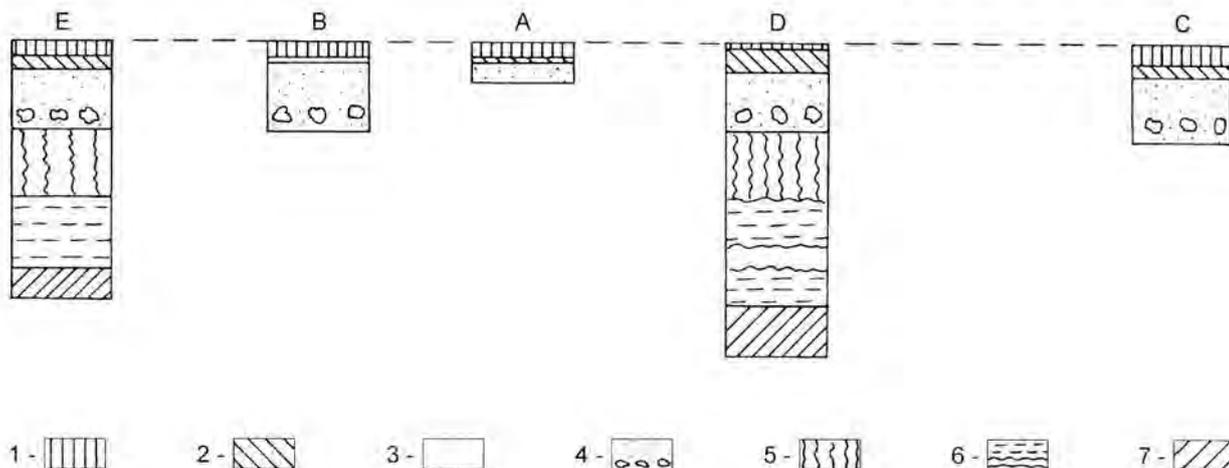
Štiepaná kamenná industria sa nachádzala v hĺbkovom rozmedzí 15 až 45 cm a ojedinelé nálezy sa zistili aj v hĺbke 68 cm. Zo sondy pochádza 13 artefaktov vyhotovených výlučne z rádiolaritu. Zastúpené sú viaceré farebné variety. Medzi artefaktmi bola sekundárne poškodená kosáková čepel (obr. 5: 3), širšie vejárovité škrabadlo (obr. 5: 4), klinové rydlo na zvyšku čepelového jadra (obr. 5: 7) a zvyšok mikrolitického jadra s rozmer-

mi 1,8 x 2,0 x 1,2 cm. Najpočetnejšie zastúpenie mali úštepy a odštepy, z ktorých len dva majú zvyšok pôvodného povrchu suroviny. V hĺbke 30 cm sa našli tri atypické črepy.

Sonda C s rozmermi 5 x 2 m bola situovaná v záreze päty juhovýchodného svahu, priamo nad asfaltovou poľnou cestou. Na tomto mieste bol následne umiestnený pilier mosta stavanej cesty. Sonda C bolo umiestnená v predĺžení línie sond A a B v smere dolu po svahu. Pri prehľbovaní sa však zistilo, že takmer do 200 cm hĺbky sú druhotné zásahy a úpravy terénu. Keďže pilier bol vybudovaný v zimných mesiacoch, nebolo možné overiť, či sa kultúrna vrstva nachádzala aj v týchto miestach. Sled vrstiev (obr. 3):

- ornica hnedosivej farby (1) 0-40 cm,
- hnedosivá humózná sprašová hlina (2) 40-65 cm,
- svetlohnedá sprašová vrstva (4) so zásahmi pri úprave terénu 65-185 cm.

Štiepaná kamenná industria sa našla v hĺbkovom rozpätí 30 a 110 až 130 cm. V ornici sa v hĺbke 30 cm našiel amorfný kus rádiolaritovej suroviny s pôvodnou kôrou. Ďalšie nálezy sa viažu k vrstve svetlohnejšej spraše v hĺbke 110 až 130 cm. Ide o jeden väčší a päť malých amorfných kúskov odštepov z rádiolaritu, i s materskou vápencovou vrstvou, a jeden rozbitý okruhliak.

Obr. 3. Nemšová II - Kopánka. Stratigrafia profilov v sondách A-E. 1 - ornica; 2 - hnedosivá humózná sprašová hlina; 3 - hnedá humózná sprašová hlina; 4 - svetlohnedá spraš v spodnej časti so škvrnami; 5 - žltosivá spraš; 6 - žltá spraš s pseudoglejmi; 7 - nevýrazná sivohnedá pôda interštadiálu Stillfried B - Masières.

Sonda D mala rozmery 2,8 x 1,5 m. Umiestnená bola v juhozápadnej časti bývalého ťažobného priestoru (obr. 1). Zachovaný profil steny mal výšku 7 m. Sled vrstiev v profile sondy D, orientovanej pozdĺž zachovanej hrany odťaženého hliniska (obr. 3; 4: 3):

- ornica čiernej farby (1) 0-10 cm,
- hnedosivá humózná sprašová hlina (2) 10-55 cm,
- svetlohnedá spraš, v spodnej časti so škvrnami (4) 55-178 cm,
- žltosivá spraš s vápencovými konkréciami (5) 178-320/340 cm,
- žltá spraš s pseudoglejmi, povrch tejto vrstvy nie je rovný (6) 320-520 cm,
- nevýrazná sivohnedá pôda (7) 520-620 cm.

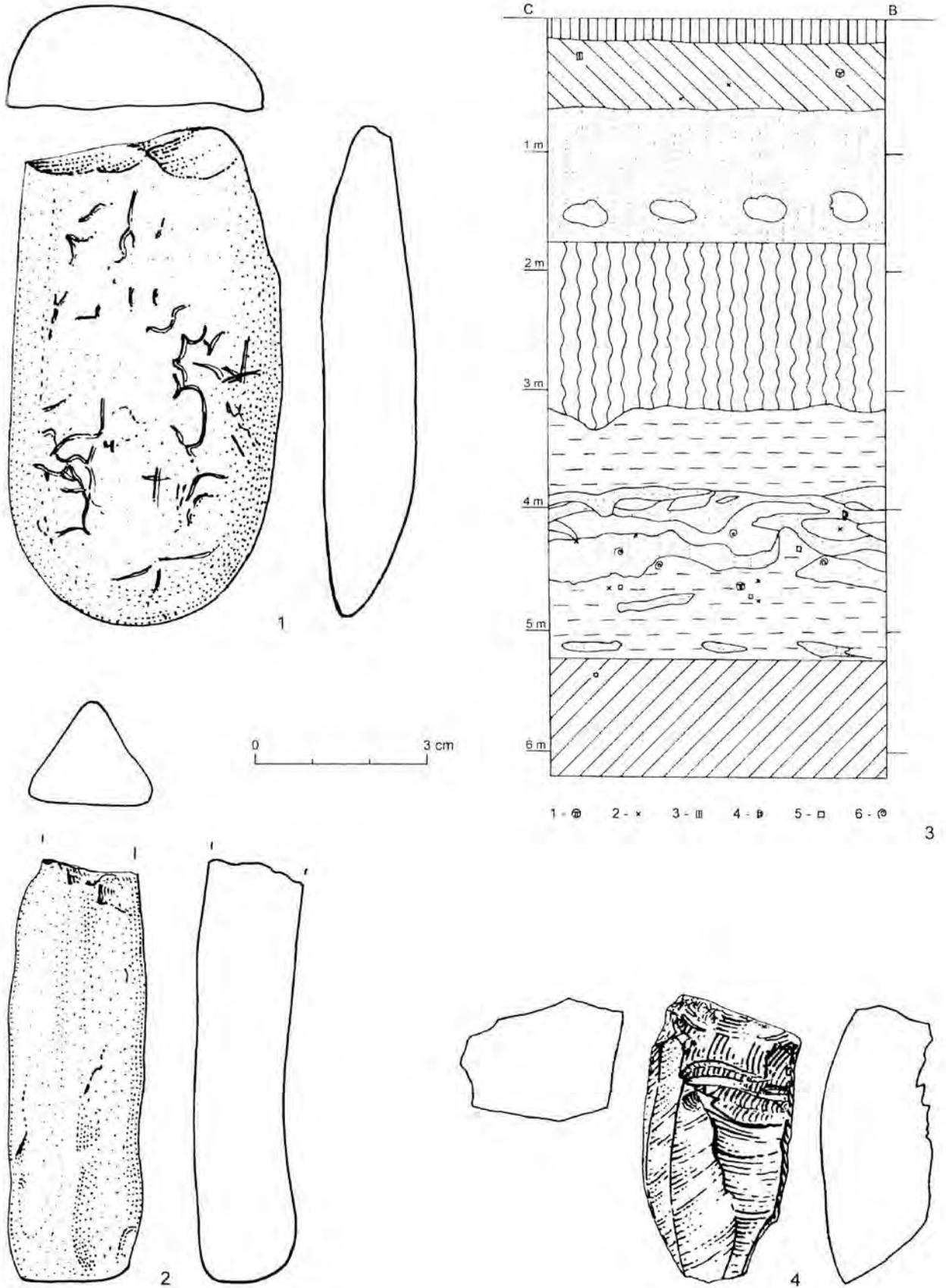
V ornici a v humóznom horizonte pod ňou, v hĺbke 20-25 cm, sa našli črepy nádob kultúrne zaradených do halštatskej doby. Štiepaná kamená industria sa zistila v hĺbkovom rozpätí 12 až 54 cm a 415 až 475 cm. Z hnedého humózného horizontu pod orniciou pochádza bazálna časť čepele (obr. 5: 8), čepeľové jednopodstavové jadro takmer ihlancovitého tvaru s čiastočne upravenou úderovou plochou, ktorého zadná strana nie je upravovaná (obr. 5: 6), a dva odštepky, z nich jeden aj s materskou kôrou. Všetky artefakty z tejto vrstvy boli vyhotovené z rádiolaritu. V hĺbkovom rozpätí 415-430 cm sa našlo masívne oblúkovité driapadlo z prekremeného pieskovca, s rozmermi 18,2 x 8,8 x 5,0 cm (obr. 6: 2), zvyšok jednopodstavového čepeľového jadra, ktorého úderová plocha je upravená jedným úderom, kus rádiolaritovej suroviny

so stopami opracovávania a rozbitý pieskovcový okruhliak (obr. 4: 1). Z hĺbky 460-475 cm pochádza šesť úštepov z rádiolaritu. Našlo sa tu aj 11 malých a jeden väčší riečny kameň. Z petrografického hľadiska sú dva z pieskovca, sedem z prekremeného pieskovca, dva z kremeňa a jeden zo zlepenca(?). V zásype tejto vrstvy boli aj tri kusy plochých platničiek z pieskovca. Ďalší riečny kameň sa zachytil v hĺbke 540 cm (obr. 4: 2).

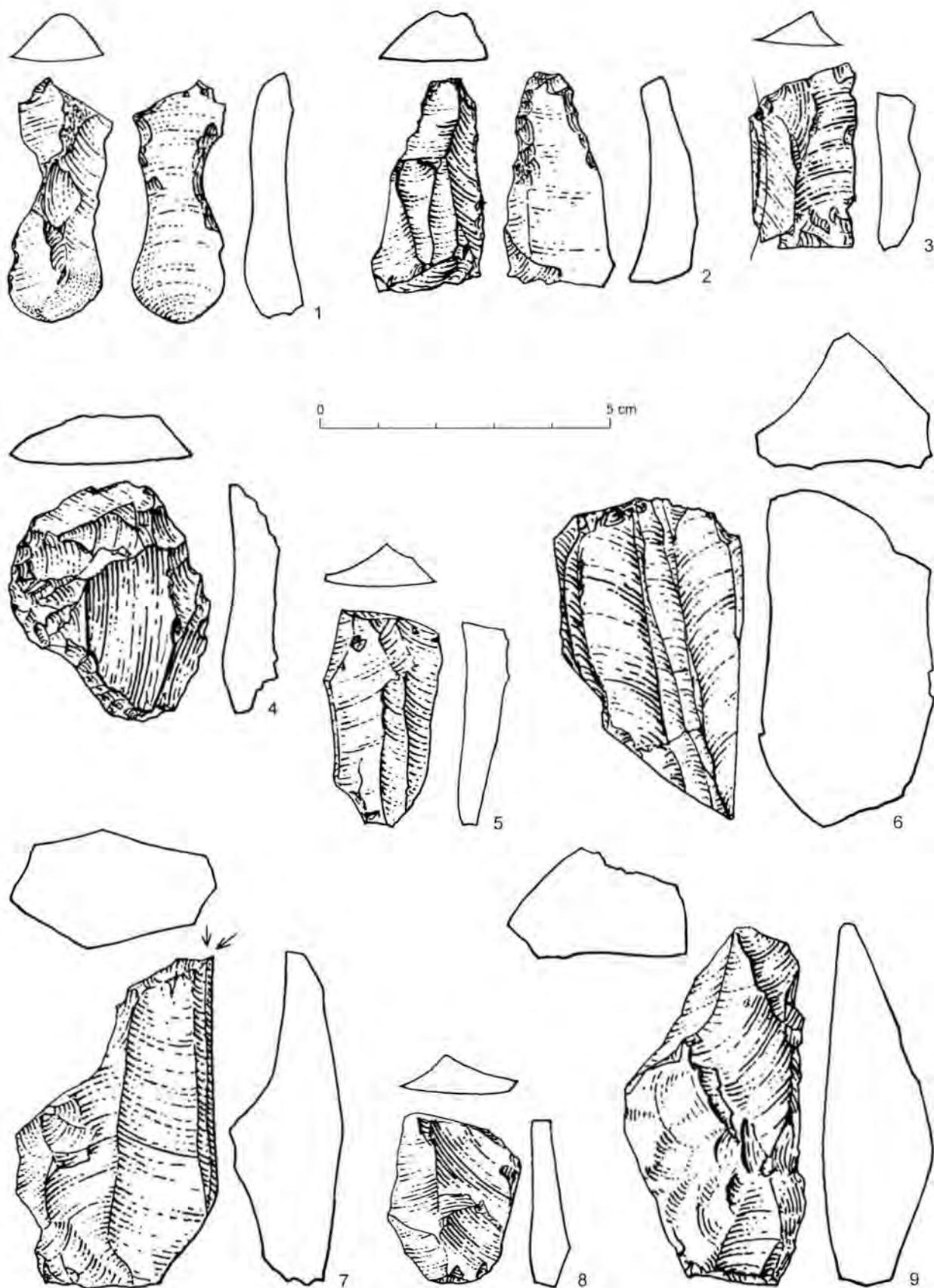
Malakofauna bola v žltej spraši v hĺbke 420 až 460 cm a patrí druhom *Cepaea vindobonensis* C. PFR a *Arianta arbustorum* L. V pôdnom horizonte sa našli aj drobné riečne kamienky.

Sonda E bola situovaná na severozápadnom neporušenom okraji polohy Kopánka (obr. 1) a orientovaná pozdĺž okraja zrázu nad pôvodnou cestou I/57. Súčasťou zemných prác bolo odstránenie asfaltu zo starej vozovky, resp. odstránenie celého krycieho povrchu starej cesty. Povrch sprašovej vrstvy po odstránení vozovky bol v hĺbke 400 cm, teda nad úrovňou výskytu kultúrnej vrstvy. Profil E teda vznikol zo začistenia steny nad starou vozovkou a pokračoval do hĺbky 510 cm pod teleso bývalej vozovky. Tento profil sa prehĺbil do 510 cm. Od hĺbky 400 cm sa odkrývala plocha 10,4 x 4,0 m. Sled vrstiev (obr. 3):

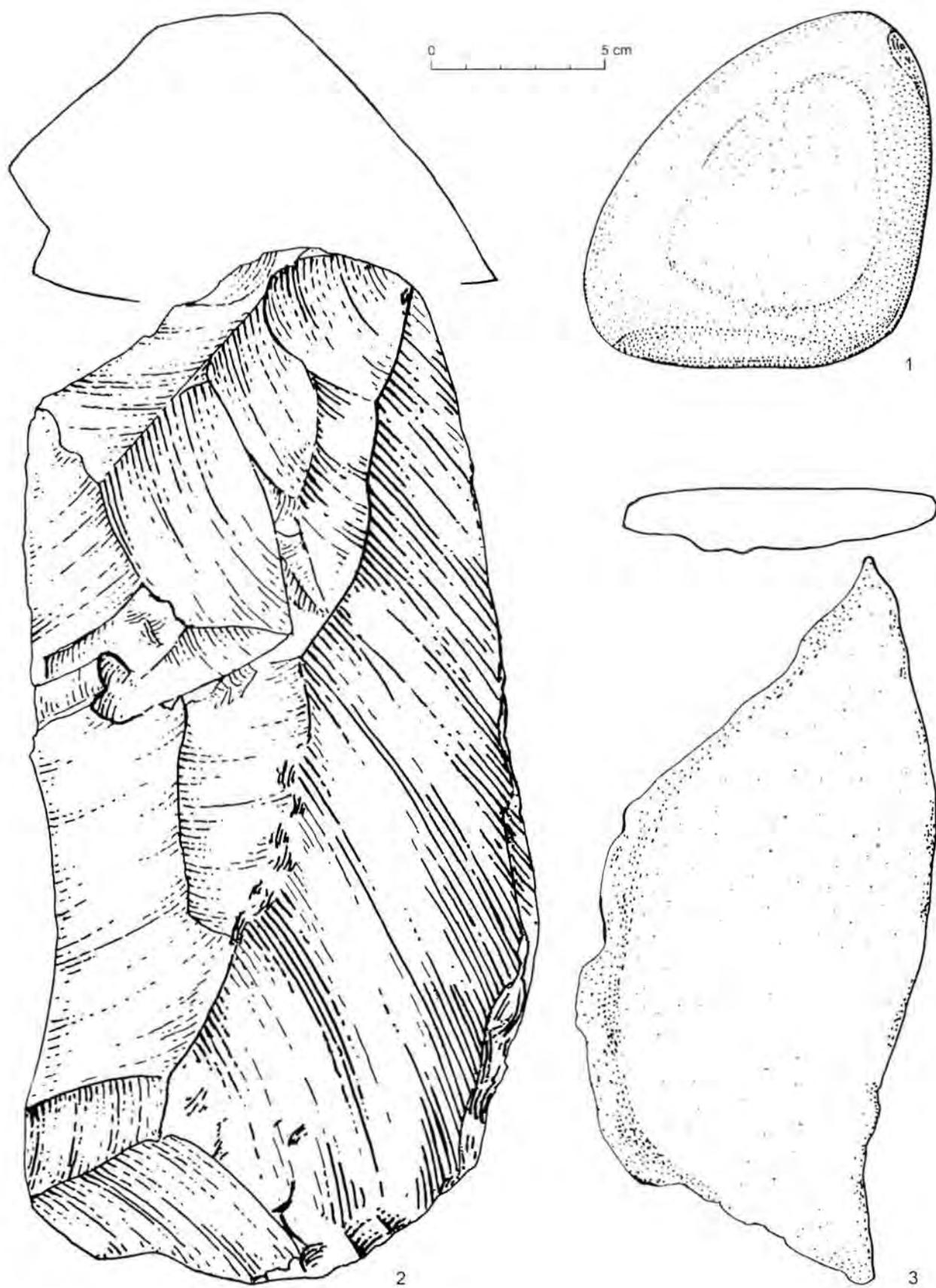
- ornica čiernej farby (1) 0-30 cm,
- hnedosivá humózná sprašová hlina (2) 30-55 cm,
- svetlohnedá spraš so škvrnami (4) 55-178 cm,
- žltosivá spraš s vápencovými konkréciami (5) 178-320 cm,
- žltá spraš (6) 320-450 cm,
- nevýrazná sivohnedá pôda (7) 450-510 cm.

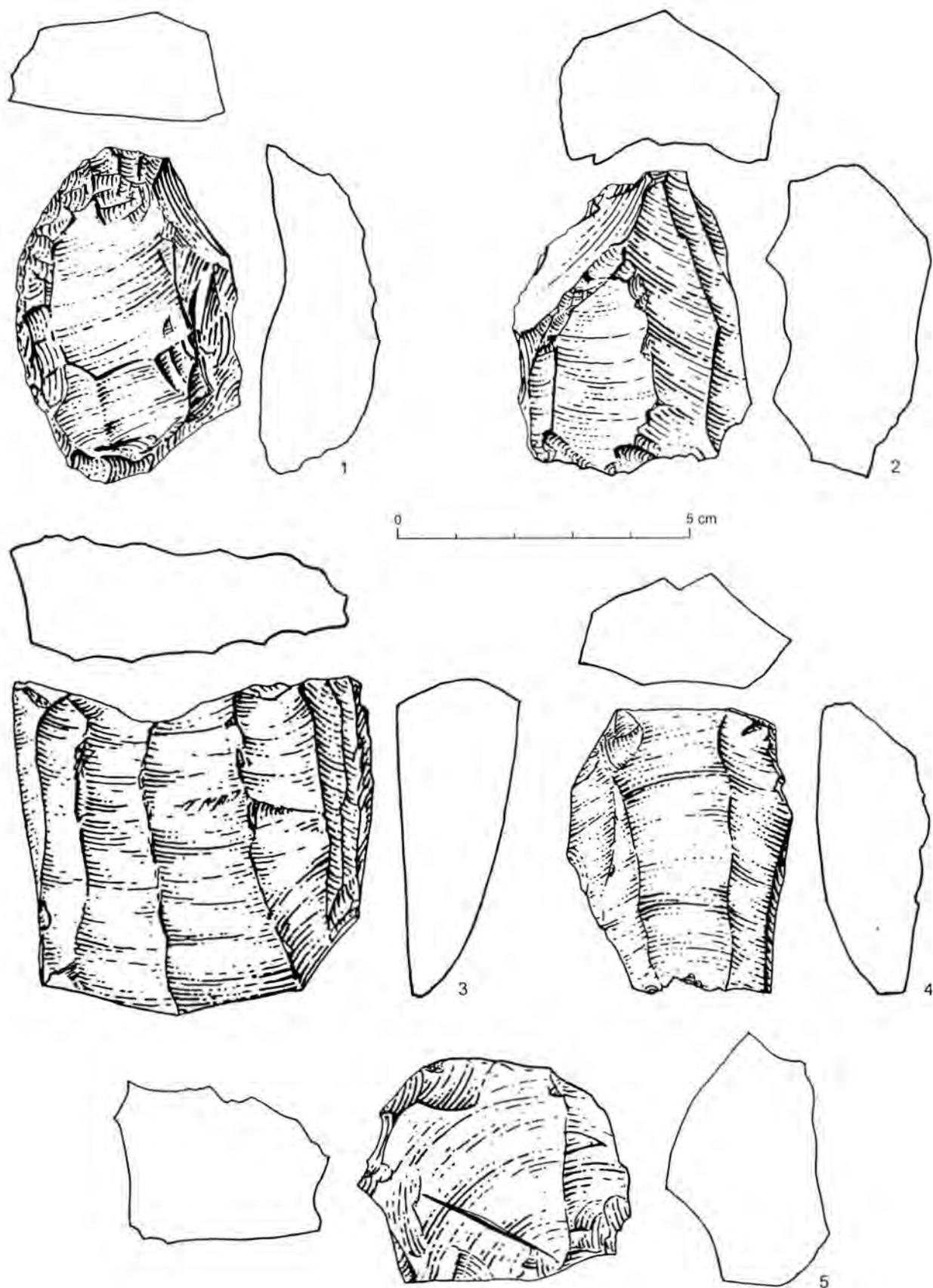
Obr. 4. Nemšová II - Kopánka. Kamenná a štiepaná industria. 1, 2 - sonda D; 3 - profil a polohy jednotlivých nálezov zo sondy D (1 - jadro, 2 - úštep, 3 - čepeľ, 4 - driapadlo, 5 - riečny kamienok, 6 - malakofauna); 4 - zber.

Obr. 5. Nemšová II - Kopánka. Štiepaná industria. 1, 2, 9 - sonda A; 3, 4, 7 - sonda B; 5 - zber; 6, 8 - sonda D.

Obr. 6. Nemšová II - Kópánka. Kamenná a štiepaná industria. 1, 3 - sonda E; 2 - sonda D.

Öbr. 7. Nemšová II - Kopánka. Štiepaná industria. 1-5 - zber.

Drobné riečne okruhliaky, ploché kamene a štiepaná kamenná industria sa našli v hĺbkovom rozmedzí 440 až 483 cm. Všetky nálezy sa sústreďovali vo východnej časti sondy. Malakofauna, ktorá sa našla v rozpätí 400 až 470 cm, nebola zatiaľ určená.

Zo sondy E pochádzajú nálezy artefaktov iba z najspodnejšej kultúrnej vrstvy nevýraznej sivohnejedy pôdy. Ide o dva úštepky z rádiolaritu a malé riečne kamienky z pieskovca s najväčšou koncentráciou v hĺbke 475 cm. V hĺbke 473 cm sa okrem nich našiel aj fragment platničky s rozmermi 13 x 6 x 1,9 cm (obr. 6: 3) a väčší otlkač so stopami úderov (obr. 6: 1) z pieskovca.

Nálezy zo zberu

Najväčší súbor štiepanej industrie pochádza z povrchového zberu. Nálezy sa s rôznou intenzitou nachádzali vo vrstve ornici. Spolu sa našlo 59 artefaktov, medzi ktorými sú najpočetnejšie zastúpené úštepky a odštepky. Nechýbajú ale ani jadrá, fragmenty čepeľí alebo nástroje. Najvýraznejším nálezom je obľukovité driapadlo, ktoré bolo vyrobené na masívnejšom úštepe z rádiolaritu (obr. 7: 1). Aj ostatná štiepaná industria získaná zberom bola vyhotovená z rádiolaritu viacerých farebných odtieňov. Úštepov a odštepov bolo spolu 39. Z nich až 12 má zachovaný pôvodný povrch suroviny. Zvyšná časť industrie dokumentuje ďalšie fázy opracovania rádiolaritu.

Jadier sa našlo 19 a môžeme ich rozdeliť do niekoľkých typov. Najpočetnejšie sú zastúpené ploché čepeľové jadrá, ktorých upravená úderová plocha s plochou opracovania tvorí spravidla uhol menší ako 90° (obr. 4: 4; 7: 2-4). Jadier so zmenenou orientáciou na výrobu úštepov bolo šesť (obr. 7: 5). Dvojpodstavové jadrá sú doložené štyrmi exemplármi, ale každé je iné. V súbore z Nemšovej sú zastúpené tvary od pravidelného hranolovitého odbíjaného na prednej strane i na bokoch (obr. 8: 3) cez tvar nepravidelný hranolovitý s viacerými údermi (obr. 8: 2) až po tvary skrútené, takmer kockovité, odbíjané buď len na prednej hrane, alebo aj na bočných užších hranách (obr. 8: 4). Po jednom kuse sú zastúpené takmer ihlancovité jadro (obr. 8: 5) a načaté jadro (obr. 8: 6).

Zhodnotenie industrie a stratigrafické otázky

Štiepaná kamenná industria sa v Nemšovej II - Kopánke vyskytovala najčastejšie v ornici, ktorá z hľadiska stratigrafie neposkytuje žiadne možnosti presnejšieho časového zaradenia nálezov. Industria situovaná v jednotlivých horizontoch neobsahovala typologicky veľmi výrazné tvary, preto sa ju pokúsime zhodnotiť na základe jej stratigrafickej pozície.

Najhlbšie boli odkryté artefakty vo vrstve sivohnejedy pôdy v profile sondy E. Typ sedimentu i jeho hĺbka zodpovedajú nálezovej vrstve z bývalej tehelne z výskumu J. Bárta (1961, 15, 16, obr. 4). Profil sondy E sa nachádza na juhovýchodnom okraji zmieneného areálu (obr. 1), domnievame sa teda, že jeho stratigrafia je totožná s predchádzajúcimi zisteniami. Nevýraznú sivohnedú pôdu preto považujeme za pôdu z interštadiálu Stillfried B - Masières.

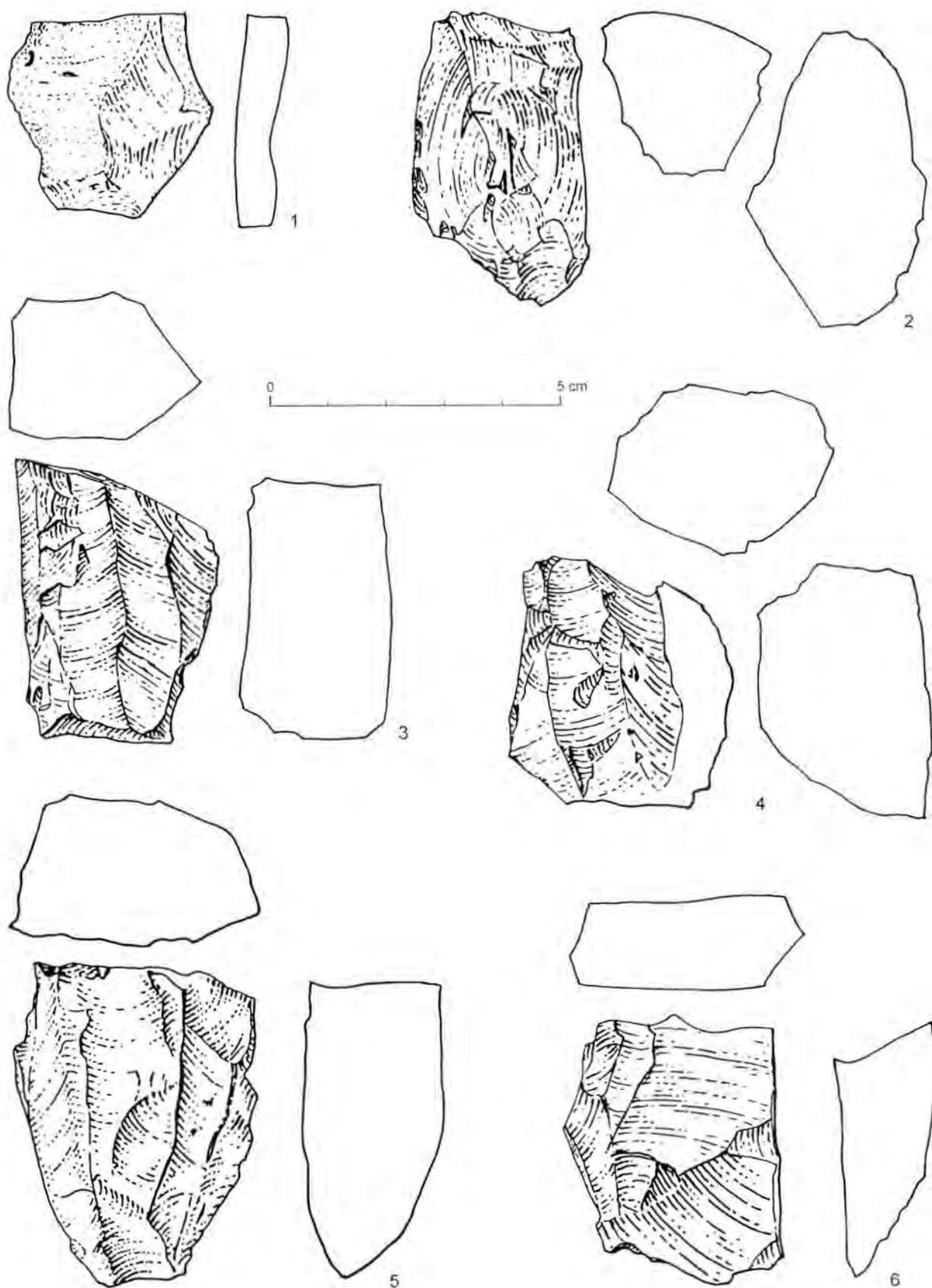
J. Bárta uskutočnil v polohe Nemšová I stratigrafický výskum, pretože po nálezoch kostí fosílnych zvierat sa začala objavovať aj kamenná industria. V profile v hĺbke 438 až 462 cm zachytil rádiolaritové úštepky a uhľiky borovice (Bárta 1961, 16). Z uhľikov sa neskôr získalo rádiometrické datovanie nálezovej vrstvy na 28 570±1345 BP (Grn - 2470), čo vo vtedajšom datovaní predstavovalo druhý wümský interštadiál - W2/3 (Bárta 1965, 127).

J. Bárta (1961, 16, 17) uvádza aj zhodnotenie profilu J. Kuklom. Vrchná vrstva, siahajúca do 200 cm, je holocénna - tvorí ju holocénna pôda s plytkým humóznym horizontom. Táto pôda sa nachádza na celej ploche hliníka. Asi posledných 80 cm z uvedenej hĺbky predstavuje jej bazálnu časť obsahujúcu svetlejšie hrdzavo sfarbené škvrny. Potom nasleduje svetlosivá zelenkastá spraš, v spodnej polovici s tromi neostro vymedzenými horizontmi pseudogleja v počiatočnej fáze vývoja so svetlošedými a svetložltými škvrnami. Túto spraš považujú za charakteristickú pre štadiál W3 na Považí a za súčasť s pseudoglejami G2-4 z Pavlova a Dolných Věstoníc. Kultúrna vrstva s pamiatkami gravettieny ležala pod touto vrstvou v nevýraznej sivohnejedy pôde interštadiálu.

Artefakty z nemšovského hliníka, okrem rádiolaritových úštepov, nepochádzajú z polohy in situ - našli sa vypadnuté na jeho dne. Medzi takto nájdenými kusmi prevažujú 14 až 18 cm veľké, čiastočne obité okruhliaky sivozeleného rádiolaritu a hranolovité kusy rádiolaritovej suroviny rôznych farieb (žltosivých, zelenosivých, hnedých), čo teda ukazuje, že na výrobu štiepanej industrie sa používala tak surovina z rieky, ako aj žilná, ktorá nebola transportovaná vodou.

V Nemšovej sa našli aj artefakty z pokročilejšieho štádia opracovania - nepravidelné jadrá, úštepky, čepele z hrán jadra i otlkače. Jadrá sú v prevažnej miere menšie, jednodstavové, kuželovitého tvaru, z rádiolaritu. Zo sivozelených kremencov boli jadrá hranolovitého tvaru. Nájdený inventár podľa svojej skladby patrí k ateliérom na prvotné opracovanie kamennej suroviny. Nepriamo tomu nasvedčuje aj výskyt primárnych zdrojov v blízkom okolí náleziska.

Podľa údajov robotníkov sa v roku 1952 v hĺbke, ktorá zodpovedala nálezovej vrstve, narazilo okrem mamutích kostí a zubov aj na zvyšky ohnísk

Obr. 8. Nemšová II - Kopánka. Štiepaná industria. 1 - sonda D; 2-6 - zber.

v blízkosti s plochými kameňmi. Podľa J. Bárta (1961, 18) by mohlo pôvodne ísť o zničené paleolitické obydľie.

Na Považí bolo skúmaných viacero profilov s paleolitickými pamiatkami, avšak časové radeenie vrstiev v nich nie je úplne zhodné. Je to výsledok pôsobenia lokálnych podmienok v periglaciálnej oblasti a zachytenia jednotlivých sekcií ukladania spraší.

Počiatky gravettieniu na západnom Slovensku sú oproti dobre preskúmaným mladším fázam nateraz doložené len sporadickým výskytom štiepanej industrie okrem Nemšovej aj v Zamarovciach (Prošek/Ložek 1954, 183), Vlčkovciach (Bárta 1957, 756), Novom Meste nad Váhom (Kukla/Ložek/Bárta 1961, 88), Trenčianskych Bohuslaviciach (Bárta 1983, 31) a na ľavom brehu Váhu v Banke vo vrstve 4 (Prošek/Ložek 1953, 306). Podľa posledných výskumov v Banke v polohe Horné farské role pochovaný pôdny horizont predstavuje vrstva 6 v geologickom profile (Alexandrowicz et al. 1999, 86).

Ďalšia štiepaná industria sa v Nemšovej odryla v profile D, a to vo vrstve nad sivohnedou pôdou. Tvorila ju žltá spraš v spodnej časti s pseudoglejmi. Obsahovala zvyšok jednopodstavového čepeľového jadra z rádiolaritu, masívne driapadlo z prekremeného pieskovca (obr. 6: 2), úštepý a kus rádiolaritu so stopami opracovania, ako aj otlkač z pieskovca (obr. 4: 2) a malé riečne okruhliaky. Z vrstvy pochádza aj malakofauna patriaca druhom *Arianta arbustorum* L. a *Cepea vindobonensis* C. PFR (za určenie ďakujeme J. Kovandovi). Táto vrstva predstavuje bázu najmladšej spraše, ktorá sa tvorila vo vlhkom období na začiatku nového štadiálu. Pamiatky v nej zachytené predstavujú ďalšiu fázu gravettienkeho osídlenia a dokladajú jestvovanie ateliéru na výrobu štiepanej kamennej industrie predovšetkým z rádiolaritu a v menšej miere i využívanie iných miestnych surovín, napríklad rohovce. Driapadlo je typ nástroja patriaceho skôr do stredného paleolitu, ale jeho výskyt nie je neobvyklý ani v mladších industriách.

Presné časové zaradenie prvej spraše po interštadiáli Stillfried B - Masières pre nedostatok vhodného materiálu na datovanie nie je možné stanoviť. Najbližšou lokalitou s datovaným gravettien-ským osídlením sú Trenčianske Bohuslavice (Bárta 1988, 179), kde sa na pracovisku A pre industriu s prevahou importovaného pazúrika získalo datovanie C^{14} 23 000±1300 BP (Gd 4010). Táto industria patrí už do horizontu hrotov s vrubom, ktorý sa na západnom Slovensku kladie do obdobia 24-20 tisíc BP (Kozłowski 1996, 18). V Moravanoch nad Váhom v polohe Lopata II sa spraš vo vrstve pod horizontom hrotov s vrubom kladie do obdobia 24/25 až 21 000 BP (Parollikowski et al. 1998, 583).

Malakofauna obsahujúca druh *Arianta arbustorum* L. sa objavuje vo viacerých profiloch a aj opakovane. Zistila sa napríklad v Banke vo vrstve 3, ktorú tvorila vrstva svetlej žltosivej jemne piesčitej spraše s pamiatkami gravettieniu nad PK I, ale aj hlbšie vo vrstve spraše pod PK II (Prošek/Ložek 1953, 304, 305). V profiloch v Zamarovciach je tento druh malakofauny zastúpený vo viacerých polohách (Prošek/Ložek 1954). Naproti tomu v Moravanoch nad Váhom v polohe Lopata II je doložená iba v spodných častiach obidvoch profilov (Alexandrowicz 1998), ale v polohe Žakovská sa objavuje vo všetkých vzorkách zo spraše a považuje sa za druh z chladného, ale nie extrémne chladného úseku glaciálu (Alexandrowicz 1995, 80).

Z hĺbky 300 cm, teda z vrchnej polohy tejto sprašovej vrstvy, uvádza J. Bárta (1961, 16) i nálezy fragmentov lebky mamuta, nájdené v roku 1956, čo by naznačovalo veľmi chladnú klímu. Povrch vrstvy je nerovný, pravdepodobne došlo vo vývoji sedimentov k prerušeniu ukladania spraše a odnosu časti povrchu. Na túto vrstvu nasadá ďalšia vrstva žltosivej spraše s vápencovými konkréciami bez archeologických nálezov. Je to posledná, najmladšia vrstva spraše a na rozdiel od lokalít na ľavom brehu Váhu sa tu nezachytil výskyt mrazových klinov, ako napríklad na lokalitách Moravany nad Váhom-Lopata II alebo Banka-Horné farské role (Alexandrowicz et al. 1999; Kozłowski 1998).

V Nemšovej štiepaná kamenná industria opäť vystupuje vo vrstve svetlohnedej spraše, ktorá má v spodnej časti škvurny, a v humózných horizontoch nad ňou. Podľa analýzy profilu tehelne je to už holocénne súvrstvie (Bárta 1961, 16). Obdobná je situácia v profile v Banke, kde sa v hnedosivej škvurnitej sprašovej hline našli pamiatky lengyel-skej kultúry (Prošek/Ložek 1953, 302). Zo sondy C pochádza osem rádiolaritových úštepov zo spodnej časti najmladšej spraše a jeden úštep z ornice.

V profile sondy D sa vo vrchnej časti humózneho horizontu našla bazálna časť čepele (obr. 8: 1), jednopodstavové ihlancovité jadro a úštepý. Zo sondy A pochádza z humózneho horizontu driapadlo so spodnou retušou (obr. 5: 9), čepeľ s vrubom (obr. 5: 1) a dva úštepý s retušou (obr. 5: 2). Spolu s nimi sa našiel na povrchu aj úštep z patinovaného pazúrika.

V sonde B sa štiepaná industria vyskytovala vo vrchnej časti najmladšej spraše, ale i v humózných sprašových hlinách nad ňou a v ornici. Tvorila ju kosáková čepeľ (obr. 5: 3), široké škrabadlo (obr. 5: 4), klinové rydlo na zvyšku čepeľového jadra (obr. 5: 7), zvyšok mikrolitického jadra, úštepý a odštepý.

Štiepaná industria z ornice i z vrchných humózných horizontov, okrem patinovaného úštepu mladopaleolitického veku, obsahuje artefakty, ktoré typologicky patria do neolitu až eneolitu. Takým ty-

pom je predovšetkým kosáková čepeľ trapézovitého tvaru (obr. 5: 3). Tvar širokého škrabadla (obr. 5: 4) zodpovedá skôr mladším vývojovým úsekom ako mladopaleolitickým kultúram. Rôzne typy rydiel sa objavujú aj v neolite spolu so sporadickými driapadlami, nástrojmi s vrubovitou retušou a retušovanými úštepami.

Keramika, ktorá sa našla vo vrstve ornice sondy D, je až z halštatského obdobia. Neolitické ani eneolitické črepy sa na sledovanej ploche predpokladaného sídliskového areálu nenašli. Takáto nálezová situácia nie je ale prekvapujúca, pretože už desiatky rokov je známe a potvrdzuje sa to vždy novými nálezmi, že v priestore dielni situovaných v blízkosti výskytu štiepatelných surovín sa keramika nevyskytuje.

Nemšová patrí do skupiny lokalít - dielni - na prvotné spracovanie a opracovanie rádiolaritu. Aj niektoré ďalšie náleziská so štiepanou industriou boli pôvodne označované ako paleolitické (Skutil 1947). Neskôr sa pre väčšinu z nich akceptovalo ich datovanie do neolitu až eneolitu (Vencl 1967). Jeden z posledných prehľadov o tejto problematike z obidvoch strán Vlárského priesmyku podal J. Pavelčík (1993). Viacero typov ním publikovanej kamennej industrie je zhodných s nálezmi z výskumu a prieskumov v Nemšovej II - Kopánke. Týka sa to napríklad lokality Sv. Sidónia, kde sa v zložení industrie objavujú trapézy, čepele, škrabadlá, driapadlá, vruby, mikrolity aj dvojpodstavové jadrá (Pavelčík 1953), alebo lokality Štítina (Pavelčík 1993, 70). Prítomnosť rydiel v nálezovom súbore štiepanej industrie patriacej lengyelskej kultúre sa zistila na lokalite Krivoklát v polohe Sútok a v Bolešove-Chrastkovej (Pavelčík 1993, 70, obr. 3: 1, 9).

Najpočetnejšie sú v industrii zastúpené jadrá. Z hľadiska ich používania - v prípade plochých jadier na čepele - ide často o ich zvyšky, alebo sú prinajmenšom takmer vyťažené. To znamená, že v ateliéroch sa surovina nielen nahrubo opracovávala do tvaru jadier, ale pracovalo sa s ňou aj ďalej a cieľovým produktom boli v tomto prípade čepele, prípadne úštepy.

Typy jadier z Nemšovej II - Kopánky - jednopodstavové ploché čepeľové, dvojpodstavové hranolovité alebo jadrá so zmenenou orientáciou - sú bežné aj v najrozšírenejšej mladopaleolitickej kultúre na Považí, v gravettiene. Zastúpené sú i v staršom súbore nálezov štiepanej industrie z priestorov bývalej tehelne (Bárta 1961, 17, 18, obr. 6: 7). Spôsobom opracovania sú však novonájdené jadrá bližšie neolitickým či eneolitickým nálezom.

Z hľadiska známeho osídlenia okolia Nemšovej väčšina nálezov patrí lengyelskej kultúre a k nej s najväčšou pravdepodobnosťou patria aj ateliéry

v okolí Vlárského priesmyku. Ploché čepeľovité jadrá poznáme napríklad z Krivoklátu (Pavelčík 1993, 70, obr. 3: 6), jednopodstavové jadrá z Bolešova-Chrastkovej (Pavelčík 1993, 70). Z rovnakej lokality sa uvádza jednak nález dvojpodstavového hranolovitého jadra interpretovaného aj ako neolitické alebo eneolitické, jednak nález jednopodstavového jadra pyramídovitého tvaru z toho istého obdobia (Cheben et al. 1995, 195). Jednopodstavové ihlanovité jadrá sú doložené aj na sídlisku lengyelskej kultúry v Bánovciach nad Bebravou (Březinová/Cheben/Iláčková 1994). Nepravidelné jadrá so zmenenou orientáciou patria medzi časté nálezy v ateliéroch v okolí Vlárského priesmyku, napríklad v Bolešove v polohe Tri kopce, aj v Sv. Sidónii ((Pavelčík 1993, obr. 1: 7, 8; 2: 3, 4; 3: 12; 4: 5).

Takmer všetky typy uvedených jadier sú známe z náleziska lengyelskej kultúry vo Svodíne, pričom najčastejšie sa vyskytujúce ploché čepeľovité jadrá z Nemšovej tvoria druhú najpočetnejšiu skupinu vo Svodíne (Kaczanowska/Kozłowski 1991, 34 f., tab. I: 11-15). Medzi typmi štiepanej industrie sú aj kosákové čepele, rydlá, driapadlá, úštepy s retušou a niektoré ďalšie. Časť artefaktov zo Svodína je vyrobená z rádiolaritu s primárnym výskytom v bradlovom pásme Bielych Karpát v oblasti stredného Považia (Kaczanowska/Kozłowski 1991, obr. 1).

Ťažobný areál rádiolaritu

Výsledky prieskumu nálezísk s výskytom štiepanej industrie vyhotovenej z rádiolaritu a primárnych surovinových zdrojov (Cheben et al. 1995) v priestore Vlárského priesmyku ukazujú, že táto oblasť bola nielen potencionálnym zdrojom silicitov, ale vyťažaná surovina sa v ich blízkosti zároveň spracovávala. Ako druhotný zdroj získavania suroviny, najmä v priebehu paleolitu, slúžili štrkové nánosy Vlár. V období neolitu začíname sledovať zámerné povrchové alebo hlbinné ťaženie rôznych druhov silicitov prakticky vo všetkých regiónoch ich výskytu v Európe. Počiatok ťažby v západnej Európe je spojený s lineárnou kultúrou. Na území západného Slovenska zatiaľ predpokladáme, že takýto spôsob získavania suroviny na výrobu štiepanej industrie sa viaže s lengyelskou kultúrou. Do tohto obdobia zatiaľ predbežne, keďže nemáme datovací materiál, radíme aj povrchovú baňu na rádiolarit a rohovec v Bolešove, v polohe Tri kopce (Cheben et al. 1995, obr. 4). Do rámca výskumu paleolitického náleziska v Nemšovej II - Kopánke sme zahrnuli aj prieskum širšieho okolia lokality. Severne od skúmaného náleziska (obr. 1), vo vzdialenosti 2200 m vzdušnou čiarou, sme na kopci označenom Kamenice (na starších mapách

sa objavuje aj názov Kremenica) zachytili viac ako 50 kruhovitých alebo oválnych jám (obr. 2), ktoré pripomínajú povrchové ťažobné jamy. Rozmery jednotlivých jám sa pohybujú v rozpätí od 3 do 13 metrov. Odlišná je aj ich hĺbka. Môžeme sledovať jamy plytké i jamy zapustené až 1 m do podlažia. Takýto rozdiel môže byť zapríčinený aj rôznym stupňom sekundárneho zásypu. Podrobnejší prieskum niektorej z jám sa zatiaľ neurobil, takže akékoľvek bližšie informácie o tvare, použitej technike hĺbenia alebo o prípadnom inventári nie je k dispozícii.

Zatrávnené temeno kopca je pokryté súvislou vrstvou vápenca. V tejto časti sa ťažobné jamy prakticky nevyskytujú. Sústreďujú sa na západnom a južnom, mierne sa zvažujúcom svahu kopca v tých miestach, kde pôvodná vápencová hornina bola narušená, resp. odstránená erozívnou činnosťou. Na týchto miestach sa rádiolaritová surovina nachádzala hneď pod povrchom a v mieste jej najväčšej koncentrácie bola vyhlbená ťažobná jama. Zberom získaná rádiolaritová surovina vykazuje všetky známe základné farebné varianty a nijako sa neodlišuje od rádiolaritov z iných nálezísk.

Povrchovým prieskumom v Nemšovej V, na juhozápadnom svahu kóty 264 (obr. 1), sme tiež získali niekoľko kamenných artefaktov. Zastúpené sú

tri úštepky, spomedzi ktorých jeden je vyhotovený z krakovsko-jurského pazúrika a dva sú z rádiolaritov hnedej farby. Okrem úštepov sa našlo aj načaté jadro zo zelenohnedého rádiolaritu. Aj túto štiepanú industriu môžeme na základe techniky vyhotovenia vyhodnotiť ako neolitickú či eneolitickú.

ZÁVER

Ku gravettienkej kultúre v Nemšovej II - Kopánke môžeme zaradiť archeologické pamiatky z profilu D a E (obr. 1). Najstaršie sú z profilu E, a to z vrstvy nevýraznej sivohnedej pôdy z interštadiálu Stieffried B - Masières. Patria najstaršiemu úseku gravettien na západnom Slovensku a predstavujú artefakty charakteristické nielen pre ateliér na výrobu štiepanej kamennej industrie, ale aj pre lovecké táborisko. Do ďalšej fázy gravettienkeho osídlenia možno zaradiť nálezy z profilu D, pochádzajúce z vrstvy žltej spráše s pseudoglejmi nad interštadiálnou pôdou, s najväčšou pravdepodobnosťou patriace do obdobia pred interštadiálom Tursac.

Štiepaná kamenná industria získaná zo sprášových hĺn i z ornice patrí do mladšieho obdobia a predbežne ju priradujeme do lengyelskej kultúry. Jej zaradenie do tohto kultúrneho okruhu je rámcové, pretože z tejto polohy chýbajú keramické nálezy.

LITERATÚRA

- Alexandrowicz 1995 - S. W. Alexandrowicz: The fauna with Arianta arbustorum L. In: J. Hromada/J. K. Kozłowski: Complex of Upper Palaeolithic Sites near Moravany, Western Slovakia. I. Moravany-Žakovská. Kraków 1995, 79, 80.
- Alexandrowicz 1998 - W. P. Alexandrowicz: Malacological remains. In: J. K. Kozłowski (ed.): Complex of Upper Palaeolithic Sites near Moravany, Western Slovakia. II. Moravany-Lopata II. Kraków 1998, 99-102.
- Alexandrowicz et al. 1999 - W. P. Alexandrowicz/A. Ďurišová/L. Kaminská/B. Kazior/J. K. Kozłowski/M. Pawlikowski/K. Sobczyk: Gravettian/Epigravettian Transition in the Valley in the Light of New Excavations in the Moravany-Banka Area near Piešťany (Western Slovakia). *Préhist. Européenne* 14, 1999, 79-106.
- Bárta 1957 - J. Bárta: Paleolitické osídlenie sprásovej stanice vo Vlčkovciach. *Arch. Rozhledy* 4, 1957, 753-761.
- Bárta 1961 - J. Bárta: K problematike paleolitu Bielych Karpát. *Slov. Arch.* 9, 1961, 9-32.
- Bárta 1965 - J. Bárta: Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej. Bratislava 1965.
- Bárta 1983 - J. Bárta: Druhý rok výskumu na mladopaleolitickom sídlisku v Trenčianskych Bohuslaviciach. *AVANS* 1982, 1983, 30-32.
- Bárta 1988 - J. Bárta: Trenčianske Bohuslavice un habitat gravettien en Slovaquie occidentale. *Anthropologie* (Paris) 92, 1988, 173-182.
- Březinová/Cheben/Ilášová 1994 - G. Březinová/I. Cheben/L. Ilášová: Sídliskové nálezy lengyelskej kultúry z Bánoviec nad Bebravou. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 30, 1994, 11-48.
- Cheben et al. 1995 - I. Cheben/L. Ilášová/J. Hromada/L. Ožvoldová/J. Pavelčík: Eine Oberflächengrube zur Förderung von Radiolarit in Bolesšov. *Slov. Arch.* 43, 1995, 185-204.
- Cheben/Kaminská 1999 - I. Cheben/L. Kaminská: Výskum paleolitického náleziska v Nemšovej. *AVANS* 1997, 1999, 67, 68.
- Kaczanowska/Kozłowski 1991 - M. Kaczanowska/J. K. Kozłowski: Spaltindustrie der Lengyel-Kultur aus Svodín, Slowakei. Warszawa - Kraków 1991.
- Kozłowski 1996 - J. K. Kozłowski: The Danubian Gravettian as seen from the northern perspective. In: *Palaeolithic in the Middle Danube Region*. Brno 1996, 11-24.
- Kozłowski 1998 - J. K. Kozłowski (ed.): Complex of Upper Palaeolithic sites near Moravany, Western Slovakia. Vol. II. Moravany-Lopata II, excavation 1993-1996. Kraków 1998.
- Kukla/Ložek/Bárta 1961 - J. Kukla/V. Ložek/J. Bárta: Das Lößprofil von Nové Mesto im Waagtal. *Eiszeitalter u. Gegenwart* 12, 1961, 73-91.
- Pavelčík 1953 - J. Pavelčík: Okres Uherský Brod III. Rukopis v archíve nálezových zpráv AÚ ČSAV. Brno 1953.
- Pavelčík 1993 - J. Pavelčík: Předběžná zpráva o přírodních zdrojích a zpracování radiolaritu v Bílých Karpatech. *Vsl. Pravek* 4, 1993, 67-74.

- Pawlikowski et al. 1998* - M. Pawlikowski/W. P. Alexandrowicz/L. Báñez/J. Hromada/J. K. Kozłowski/K. Sobczyk/B. Kazior: Correlation between Loess Profiles on the Basis of Mineralogical, Malacological and Anthropogenic Indicators: A Case from Moravany-Lopata, Western Slovakia. *Geoarchaeology* 13/6, 1998, 565-594.
- Prošek/Ložek 1953* - F. Prošek/V. Ložek: Sprašový profil v Bance u Piešťan (západní Slovensko). *Anthropozoikum* 3, 1953, 301-317.
- Prošek/Ložek 1954* - F. Prošek/V. Ložek: Výzkum sprašového profilu v Zamarovcích u Trenčína. *Anthropozoikum* 4, 1954, 181-200.
- Skutil 1947* - J. Skutil: Karpatské radiolaritové paleolitikum moravské. *Hist. Slovaca* 5, 1947, 16-33.
- Veňcl 1967* - S. Veňcl: K otázce datování tzv. vlárského paleolitu. *Musaica* 18/7, 1967, 3-13.

Rukopis prijatý 24. 1. 2002

PhDr. Ivan Cheben, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

PhDr. Ľubomíra Kaminská, CSc.
Archeologický ústav SAV
Výskumné pracovné stredisko
Hrnčiarska 13
SK-040 01 Košice

Erforschung der paläolithischen Fundstelle in Nemšová

Ivan Cheben - Ľubomíra Kaminská

ZUSAMMENFASSUNG

Eine der zahlreichen jungpaläolithischen Fundstellen im Raum des Vlára-Passes befindet sich in Nemšová. Bekannt ist aus älterer Literatur (*Bárta 1961*) die grundlegende Charakteristik der Fundstelle und eine Zusammenfassung der damals zugänglichen Erkenntnisse, die auch durch eine kurzfristige Feststellungsgrabung beglaubigt wurden. Das Siedlungsareal erstreckt sich auf der rechtsseitigen Waagterrasse unweit des Zusammenflusses der Vlára mit der Waag (Abb. 1). Die ausgewertete Fundstelle in Nemšová befindet sich auf einem der zahlreichen Gebirgsausläufer der Weißen Karpaten, deren Fuß in der Regel auch von einer angewehten Lössschicht von mehreren Metern Mächtigkeit bedeckt ist. Im Nordteil des Katasters sind gegenwärtig sieben Lagen (*Bárta 1961*) mit Funden von jungpaläolithischer Spaltindustrie bekannt.

Im Raum der Lehmgrube, wo sich heute ein neuzeitlicher Friedhof befindet, wurde noch Anfang der 50-er Jahre des vorigen Jahrhunderts Lehm für die Ziegelei abgebaut. Stratigraphische Beobachtungen und Funde von Gravette-Industrie stammen aus dem 6 m hohen Ziegeleiprofil an der Nordwestseite (*Bárta 1961*, Abb. 4). Aus dieser Lage ist auch Radiokarbondatierung nachgewiesen. Das gewonnene Alter $28\ 570 \pm 1345$ BP (Grn - 2470) entspricht zeitlich dem Jungpleistozän Würm 2/3.

Während der kurzfristigen archäologischen Rettungsgrabung in der Lage II - Kopánka verputzte man das Profil der ursprünglichen Lehmgrubenwand der Ziegelei im Südwestteil (Schnitt D) und das Profil der Wand im Wegeinschnitt (Schnitt E). Die Schnitte A und B waren im Acker des

mäßig sich senkenden Hanges situiert. Der Schnitt C befand sich am Südostrand des Hanges (Abb. 1).

Eine reiche Kollektion von Spaltindustrie wurde als Lesefunde gewonnen. Die Funde konstatierte man in verschiedener Kumulation in der Ackerkrume. Insgesamt waren es 59 Artefakte, unter denen hauptsächlich Abschläge und Absplisse vertreten sind. Es fehlen auch nicht Kernstücke, Klingensfragmente oder Werkzeuge. Den ausgeprägtesten Fund bildet ein Bogenschaber, der aus einem massiveren Abschlag aus Radiolarit angefertigt wurde (Abb. 7: 1). Abschläge und Absplisse wurden 39 gefunden. Sogar 12 von ihnen haben die ursprüngliche Oberfläche des Rohstoffes erhalten. Der restliche Teil der Industrie dokumentiert weitere Bearbeitungsphasen von Radiolarit. Kerne waren 19 vertreten und aufgliedern lassen sie sich in mehrere Typen. Am zahlreichsten vertreten sind flache Klingenkern (Abb. 4: 4; 7: 2-4). Kernstücke mit veränderter Orientierung zur Herstellung von Abschlägen fand man sechs (Abb. 7: 5). Zweibasige Kerne sind durch vier Exemplare nachgewiesen. Die vertretenen Formen sind in der Regel prismatisch (Abb. 8: 3), ein unregelmäßiger prismatischer Kern mit mehreren Schlagstellen (Abb. 8: 2) und ein verkürzter, fast würfelförmiger (Abb. 8: 4). Durch je ein Stück ist ein beinahe pyramidalen Kern vertreten (Abb. 8: 6) und ebenfalls ein angefangenes Kernstück (Abb. 8: 9).

Die Spaltindustrie aus Nemšová II - Kopánka kam am häufigsten in der Ackerkrume vor, die hinsichtlich der Stratigraphie keine Möglichkeiten für eine genauere zeitliche Einstufung der Funde bietet. Die in den einzelnen Horizonten situ-

ierte Industrie enthielt keine typologisch sehr ausgeprägte Formen, deswegen bewerten sie die Autoren auf Grundlage ihrer stratigraphischen Position.

Aus der größten Tiefe gewann man Artefakte in einer graubraunen Bodenschicht im Profil des Schnittes E. Da der Typ des Sedimentes wie auch seine Tiefe der Fundschicht aus der Grabung in der Lage I entspricht (Abb. 1), ist anzunehmen, dass seine Stratigraphie mit den vorangehenden Feststellungen identisch ist. Die unausgeprägte graubraune Bodenschicht hält man daher für einen Boden aus dem Interstadial Stillfried B - Masières. Erfasst ist im Profil nachfolgende Schichtung: 0 bis 200 cm ist ein holozäner Boden mit einem seichten humosen Horizont (ungefähr die letzten 80 cm repräsentieren seinen basalen Teil mit helleren, rostig verfärbten Flecken), es folgt hellgrauer grünlicher Löß in der unteren Hälfte mit drei unscharf umgrenzten Pseudogley-Horizonten in der beginnenden Entwicklungsphase (für charakteristisch hält man ihn für den W3-Stadial im Waagtal), dann folgten Funde des Gravettien unter dieser Schicht in einem unausgeprägten graubraunen Boden des Interstadials. Festgestellt wurde im Profil D Industrie - Rest eines einbasigen Klingenkerns, ein massiver Schaber aus Quarz-Sandstein (Abb. 6: 2), Abschläge und ein Stück Radiolarit mit Bearbeitungsspuren, ein Schlagstein aus Sandstein (Abb. 4: 2) - auch in der Schicht über dem graubraunen Boden, den gelber Löß bildet. Aus der Schicht stammt auch Malakofauna, die in mehreren Profilen gravettezeitlicher Fundstellen vorkommt und zu den Arten *Arianta arbustorum* L. und *Cepea vindobonensis* C. PFR gehört und als eine Gattung aus dem kühlen, jedoch nicht extrem kalten Abschnitt des Glazials betrachtet wird. Diese Schicht repräsentiert die Basis des jüngsten Lösses, der sich im feuchten Zeitabschnitt am Anfang des neuen Stadials bildete. Die darin erfassten Denkmäler bilden eine weitere Phase der Gravettien-Besiedlung und belegen die Existenz eines Ateliers zur Herstellung von Spaltindustrie.

Aus dem Schnitt C stammen acht Radiolaritabschläge aus dem unteren Teil des jüngsten Lösses und ein Abschlag aus der Ackerkrume. Im Profil des Schnittes D fand man im Oberteil des humosen Horizontes den basalen Teil einer Klinge (Abb. 8: 1), einen einbasigen pyramidalen Kern und Abschläge. Aus dem Schnitt A stammt aus dem humosen Horizont ein Schaber mit unterer Retusche (Abb. 5: 9), eine Kerbklinge (Abb. 5: 1) und zwei Abschläge mit Retusche (Abb. 5: 2). Zusammen mit ihnen fand man auf der Oberfläche auch einen Abschlag aus patiniertem Feuerstein. Im Schnitt B erschien Spaltindustrie im Oberteil des jüngsten Lösses, aber auch in humosen Lößlehm über ihm und in der Ackerkrume. Die Spaltindustrie aus der Ackerkrume und aus den oberen humosen Horizon-

ten reihen die Autoren, außer dem patinierten Abschlag jungpaläolithischen Alters, auf Grundlage der typologischen Analyse in das Neolithikum bis Äneolithikum. Dies bestätigt vor allem eine trapezförmige Sichelklinge (Abb. 5: 3) und ein Eckstichel auf dem Rest eines Klingenkerns (Abb. 5: 7), der Rest eines mikrolithischen Kerns, Abschläge und Abspisse. Die Form des breiten Kratzers (Abb. 5: 4) entspricht eher den jüngeren Entwicklungsabschnitten als den jungpaläolithischen Kulturen. Mit der Bearbeitungsweise stehen jedoch die neugefundenen Kerne den neolithischen oder äneolithischen Funden näher. Vom Gesichtspunkt der bekannten Besiedlung der Umgebung von Nemšová gehört der Großteil der Funde der Lengyel-Kultur an und zu ihr gehören mit größter Wahrscheinlichkeit auch die Ateliers im Umkreis des Vlára-Passes. Beinahe sämtliche Typen der angeführten Kerne sind von der Fundstelle der Lengyel-Kultur in Svodín bekannt.

Die Erkundung der primären Rohstoffquellen im Raum des Vlára-Passes zeigt, dass dieser Raum nicht nur die potentielle Quelle der Saahe zugleich auch aufgearbeitet wurde. Nördlich der untersuchten Fundstelle (Abb. 1) tauchten auf dem Hügel Kamenice (auf älteren Karten erscheint auch der Name Kremenica) mehr als 50 kreisförmige oder ovale Gruben auf (Abb. 2), die an oberflächige Abbaugruben erinnern. Die Ausmaße der einzelnen Gruben bewegen sich in der Spannweite von 3-13 m. Unterschiedlich ist auch ihre Tiefe. Die Abbaugruben konzentrieren sich am West- und Südhang des Hügels an jenen Stellen, wo das ursprüngliche Kalzitgestein durch erosive Tätigkeit gestört oder beseitigt wurde. Radiolarit befindet sich gleich unter der Oberfläche. Der als Lesefunde gewonnene Radiolaritrohstoff weist sämtliche bekannten grundlegenden Farbvarianten auf, und unterscheidet sich keineswegs von Radiolariten anderer Fundstellen.

Zuweisbar sind zur Gravettien-Kultur in Nemšová II - Kopánka die Funde aus den Profilen D und E (Abb. 1). Die ältesten Funde (aus dem Profil E) gehören in den ältesten Abschnitt des Gravettien in der Westslowakei und sie präzentieren charakteristische Artefakte nicht nur für das Atelier zur Herstellung von Silexspaltindustrie, sondern auch für einen Jägerlagerplatz. In die weitere Phase der Gravettien-Besiedlung sind die Funde aus dem Profil D zuweisbar, die mit größter Wahrscheinlichkeit in den Zeitabschnitt vor den Tursac-Interstadial gehören.

Die Spaltindustrie aus den Lößlehm und aus der Ackerkrume reihen die Autoren in die Lengyel-Kultur. Ihre Zuweisung in diesen Kulturbereich ist rahmenhaft, weil aus dieser Lage Keramikfunde fehlen.

Abb. 1. Nemšová. Situierung der Schnitte A-E in der Lage Kopánka (mit einem Kreis bezeichnet) und die Abbaustelle von Radiolarit in der Lage Kamenice (mit einem Dreieck bezeichnet). Graphische Bearbeitung: M. Bartík.

Abb. 2. Nemšová. Abbaugruben von Radiolarit in der Lage Kamenice. Vermessung und graphische Bearbeitung: E. Blažová und M. Bartík.

Abb. 3. Nemšová II - Kopánka. Stratigraphie der Profile in den Schnitten A-E. 1 - Ackerkrume; 2 - braungrauer humoser Lößlehm; 3 - brauner humoser Lößlehm; 4 - hellbrauner Löß im unteren Teil mit Flecken; 5 - gelbgrauer Löß; 6 - gelber Löß mit Pseudogley; 7 - unausgeprägter graubrauner Boden des Interstadials Stillfried B - Masières.

Abb. 4. Nemšová II - Kopánka. Stein- und Spaltindustrie. 1, 2 - Schnitt D; 3 - Profil und Lage der einzelnen Funde aus dem Schnitt D (1 - Kernstück, 2 - Abschlag, 3 - Klinge, 4 - Schaber, 5 - ein Flusststeinchen, 6 - Malakofauna); 4 - Lesefunde.

Abb. 5. Nemšová II - Kopánka. Spaltindustrie. 1, 2, 9 - Schnitt A; 3, 4, 7 - Schnitt B; 5 - Lesefunde; 6, 8 - Schnitt D.

Abb. 6. Nemšová II - Kopánka. Stein- und Spaltindustrie. 1, 3 - Schnitt E; 2 - Schnitt D.

Abb. 7. Nemšová II - Kopánka. Spaltindustrie. 1-5 - Lesefunde.

Abb. 8. Nemšová II - Kopánka. Spaltindustrie. 1 - Schnitt D; 2-6 - Lesefunde.

NÁČRT NEOLITICKÉHO A ENEOLITICKÉHO OSÍDLENIA SEVEROZÁPADNÉHO SLOVENSKA

STANISLAV ŠIŠKA

*Rukopis prednášky z pozostalosti autora, ktorú predniesol na konferencii Neolit a začiatky doby bronzovej v poľských Karpatoch v roku 2000 v Krosne.**

The first systematic survey of the settlements living in the hilly regions of north-western Slovakia - Liptov, Orava, Turčianska kotlina basin, northern part of Považské podolie region, Strážovské vrchy and Javorníky, Žilinská kotlina basin and Kysuce - in the Neolithic and Aeneolithic periods.

Na konferencii v Trzcinczi v roku 1996, venovanej stavu archeologického výskumu poľských a čiastočne i slovenských Karpát, som predniesol prehľad neolitického osídlenia severovýchodného Slovenska, zahŕňajúceho regióny Spiša, Šarišskej, Ondavskej a Laboreckej vrchoviny, severných výbežkov Slanských vrchov i výbežkov Košickej kotliny a Východoslovenskej nížiny (Šiška 1998). Zamerával som sa v ňom len na neolitické spoločenstvá s lineárnou, železovskou, východnou lineárnou a bukovohorskou keramikou, bez hodnotenia eneolitických osídlení.

Tento príspevok obsahuje komplexnejší prehľad osídlenia severozápadného Slovenska. Pri jeho spracúvaní som vychádzal z neolitických a najmä z eneolitických, zväčša nepočtených, často len ojedinelých artefaktov pochádzajúcich - okrem niekoľkých výnimiek - z povrchových zberov, zriedkavo i z menších zisťovacích alebo záchranných výskumov. Východiskový materiál tvorili iba publikované nálezy a stručné správy, len zriedkavo aj súbornejšie zhodnotenia niektorých kategórií prameňov (medených nástrojov), resp. výskumov (Jaskyňa Lisková). Aj na základe tohto materiálu sú však už dobre sledovateľné základné smery neolitického a eneolitického osídľovania severozápadného Slovenska i špecifiká jeho regiónov - Liptova, Oravy, Turčianskej kotliny, Žilinskej kotliny a Kysúc, severnej časti Považského podolia vrátane predhoria Javorníkov a Strážovských vrchov.

Geomorfologická hranica medzi severovýchodným a severozápadným Slovenskom je veľmi zreteľná. Tvorí ju rozhranie medzi riekami Poprad, Hornád a Hnilec na jednej strane a riekami Biely Váh, Čierny Váh a Hron na strane druhej. Tento prírodný predel tvoril zároveň aj kultúrnu hranicu medzi neolitickými a zväčša aj eneolitickými kultúrnymi spoločenstvami inklinujúcimi k osídleniam v Potisí alebo v Podunajsku. Výnimkou je iba región Spiša, ktorý údolím Popradu a Dunajca intenzívne inklinoval k osídleniam na hornej Visle. Čiastočné prekročenie tejto kultúrnej hranice zaznamenávame v neolite iba v Liptove spoločenstvami s mladou lineárnou keramikou a v eneolite v období badenskej kultúry, resp. krátko pred jej rozšírením sa. Vzhľadom na osobitosti jednotlivých regiónov severozápadného Slovenska hodnotíme každý z nich zvlášť.

Liptov

Ťažisko pravekého osídlenia sa koncentruje do Liptovskej kotliny (dĺžka 55 km, max. šírka 17 km) s nadmorskou výškou 450-900 m. Relatívne výškové rozdiely sú 30-150 m, len výnimočne 200 m. Pre región sú charakteristické početné minerálne pramene buď s prirodzenou teplotou, alebo s teplotou 18-33°C, ktoré postupne zanikajú, ale vznikajú aj nové. Pre ilustráciu uvádzam, že len v centre

* Z pozostalosti PhDr. Stanislava Šišku, DrSc., pre tlač pripravil doc. PhDr. Juraj Pavúk, DrSc.

Liptova, v okrese Liptovský Mikuláš, sa do roku 1990 zaevidovalo 169 minerálnych prameňov (*Rebro 1996*, 98-105). Z nášho hľadiska majú význam najmä travertínové uloženiny v okolí prameňov (napr. Bešeňová, Lúčky, Sliače), z blízkosti ktorých pochádzajú artefakty z rôznych období praveku. Nepochybne, prítomnosť minerálnych a predovšetkým teplých prameňov ovplyvňovala najhustejšie osídľovanie Liptovskej kotliny spomedzi všetkých regiónov severozápadného Slovenska. Spojenie Liptova s východne ležiacim Spišom už v mladšej dobe kamennej naznačujú dve kamenné sekery zo Šuňavy (kat. č. 65, 66), datované *B. Novotným* (1985, 175) do eneolitu, dva sílexy z limnokvarcitu a obsidiánu z Východnej (kat. č. 73) a ojedinelý nález obsidiárovej čepele z Važca (kat. č. 70). Bezpečne najstaršie neolitické osídlenie Liptova i celého severozápadného Slovenska dokumentujú však dve nádoby s rytou výzdobou typickou pre mladú lineárnu (notovú) keramikou (tab. I: 1). Tretia nádoba, zdobená barbotínovou výzdobou, ktorá bola dlho pričleňovaná k bukovohorskej kultúre (tab. I: 2), však podľa analýz *V. Struhára* (v tlači) už patrí badenskej kultúre. Nádoby sa zachránili ešte v predvojnových rokoch počas ťažby travertínu v Bešeňovej (kat. č. 3) a nálezové okolnosti nie sú známe. Vzhľadom na ich zachovanosť nevyklúčujeme, že pochádzajú z hrobu.

Do súvisu s týmto kultúrnym horizontom dávame aj tri kamenné kopytovité klíny objavené v katastri Bešeňovej ešte v minulom storočí pri ťažbe travertínu a výstavbe železničnej trate (tab. I: 4, 5). Tento typ nástrojov je charakteristický hlavne pre osídlenia s lineárnou keramikou a s ňou súvisiacich ďalších kultúr i lokálnych skupín. Podstatne zriedkavejší je ich výskyt v prvých dvoch stupňoch lengyelskej kultúry (Lengyel I, II) a absentuje v jej záverečných stupňoch (Lengyel III, IV). Oprávnenosť datovania kopytovitých klinov do kultúry s lineárnou keramikou podporuje i skutočnosť, že prvé doklady o prítomnosti lengyelskej kultúry na celom severozápadnom Slovensku pochádzajú až z obdobia ludanickej skupiny (Lengyel IV), pravdepodobne až z jej doznievania.

Po sporadickom prieniku a krátkodobom trvaní osídlení s lineárnou keramikou nastáva v Liptove i na celom severozápadnom Slovensku dlhodobý osídľovací hiát, ktorý končí až v závere starého eneolitu. Osídlenie Liptova v eneolite bolo na tejto konferencii obsahom príspevku *V. Struhára* (Liptovské múzeum v Ružomberku), preto sa touto etapou spomínaného regiónu nezaobieram. Kvôli sledovaniu kontaktov s inými regiónmi i lepšiemu pochopeniu ďalších súvislostí tu však poznamenávam, že opätovný záujem o osídlenie Liptova sa podľa *V. Struhára* (1999b, 203-210) začína až v zá-

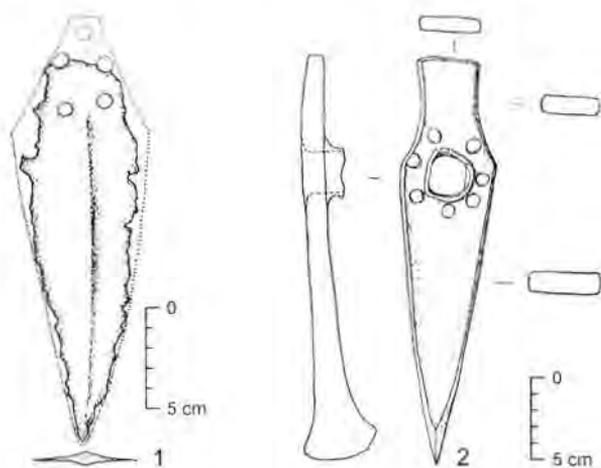
vere ludanickej skupiny, konkrétnejšie v horizonte Bajč-Retz-Křepice-Jevišovice CII atď., čo je dokumentované pozoruhodným kolektívnym hrobom v Liskovskej jaskyni v Liskovej (kat. č. 41). Z rovnakých dôvodov tu tiež uvediem, že intenzívnejšie osídlenie Liptova pokračuje v nasledujúcej badenskej kultúre a s týmto osídlením - sporadicky možno už aj s predchádzajúcim horizontom - sa zrejme spája i pomerne početná kamenná brúsená industria (13 exemplárov sekier, dlát a najmä vyspelých sekeromlatov, niektorých aj s otvorom). Z hľadiska kontaktov so severne ležiacimi územiaми (Poľskom) majú význam najmä tri sekery (dlhé 10-13 cm) vyrobené zo zakarpatských odrôd kremeňa (tab. I: 3, 8). Jedna sa našla v prostredí keramiky badenskej kultúry (Liptovský Michal, kat. č. 36), ďalšie dve sú ojedinelými nálezmi (Liptovský Trnovec, kat. č. 40 a Uhorská Ves, kat. č. 67). Medenú industriu (tab. I: 10, 11) reprezentujú hlavne viaceré varianty sekier, dlát a sekeromlatov (*Novotná 1955*).

Orava

Historický región oddelený od Liptova Chočskými vrchmi a Západnými Tatrami. Bariéra horského masívu Západných Tatier zrejme už nemala taký ochranný účinok pred nepriaznivými klimatickými podmienkami, akými sa vyznačovali Východné Tatry, pravdepodobne priaznivo vplyvajúce na klímu Spiša. Aj dnes je Orava najchladnejšou oblasťou celého Slovenska. Už koncom minulého storočia tu *M. Kubínym* odkryl viaceré hroby lužickej kultúry. Na jeho práce v posledných desaťročiach nadviazal najmä *P. Čaplovič* (Oravské múzeum), ktorý okrem výskumu ďalších pohrebísk, najmä z doby halštatskej, realizoval aj veľké výskumy výšinných opevnených osád z doby bronzovej, halštatskej a laténskej. Spomínam tieto výskumy preto, že počas nich objavil aj nepočtené nálezy z eneolitu. Aj ďalšie ojedinelé nálezy úštepovej industrie vrátane úštepu z obsidiánu (Klin, kat. č. 22), dvoch plochých kamenných klinov (Oravský Podzámok, kat. č. 49), sekeromlatu s otvorom (Vitánová, kat. č. 72), medených klinov (Oravská Polhora, kat. č. 47, Oravský Podzámok, kat. č. 48) sú spojené až s eneolitickými spoločnosťami. Nálezy keramiky z výšinných sídlisk badenskej kultúry z Dolného Kubína (kat. č. 14) a Vyšného Kubína (kat. č. 74) pravdepodobne spresňujú aj datovanie spomínaných ojedinelých artefaktov. Azda len sčasti poškodená plochá dýka (obr. 1: 1; kat. č. 20), zhotovená takmer z čistej medi a rekonštruovaná do podoby typu Malé Leváre z Istebného (*Čaplovič 1987*), naznačuje na osídlenie tesne predchádzajú-

ce badenskú kultúru, do fázy súvekej so skupinou Bajč-Retz. Aj prostredníctvom tejto dýky môžeme hľadať chronologické a kultúrne spojitosti so skôr spomínaným kolektívnym hrobom v Liskovskej jaskyni v Liptove.

Na výšinnom sídlisku vo Vyšnom Kubíne (kat. č. 34) zistil P. Čaplovič (1987, 34, obr. 8) koncentráciu 27 kolových jamiek, z ktorej rekonštruoval pôdorysy piatich domov z obdobia eneolitu. Jediné eneolitické osídlenie na lokalite tvoria nepočítané nálezy badenskej kultúry, v ktorej už absentuje stĺpová architektúra a podľa mnohých indícií ju nahradili stavby so zrubovou konštrukciou. Domnievame sa, že kolové jamky súvisia najskôr s konštrukciou halštatsko-laténskeho opevnenia.

Obr. 1. 1 - medená plochá dýka z Istebného; 2 - medený sekeromlat z Blatnice.

Zmapovanie lokalít i nálezov a ich analýzy naznačujú, alebo až potvrdzujú viaceré tézy. Prvou je skutočnosť, že tu chýbajú akékoľvek doklady o prítomnosti neolitických spoločenstiev s lineárnou keramikou alebo lengyelskej kultúry. K osídľovaniu Oravy v mladšej dobe kamennej došlo najskôr až v závere starého eneolitu. Ojedinelé nálezy úštepovej a brúsenej kamennej industrie i výrobkov z medi aj v najsevernejšej časti, v Oravskej kotline, poukazujú na spojenia s juhovýchodným Poľskom už v eneolite, a to pozdĺž riek Čierna Orava, Soľa, Skawa a Raba až k hornej Visle, do husto osídlených areálov v okolí Krakova. Z toho vyplýva, že vzájomné kontakty Oravy a Liptova so zakarpatskými územiaми nesprostredkovával len Spiš, ale smerovali aj oravskou cestou. Hypoteticky možno uvažovať, že touto cestou sa na severné Slovensko dostával nielen kremeň, ale aj soľ, ktorá sa v podkrakovskej oblasti ťažila, resp. získavala odparovaním soľanky už dávno pred vznikom badenskej kultúry.

Turčianska kotlina

Klimaticky patrí do mierne teplej oblasti. Ani tu však nateraz nezaznamenávame žiadne doklady o osídleniach s lineárnou alebo železovskou keramikou, ani zo starších stupňov lengyelskej kultúry. Najstaršie nálezy sa spájajú až so záverom lengyelskej kultúry, s ludanicou skupinou (Lengyel IV), objavené v Nitrianskom Pravne (kat. č. 46) a najmä v Slovenskom Pravne (kat. č. 62), odkiaľ z troch sídliskových jám už pochádza pomerne početná keramika, úštepová industria a hrudka asi medenej rudy. Ďalšie dve náleziská dokumentujú prítomnosť badenskej kultúry - jaskyňa Mažarná v Blatnici (kat. č. 6) a najmä Belá (kat. č. 1) s nálezom kamenného sekeromlatu s otvorom a s keramikou s výraznými znakmi mladej, až záverečnej fázy. Z inej polohy v Blatnici (kat. č. 7) pochádza veľký medený sekeromlat typu Handlová (obr. 1: 2). Ďalšie dva zlomky sekeromlatov s otvorom sa našli v bližšie neznámych polohách v Kláštore pod Znievom (kat. č. 21). Na stopy eneolitického osídlenia severnej časti kotliny poukazujú málo výrazné črepy a motyka z paroha s prevŕtaným otvorom z Martina (kat. č. 44).

Hoci spomínané nálezy ludanickej skupiny z Nitrianskeho i Slovenského Pravna pochádzajú z južnej časti Turčianskej kotliny, dosiaľ najpresvedčivejšie dokumentujú prekonanie horskej bariéry s dominujúcim masívom Vyšehrad v nadmorskej výške 880 m a postup severným smerom. Poukazujú tak i na najpriechodnejšiu cestu, ktorou vplyvy ludanickej skupiny, resp. jej malé komunity, smerovali do Liptova a na Oravu. Otvorenou ostáva otázka, či medená industria (sekeromlaty) súvisí s týmto osídlením, resp. horizontom Bajč-Retz, alebo až s badenskou kultúrou. Vzhľadom na mladý ráz badenskej keramiky z Turčianskej kotliny aj z Liptova a všeobecne malý výskyt medenej industrie v tomto osídlení, prikláňame sa skôr k prvej alternatíve.

Severná časť Považského podolia s priľahlými Strážovskými vrchmi a predpolím Javorníkov

Tvoria ďalší región dokumentujúci prenikanie eneolitických osídlení údolím Váhu severným smerom. O ich prieskum i záchranné výskumy, vrátane Žilinskej kotliny, sa zaslúžili A. Petrovský-Šichman, od ktorého pochádza aj prvé súborné zmapovanie pravekých osídlení týchto regiónov (Petrovský-Šichman 1958), ďalej O. Šedo a predovšetkým J. Moravčík (všetci z Považského múzea v Žiline). Aj v týchto oblastiach absentujú staršie neolitické

kultúry. Z nepočetných nálezísk a nálezov keramiky majú najlepšie znaky ludanickej skupiny črepy z dvoch polôh v Dolných Kočkovciach (kat. č. 12 a 13), z jaskyne Šarkania diera v katastri obce Súlov-Hradná (kat. č. 64) a najmä nálezy z výskumu J. Moravčíka v Kostolci (kat. č. 24), kde sa v uzavretých nálezových celkoch, v sídliskových jamách, našla aj početná úštepová industria z rádiolaritu, sporadicky aj z obsidiánu, a štyri medené špirálky (Moravčík 1980, 19-22). S eneolitickými spoločenstvami sa spájajú aj ojedinelé keramické zlomky z Kotešovej (kat. č. 25), Plevníka (kat. č. 52) a z jaskyne v Prečine (kat. č. 56).

Prítomnosť sídlisk badenskej kultúry dokumentujú opäť nepočetné črepy z Hatného (kat. č. 19), z tehelne v Púchove (kat. č. 58) a zo známej lokality Skalka pri Púchove (kat. č. 59). Ako v ostatných regiónoch, aj v tomto sa našli medené nástroje - sekery s vejárovitým ostrím (Beluša, kat. č. 2, Ďurčiná, kat. č. 15) alebo s krížovým ostrím (Dolné Kočkovce, kat. č. 11) a sekeromlat s asymetrickým vejárovitým ostrím (Púchov, kat. č. 59). Brúsené kamenné nástroje zastupujú dva sekeromlaty s otvorom (Visolaje, kat. č. 71, Vitanová, kat. č. 72). Vzhľadom na doterajší charakter osídlenia sa do eneolitu môžu začleniť i dve čepielky z Konskej (kat. č. 23). S výnimkou spomínanej kolekcie rádiolaritovej industrie z Kostolca prekvapuje jej chudobný výskyt v tomto regióne, ktorý je svojou južnou časťou veľmi blízko k Vlárskemu priesmyku, v okolí ktorého sa koncentrujú početné prírodné zdroje a ťažiskové polia rádiolaritu, využívané najmä v období neolitu a eneolitu (Pavelčík 1993). Ďalšie tri náleziská ojedinelých alebo nepočetných a menej výrazných črepov len naznačujú pravdepodobne eneolitické osídlenie v Dolnej Marikovej (kat. č. 10), Plevníku (kat. č. 52) a v Považskej Bystrici (kat. č. 55).

Žilinská kotlina a Kysuce

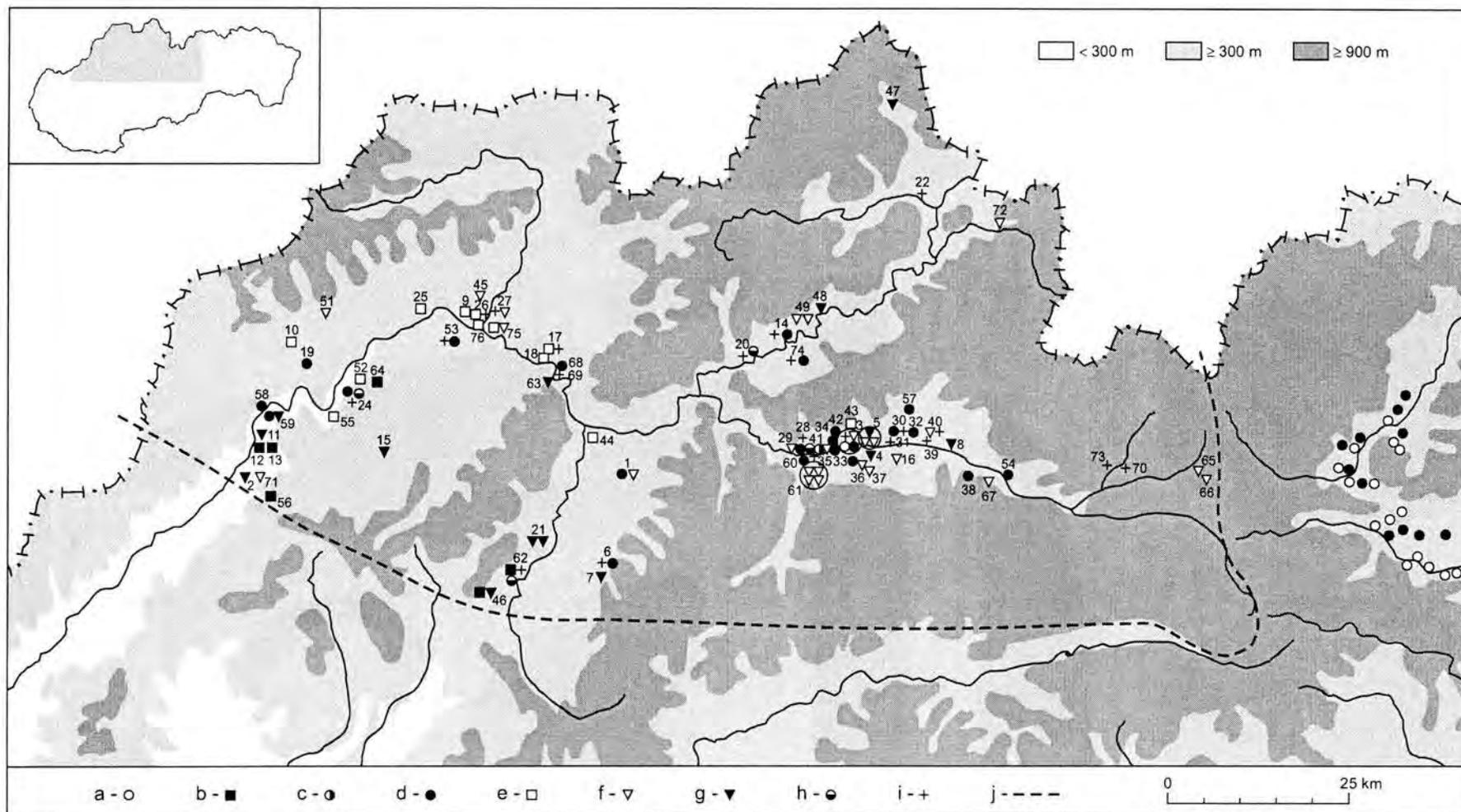
Osobitná koncentrácia nálezísk a nálezov sa nachádza v Žilinskej kotline. Ide o horizontálne veľmi nepravidelný celok s početnými úzkymi výbežkami do okolitých pohorí. Kotlina je 50 km dlhá, jej šírka sa pohybuje v rozmedzí 1-12 km (rozloha kotliny je cca 270 km²) a nadmorská výška v rozmedzí 320-600 m. Napriek pomerne intenzívnemu prieskumu sa nezískali spoľahlivejšie doklady ani o prítomnosti ludanickej skupiny, zaznamenané ešte v južnejšie ležiacom Považskom podolí. Sto-

py bližšie nedefinovaného eneolitického osídlenia sa zistili na výšinnom sídlisku v Divinke (kat. č. 93) a v dvoch polohách mesta Žiliny - v časti Považský Chlmec (kat. č. 76) a v časti Brodno (kat. č. 75). V posledne menovanej polohe sa okrem slabo vypálených črepov z materiálu premiešaného vápencovým pieskom už skôr našiel aj kamenný sekeromlat. Zlomkami hrubej, slabo vypálenej keramiky, obsahujúcej organické prímеси, je pravdepodobne eneolitické osídlenie doložené aj v Gbelanoch v polohe Nad cintorínom (kat. č. 18) a v katastri tejto obce v polohe Pod Dielom (kat. č. 17) sa s nepočetnými črepmi našli aj čepielky, resp. ich zlomky, z rádiolaritu. Podobný spoločný výskyt retušovaného kamenného hrotu a drobných črepov v Kysuckom Novom Meste (kat. č. 26) viďol O. Šeda (1983, 236) k úvahám o ich možnej príslušnosti k lengyelskej kultúre. V inej polohe tejto lokality, v časti Radoľa (kat. č. 27) sa vo viacerých sondách našla početnejšie úštepová industria najmä z rádiolaritu, ojedinelo aj z obsidiánu a už skôr tam bola objavená aj kamenná sekerka. Predpoklad J. Moravčíka (2000, 24) o pôvode opevnenia (valu) v badenskej kultúre, podložený keramickými zlomkami a úštepovou industriou v katastri obce Podhorie (kat. č. 53), môže byť plne opodstatnený aj vzhľadom na existenciu opevnených osád tejto kultúry na celom území jej rozšírenia. K badenskej kultúre pravdepodobne patrí aj päť sídliskových jám preskúmaných J. Moravčíkom (1980, 182) vo Varíne (kat. č. 68), obsahujúcich hrubé, málo výrazné črepy zdobené niekedy jamkovaným plastickým pásikom alebo radom vtláčaných jamiek. V inej polohe Varína (kat. č. 69) sa našli dve čeple z rohovca. Výpočet eneolitických nálezov dopĺňa polovýrobok sekeromlatu z čadiča s otvorom z Nesluše (kat. č. 45) a skorší nález medeného sekeromlatu z nezisteného prostredia v Strečne (kat. č. 63).

Z regiónu Kysúc, resp. Kysuckej vrchoviny s nadmorskou výškou 400-600 m, nie sú nateraz známe žiadne doklady o jeho neolitickom alebo eneolitickom osídlení. Tri náleziská - Nesluša a dve polohy v Kysuckom Novom Meste - sa nachádzajú pri dotyku tohto regiónu so Žilinskou kotlinou, preto sme ich evidovali v jednom celku. Domnievame sa, že obidva tieto regióny sú príkladom periférie veľkých kultúrnych celkov, konkrétne ludanickej skupiny lengyelskej kultúry a badenskej kultúry, odrážajúcej málo vhodné prírodné prostredie pre trvalý rozvoj poľnohospodárstva.

Tab. I. Výber nálezov. 1, 2, 4-6, 9-11 - Bešeňová; 3 - Uhorská Ves; 7 - Sliache; 8 - Liptovský Michal.

Mapa 1. Prehľadná mapa nálezísk a nálezov na území severozápadného Slovenska. Čísla lokalít (1-76) sa zhodujú s číslami v súpisne nálezísk a nálezov (tabuľka 1). Legenda: a - kultúra s mladšou lineárnou keramikou; b - lengyelská kultúra (Lengyel IV); c - horizont Bajč-Retz; d - badenská kultúra; e - eneolit všeobecne; f - kamenné sekery a sekeromlaty; g - medené sekery a sekeromlaty; h - iná medená industria; i - kamenná úštepová industria; j - územná hraničná čiara (hranica regiónu).

Karte 1. Übersichtliche Karte der Fundstellen und Funde im Gebiet der Nordwestslowakei. Die Nummern der Lokalitäten (1-76) stimmen mit den Nummern im Verzeichnis der Fundstellen und Funde überein (Tabelle 1). Legende: a - Kultur mit jüngerer Linearkeramik; b - Lengyel-Kultur (Lengyel IV); c - Horizont Bajč-Retz; d - Badener Kultur; e - Äneolithikum allgemein; f - Steinbeile und Hammeräxte; g - Kupferäxte und Hammeräxte; h - andere Kupferindustrie; i - Silexspaltindustrie; j - territoriale Grenzlinien (Regionsgrenze).

Tabela 1. Súpis nálezísk a nálezov.

Lokalita, poloha	1	2	3	4	5	Literatúra
1. Belá, Baba		● ▽				Hrubec 1970, 330-336
2. Beluša, Zábrežie	▽					Pichlerová 1962, 271
3. Bešeňová, travertíny, kameňolom	○ ▽ + ●					Volko 1923, 125; Kürti 1930a, 187; Eisner 1933, 29; Lichardus 1962, 849
4. Bešeňová, cesta do Partizánskej Ľupče					▽	Novotná 1955, 88
5. Bešeňová, stavba železničnej trate	▽▽					Novotná 1955, 88
6. Blatnica, jaskyňa Mažarná			+ ●			Bárta 1958, 250
7. Blatnica, Vanta					▽	Ruttkay 1999, 142
8. Bobrovec					▽	Novotná 1955, 92
9. Divinka, Veľký vrch		□				Petrovský-Šichman 1965, 73
10. Dolná Mariková, Široké		□				Moravčík 2000, 8
11. Dolné Kočkovce, štrkovisko					▽	Moravčík 1976a, 6
12. Dolné Kočkovce, Medzipotočie	■?					Moravčík 1976b, 15
13. Dolné Kočkovce, Rybníky	■					Moravčík 1976b, 15
14. Dolný Kubín, časť Veľký Bysterec, Trniny		+ ●				Čaplovič 1987, 26-30
15. Ďurčiná					▽	Novotná 1955, 89
16. Galovany (predtým Dechtáre)					▽	Budaváry 1936-1937, 17
17. Gbeľany, Pod Dielom	+ □					Moravčík 1983, 168; 1991, 5
18. Gbeľany, Nad cintorínom	□					Moravčík 1981, 181
19. Hatné, Hrádek		●				Petrovský-Šichman 1965, 62; Moravčík 2000, 8
20. Istebné, Hrádok a Istebianka		+			●	Čaplovič 1987, 31-35
21. Kláštor pod Znievom					▽▽	Novotná 1955, 92
22. Klin, terasa potoka Polhoranska	+					Čaplovič 1987, 21
23. Korská, západne od obce	+					Moravčík 1991, 20
24. Kostolec, Poddziecie	+ ●					Moravčík 1980, 19-22
25. Kotešová, tehelná Uhelnice	□					archív AÚ SAV, č. 1306/50 (V. Budinský-Krička)
26. Kysucké Nové Mesto, Dubský mlyn	+ □					Šedo 1983, 236
27. Kysucké Nové Mesto, časť Radoľa, terasa vrchu Veľký Vreten		+ ▽				Andel 1929, 175; Timková 1990, 160; Ďurišová 1991, 31; 1992, 31
28. Likavka, Hradný kopec		+				Struhár/Sališ 1998, 157
29. Likavka, Predný hon	● ▽					Struhár/Sališ 1998, 157
30. Liptovská Sielnica, časť Liptovská Mara, poloha I - Havránok		+ ●				Pieta 1970, 101-120
31. Liptovská Sielnica, časť Liptovská Mara, poloha II - Rybníky	+					Informácia K. Pietu
32. Liptovská Sielnica, Starhradská jaskyňa			●			Struhár/Sališ 1998, 158
33. Liptovská Teplá, Hlboká cesta	●					Struhár 1999a, 157
34. Liptovská Teplá, časť Madočany, Skaličky	●					Veliačik 1981, 323
35. Liptovská Teplá, neznáma poloha					▽	Kürti 1929, 7
36. Liptovský Michal, Kečke	● ▽					Bárta/Budinský-Krička/Uhlár 1969, 44
37. Liptovský Michal - Partizánska Ľupča					▽	Kürti 1930b, 8
38. Liptovský Mikuláš, časť Demánová, jaskyňa Okno			●			Bárta 1961, 18
39. Liptovský Mikuláš, časť Ráztoky, východne od obce	+					Budinský-Krička 1965, 184
40. Liptovský Trnovec, Hrádok		+ ▽				archív AÚ SAV (správa V. Budinského-Kričku)
41. Lisková, Liskovská jaskyňa			● ● +			Uhlár 1961, 163; Bárta 1995, 25; Struhár 1999b, 203-213
42. Lúčky, travertínové usadeniny	●					Petrbok 1926-1927, 212; Eisner 1933, 34
43. Lúčky, jaskyňa v Skale na Smrekoch			□			Bárta 1973, 88
44. Martin, časť Košúty, pole pri tzv. Attilovom hrobe	□					Petrovský-Šichman 1965, 87; Horváth 1999, 55
45. Nesluša, intravilán obce					▽	Ďurišová 1996, 43
46. Nitrianske Pravno, časť Vyšehradné, Vyšehrad	■ ▽					Eisner 1933, 50; Novotná 1955, 91

Lokalita, poloha	1	2	3	4	5	Literatúra
47. Oravská Polhora, pod Babou horou					▼	Novotná 1955, 91; Čaplovič 1987, 31
48. Oravský Podzámok, meznáma poloha					▼	Novotná 1955, 91
49. Oravský podzámok, pod hradom					▽▽	Čaplovič 1959, 66; 1987, 27
50. Neznáme nálezisko z Oravského regiónu					▼	Paľay 1958, 303
51. Papradno					▽	Moravčík 1980, 16
52. Plevník, Hájnica, vrch Lipie		□				Moravčík 1995, 97
53. Podhorie, Skalice		●?				Moravčík, 1980, 24, 25
54. Podtureň					●	Budinský-Krička, 1947, mapa III; archív AÚ SAV, nález. správa 341
55. Považská Bystrica, časť Dolný Moštenec, Skalka		□				Moravčík 2000, 8-10
56. Prečín, časť Zemianska Závada, jaskyňa vo vrchu Strana			■			Bárta 1961, 16
57. Prosiek, spreď vyvieracky	●					Bárta/Budinský-Krička/Uhlár 1969, 44
58. Púchov, tehelňa	●					Moravčík 1976b, 45
59. Púchov, časť Horné Kočkovce, Skalka		●▼				Novotná 1955, 92; Moravčík 1980, 34-37
60. Sliache, časť Vyšný Sliach, travertíny	●					Bárta/Budinský-Krička/Uhlár 1969, 44
61. Sliache, časť Vyšný Sliach, neznáme polohy					▽▽ ▽▽	Eisner 1930, 171; Kürti 1936, 6; Budinský-Krička 1959, 574-576
62. Slovenské Pravno, Prašnica	+■					Šalkovský 1977, 261
63. Strečno					▼	Petrovský-Šichman 1958, 10
64. Súľov - Hradná, jaskyňa Šarkanova diera			■			Bárta 1961, 16; 1983, 30
65. Šuňava, Zemské					▽	Novotný 1985, 175
66. Šuňava					▽	Novotný 1985, 175
67. Uhorská Ves, Vlčienec					▽	Bárta/Budinský-Krička/Uhlár 1969, 44; archív AÚ SAV, nález. správa 341
68. Varín, Dubovec	●?					Moravčík 1981, 182
69. Varín, Železná studňa					+	Pieta/Moravčík 1983, 206
70. Važec, údolie Belianskeho potoka					+	Pieta/Uličný 1998, 132
71. Visolaje, Pačkovec					▽	Moravčík 1976, 10
72. Vitanová, v riečisku potoka					▽	Čaplovič 1987, 28
73. Východná, údolie Belianskeho potoka					+	Pieta/Uličný 1998, 132; Pieta/Giertlová 1999, 134
74. Vyšný Kubín, Ostrá skala		+●				Čaplovič 1987, 26, 30, 31
75. Žilina, časť Brodno, Sedlište	□ ▽,					Petrovský-Šichman 1958, 9; Moravčík 1991, 12, 13
76. Žilina, časť Považský Chlmec, Zábrehy	□					Petrovský-Šichman 1959, 204; 1965, 75

1 - sídlisko

2 - výšinné sídlisko

3 - jaskyňa

4 - neznáma poloha

5 - ojedinelý nález

a - o

b - ■

c - ●

d - ●

e - □

f - ▽

g - ▽

h - ●

i - +

Legenda: a - kultúra s mladšou lineárnou keramikou; b - lengyelská kultúra (Lengyel IV); c - horizont Bajč-Retz; d - badenská kultúra; e - eneolit všeobecne; f - kamenné sekery a sekeromlaty; g - medené sekery a sekeromlaty; h - iná medená industria; i - kamenná úštepová industria.

Čísla lokalít (1-76) sa zhodujú s číslami v prehľadnej mape nálezísk a nálezov na území severozápadného Slovenska (mapa 1).

Legende: 1 - Siedlung; 2 - Höhensiedlung; 3 - Höhle; 4 - unbekannte Lage; 5 - Einzelfund; a - Kultur mit jüngerer Linear Keramik; b - Lengyel-Kultur (Lengyel IV); c - Horizont Bajč-Retz; d - Badener Kultur; e - Äneolithikum allgemein; f - Steinbeile und Hammeräxte; g - Kupferäxte und Hammeräxte; h - andere Kupferindustrie; i - Silexspaltindustrie.

Die Nummern der Lokalitäten (1-76) stimmen mit den Nummern in der übersichtlichen Karte der Fundstellen und Funde im Gebiet der Nordwestslowakei (Karte 1) überein.

LITERATÚRA

- Andel 1929* - K. Andel: Sekera z mladšej doby kamennej v Radoli (okres Kysucké Nové Mesto). Sbor. MSS 23, 1929, 175.
- Bárta 1958* - J. Bárta: Jaskyňa Mažarná v krasovom území Veľkej Fatry. Slov. Arch. 6, 1958, 245-256.
- Bárta 1961* - J. Bárta: Zur Problematik der Höhlensiedlungen in den slowakischen Karpaten. Acta Arch. Carpathica 2, 1961, 5-39.
- Bárta 1973* - J. Bárta: Druhé desaťročie intenzívnej speleoarcheologickej činnosti Archeologického ústavu SAV v Nitre (1962-1971). Slov. Kras 11, 1973, 85-98.
- Bárta 1983* - J. Bárta: Pohrebisko a praveké sídlisko v jaskyni Dúpná diera pri Slatinke nad Bepravou. Štud. Zvesti AU SAV 20, 1983, 15-32.
- Bárta/Budinský-Krička/Uhlár 1969* - J. Bárta/V. Budinský-Krička/V. Uhlár: Ružomberok a okolie v praveku a na úsvite dejín. Banská Bystrica 1969, 39-52.
- Bárta 1995* - J. Bárta: Nález kovovej plastiky bovida z Liskovskej jaskyne. AVANS 1993, 1995, 25-27.
- Budaváry 1936-1937* - V. Budaváry: Prehľad prírastkov prehistorického oddelenia Slovenského národného múzea v Turč. Sv. Martine, nadobudnutých v r. 1921-1930. Čas. MSS 27-28, 1936-1937, 17-32.
- Budinský-Krička 1947* - V. Budinský-Krička: Slovensko v mladšej dobe kamennej. In: Slovenské dejiny. I. Bratislava 1947, 55-67.
- Budinský-Krička 1959* - V. Budinský-Krička: Nová inštalácia prehistorických zbierok Liptovského múzea v Ružomberku. Arch. Rozhľedy 11, 1959, 574-576.
- Budinský-Krička 1965* - V. Budinský-Krička: Zpráva o predbežnom archeologickom prieskume v Liptove r. 1963. Štud. Zvesti AU SAV 15, 1965, 177-188.
- Čaplovič 1959* - P. Čaplovič: Z praveku Oravy. Vlast. Sbor. Žilín. Kraja 2, 1959, 65-75.
- Čaplovič 1987* - P. Čaplovič: Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin 1987.
- Ďurišová 1991* - M. Ďurišová: Záchraný výskum v Kysuckom Novom Meste-Radoli. AVANS 1989, 1991, 31, 32.
- Ďurišová 1992* - M. Ďurišová: Výskum v Kysuckom Novom Meste-Radoli. AVANS 1990, 1992, 31.
- Ďurišová 1996* - M. Ďurišová: Nálezy z Kysúc. AVANS 1994, 1996, 43.
- Eisner 1930* - J. Eisner: Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi roku 1929. Sbor. MSS 24, 1930, 167-179.
- Eisner 1933* - J. Eisner: Slovensko v praveku. Bratislava 1933.
- Horváth 1999* - S. Horváth: Parohová motyka z Martina. AVANS 1997, 1999, 55.
- Hrubec 1970* - I. Hrubec: Eneolitické nálezy z Turčianskej Belej. Štud. Zvesti AU SAV 18, 1970, 330-336.
- Kürti 1929* - J. Kürti: Ročná zpráva Liptovského múzea v Ružomberku za r. 1929. Ružomberok 1929, 7.
- Kürti 1930a* - J. Kürti: Archeologické nálezy z Bešeňovej (Liptov). Sbor. MSS 24, 1930, 179-188.
- Kürti 1930b* - J. Kürti: Zpráva Liptovského múzea v Ružomberku za rok 1930. Ružomberok 1930, 80.
- Kürti 1936* - J. Kürti: Zpráva Liptovského múzea v Ružomberku za rok 1936. Ružomberok 1936, 60.
- Lichardus 1962* - J. Lichardus: Záchraný výskum v travertínových lomoch v Bešeňovej v r. 1961. Arch. Rozhľedy 14, 1962, 849-856.
- Moravčík 1976a* - J. Moravčík: Ojedinelé archeologické nálezy v oblasti severozápadného Slovenska. Vlast. Zbor. Považia 12, 1976, 5-12.
- Moravčík 1976b* - J. Moravčík: Nové archeologické nálezy z Púchova a okolia. Vlast. Zbor. Považia 12, 1976, 13-49.
- Moravčík 1980* - J. Moravčík: Archeologické nálezy v Považskom múzeu v r. 1971-1975. Vlast. Zbor. Považia 14, 1980, 15-63.
- Moravčík 1981* - J. Moravčík: Výsledky zaistovacích a záchranných výskumov Považského múzea v Žiline. AVANS 1980, 1981, 179-185.
- Moravčík 1983* - J. Moravčík: Prieskumy archeologických lokalít v okolí Žiliny. AVANS 1982, 1983, 168-172.
- Moravčík 1991* - J. Moravčík: Archeologické nálezy v Považskom múzeu v rokoch 1981-1985. Vlast. Zbor. Považia 16, 1991, 5-42.
- Moravčík 1995* - J. Moravčík: Prieskumy v okrese Považská Bystrica. AVANS 1993, 1995, 97, 98.
- Moravčík 2000* - J. Moravčík: Opevnenia severozápadného Slovenska. Múzeum (Bratislava) 1, 2000, 8-10.
- Novotná 1955* - M. Novotná: Medené nástroje a problémy najstaršej ťažby meďi na Slovensku. Slov. Arch. 3, 1955, 70-91.
- Novotný 1958* - B. Novotný: Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava 1958.
- Novotný 1985* - B. Novotný: Výskum na Hrachovisku-Zemskom pri Šuňave. AVANS 1984, 1985, 175, 176.
- Patay 1958* - P. Patay: Príspevky k spracovaniu kovov v dobe medenej na Slovensku. Slov. Arch. 6, 1958, 301-313.
- Pavelčík 1993* - J. Pavelčík: Predbežná zpráva o prírodných zdrojoch a spracovaní radiolaritu v Bílých Karpatech. Vsl. Pravek 4, 1993, 67-74.
- Petrbok 1926-1927* - J. Petrbok: Archeologické doklady pro stratigrafii nejmladšího caenozoika. Pam. Arch. 35, 1926-1927, 207-213.
- Petrovský-Šichman 1958* - A. Petrovský-Šichman: Žilinský kraj v praveku. Vlast. Sbor. Žilín. Kraja 1, 1958, 5-32.
- Petrovský-Šichman 1959* - A. Petrovský-Šichman: Výskumy v oblasti Krajského múzea v Žiline za rok 1958. Štud. Zvesti AU SAV 3, 1959, 203-205.
- Petrovský-Šichman 1965* - A. Petrovský-Šichman: Severozápadné Slovensko v dobe laténskej a rímskej. Vlast. Zbor. Považia 7, 1965, 53-124.
- Pieta 1970* - K. Pieta: Archeologický výskum Liptova v rokoch 1965-1968. Liptov 1, 1970, 101-120.
- Pieta/Giertlová 1999* - K. Pieta/M. Giertlová: Zaniknutá dedina Belansko a stredoveké hrádky pri Východnej. AVANS 1997, 1999, 134-136.
- Pieta/Moravčík 1983* - K. Pieta/J. Moravčík: Železiarske objekty z doby rímskej a stredoveká dechtárska jama vo Varíne. AVANS 1982, 1983, 205-208.
- Pieta/Uličný 1998* - K. Pieta/M. Uličný: Stredoveké osídlenie vo Východnej. AVANS 1996, 1998, 131, 132.
- Pichlerová 1962* - M. Pichlerová: Nález medenej sekery pri Beluši. Štud. Zvesti AU SAV 9, 1962, 271.
- Rebro 1996* - A. Rebro: Vzácne a obdivované vody Slovenska. Piešťany 1996.
- Ruttikay 1999* - M. Ruttikay: Medený sekeromlat z Blatnice. AVANS 1997, 1999, 142.
- Struhár 1999a* - V. Struhár: Eneolitické nálezy z Liptovskej Teplej. AVANS 1997, 1999, 157.
- Struhár 1999b* - V. Struhár: Eneolitický kolektívny hrob z jaskyne pri Liskovej, okr. Ružomberok. In: Otázky neolitu a eneolitu našich krajín. Nitra 1999, 203-213.
- Struhár, v tlači* - V. Struhár: Eneolitické osídlenie Liptova - súčasný stav poznatkov. Referát na konferencii, Krosno 14.-15. XII. 2000.

- Struhár / Sališ 1998* - V. Struhár/S. Sališ: Nálezy z prieskumu dolného Liptova. AVANS 1996, 1998, 157, 158.
- Šalkovský 1977* - P. Šalkovský: Sídliisko z doby rímskej v Slovenskom Pravne. AVANS 1976, 1977, 261, 262.
- Šedo 1983* - O. Šedo: Archeologický prieskum a záchranné akcie na Kysuciach. AVANS 1982, 1983, 236-239.
- Šiška 1998* - S. Šiška: Neolitické osídlenie severovýchodného Slovenska. Dziejie Podkarpacia. II. Krosno 1998, 55-65.
- Timková 1990* - M. Timková: Zaistovacie sondy v Radoli. AVANS 1988, 1990, 160.
- Uhlár 1961* - V. Uhlár: Mních pri Ružomberku v praveku a včasnej dobe dejinnej. Štud. Zvesti AÚ SAV 4, 1961, 139-179.
- Veliačik 1981* - L. Veliačik: Archeologický výskum v Liptovskej Teplej. AVANS 1980, 1981, 322-325.
- Volko 1923* - J. Volko: Bešeňovské praobydlenisko z neolitu a bronzu (Liptov). Obzor Praehist. 2, 1923, 125-127.

Rukopis prijatý 8. 7. 2002

Skizze der neolithischen und äneolithischen Besiedlung der Nordwestslowakei

Stanislav Šiška

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag ist eine Anknüpfung an die Übersicht über die neolithische Besiedlung der Nordostslowakei, den der Autor als Referat auf der Konferenz vortrug, die dem archäologischen Forschungsstand auf der polnischen und slowakischen Seite der Karpaten gewidmet war (Šiška 1998). Auf Grundlage weniger Funde, die außer geringen Ausnahmen aus Oberflächenbegehungen stammen, bietet der Autor eine komplexe Übersicht über die neolithische und äneolithische Besiedlung in den Becken der größtenteils gebirgigen Nordwestslowakei. Nach der geomorphologischen Gliederung des untersuchten Gebietes wurde die Besiedlung in fünf Gebietseinheiten bewertet.

In der Region Liptov konzentrierte sich die Besiedlung in dem 55 km langen Liptov-Becken mit einer Überseeöhe von 450 bis 900 m. Die neolithische und äneolithische Besiedlung konzentrierte sich ausgeprägter in der Nahe von Mineralquellen mit Travertinsedimenten (Bešeňová, Lúčky, Sliače u. a.). Die älteste neolithische Besiedlung belegen zwei Gefäße der Kultur mit jüngerer Linearkeramik aus Bešeňová. In der Lengyel-Kultur war dieses Becken unbesiedelt und nachgewiesen ist eine abermalige Besiedlung der Liptov-Region durch ein Kollektivgrab in der Höhle Liskovská jaskyňa aus dem Horizont Bajč-Retz-Křepice-Jevišovce CII. Eine intensivere Besiedlung begann während der Badener Kultur. Mit dieser Besiedlung hängen etwa auch die Funde von geschliffenen Steinwerkzeugen zusammen. Aus dem Orava-Gebiet, das auch heute zu den kühleren Regionen der Slowakei gehört, ist neolithische Besiedlung überhaupt nicht nachgewiesen. Den ältesten äneolithischen Fund bildet der Kupferdolch des Typs Malé Leváre aus Istebné, der etwa in den Horizont der Gruppe Bajč-Retz gehört. Wichtig sind Keramikfunde der Badener Kultur aus den Höhensiedlungen in Dolný Kubín und in Vyšný Kubín. Die Steinindustrie zeugt von einer Verbindung des Orava-Gebietes mit der dicht besiedelten Region im Umkreis von Krakau. Das Turiec-Becken gehört klimatisch in ein mäßig warmes Gebiet, aber verzeichnet ist hier bisher keine Besiedlung aus der Zeit der Linearkeramik, der Želiezovce-Gruppe und aus den älteren Stufen der Lengyel-Kultur. Mit der Ludanice-Gruppe (Lengyel IV) können die Keramikfunde aus der Siedlung in Nitrianske Pravno verknüpft werden. Das Vorhandensein der späten Badener Kultur belegen die

Keramikfunde aus der Höhle Mažarná in Blatnica und aus dem Fundort Belá. Aus Blatnica stammt auch eine Kupferhammeraxt des Typs Handlová. Die Besiedlung sickerte hierher aus der Region des oberen Nitra-Tales ein.

Der nördliche Teil von Podolie im Waagtal mit dem anliegenden Gebirge Strážovské vrchy und dem Vorfeld des Javorníky-Gebirges bilden eine weitere Region, die das Einsickern der äneolithischen Besiedlung durch das Waagtal nordwärts belegt. Auch hier fehlen Spuren der neolithischen Besiedlung. Keramik, mit typischen Elementen der Ludanice-Gruppe, stammt aus der Höhle Šarkania diera in der Gemeinde Súľov-Iradná und aus Siedlungsgruben in Dolné Kočkovce und Kostolec. Äneolithische Besiedlung belegen mehrere Kupferäxte und Hammeräxte, aber auch Silexhammeräxte.

Das Žilina-Becken und die Kysuca-Region repräsentieren horizontal eine sehr unregelmäßige geomorphologische Einheit mit schmalen Ausläufern in die anliegenden Gebirge in 320 bis 600 m Überseeöhe. Im Žilina-Becken erfasste man Spuren einer nicht näher definierten äneolithischen Besiedlung in der Höhensiedlung in Divinka und an zwei Stellen in Žilina. Selten ist das Vorkommen von geschliffener und gespaltener Steinindustrie, auch aus Obsidian. Fraglich ist vorderhand die Datierung des Walles in der Gemeinde Podhorie in die Badener Kultur, in welche etwa die Siedlungsgruben in Varín einstuftbar sind. Aus der Kysuca-Region, mit 400-600 m Überseeöhe, bestehen bisher Belege über eine neolithische und äneolithische Besiedlung. Es ist zu vermuten, dass diese beiden Regionen das Beispiel einer Peripherie großer Kultureinheiten sind - der Ludanice-Gruppe und der Badener Kultur - mit einem wenig günstigen Milieu für eine dauernde Entfaltung der Landwirtschaft und Tierzucht. Eingehende Angaben über die Fundstellen und Funde in den untersuchten Regionen enthält der tabellarisch angeordnete Fundkatalog.

Abb. 1 - 1 - Flacher Kupferdolch aus Istebné; 2 - Kupferhammeraxt aus Blatnica.

Tab. 1. Die Fundauswahl. 1, 2, 4-6, 9-11 - Bešeňová; 3 - Uhorská Ves; 7 - Sliače; 8 - Liptovský Michal.

Übersetzt von Berta Niebuřová

ANTROPOMORFNÉ A GYNEKOMORFNÉ NÁDOBY BADENSKEJ KULTÚRY Z ÚZEMIA KARPATSKEJ KOTLINY

GABRIEL NEVIZÁNSKY
(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

Práca vznikla v rámci projektu 2-107 621 Vedeckej grantovej agentúry VEGA.

Typology and analysis of a decoration style used on gynecomorphic and anthropomorphic vessels of the Baden culture. Evaluation of the settlement pit 47/77 from Bajč-Vlkanovo (distr. of Komárno) has allowed to precise the gynecomorphic vessels position. The author expects the origin of the anthropomorphic vessels of the culture under study in the local milieu.

Štúdiom antropomorfných a gynekomorfných nádob badenskej kultúry sa už zaoberalo viac bádateľov (napr. *Endrődi/Gyulai 1998-2000; Kalicz 1963; Kovárník 2000; Pavelčík 1988; Zápotocký 2000*).

Za prioritný znak gynekomorfných nádob sledovanej kultúry možno považovať horizontálne umiestnené dvojice plasticky stvárnených prs, ktoré sú buď plné, alebo duté (*Kovárník 2000, 187*). Obyčajne sa nachádzajú v blízkosti, resp. na vydutine hrncovitých, vázovitých a fľašovitých nádob. Ďalšími určujúcimi znakmi sú ich veľkosť, spôsob modelovania, resp. umiestnenie a výzdoba plochy v blízkosti prsovitých výčnelkov (*Zápotocký 2000, 287*).

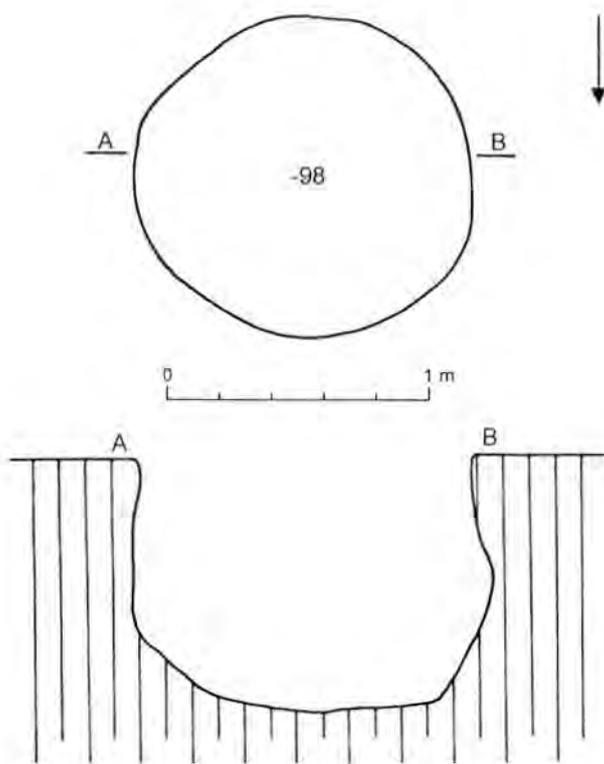
V tomto príspevku uverejňujeme dôležitý nálezový celok z objektu 47/82 (obr. 1), odkrytý v Bajči, v časti Vlkanovo, okr. Komárno, ktorý obsahoval relatívne veľký fragment gynekomorfnéj nádoby (obr. 2) v sprievode ďalších keramických zlomkov, so významnými znakmi pre istý vývojový úsek badenskej kultúry. Predbežné vyhodnotenie výsledkov výskumu bolo zhrnuté v príspevku o novších výskumoch sídlisk ľudu badenskej kultúry na južnom Slovensku (*Nevizánsky 1999, 67-72*).

Bajč, miestna časť Vlkanovo, poloha Göböljárás, objekt 47/82 (obr. 1)

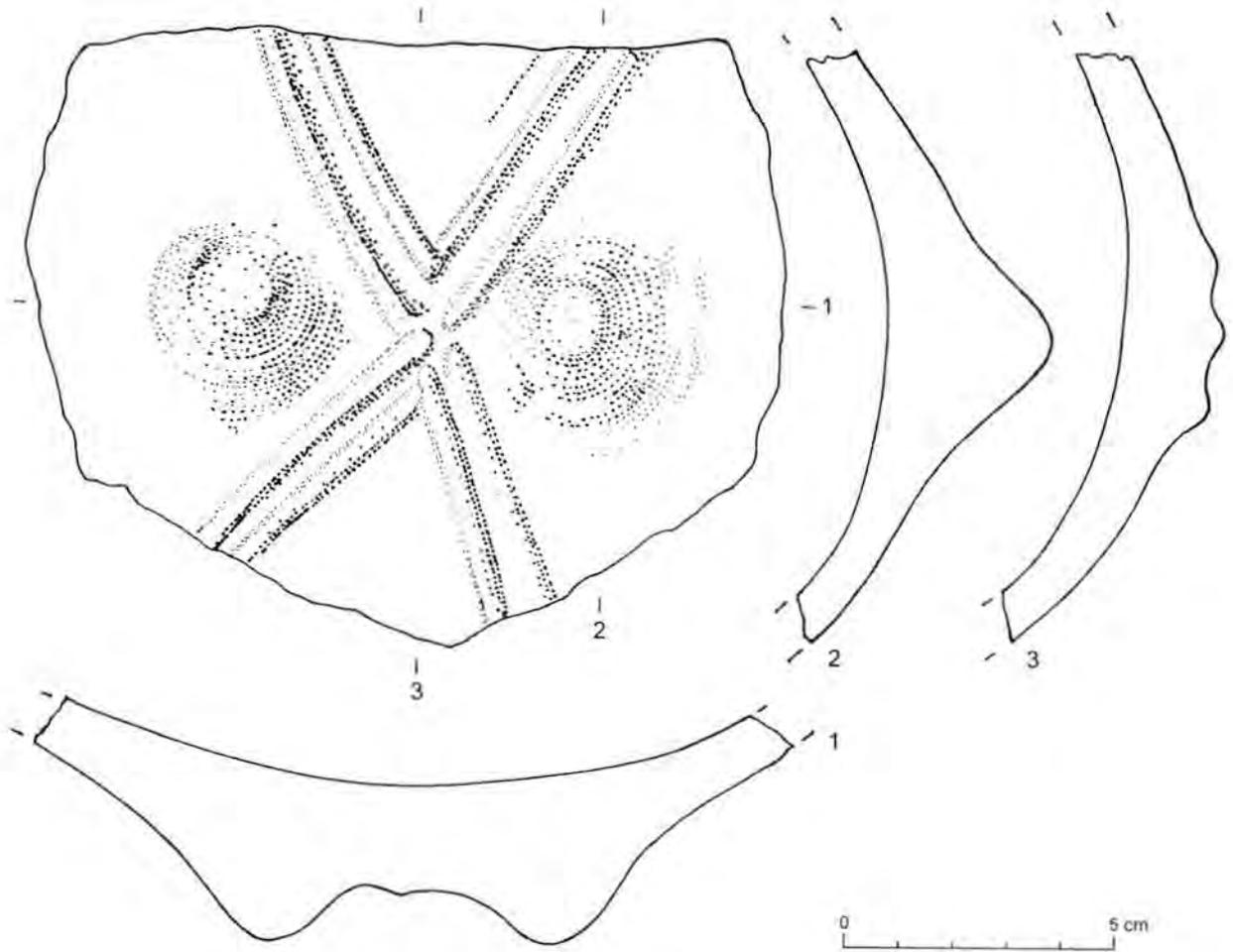
Menšia jama pravidelného kruhového pôdorysu s kolmými stenami a konkávnym dnom (priemer ústia 130 cm, max. hĺbka 98 cm) sa rysovala v hĺbke 60 cm. Jej výplň tvorila hnedá piesčitá hlina s obsahom väčšieho množstva črepov a rozmernejších zvieracích kostí. Našlo sa tu aj niekoľko lastúr riečnych korytok, dve šidlá, širší úštep rohov-

ca s veľkým zvráteným bulbusom a s takmer plochou vertikálnou stranou.

Pri južnom okraji bol objekt čiastočne porušený laténskou chatou 11a zároveň bol v superpozícii s objektom 56/82, patriacim k sídlisku železovskej skupiny.

Obr. 1. Bajč-Vlkanovo, okr. Komárno. Pôdorys a profil objektu 47/82.

Obr. 2. Bajč-Vlkanovo, okr. Komárno. Fragment gynekomorfnjej nádoby z objektu 47/82.

Opis nálezov:

1. Sivočierny črep z tela hrncovitej nádoby, vyhotovený z plaveného, kvalitne vypáleného materiálu. Z vonkajšej strany je vyhladený a pokrytý tenkým povlakom kávovohnedej farby. Na vydutine je umiestnená dvojica pravidelných prsovitéch výčnelkov, ktoré sú od seba vzdialené približne 5 cm. Medzi štylizovanými prsami sa nachádza dvojica nízkych rovnobežných plastických líšt usporiadaných do tvaru písmena X (obr. 2). Fragment pochádza z gynekomorfnjej nádoby.

2. Plavený sivočierny črep, na vonkajšej strane pokrytý hnedým povlakom, zdobený dvoma vodorovnými, husto preškávanými líštami (obr. 4: 1).

3. Sivočierny črep z vydutiny misky s lešteným hrdlom. Vnútna strana je zdobená hlbšími kanelúrami, vonkajšia vodorovným radom jemných vpichov robených dutým, pravdepodobne kosteným predmetom (obr. 4: 2).

4. Okrajový črep z hrnca sivočiernej farby, zdobený vodorovným radom hlbších oválnych jamiek a mriežkovým ornamentom pozostávajúcím zo širokých odtlačkov rýh. Na vonkajšej strane je nanosený drsný hnedosivý povlak (obr. 4: 3).

5. Subkutánne ucho sivohnedej farby, zdobené zvislými kanelúrami. Dĺžka otvoru je 3,1 cm (obr. 4: 4).

6. Fragment tenkostennej hnedej šálky s nevýrazným dnom, zdobený zvislými kanelúrami. Materiál jemne plavený, povrch hladný a leštený (obr. 4: 5).

7. Okrajový črep z hrnca so sivohnedým povlakom, zdobený radmi šikmých podlhovastých vpichov (obr. 4: 6).

8. Sivohnedý, kvalitne vypálený tenkostenný črep z tela nádoby, zdobený vodorovne orientovaným vetvičkovým ornamentom (obr. 4: 7).

9. Čierna šálka s lešteným povrchom, na tele zdobená nevýraznými zvislými kanelúrami. Nad pásikovým uchom širokým 1,2 cm, je hrotitý výčnelok (obr. 4: 9).

10. Sivočierny črep s tmavohnedým zdrsneným povlakom, zdobený mriežkovým ornamentom (obr. 4: 8).

11. Sivočierny hrubostenný črep s hnedým povlakom, zdobený plytkými šikmými líniami (obr. 4: 10).

12. Okrajový črep z hrnca so sivým povlakom, zdobený trojicou vodorovných nízkych hranatých obvodových líšt prerušovaných šikmým nechťovaním (obr. 4: 11).

13. Hrubostenný sivý črep z tela hrncovitej nádoby s obojstranným hnedým povlakom, zdobený mriežkovým ornamentom pozostávajúcím z nerovnako hlbokých, skôr plytkých odtlačkov tenkých línií. Povrch je zvonka zdrsnený, vnútorná strana je vyhladená (obr. 4: 12).

14. Sivočierny črep z vydutiny hrubostennej nádoby so zdrsneným vonkajším povrchom, zdobený širokými rôzno-bežnými zvislými líniami (obr. 5: 1).

15. Sivý hrubostenný črep s drsným povrchom z vonkajšej strany, zdobený nepravidelnými ostro hranenými líniami (obr. 5: 2).

16. Sivohnedý črep z tela misy so zdrsneným povlakom. Vnútorná strana je zdobená plytkými kanelúrami, vonkajšia nehlbokými odtlačkami línií usporiadaných do vetvičkového ornamentu (obr. 5: 3).

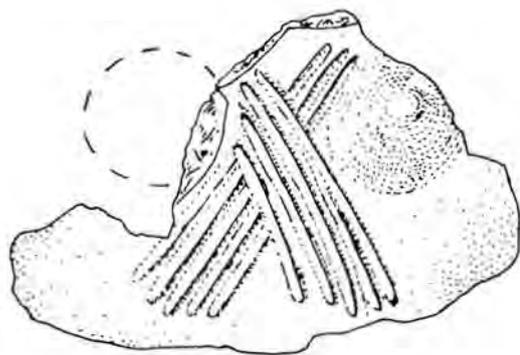
17. Sivočierny črep so zdrsneným vonkajším povlakom, zdobený mriežkovým ornamentom (obr. 5: 4).

18. Sivočierny fragment pokrievky, z vonkajšej strany leštený, vyhotovený z jemne plaveného kvalitne vypáleného materiálu. Na vonkajšej strane bola pokrievka pôvodne zdobená rytou trojšpirálou (obr. 5: 5).

19. Sivočierny tenkostenný okrajový črep z hrnca s obojstranným zdrsneným povrchom. Na vonkajšej strane je sivohnedý povlak. Pod okrajom sú dva rovnobežné vodorovné rady mierne šikmých vpichov vyhotovených tupým predmetom (obr. 5: 6).

20. Sivočierny okrajový črep z hlbkej misy s vyhladeným hrdlom. Telo je zdobené hustými zväzkami zvislých línií (obr. 5: 7).

21. Sivý okrajový črep z hrnca s nedbalo upraveným vonkajším povrchom. Pod okrajom sú dve obvodové mierne hranaté lišty presekávané značne hlbokými šikmými rôzno-bežnými rytými líniami (obr. 5: 8).

Obr. 3. Bajč-Vlkanovo, poloha Tehelňa, okr. Komárno. Fragment gynekomorfnnej nádoby - nález z roku 1959.

Pre datovanie uvedeného nálezového celku, v rámci relatívne zložitého vývoja badenskej kultúry, sú nepochybne dôležité tie špecifické znaky keramikového materiálu, ktoré sa objavujú iba v istom ohraničenom úseku. Patrí sem napríklad šálka, ktorá má jeden hrotitý výčnelok nad pásikovým uchom

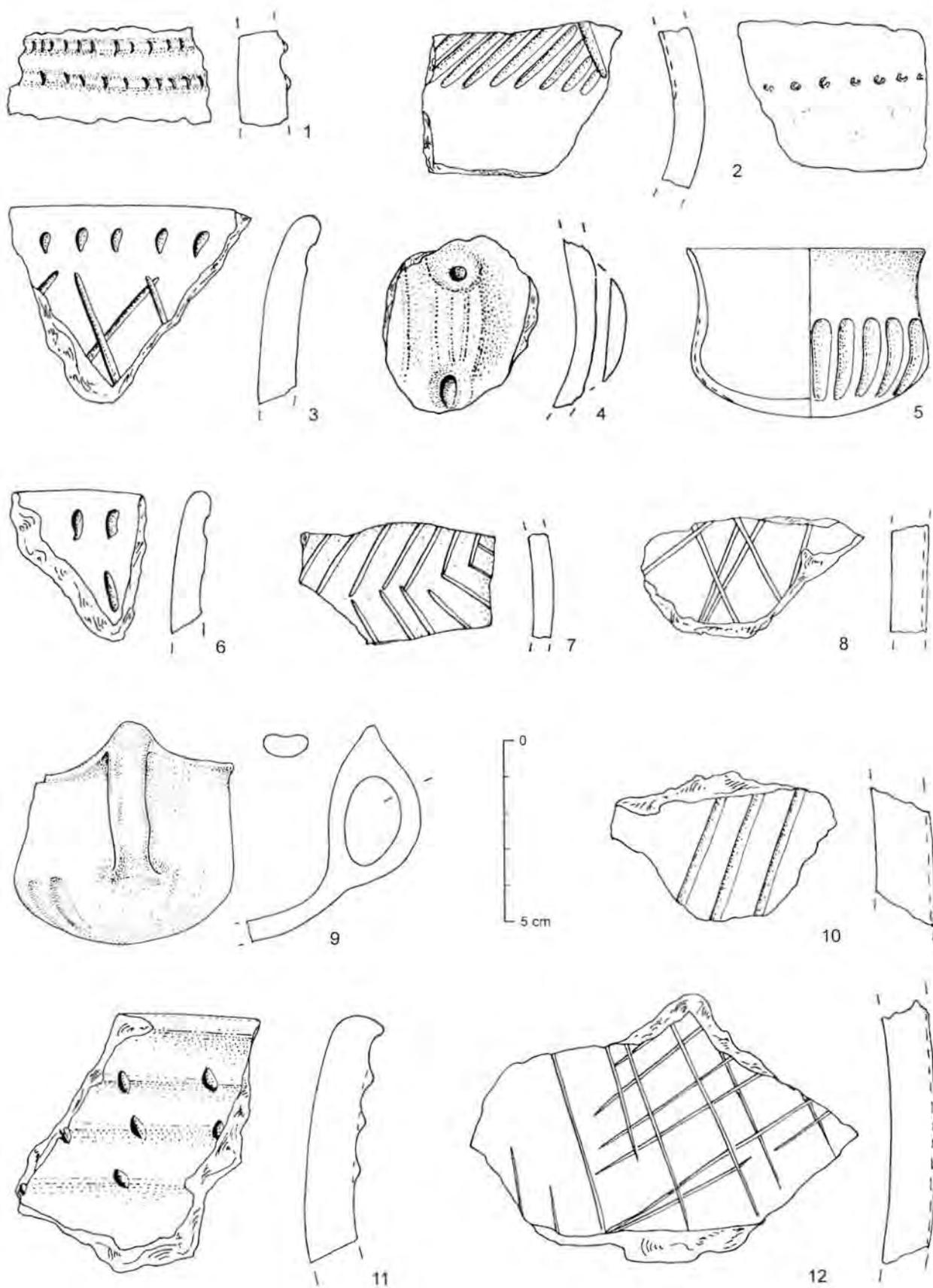
(obr. 4: 9). Uvedený výzdobný prvok sa ešte nevy-skytuje na pohrebisku náleziska Pilismarót-Basaharc (Torma 1973, 498), ale sa objavuje až v následnom horizonte, ktorý je najmarkantnejšie zastúpený na pohrebisku vo Fonyóde a na sídlisku v Tekovskom Hrádku (Banner 1956, 30, tab. XII: 3; Němejcová-Pavúková 1981, 277; 1984, 124). Datovanie analyzovaného objektu do uvedeného horizontu, v zmysle periodizácie V. Němejcovovej-Pavúkovej do stupňa Baden IIa, podporuje aj črep zdobený horizontálne orientovaným vetvičkovým ornamentom (obr. 4: 7), ktorý sa v nasledujúcom stupni IIb z výzdoby vy-tráca (Němejcová-Pavúková 1981, obr. 4).

Medzi keramikovými fragmentmi si zvláštnu po-zornosť zasluhuje sivočierny črep, ktorý je z von-kajšej strany leštený a zdobený rytou trojšpirálou (obr. 5: 5). Ide o kvalitne vypálený artefakt vyho-tovený z jemne plavenej hliny, majúci nepochybne cudzí, mimokarpatský pôvod. Pochádza z pokrievky tzv. bratislavského typu, ktorého fragmenty so sporadickým výskytom sa zatiaľ našli okrem juho-západného Slovenska aj na Morave, v zadunajskej i potiskej oblasti Maďarska, v Srbsku, Albánsku, Grécku a juhozápadnom Bulharsku (Bondár 2000; Maran 1998, 345, tab. 73).

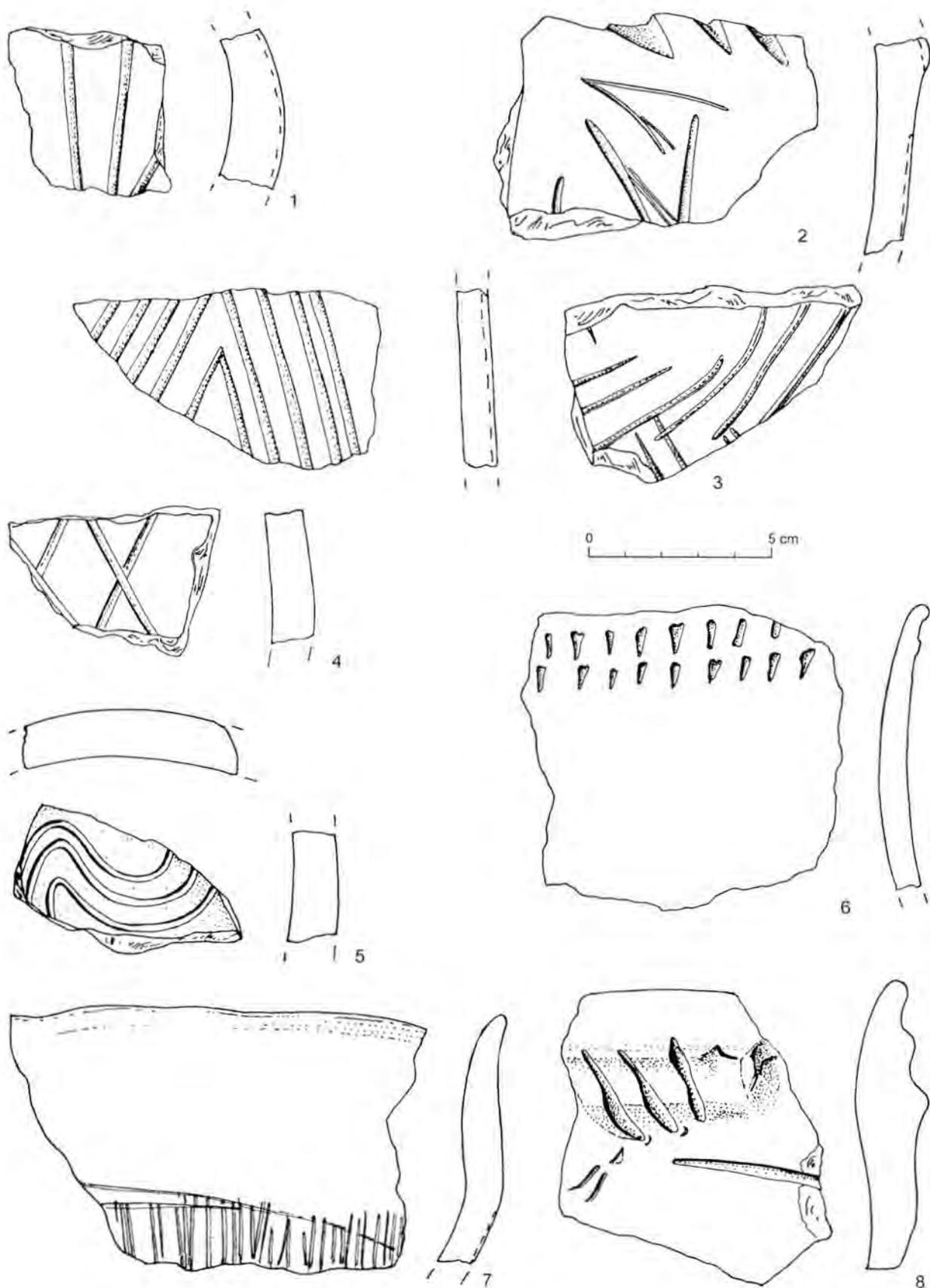
Uvedený keramikový fragment v Bajči-Vlkanove nie je ojedinelý. Prvý podobný nález bol odkrytý ešte v roku 1981 počas prvej etapy predstihového výskumu sledovanej lokality. Vtedy našiel A. To-čičk (1987, obr. 2: 3) obojstranne zdobený fragment pokrievky, ktorý je však na základe sprievodných keramikových artefaktov datovaný ešte do bolezskéj skupiny (stupeň Baden Ic).

Nálezy pokrievok bratislavského typu boli v ná-plni badenskej kultúry zatiaľ evidované obyčajne na náleziskách s výrazným osídlením ľudu bolezskéj skupiny (Němejcová-Pavúková 1981, 276; 1984, obr. 11: 33; Baxa/Kaminská 1984, 192). Nálezový celok z objektu 47/82 v Bajči-Vlkanove dokladá výskyt tohto ojedinelého, vzácného keramikového tvaru, ne-pochybne cudzej proveniencie, aj v následnom stup-ni Fonyód-Tekovský Hrádok (Baden IIa).

Mimoriadnu pozornosť medzi materiálom sledo-vanej sídliskovej jamy si zasluhuje fragment z gy-nekomorfnnej nádoby (obr. 2) s dvojicou plných prso-vitých výčnelkov, medzi ktorými sa nachádzajú ní-zke plastické lišty usporiadané v tvare X. Uvedený výzdobný motív sa totiž vyskytuje na viacerých nádobách, resp. fragmentoch, ktoré sú datované buď do náplne bolezskéj skupiny, alebo do následného stupňa Baden II. Na mnohých lokalitách bol za-znamenaný spoločný výskyt sledovaných keramic-kých artefaktov a pokrievok bratislavského typu, napríklad v Bratislave na Jiráskovej ulici, v Bajči-Vlkanove, v Jevišoviciach (Medunová-Benešová 1981, tab. 106: 8; Pavelčík 1973, tab. 3: 10).

Obr. 4. Bajč-Víkanovo, okr. Komárno. Výber nálezov z objektu 47/82.

Obr. 5. Bajč-Vlkanovo, okr. Komárno. Výber nálezov z objektu 47/82.

SÚPIS ANTROPOMORFNÝCH
A GYNEKOMORFNÝCH NÁLEZOV
BADENSKEJ KULTÚRY
Z KARPATSKEJ KOTLINY

Alsószolca

(župa Borsod-Abaúj-Zemplén)

Ojedinelý nález nádoby bez bližších nálezových okolností. Prvý ju publikoval J. Banner s uvedením nesprávnej lokality (Felsőszolca). Ide o asymetrickú 24,2 cm vysokú hrncovitú (vázovitú) nádobu s dvojicou prsových výčnelkov na vydutine. Telo je zdobené rytým mriežkovým ornamentom vyplňujúcim orámované polia. Rozhranie hrdla a tela zdobia dva vodorovné rady vpichov (*Banner 1956, 94, tab. LXII: 34; Kalicz 1963, 26; 1974, 71*).

Bardoňovo

(okr. Nové Zámky)

Nálezové okolnosti nie sú známe. Nízka hrncovitá nádoba s tromi nepravými subkutánnymi uchami a dvojicou nie veľmi výrazných plastických výčnelkov na vydutine (*Němejcová-Pavúková 1970, tab. LXXI: 2; 1974, 286*).

Center, poloha Kőfejalja

(župa Borsod-Abaúj-Zemplén)

V žiarovom hrobe 3 s kamenným vencom (priemer cca 150 cm) sa okrem iného našli tri antropomorfné urny s plasticky vyobrazenou tvárovou časťou. Dva väčšie exempláre majú v oblasti hrude dvojicu plastických výčnelkov predstavujúcich bradavky prs. Urny boli zdobené slamovaním a obsahovali kalcinované kostičky patriace dospelaj žene, resp. dvom deťom. Väčšia z nádob mala výšku 48,4 cm, dĺžku ozdoby hlavy 21,1 cm a priemer dna 17,5 cm. Menšia urna bola 40,6 cm vysoká, s priemerom ústia 15 cm a priemerom dna 17,5 cm (*Kalicz 1963, 9, 10, tab. II: a-c; III a-c*). Tretia antropomorfná urna, s výškou 23,9 cm, dĺžkou ozdoby hlavy 12,6 cm a max. priemerom dna 9,1 cm, nemala v oblasti hrude zvlášť prsné bradavky. Podobná absencia sa vyskytla aj na antropomorfnnej urne hrobu 8, na ktorej však bolo okrem očí a nosa plasticky zobrazené aj obočie figúrky. Nádoba mala výšku 31,6 cm a priemer dna 12,8 x 9,8 cm (*Kemenczei 1964, 10, obr. 2*).

Celldömölk, poloha Sághegy

(župa Vas)

Nálezové okolnosti neboli zaznamenané. Asymetrická hrncovitá nádoba s dvojicou výrazných prsových výčnelkov tesne nad vydutinou. Roz-

hranie hrdla a tela zdobí prstami členená vodorovná obvodová plastická lišta (*Banner 1956, 20, tab. III: 3*).

Fonyód, poloha Bézsénypuszta

(župa Somogy)

Urna zo žiarového hrobu 1. Vázovitá nádoba s dvojicou prsových výčnelkov na vydutine, medzi ktorými sú plastické lišty usporiadané v podobe písma X. Telo je zdobené viacnásobným zvislým vetvičkovým ornamentom. Na rozhraní hrdla a tela sú dve vodorovné obvodové plastické lišty. Výška nádoby je 28,5 cm (*Banner 1956, 28, tab. XI: 1*).

Gemer, poloha Alsó tábla

(okr. Tornaľa)

Na čiastočne devastovanom žiarovom pohrebisku badenskej kultúry sa v hrobách 1, 6-8, 13 a 17 okrem iného našli aj torzá, resp. fragmenty antropomorfných nádob. Ich počet bol rôzny. V hrobe 13 sa napríklad našli až tri kusy, inde menej (*B. Kovács 1987, 100*).

Ozora, poloha Várkastély

(župa Tolna)

Hnedá fľašovitá nádoba majúca na vydutine dvojicu plných prsových výčnelkov, medzi ktorými je zvislý rad drobných plastických vypulín (5 ks) a kanelúry usporiadané v tvare X. Na rozhraní hrdla a tela je zdobená dvojicou obvodových žlabov. Telo nádoby delia trojice zvislých žliabkov na polia, ktoré sú vyplnené mriežkovým ornamentom. Výška nádoby je 42,6 cm, priemer ústia 17-18 cm a priemer dna 14,5 cm. Nádoba sa našla v sídliskovej jame odkrytej počas výskumu stredovekého kaštieľa (*Feld et al. 1988, 266, 267, obr. 19*).

Ráckeve

(župa Pest)

Nálezové okolnosti nie sú známe. Honosná a svojrázna nádoba s dvoma kýptovitými zdvihnutými rukami je zatiaľ bez analógie (*Kalicz 1963, 26, 27, obr. 6*). Na vydutine sa nachádza dvojica prsových výčnelkov, medzi ktorými je vyrytý zväzok pozostávajúci z troch rovnobežných línií usporiadaných do tvaru X. Na opačnej strane tela nádoby tvoria výzdobu orámované polia vyplnené hustým šikmým šrafovaním.

Seňa, poloha Istendomb

(okr. Košice-okolie)

Svetlohnedá váza s dvojicou dutých plastických prs na vydutine, na rozhraní hrdla a tela zdobená dvomi plastickými, prstami členenými lištami.

Medzi prsovíťými výčnelkami sú prekrížené plastické lišty v tvare X. Telo nádoby je dekorované zvislými pásmi vetvičkového motívu, resp. šikmo situovanými vyšrafovanými poliami, ktoré sú ohraničené plastickou lištou. Nádoba pravdepodobne plnila funkciu urny žiarového hrobu s kamennou skrinkovou konštrukciou. Výška nádoby je 24,7 cm, priemer dna 8,6 cm, priemer ústia 13,7 cm a max. priemer 13,7 cm (*Lamiová-Schmiedlová / Bánesz 1962, 223, obr. 3; Němejcová-Pavúková 1974, obr. 74*). Uvedenú nádobu vyobrazuje vo svojej monografii aj *N. Kalicz (1963, tab. VII: 7)*, avšak s nepresnou lokalizáciou (*Hernád-Tal, t. j. údolie Hornádu*).

Szentsimon, poloha Kenderföldek (župa Borsod-Abaúj-Zemplén)

Počas zemných prác sa v žiarovom, čiastočne devastovanom hrobe 2 našli fragmenty pochádzajúce z troch antropomorfných urien nerovnakej veľkosti (*Koós 1994, 201, obr. 2: 1-3*).

Včelince, poloha Feketesár (okr. Rimavská Sobota)

V žiarovom hrobe 1 sa našlo dovedna sedem antropomorfných urien, resp. kultových nádob, jedna ďalšia kónická nádobka a menšia figurálna ženská plastika. Päť antropomorfných urien obsahovalo popol so zvyškami spálených ľudských kostičiek. Tri urny mali plasticky zobrazené schematizované detaily obličaja (oči a nos), pričom dve nádoby boli v oblasti hrudníka dekorované dvomi plastickými prsovíťými výčnelkami. Výška uvedených antropomorfných nádob sa pohybuje v rozpätí 20,5 až 46,5 cm. Nezdobený hnedastý, sivočierny, resp. hnedočervený povrch urien je hladký a opotrebovaný. (*B. Kovács 1982, 24; 1984, 47; 1987, 100 n.; 2002*).

Župa Szabolcs-Szatmár (bližšie neudané nálezisko)

Nálezové okolnosti nie sú známe. Vázovitá nádoba s dvojicou prsovíťých výčnelkov na vydutine, datovaná *N. Kaliczom (1976, obr. 2: 7)* do súčasného stupňa klasickej badenskej keramiky.

Fragmenty z gynekopomorfných nádob

Bajč, časť Vlkanovo, poloha Göböljárás (okr. Komárno)

Nález z výplne objektu 47/82. Sivočierny črep z tela hrncovitej nádoby z plaveného, kvalitne vypáleného materiálu, zvonka vyhladený, pokrytý

tenkým povlakom kávovhnedej farby. Na vydutine je dvojica pravidelných prsovíťých výčnelkov, vzdialených od seba cca 5 cm. Medzi štylizovanými prsami je dvojica nízkych rovnobežných plastických lišt v tvare X (obr. 2).

Bajč, časť Vlkanovo, poloha Tehelňa (okr. Komárno)

Nález z roku 1959. Sivojhnedý črep z tela nádoby, pôvodne s dvojicou masívnych prsovíťých výčnelkov, medzi ktorými sú zväzky línií, usporiadané v tvare písmena X (obr. 3). Fragment sa našiel medzi črepmi, ktorými bola vyložená plocha pod estrichom pece 2. Na jej podlahe pod kopulou boli uložené dve kostry v skrčenej polohe (dospelá žena a dieťa). Medzi publikovaným sprievodným keramickým materiálom sa však uvedený črep neuvádza (*Němejcová-Pavúková 1963, 676, obr. 223, 230: 6-9, obr. 231: 1-3; Nález. správa AÚ SAV 103/60*). Spomínaný artefakt bez vyobrazenia je opísaný v štúdiu o postbolerázskom vývoji badenskej kultúry, ktorú svojho času publikovala *V. Němejcová-Pavúková (1974, 286)*. Treba tu poznamenať, že v podstate ide o tú istú lokalitu a polohu, ktorú neskôr ďalej skúmali *A. Točík (1964; 1987)* a autor tohto príspevku (*Nevizánsky 1987; 1999, 67-72*).

Bratislava, Jiráskova ulica č. 12

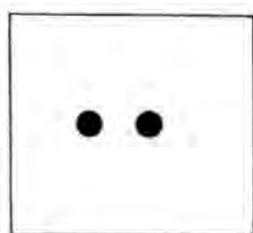
Nález zo sídliskovej jamy, datovaný do mladšieho úseku bolerázskej skupiny. Črep s dvojicou plných prsovíťých výčnelkov, medzi ktorými je umiestnená plastická lišta v podobe X (*Baxa/Kaminská 1984, 190, tab. II: 6*).

Budapešť, Andorova ulica

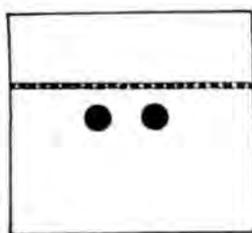
Sonda XIII, jama 1. Popri šálke a džbáne obsahoval tento objekt aj črep, ktorý mal na rozhraní hrdla a tela do vodorovného radu usporiadanú dvojicu kónických výčnelkov. Od nich šikmo nadol vybiehali zväzky kanelúr, ktoré pôvodne mohli byť usporiadané v podobe písmena X. Tento predpoklad, žiaľ, nemožno s určitosťou potvrdiť pre značnú torzovitosť sledovaného črepu. Uvedený objekt *A. Endrődi (1997, 123, 129, obr. 4 a 31: 6)* datuje do stupňa IIb badenskej kultúry.

Koronc, neznáma poloha (župa Győr-Sopron-Moson)

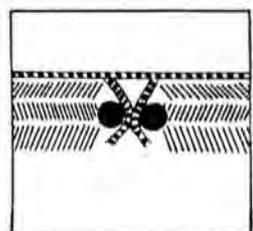
Črep z tela väčšej nádoby s dvojicou dutých prsovíťých výčnelkov, medzi ktorými je presekávaná plastická lišta v podobe písmena X. Ďalšiu výzdobu tvorí vodorovný vetvičkový ornament. Na rozhraní hrdla a tela bola trojica vodorovných presekávaných plastických lišt (*Banner 1956, 37, tab. XIII: 7*).

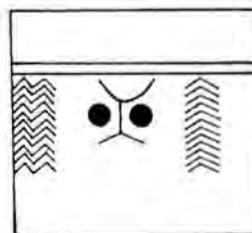
A

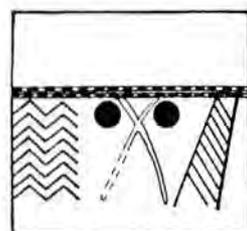
A1

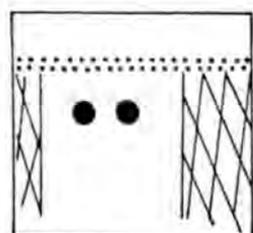
B1

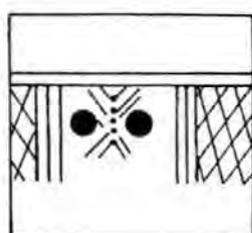
C1

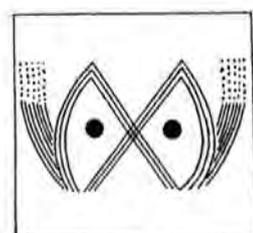
C2

D1

D2

E1

F1

Obr. 6. Výzdobný štýl na stenách gynekomorfných a antropomorfných nádob.

Nagyvászony, poloha Kastélykert (župa Veszprém)

Fragment hrncovitej nádoby s dvojicou plných prsovitéch výčnelkov na vydutine. Telo bolo zdobené viacnásobným cikcakovým vzorom a dvojicou, resp. trojicou zvislých plastických rebier. Na rozhraní hrdla a tela sa nachádzali dva vodorovné rady vpichov. Nález pochádza zo sídliska bolerázskej skupiny (Éri et al. 1969, 143, obr. 25; Torma 1969, 93).

Nitriansky Hrádok, poloha Zámeček (okr. Nové Zámky)

Okrovohnedý črep z vydutiny, s dvoma prsovítymi výčnelkami, medzi ktorými je dvojica nízkych rebier usporiadaných do tvaru písmena X. Fragment sa našiel v kultúrnej vrstve v sektore F4 (Točík 1987, obr. 6: 3).

Pári, poloha Altacker (župa Tolna)

Zberový nález zo sídliska datovaného do staršieho úseku klasickej badenskej keramiky. Črep z tela nádoby, s dvojicou plných prsovitéch výčnelkov. Na rozhraní hrdla a tela je zdobený dvomi vodorovnými obvodovými rebrami. Výzdobu medzi štylizovanými prsami tvorí dvojica rovnobežných rebier situovaných do tvaru písmena X a štyri drobné nízke ploché výčnelky usporiadané do zvislého radu. Telo dekorovali aj zvislé rebrá, ktoré orámovali polia vyplnené cikcakovou výzdobou (Torma 1973, obr. 4; 1975-1976, 45, 56, obr. 12).

Šalov, poloha Vadnevelő (okr. Levice)

Lokalita sa rozprestiera po oboch stranách cesty vedúcej zo Sikenice do Šalova, neďaleko odbočky k majeru Šándor, v blízkosti kóty 177,7. Nález bol získaný zberom v roku 1959 z rozsiahleho sídliska datovaného do staršieho úseku klasickej badenskej kultúry. Hnedý črep z väčšej nádoby s dvomi prsovítymi výčnelkami, medzi ktorými sú kanelúry usporiadané v podobe písmena X. (Bánesz/Nevizánsky 1985, 31; Němejcová-Pavůvková 1974, obr. 71: 13; Nález. správa AÚ SAV 27/60).

Do súpisu neboli zahrnuté gynekomorfné nálezy z Čiech a Moravy, nedávno publikované J. Kovárníkom (2000) a M. Zápotockým (2000).

Pri rekapitulovaní informácií o nálezových okolnostiach antropomorfných a gynekomorfných náleзов z predloženého aktualizovaného súpisu vyplýva, že sledované nádoby alebo ich fragmenty sa našli:

- vo výbave štandardných hrobov so žiarovým rítom, často aj vo funkcii urny (napr. Center - hroby

3 a 8, Fonyód - hrob 1, Gemer - hroby 1, 6-8, 13 a 17, Seňa, Szentsimon - hrob 2 a Včelince - hrob 1). Je pozoruhodné, že antropomorfné nádoby sa zatiaľ vyskytli výlučne iba v hroboch, často ako schránka pre spoločné zvyšky. Vo Včelinciach však boli v hrobe 1 evidované aj vo funkcii hrobových prípravkov kultového významu. Uvedené nádoby boli v hrobe niekedy jediným keramickým inventárom;

- na sídliskách v odpadových jamách ako súčasť ich výplne. Črep z gynekomorfnéj nádoby v Bajči-Vlkanove plnil sekundárnu funkciu, našiel sa totiž vo výmaze podlahy kopulovitej pece. V ostatných prípadoch išlo o keramické fragmenty, ktoré sa do odpadových jám dostali po strate svojej funkčnosti, preto boli viac-menej aj rekonštruovateľné (napr. Bajč-Vlkanovo - objekt 47/82, Bratislava, Nagyvázsony, Ozora);
- najpočetnejšiu skupinu však reprezentujú nálezy celých nádob, zväčša zberového charakteru, s nezaznamenanými nálezovými okolnosťami (napr. Alsózsolca, Bardoňovo, Celldömölk, Ráckeve a nález z územia župy Szabolcs-Szatmár).

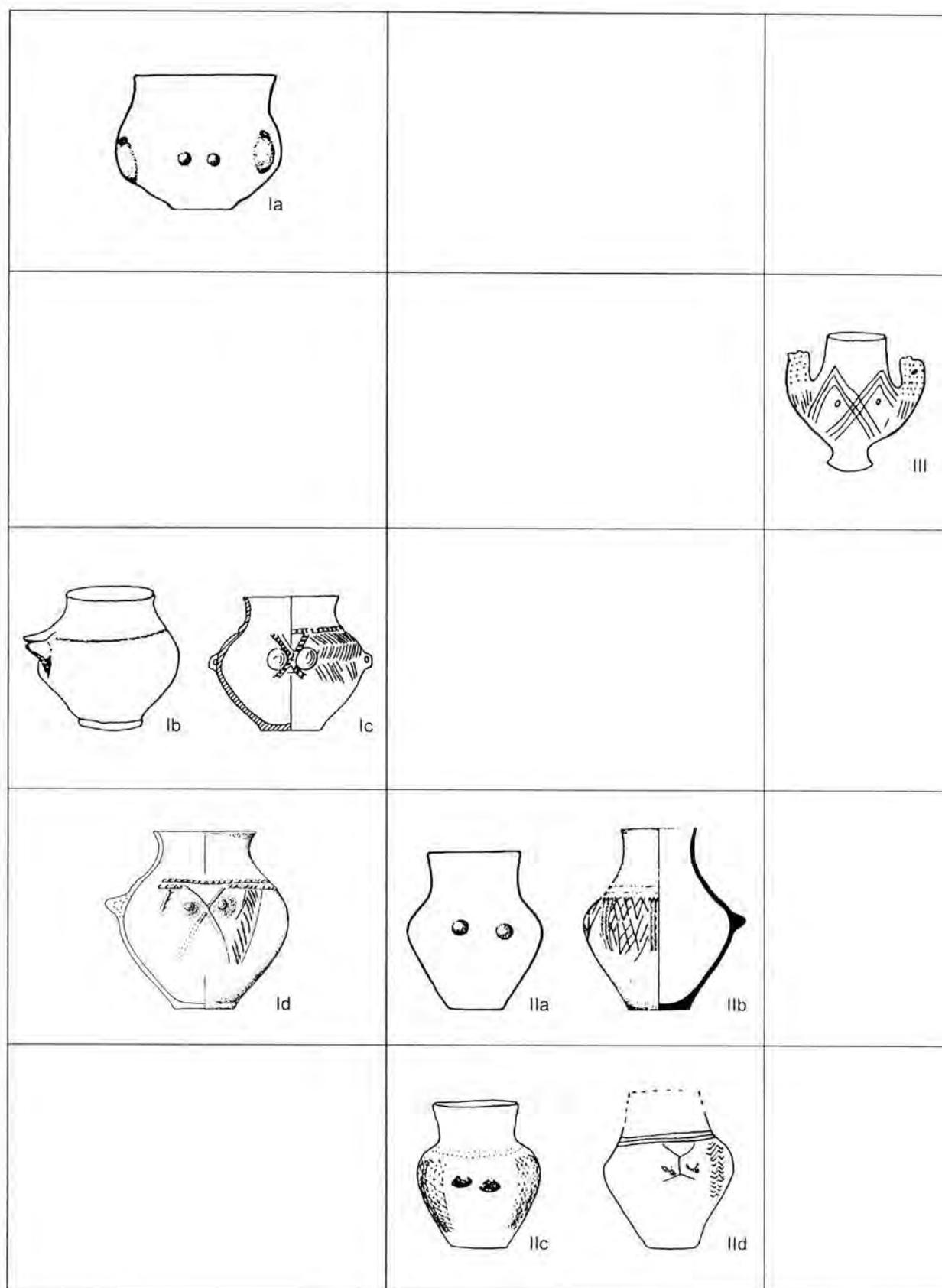
VÝZDOBNÝ ŠTÝL NA GYNEKOMORFNÝCH NÁDOBÁCH

Predmetom našej analýzy bolo 13 celých nádob, ktoré okrem nálezu z Hlinska (severná Morava) pochádzajú z územia Karpatskej kotliny.

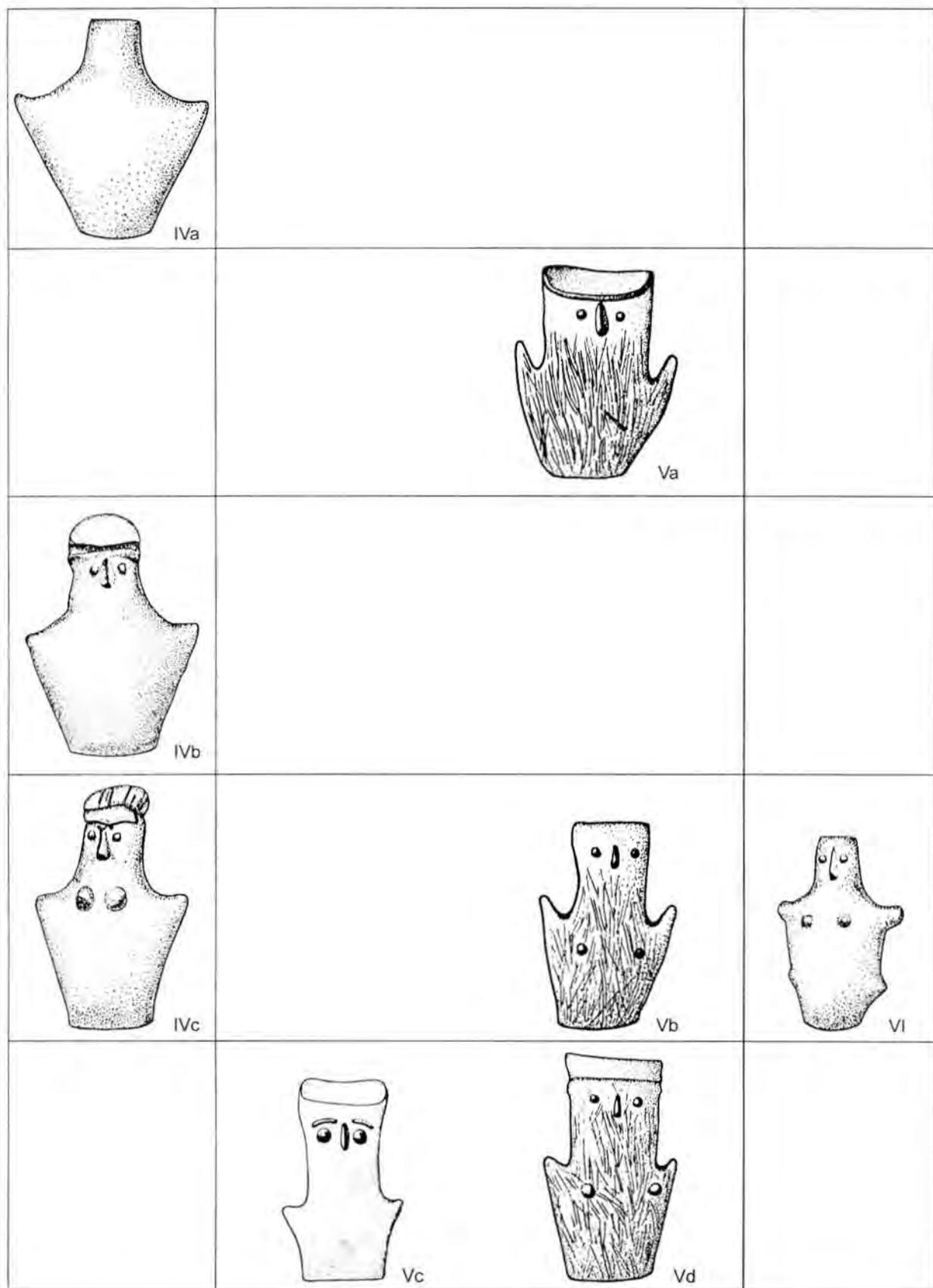
Spoločným znakom všetkých uvedených keramických tvarov je existencia dvojice prsovitéch výčnelkov obyčajne na vydutí, ktoré viac-menej naturalisticky imitujú najskôr prsníky, resp. prsné bradavky.

Ako hlavná výzdoba na gynekomorfných nádobách vystupuje pomerne často plastická jednoduchá alebo viacnásobná lišta v podobe písmena X, ktorá sa vsúva medzi dvojicu prsovitéch výčnelkov. Tento motív sa vyskytuje na nádobách z Fonyódu, Ozory, Ráckeve, Sené, z moravskej lokality Hlinsko u Lipníku (Pavelčík 1982, 277, obr. 7; Podborský a kol. 1993, 182, obr. 109: 3), resp. na keramických fragmentoch z lokalít: Bratislava, Bajč-Vlkanovo (obr. 2; 3), Koroncó, Nitriansky Hrádok, Pári, Šalov, z územia Moravy napríklad Jevišovice - vrstva C1 (Medunová-Benešová 1981, 77, tab. 106: 8) atď.

Motív X sa nevytváral iba pomocou plastických lišt, ale aj kanelúrami (Šalov), prípadne zväzkami rýh (Bajč-Vlkanovo - obr. 3, Ráckeve). Niekedy boli lišty presekávané alebo pretláčané prstami (Hlinsko, Jevišovice, Koroncó). Motív X je občas obohatený aj štyrmi-piatimi drobnými výčnelkami, ktoré sú usporiadané do zvislého radu (Ozora, Pári). Možno tu konštatovať, že podobne usporiadané zväzky rytých línií sa uplatňujú aj pri výzdobe hrudnej časti plochých bezhlavých idolov badenskej kul-

Obr. 7. Základná typologická schéma gynecomorfných nádob.

Obr. 8. Základná typologická schéma antropomorfných nádob.

túry, ktoré sú obvykle datované do starších stupňov klasickej badenskej kultúry - Baden II-III (*Bondár 1999, 43; 1999/2000, 31; Nevizánsky 1999, 72*).

Výzdoba povrchu sledovaných gynekomorfných nádob vytvára uzavretý systém, ktorý nemožno rozčleniť na dielčie samostatné časti, napríklad na výzdobu hrdla, okraja, dna atď.

Výzdobný štýl možno rozčleniť do niekoľkých systémov - skupín (obr. 6):

Štýl A - na vydutine je iba dvojica plastických výčnelkov (Bardoňovo, župa Szabolcs-Szatmár, Včelince - hrob 1).

Štýl A1 - na rozhraní hrdla a tela je plastická obvodová lišta pretláčaná prstami (Celldömölk).

Štýl B1 - na rozhraní hrdla a tela sa nachádza plastická obvodová lišta pretláčaná prstami, na hornej polovici tela je vodorovný vetvičkový ornament. Medzi výčnelkami sú prekrížené lišty v tvare X, pretláčané prstami (Hlinsko u Lipníku).

Štýl C1 - na rozhraní hrdla a tela sú dve rovnobežné obvodové plastické lišty, na hornej polovici tela je zvislý vetvičkový ornament. Medzi výčnelkami sú prekrížené plastické lišty v tvare X (Fonyód).

Štýl C2 - na rozhraní hrdla a tela sú dve obvodové, prstami pretláčané plastické lišty, na tele je zvislý vetvičkový ornament a vyšrafované, šikmo orámované plochy (Seňa).

Štýl D1 - na rozhraní hrdla a tela sú dva rovnobežné rady jamôk, na tele orámované plochy vyplnené mriežkovým ornamentom (Alsózsolca).

Štýl D2 - na rozhraní hrdla a tela sú dve obvodové plastické lišty, na tele viacnásobne orámované plochy vyplnené mriežkovým ornamentom. Medzi prsovitémi výčnelkami sú krátke viacnásobné lišty usporiadané v podobe písmena X a zvislý rad drobných výčnelkov (Ozora).

Štýl E1 - prsovité výčnelky sú vsadené do stredu trojuholníkmi orámovanej plochy, na kypovitých rukách sa nachádzajú viacnásobné rady jamôk a šikmé šrafovanie (Ráckeve). Opačná strana steny nádoby je členená dvojicami zvislých rovnobežných rýh na polia, ktoré sú vyšrafované krátkymi šikmými líniami.

Štýl F1 - takmer celý povrch nádoby je zdobený slamovaním (Center).

Možno ešte konštatovať, že na telách antropomorfných nádob sa okrem slamovanej výzdoby (štýl F1) a vyobrazenia prs (štýl A) iný výzdobný prvok sa neobjavuje. Na tvárovej časti sú obyčajne plasticky vyobrazené oči, nos, prípadne aj obočie (Center - hrob 8).

Z typologického aspektu rozdeľujeme antropomorfné a gynekomorfné nádoby do piatich skupín, pracovne označovaných ako série I až V a ich rozoznávaných podskupín - podsérií rozlíšených písmenami malej abecedy (obr. 7 a 8):

Séria I - nádoby s baňatým (guľatým) telom a s nízkym lievikovite roztvoreným hrdlom (obr. 7).

- **Podséria Ia** - nízka hrncovitá nádoba s nevysokým lievikovite roztvoreným hrdlom a rovným odsadeným dnom. Pomer výšky a maximálnej šírky je okolo 0,86. Dva plastické výčnelky sa nachádzajú približne v strede výšky tela. Prototypom je nález z Bardoňova.

- **Podséria Ib a Ic** - baňaté hrncovité (vázovité) nádoby s maximálnym vydutím v strede výšky. Nižšie hrdlo má kónický (Ib) alebo lievikovitý tvar (Ic). Rovné dno je odsadené. Pomer výšky a šírky sa pohybuje okolo hodnoty 1. Výrazné prsovité výčnelky sú na vydutí. Prototyp podsérie Ib reprezentuje nádoba z Celldömölku a podséria Ic je nález z Hlinska u Lipníku - objekt 263/B.

- **Podséria Id** - vysoká vázovitá nádoba s lievikovite roztvoreným hrdlom, baňatým telom a rovným dnom. Pomer výšky a maximálnej šírky sa pohybuje okolo 1,15. Prsovité výčnelky sa nachádzajú zhruba v strede výšky. Reprezentatívnym nálezom sledovanej podsérie je nádoba zo Sene.

Séria II - štíhle vázovité nádoby s pomerne vysokým hrdlom a maximálnym vydutím v hornej tretine tela.

- **Podséria IIa** - vysoká váza s lievikovite nasadeným hrdlom. Vydutie sa nachádza približne v strede výšky nádoby, kde sú umiestnené aj prsovité výčnelky. Prototyp pochádza z bližšie neurčenej lokality zo severovýchodného Maďarska (územie župy Szabolcs-Szatmár).

- **Podséria IIb** - fľašovitá nádoba s vysokým cylindrovým hrdlom. Vydutie sa nachádza asi v strede výšky nádoby, kde sú umiestnené aj výrazné prsovité výčnelky. Pomer výšky a šírky obidvoch nádob (IIa, IIb) sa pohybuje v rozpätí hodnôt 1,15-1,19. Prototypom podsérie IIb je nádoba z Ozory.

- **Podséria IIc** - vysoká vázovitá nádoba s lievikovite roztvoreným hrdlom. Vydutie a umiestnenie prsovitých výčnelkov je približne v strede výšky. Reprezentatívnou nádobou tejto podsérie je nález z lokality Alsózsolca (severovýchodné Maďarsko).

- **Podséria IIId** - vysoká vázovitá nádoba s kónickým hrdlom a rovným odsadeným dnom. Vydutie a umiestnenie prsovitých výčnelkov je zhruba v strede výšky. Pomer výšky a šírky obidvoch ná-

dob (I1c, I1d) sa pohybuje v rozpätí hodnôt 1,22-1,24. Prototypom podsérie I1d je urna zo žiarového hrobu 1 z Fonyódu.

Séria III - prechodný typ medzi gynekomorfnými a antropomorfnými nádobami reprezentovaný nálezom z Ráckeve. Ide o fľašovitú nádobu na nízkej kónickej nôžke, s dvojicou prsovitéch výčnelkov na vydutí. Svojrázne modelovanie kýpfovitéch zdvihnutých rúk možno už považovať za charakteristický znak antropomorfných nádob. Pomer výšky a maximálnej šírky je okolo 0,96.

Séria IV - ploché fľašovité nádoby oválneho prierezu. Zdvihnuté ruky imitujú schematizované vyčnievajúce kýpte.

- **Podsérie IVa-IVc** - prototypy nádob pochádzajú zo Včeliniac - hrob 1. Vo všetkých prípadoch ide o exempláre s nezdobeným povrchom. Rozdielne sú ich výškovo-širokové indexy pohybujúce sa v rozpätí 1,17 až 1,47. Pomer výšky hrdla a celkovej výšky nádoby má hodnoty v rozpätí 0,27 až 0,43. Na valcovitom hrdle môžu byť plasticky zvýraznené oči a nos. Prototypom podsérie IVa je nádoba vo funkcii urny, preto nemá uzavreté ústie. Nádoby podsérie IVb a IVc mali kultový charakter. Ich ústie je uzatvorené šikmou polkruhovo ukončenou rovnou plôškou, ktorá najskôr schematizovane zobrazuje pokrievku, resp. ozdabu hlavy. Na sledovaných kultových nádobkách je plasticky zvýraznená aj tvárová časť hlavy, prípadne prsia.

Séria V - fľašovité nádoby s vysokým hrdlom oválneho prierezu. Zdvihnuté ruky sú znázornené ako zahrotené kýpte. Pomer výšky hrdla a celkovej výšky nádoby je v rozpätí hodnoty 0,49 až 0,60.

- **Podsérie Va-Vd** - prototypy nádob pochádzajú z Centera. Okrem nádoby podsérie Vc mali všetky slamovaný povrch. Rozdielne sú ich výškovo-širokové indexy s hodnotami v rozpätí 1,27 až 1,66. Okrem nádoby podsérie Vb majú všetky ostatné ústie uzavreté a upravené do podoby rovnej plôšky obdĺžnikového tvaru, ktorá je mierne naklonená dozadu. V žiarových hrobách plnili výlučne funkciu urny, preto mali na opačnej (zadnej) strane hrdla v blízkosti okraja malý kruhový otvor pre nasypávanie popola. Na hrdle majú plasticky zvýraznený obličaj (oči, nos) a na prototypy nádoby podsérie Vc dokonca aj obočie. Nebolo cudzie ani schematické zobrazenie prs, resp. prsných bradaviek.

Séria VI - je zatiaľ prezentovaná jedinou urnou z Včeliniac. Ide o nezdobenú fľašovitú nádobu s kónickým hrdlom, na ktorom je vyobrazený obličaj. Okrem schematického znázornenia rúk možno v dolnej štvrtine nádoby sledovať aj dva vý-

stupy zvýrazňujúce boky, prípadne nohy. Dva výčnelky, ktoré sa nachádzajú na vydutí v hornej tretine výšky urny, symbolizujú prsia. Nádoba, zatiaľ bez analógií, obsahovala zvyšky spoločných ľudských kostí a niekoľko fragmentov zvieracích kostí.

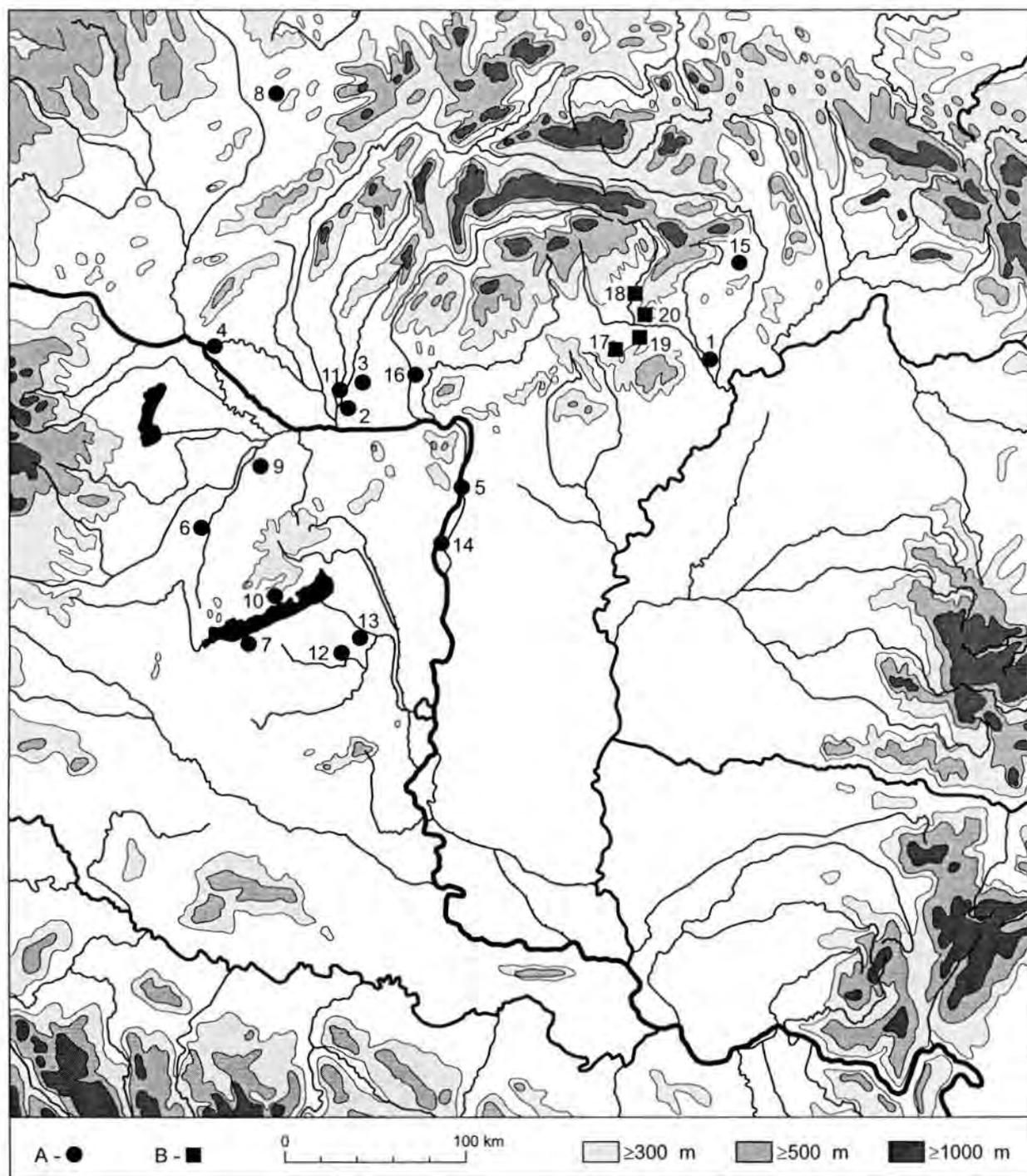
DATOVANIE A ZÁVER

Na území Karpatskej kotliny doteraz evidujeme 16 lokalít s výskytom gynekomorfných nádob, resp. ich fragmentov, ktoré sa koncentrujú zhruba do troch oblastí - stredná a severná časť Zadunajska (8 lokalít), juhozápadné Slovensko (5 lokalít) a horné Pötisie (3 lokality). Nález bez udania náleziska z územia župy Szabolcs-Szatmár nie je vyznačený na mape (obr. 9).

Antropomorfné nádoby sa zatiaľ našli na štyroch lokalitách, ktoré sa nachádzajú výlučne v údolí Slanej (obr. 9).

Do súpisu nie je nezahrnutý nález z lokality Jánosháza (Torma 1973, 508), ktorý doteraz nebol publikovaný ani nikde vyobrazený. Nádoba z Kajdacsu, resp. dva fragmenty z lokality Budapest-Csepel (Endrődi/Gyulai 1998-2000, 25) podľa nášho názoru nepatria do kategórie gynekomorfných nádob.

Prevažná väčšina analyzovaných nádob badenskej kultúry pochádza z nestratifikovaných nálezov. V prvom rade ide o nádoby, resp. fragmenty, bez bližších nálezových okolností (napr. Alsózsoltca, Bardoňovo, Celldömölk, Koroncó, Ráckeve, neznáma lokalita zo Szabolcs-Szatmáru). Ďalšiu skupinu pramenného fondu tvoria torzá, ktoré sa našli v priebehu terénnych prieskumov v sprievode pravdepodobne súdobých keramických fragmentov (napr. Nagyvázsony, Pári, Šalov). Ostatné artefakty, s rôznou dokumentačnou hodnotou, sa získali počas záchranných akcií (Bratislava, Bajč-Vlkanovo - nález z roku 1959 a Seňa). Nezanedbateľný počet pramenného fondu však pochádza zo systematických či záchranných terénnych výskumov (Bajč-Vlkanovo, Budapešť, Center, Fonyód, Gemer, Hlínsko, Nitriansky Hrádok, Ozora a Včelince). Fragment gynekomorfného nádoby z Nitrianskeho Hrádku sa odkryl v sídliskovej vrstve, prvý nález z Bajča-Vlkanova sa našiel medzi črepmi, ktorými bola vyložená vodorovná plocha - podlaha pod estrichom klenbovej pece. Kritériám uzavretého nálezového celku však zodpovedajú iba nádoby z hrobových celkov (Fonyód, Center, Szent-simon, Včelince a nepublikované pohrebisko z katastra obce Gemer). Do uvedenej kategórie nálezov s istou rezervou možno pričleniť materiál pochádzajúci zo sídliskových jám, i keď sme si vedo-

Obr. 9. Mapa rozšírenia gynekomorfných a antropomorfných nádob. A - gynekomorné nádoby (1 - Alsószolca; 2 - Bajč-Vlkanovo; 3 - Barďoňovo; 4 - Bratislava; 5 - Budapešť; 6 - Celldömölk; 7 - Fonyód; 8 - Hlinsko u Lípníku; 9 - Koroncó; 10 - Nagyvázsony; 11 - Nitriansky Hrádok; 12 - Ozora; 13 - Pári; 14 - Ráckeve; 15 - Seňa; 16 - Šalov); B - antropomorfné nádoby (17 - Center; 18 - Gemer; 19 - Szentsimon; 20 - Včelince).

mi, že v tomto prípade kritériá pre uzavretý nálevo-
zový celok nie sú stopercentne garantované. Do
sledovanej skupiny patria: analyzovaný objekt 47/
82 z Bajča-Vlkanova, jama 1 zo sondy XXIII na
Andorovej ulici v Budapešti, objekt 263/B z Hlin-
ska a mladším zásahom porušený objekt z Ozory.
Uvedený objekt z Bajča-Vlkanova na základe ana-
lyzovaných keramických nálezov možno jedno-
značne datovať do staršieho úseku klasickej kane-
lovanej keramiky, konkrétnejšie do horizontu Fo-
nyód-Tekovský Hrádok (IIa). Podobnej periodizá-
cii neprotirečia ani nálezové celky z uvedených ob-
jektov z Hlinska a Ozory. Tento časový úsek repre-
zentuje aj hrobový celok z Fonyódu. Na základe
výzdobného štýlu sem možno priradiť tiež frag-
ment z Pári, nádobu zo Sené a pod.

Chronologicky mladší časový horizont zastupu-
je uvedený objekt z Budapešti. A. Endrődi (1997,
129, obr. 4) ho zaraďuje do IIb stupňa badenskej
kultúry. Zhruba tak datuje v rámci svojej periodi-
zácie badenskej kultúry obdobný fragment gyne-
komorfnej nádoby z Nitrianskeho Hrádku A. Točík
(1987, 6, obr. 6). Na základe výzdobného štýlu E1
možno snáď do sledovaného časového úseku za-
radiť aj nestratifikovanú nádobu z Ráckeve, prípad-
ne z Alsószolca - štýl D1 (obr. 6).

Najväčší výskyt fragmentov z gynekomorfnej
nádoby evidujeme už v boľerázskej skupine baden-
skej kultúry (celá nádoba sa zatiaľ nenašla). Na úze-
mí Karpatskej kotliny uvedený časový úsek zatiaľ
jednoznačne dokumentuje súbor nálezov z dolnej
časti narušeného sídliskového objektu na Jiráskovej
ulici č. 12 v Bratislave (Baxa/Kaminská 1984, tab. II:
6), ktorý je datovaný do mladšieho úseku sledovanej
skupiny. Analogické, často stratifikované fragmenty
pochádzajúce z viacerých českých a moravských lo-
kalít sú zväčša datované tiež do boľerázskeho stup-
ňa (Pavelčík 1988; Zápotocký 2000, 289).

Možno teda konštatovať, že prvý výskyt gyne-
komorfnej nádoby badenskej kultúry na území
Karpatskej kotliny zatiaľ evidujeme v mladšom
úseku boľerázskej skupiny. Najpočetnejšie sú však
zastúpené v následnom stupni (IIa) Fonyód-Tekov-

ský Hrádok (Němejcová-Pavúková 1974, 352), kedy
dochádza k ich kulminácii. Najmladšie exempláre
sú zaznamenané aj na sídliskách datovaných do
mladšieho úseku II. stupňa (IIb) badenskej kultúry
(Endrődi 1997, 129, obr. 4; 31).

Datovanie antropomorfných nádob je zatiaľ vy-
hranenejšie a menej problematické. Objavujú sa to-
tiž výlučne v uzavretých nálezových celkoch -
v hroboch so žiarovým pohrebným rítom na rela-
tívne malom, úzko vymedzenom teritóriu (obr. 9).
Zdá sa, že nepatrili do kultúrnej náplne ľudu baden-
skej kultúry na celom území sídliskovej oiku-
meny, ale iba na ohraničenom území, kde sa v naj-
mladšom vývojovom úseku vykryštalizovala svoj-
rázna lokálna skupina Ózd, s koncentráciou osíd-
lenia v hornatých oblastiach severu stredného Ma-
ďarska a priľahlého, geograficky príbuzného úze-
mia južnej časti stredného Slovenska (Banner 1956,
186 n.; Patay 1999). Slamovanie povrchu nádob,
ktoré evidujeme aj na antropomorfných urnách
z Centera (štýl F1) sa totiž masovejšie uplatňuje
práve na keramike sledovanej oblasti v období zá-
verečnej etapy badenskej kultúry. Pôvod nádob sle-
dovanej kategórie bude treba hľadať podľa nášho
názoru v domácom prostredí. Teórie o ich maloá-
zijskom pôvode boli svojho času podrobené váž-
nym kritickým úvahám a výhradám. Reálnejší je
predpoklad o ich domácom pôvode, čo nakoniec
potvrďuje aj skutočnosť, že sa nerozšírili na ce-
lom sídliskovom území badenskej kultúry. Pred-
lohou antropomorfných nádob z údolia Slanej by
mohla byť najskôr nádoba z Ráckeve (séria III -
obr. 7), ktorá je i podľa analýzy výzdobného štýlu
(E1 - obr. 6) staršia ako uvedené nálezy sledovanej
kategórie. Spojovacím článkom medzi nálezom
z Ráckeve a vlastnými antropomorfnými urnami
by mohli byť nádoby podsérie IVa (obr. 8). Ide o tri
keramické artefakty nerovnakej veľkosti, ktoré ob-
javil Š. B. Kovács v hrobe 1 vo Včelinciach. Záve-
rom možno teda konštatovať, že zatiaľ všetky evi-
dované antropomorfné nádoby patria výlučne do
kultúrnej náplne mladobadenskej lokálnej skupi-
ny Ózd.

LITERATÚRA

- Bánesz/Nevezánsky 1985 - L. Bánesz/G. Nevezánsky: Archeo-
logický prieskum v povodí Sikenice. AVANS 1984, 1985,
30-32.
- Banner 1956 - J. Banner: Die Pécelér Kultur. Budapest 1956.
- Baxa/Kaminská 1984 - P. Baxa/L. Kaminská: Nové nálezy
boľerázskej skupiny z Bratislavy. Slov. Arch. 32, 1984,
179-194.
- B. Kovács 1982 - I. B. Kovács: Négy évezreden át. In: Nő 31.
Bratislava 1982, 24.
- B. Kovács 1884 - Š. B. Kovács: Výskumy a prieskumy Gemer-
ského múzea v okrese Rimavská Sobota. AVANS 1983,
1984, 45-51.
- B. Kovács 1987 - Š. B. Kovács: Hügelgräberfeld der Ba-
dener Kultur im Slanátal (Vorläufige Bemerkungen
zum Bestattungsritus und Chronologie). In: Hügel-
bestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone
während der äneolithischen Periode. Beograd 1987,
99-105.

- B. Kovács 2002 - I. B. Kovács: A méhi istentriász és népe. Bratislava 2002.
- Bondár 1999 - M. Bondár: A badeni kultúra újabb és „elfelejtett” idológai. *Wosinsky Mór Múz. Évk.* 21, 1999, 39-59.
- Bondár 1999-2000 - M. Bondár: Neue und vergessene Idole der Badener Kultur. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 51, 1999-2000, 23-34.
- Bondár 2000 - M. Bondár: Tál vagy fedő? Újabb adat a „bratislavai típusú” edények kérdéséhez. *Ősrég. Levelek* 2, 2000, 25, 26.
- Endrődi 1997 - A. Endrődi: A késő rézkori badeni kultúra Budapest, Andor utcai telepnyaga a kulturális kapcsolatok tükrében. *Budapest Régiségei* 31, 1997, 121-175.
- Endrődi/Gyulai 1998-2000 - A. Endrődi/E. Gyulai: Hearths and other finds of the Late Copper Age Baden culture at Budapest - Csepel Island. *Arch. Ért.* 125, 1998-2000, 9-44.
- Éri *et al.* 1969 - I. Éri/M. Kelemen/P. Németh/I. Torma: Magyarország régészeti topográfiája 2. A veszprémi járás. Budapest 1969.
- Feld *et al.* 1988 - I. Feld/J. Kisfaludi/I. Vörös/T. Koppány/I. Gerelyes/Zs. Miklós: Jelentés az ozorai várkastélyban és környékén 1981-85 - ben végzett régészeti kutatásokról. *Béri Balogh Ádám Múz. Évk.* 14, 1988, 261-337.
- Kalicz 1963 - N. Kalicz: Die Pécel (Badener) Kultur und Anatolien. Budapest 1963.
- Kalicz 1974 - N. Kalicz: Agyagistenek. Budapest 1974.
- Kalicz 1976 - N. Kalicz: Einige Probleme der mittleren und späten Kupferzeit in Ungarn. In: *Istraživanja* 5. Novi Sad 1976, 65-71.
- Kemenzei 1964 - T. Kemenzei: A péceli kultúra újabb emberalakú urnaleletei. *Centeren. Miskolci Herman Ottó Múz. Közl.* 6, 1964, 10-13.
- Koós 1994 - J. Koós: Neuere Erkenntnisse zur Verbreitung der Menschenförmigen Urnen in Nordost-Ungarn. In: *A kökortól a középkorig - Von der Steinzeit bis zum Mittelalter.* Szeged 1994, 201-207.
- Kovárník 2000 - J. Kovárník: K významu antropomorfních a gynekomorfních nádob. *Pam. Arch. Suppl.* 13, 2000, 182-195.
- Lamiová-Schmiedlová/Bánesz 1962 - M. Lamiová-Schmiedlová/L. Bánesz: K topografii pravekých nálezisk pri Kechneci a Seni na dolnom Hornáde. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 9, 1962, 219-236.
- Maran 1998 - J. Maran: Kulturwandel auf dem griechischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jahrtausend v. Chr. II. Bonn 1998.
- Medunová-Benešová 1981 - A. Medunová-Benešová: Jevišovice - Starý Zámek. Brno 1981.
- Němejcová-Pavůková 1963 - V. Němejcová-Pavůková: Nové hroby kultúry s kanelovanou keramikou zo Slovenska. *Arch. Rozhledy* 15, 1963, 673-679.
- Němejcová-Pavůková 1970 - V. Němejcová-Pavůková: Kultúra s kanelovanou keramikou In: Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava 1970, 182-192.
- Němejcová-Pavůková 1974 - V. Němejcová-Pavůková: Beitrag zum Kennen der Postboleráz-Entwicklung der Badener Kultur. *Slov. Arch.* 22, 1974, 237-360.
- Němejcová-Pavůková 1981 - V. Němejcová-Pavůková: Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe. *Slov. Arch.* 29, 1981, 261-296.
- Němejcová-Pavůková 1984 - V. Němejcová-Pavůková: K problematike trvania a konca bolerázskej skupiny na Slovensku. *Slov. Arch.* 32, 1984, 75-146.
- Nevizánsky 1987 - G. Nevizánsky: K počiatkom domestikácie koňa v Karpatskej kotline. *Arch. Rozhledy* 39, 1987, 644-654.
- Nevizánsky 1999 - G. Nevizánsky: Novšie výskumy sídlisk ľudu badenskej kultúry na južnom Slovensku. *Slov. Arch.* 47, 1999, 67-89.
- Patay 1999 - P. Patay: A badeni kultúra ózd-pilinyi csoportjának magaslati telepei. *Herman Ottó Múz. Évk.* 37, 1999, 45-56.
- Pavelčík 1973 - J. Pavelčík: Zur Problematik der mährischen kannelierten Keramik. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1973, 367-391.
- Pavelčík 1982 - J. Pavelčík: Drobné terrakoty z Hlinska u Lipníku (okr. Píseň). *I. Pam. Arch.* 73, 1982, 261-292.
- Pavelčík 1988 - J. Pavelčík: Zur Frage der chronologischen Stellung der Badener Kultur. *Germania* 66, 1988, 144-149.
- Podborský *a kol.* 1993 - V. Podborský *a kol.*: Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993.
- Točík 1964 - A. Točík: Záchranný výskum v Bajči-Vlkanove v rokoch 1959-1960. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 12, 1964, 5-185.
- Točík 1987 - A. Točík: Beitrag zur Frage der befestigten Höhensiedlungen im mittleren und späten Neolithikum in der Slowakei. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 23, 1987, 5-29.
- Torma 1969 - I. Torma: Adatok a badeni (péceli) kultúra bolerázi csoportjának magyarországi elterjedéséhez. *Veszprém Megyei Múz. Közl.* 8, 1969, 91-108.
- Torma 1973 - I. Torma: Die Boleráz-Gruppe in Ungarn. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava 1973, 483-512.
- Torma 1975-1976 - I. Torma: Rézkori telep Páriban. *Béri Balogh Ádám Múz. Évk.* 6-7, 1975-1976, 29-59.
- Zápotocký 2000 - M. Zápotocký: Eneolitické gynekomorfní nádoby z Čech. In: *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Most* 2000, 287-297.

Rukopis prijatý 11. 6. 2002

PhDr. Gabriel Nevizánsky, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

Anthropomorphe und gynekomorphe Gefäße der Badener Kultur aus dem Gebiet des Karpatenbeckens

Gabriel Nevizánsky

ZUSAMMENFASSUNG

Mit dem Studium der anthropomorphen und gynekomorphen Gefäße der Badener Kultur befasste sich in der Vergangenheit eine Reihe von Forschern (*Endrődy/Gyulai 1998-2000; Kulicz 1963; Kovárník 2000; Pavelčík 1988; Zápotocký 2000* usw.). Als vorrangiges Merkmal der gynekomorphen Gefäße der verfolgten Kultur kann man die horizontale Unterbringung eines Paares plastisch gestalteter Brüste betrachten, die entweder voll oder hohl sind (*Kovárník 2000, 187*). Gewöhnlich befinden sie sich in der Nähe, bzw. auf der Bauchung topf-, vasen- und flaschenförmiger Gefäße. Weitere bestimmenden Merkmale sind ihre Größe, die Modellierungsart, bzw. die Unterbringung und Verzierung der Fläche in der Nähe der brustartigen Buckel (*Zápotocký 2000, 287*).

Dargeboten ist im Beitrag der wichtige Fundverband aus dem Objekt 47/82 (Abb. 1) in Bajč, Teil Vlkano, Bez. Komárno. Er enthielt ein relativ großes Fragment eines gynekomorphen Gefäßes (Abb. 2) in Begleitung weiterer Keramikbruchstücke mit signifikanten Merkmalen für einen bestimmten Entwicklungsabschnitt der Badener Kultur (Abb. 4; 5). Die vorläufige Auswertung der Grabungsergebnisse befindet sich zusammengefasst im Beitrag über neuere Ausgrabungen von Siedlungen der Träger der Badener Kultur in der Südslowakei (*Nevizánsky 1999, 67-72*). Für die Datierung des oben erwähnten Fundverbandes sind zweifellos im Rahmen der relativ komplizierten Entwicklung der Badener Kultur jene spezifischen Merkmale wichtig, die nur in einem bestimmten umgrenzten Abschnitt auftauchen. Hierher gehört z. B. die Tasse mit einem Spitzbuckel über dem Bandhenkel (Abb. 4: 9). Das angeführte Verzierungselement kommt noch nicht auf dem Gräberfeld in Pilišmarót-Basaharc vor (*Torma 1973, 498*), sondern erscheint erst im nachfolgenden Horizont, der am markantesten auf dem Gräberfeld in Fonyód und in der Siedlung von Tekovský Hrádok vertreten ist (*Banner 1956, 30, Taf. XII: 3; Němejcová-Pavůková 1981, 277; 1984, 124*). Gestützt ist die Datierung des analysierten Objektes in den angeführten Horizont im Sinne der Periodisierung V. Němejcová-Pavůková in die Stufe Baden IIa auch durch die Scherbe mit einem horizontal orientierten Tannenzweigornament (Abb. 4: 7), das in der nachfolgenden Stufe IIb aus der Verzierung schwindet (*Němejcová-Pavůková 1981, Abb. 4*).

Besondere Aufmerksamkeit gebührt einer grauschwarzen Scherbe mit polierter Außenseite und mit einer dreifachen eingeritzten Spirale als Verzierung (Abb. 5: 5). Es handelt sich um ein qualitativ gebranntes Artefakt aus fein geschlämmtem Ton, das zweifellos einen fremden außerkarpatischen Ursprung hat. Es stammt von einem Deckel des sog. Bratislavaer Typs. Mit sporadischem Vorkommen fand man vorderhand ähnliche Fragmente außer der Südwestslowakei auch in Mähren, Transdanubien und im Tiefland Ungarns, in Serbien, Albanien, Griechenland und in Südwestbulgarien (*Bondár 2000; Maran 1998, 345, Taf. 73*). Das angeführte Keramikfragment ist in Bajč-Vlkano nicht verein-

zelt. Den ersten ähnlichen Fund gewann man auf der verfolgten Lokalität noch im J. 1981 während der ersten Etappe der Vorsprungsgrabung. Damals fand A. Točík (1987, Abb. 2: 3) ein beidseitig verziertes Deckelfragment, das jedoch auf Grundlage der begleitenden Keramikartefakte noch in die Boleráz-Gruppe datiert ist (Stufe Baden Ic).

Funde von Deckeln des Bratislavaer Typs evidierte man vorderhand im Inhalt der Badener Kultur gewöhnlich auf Fundstellen mit ausgeprägter Besiedlung von Trägern der Boleráz-Gruppe (*Baxa/Kaminská 1984, 192; Němejcová-Pavůková 1981, 276; 1984, Abb. 11, 33*). Der Fundverband aus Objekt 47/82 in Bajč-Vlkano belegt das Vorkommen dieser vereinzelt seltenen Keramikform von zweifellos fremder Provenienz auch in der nachfolgenden Stufe Fonyód-Tekovský Hrádok (Baden IIa).

Eine außergewöhnliche Aufmerksamkeit gebührt unter dem Material der verfolgten Siedlungsgrube dem Fragment eines gynekomorphen Gefäßes (Abb. 2) mit einem Paar voller Spitzbuckel, zwischen denen sich niedrige plastische, X-förmig angeordnete Leisten befinden. Ein derartiges Verzierungsmotiv erscheint nämlich auf mehreren Gefäßen, bzw. Fragmenten, die entweder in den Inhalt der Boleráz-Gruppe oder in die nachfolgende Stufe Baden II datiert sind. Auf vielen Lokalitäten verzeichnete man das gemeinsame Vorkommen der verfolgten Keramikartefakte und Deckel des Bratislavaer Typs, z. B. in Bratislava in der Gasse Jiráskova ul., in Bajč-Vlkano, Jevišovice u. ä. (*Medunová-Benešová 1981, Taf. 106: 8; Pavelčík 1973, Taf. 3: 10*).

Bei der Rekapitulierung der Informationen über die Fundumstände der anthropomorphen und gynekomorphen Funde geht aus dem vorgelegten aktualisierten Verzeichnis hervor, dass die verfolgten Gefäße, bzw. deren Fragmente folgenderweise gefunden wurden:

- in Standardgräbern mit Brandbestattungsritus, häufig in der Funktion einer Urne (Center - Gräber 3 und 8, Fonyód - Grab 1, Gerner - Gräber 1, 6-8, 13 und 17, Seňa, Szentsimon - Grab 2 und Včelince - Grab 1). Es ist beachtenswert, dass anthropomorphe Gefäße bisher ausschließlich nur in Gräbern vorgekommen sind, häufig als Behälter für Leichenbrandreste. In Včelince wurden sie jedoch im Grab 1 auch in der Funktion von Grabbeigaben mit kultischer Bedeutung evidiert. Manchmal bildeten die angeführten Gefäße das einzige Keramikinventar im Grab;

- auf Siedlungen in Abfallgruben als Bestandteil ihrer Verfüllung. Die Scherbe des gynekomorphen Gefäßes in Bajč-Vlkano erfüllte eine sekundäre Funktion, man fand sie nämlich im Estrich der Sohle eines Kuppelofens. In den übrigen Fällen handelte es sich um Keramikfragmente, die in die Abfallgruben nach dem Verlust ihrer Funktion gelangten, deswegen waren sie mehr oder weniger auch rekonstruierbar (Bajč-Vlkano - Objekt 47/82, Bratislava, Nagyvácszony, Ozora usw.);

• die zahlreichste Gruppe repräsentieren jedoch die Funde ganzer Gefäße größtenteils von Lesefundcharakter, mit nicht vermerkten Fundumständen (Alsószolca, Bardoňovo, Cellödömök, Ráckeve und ein Fund aus dem Gebiet des Komitates Szabolcs-Szatmár).

Der Verzierungstil auf den gynekomorphen Gefäßen

Analysiert wurden 13 ganze Gefäße, die abgesehen vom Fund aus Hlinsko (Nordmähren) aus dem Gebiet des Karpatenbeckens stammen.

Das gemeinsame Merkmal sämtlicher angeführter Keramikformen ist die Existenz eines Paares von Spitzbuckeln, gewöhnlich auf der Bauchung, die mehr oder weniger naturalistisch am ehesten die Brüste, bzw. Brustwarzen imitieren.

Als Hauptverzierung erscheint auf den gynekomorphen Gefäßen verhältnismäßig häufig eine plastische einfache oder mehrfache X-förmige Leiste, die zwischen das Paar der Spitzbuckel eingeschoben ist. Dieses Motiv begegnet auf Gefäßen aus Fonyód, Ozora, Ráckeve, aus der mährischen Lokalität Hlinsko bei Lipník (*Pavelčík 1982, 277, Abb. 7; Podborský 1993, 182, Abb. 109: 3*), bzw. auf Keramikfragmenten aus den Lokalitäten Bratislava, Bajč-Vlkanovo (Abb. 2; 3), Koroncó, Nitriansky Hrádok, Pári, Šalov, aus dem mährischen Jevišovice - Schicht C1 (*Medunová-Benešová 1981, 77, Taf. 106: 8*) usw.

Das X-Motiv bildete man nicht bloß mit Hilfe plastischer Leisten, sondern auch mit Kanneluren (Šalov), evtl. Rillenbündeln (Bajč-Vlkanovo - Abb. 3; Ráckeve). Manchmal waren die Leisten gekerbt oder wiesen Fingertupfeneindrücke auf (Hlinsko, Jevišovice, Koroncó). Bereichert ist das X-Motiv manchmal auch mit 4-5 kleinen Knubben in der Anordnung einer Vertikalreihe (Ozora, Pári). Abschließend kann konstatiert werden, dass ähnlich angeordnete Ritzlinienbündel auch auf der Verzierung der Rumpfteile flacher kopfloser Idole der Badener Kultur auftauchen, die gewöhnlich in die älteren Stufen der klassischen Badener Kultur datiert sind - Baden II-III (*Bondár 1999, 43; 2000a, 31; Nevizánsky 1999, 72*).

Die Verzierung der Oberfläche der verfolgten gynekomorphen Gefäße bildet ein geschlossenes System, das nicht in selbständige Teile aufgegliedert werden kann, z. B. als Verzierung des Halses, des Randes, der Standfläche usw.

Der Verzierungsstil kann in mehrere Systeme aufgegliedert werden (Abb. 6):

Stil A - auf der Bauchwölbung befindet sich nur ein Paar plastischer Knubben (Bardoňovo, Komitat Szabolcs-Szatmár, Vēlinec - Grab 1).

Stil A1 - an der Hals-Körpergrenze befindet sich eine plastische Fingertupfenleiste (Cellödömök).

Stil B1 - an der Hals-Körpergrenze befindet sich eine umlaufende Fingertupfenleiste, auf der oberen Körperhälfte ist ein horizontales Tannenzweigornament untergebracht. Zwischen den Knubben sind gekreuzte Fingertupfenleisten in Form eines X (Hlinsko bei Lipník).

Stil C1 - an der Hals-Körpergrenze sind zwei parallele umlaufende plastische Leisten, auf der oberen Hälfte des Körpers ist ein vertikales Tannenzweigornament. Zwischen den Buckeln befinden sich X-förmig gekreuzte plastische Leisten (Fonyód).

Stil C2 - auf der Hals-Körpergrenze sind zwei umlaufende plastische Fingertupfenleisten, auf dem Körper befinden

sich ein vertikales Tannenzweigornament und schraffierte, schräg umrahmte Flächen (Seña).

Stil D1 - an der Hals-Körpergrenze sind zwei parallele Grübchenreihen, der Körper weist umrahmte, mit dem Gitterornament ausgefüllte Flächen auf (Alsószolca).

Stil D2 - auf der Hals-Körpergrenze sind zwei umlaufende plastische Leisten, und auf dem Körper mehrfach umrahmte, ausgefüllte Flächen mit einem Gitterornament. Zwischen den Spitzbuckeln sind kurze mehrfache Leisten in Form des Buchstabens X und eine vertikale Reihe kleiner Knubben (Ozora).

Stil E1 - Spitzbuckel sitzen in der Mitte einer mit Dreiecken umrahmten Fläche, auf den Armstümpfen sind mehrfache Grübchenreihen und Schrägschraffierung (Ráckeve). Die Rückseite der Gefäßwand gliedert Paare vertikaler paralleler Rillen in Felder, die mit kurzen schrägen Linien schraffiert sind.

Stil F1 - beinahe die ganze Gefäßoberfläche trägt Besenstrichverzierung (Center).

Abschließend kann noch konstatiert werden, dass auf den Körpern der anthropomorphen Gefäße außer Besenstrichverzierung (Stil F1) und der Darstellung der Brüste (Stil A) kein anderes Verzierungselement auftaucht. Auf dem Gesichtsteil sind gewöhnlich plastisch dargestellte Augen, die Nase, evtl. auch die Augenbrauen (Center - Grab 8).

Vom typologischen Gesichtspunkt sind die anthropomorphen und gynekomorphen Gefäße in fünf Gruppen aufgegliedert, die arbeitsmäßig als Serien I-V bezeichnet sind, wobei auch ihre Unterserien unterschieden werden, die durch Buchstaben des kleinen Alphabets gekennzeichnet sind (Abb. 7; 8):

Serie I - Gefäße mit bauchigem (kugeligem) Körper und niedrigem trichterförmig ausladendem Hals (Abb. 7).

• **Unterserie Ia** - niedriges topfförmiges Gefäß mit nicht hohem Trichterhals und gerade abgesetztem Boden. Das Verhältnis der Höhe und Breite beträgt rund 0,86. Zwei plastische Knubben sind ca. in der halben Körperhöhe. Einen Prototyp bildet der Fund aus Bardoňovo.

• **Unterserien Ib und Ic** - bauchige topfförmige (vasenförmige) Gefäße mit maximaler Bauchung in der halben Höhe. Der kurze Hals ist konisch (Ib) oder trichterförmig (Ic). Die gerade Standfläche ist abgesetzt. Das Verhältnis der Höhe und Breite bewegt sich um den Wert 1. Ausgeprägte Spitzbuckel befinden sich auf der Bauchung. Den Prototyp der Unterserie Ib repräsentiert ein Gefäß aus Cellödömök und der Unterserie Ic der Fund aus dem Objekt 263/B in Hlinsko bei Lipník.

• **Unterserie Id** - hohes vasenförmiges Gefäß mit trichterförmig ausladendem Hals, bauchigem Körper und gerader Standfläche. Das Verhältnis der Höhe und der maximalen Bauchweite bewegt sich um 1,15. Spitzbuckel befinden sich grob in der halben Höhe. Einen repräsentativen Fund der verfolgten Unterserie bildet ein Gefäß aus Seña.

Serie II - Schlanke vasenförmige Gefäße mit relativ hohem Hals und der maximalen Weite im oberen Drittel des Körpers.

• **Unterserie IIa** - hohe Vase mit trichterförmig aufgesetztem Hals. Die größte Bauchweite befindet sich ungefähr in der halben Gefäßhöhe, wo auch die Spitzbuckel untergebracht sind. Ein Prototyp stammt aus einer nicht näher bestimmten Lokalität in Nordostungarn (Komitat Szabolcs-Szatmár).

- *Unterserie IIb* – flaschenförmiges Gefäß mit hohem Zylinderhals. Die Bauchwölbung befindet sich etwa in der halben Gefäßhöhe, wo auch ausgeprägte Spitzbuckel vorhanden sind. Das Verhältnis der Höhe und Breite beider Gefäße (IIa, IIb) bewegt sich in der Spannweite der Werte 1,15-1,19. Einen Prototyp der Unterserie IIb bildet ein Gefäß aus Ozora.

- *Unterserie IIc* – hohes vasenförmiges Gefäß mit trichterförmig ausladendem Hals. Die Bauchwölbung und Unterbringung der Spitzbuckel liegen beinahe in der halben Gefäßhöhe. Einen repräsentativen Vertreter der Unterserie bildet das Gefäß aus der Lokalität Alsózsolca (Nordostungarn).

- *Unterserie IIId* – hohes vasenförmiges Gefäß mit konischem Hals und gerade abgesetzter Standfläche. Die Bauchwölbung und Unterbringung der Spitzbuckel befinden sich ungefähr in der halben Gefäßhöhe. Das Verhältnis der Höhe und Breite beider Gefäße (IIc, IIId) bewegt sich in der Spannweite der Werte 1,22-1,24. Ein Prototyp der Unterserie IIId ist die Urne aus dem Brandgrab 1 von Fonyód.

Serie III – den Übergangstyp zwischen den gynekomorphen und anthropomorphen Gefäßen repräsentiert der Fund aus Ráckeve. Es handelt sich um ein flaschenförmiges Gefäß mit niedrigem konischen Fuß, mit einem Paar von Spitzbuckeln auf der Bauchwölbung. Die eigenständige Modellierung der erhobenen Armstümpfe kann als charakteristisches Merkmal der anthropomorphen Gefäße betrachtet werden. Das Verhältnis der Höhe und maximalen Breite beträgt rund 0,96.

Serie IV – flache flaschenförmige Gefäße mit ovalem Querschnitt, die erhobenen Arme imitieren schematisierte erhobene Armstümpfe.

- *Unterserien IVa-IVc* – Prototypen der Gefäße stammen aus Grab 1 in Vécelince. In allen Fällen handelt es sich um Exemplare mit unverzierter Oberfläche. Unterschiedlich sind ihre Höhen-Breitenindexe, die sich in der Spannweite zwischen 1,17 bis 1,47 bewegen. Das Verhältnis der Höhe des Halses und der Gesamthöhe des Gefäßes hat Werte in der Spannweite von 0,27 bis 0,43. Auf dem Zylinderhals können die Augen und Nase plastisch hervorgehoben sein. Den Prototyp der Unterserie IVa bildet ein Gefäß in der Funktion einer Urne, die aus diesem Grunde keine geschlossene Mündung aufweist. Die Gefäße der Unterserie IVb und IVc wiesen kultischen Charakter auf. Ihre Mündung ist mit einer schrägen, halbkreisförmigen geraden Fläche geschlossen, die am ehesten schematisiert einen Deckel, bzw. einen Kopfschmuck darstellt. Auf den verfolgten Kultgefäßen ist auch der Gesichtsteil des Kopfes, evtl. der Brust plastisch hervorgehoben.

Serie V – Flaschenförmige Gefäße mit hohem Hals ovalen Querschnittes, die erhobenen Arme sind als zugespitzte Stümpfe dargestellt. Das Verhältnis der Höhe des Halses und der Gesamthöhe des Gefäßes liegt in der Spannweite der Werte 0,49-0,60.

- *Unterserie Va-Vd* – Prototypen der Gefäße stammen aus Center. Außer dem Gefäß der Unterserie Vc hatten alle Gefäße eine besenstrichverzierte Oberfläche. Unterschiedlich sind ihre Höhen-Breiten-Indexe mit den Werten in der Spannweite von 1,27 bis 1,66. Außer dem Gefäß der Unterserie Vb haben alle übrigen Gefäße die Mündung geschlossen und zur Form einer geraden rechteckigen Fläche gestaltet, die mäßig nach hinten geneigt ist. In Brandgräbern erfüllten sie ausschließlich die Funktion der Urne, deswegen hatten sie auf der Rückseite des Halses in Randnähe ein kleines kreisförmiges Loch für die Einfüllung des Leichenbrandes. Auf dem Halse ist ein plastisch hervorgehobenes Gesicht (Augen, Nase) und auf dem Prototyp des

Gefäßes der Unterserie Vc sogar auch Augenbrauen. Fremd war auch nicht die schematische Darstellung der Brüste, bzw. der Brustwarzen.

Serie VI – bisher ist sie durch eine einzige Urne aus Vécelince vertreten. Es handelt sich um ein unverziertes flaschenförmiges Gefäß mit konischem Hals, auf welchem das Gesicht dargestellt ist. Außer der schematischen Veranschaulichung der Hände sind im unteren Viertel des Gefäßes auch zwei Vorsprünge als Hervorhebung der Hüften, evtl. der Beine verfolgbar. Zwei Knubben, die sich auf der Bauchwölbung im oberen Drittel der Höhe der Urne befinden, symbolisieren die Brüste. Das Gefäß, bisher ohne Analogien, enthielt Reste von menschlichem Leichenbrand und mehrere Fragmente von Tierknochen.

Datierung und Schlussfolgerung

Im Gebiet des Karpatenbeckens evidiert man bisher 16 Lokalitäten mit dem Vorkommen gynekomorpher Gefäße, bzw. ihrer Fragmente, die sich im großen und ganzen in drei Gebieten konzentrieren – mittlerer und nördlicher Teil Transdanubiens (8 Lokalitäten), Südwestslowakei (5 Lokalitäten) und oberes Theißgebiet (3 Lokalitäten). Der Fund ohne Fundortangabe aus dem Komitatsgebiet Szabolcs-Szatmár ist nicht auf der Verbreitungskarte der gynekomorphen und anthropomorphen Gefäße verzeichnet (Abb. 9).

Anthropomorphe Gefäße fand man bisher auf vier Lokalitäten, die sich ausschließlich im Slaná-Tal befinden (Abb. 9). Nicht einbezogen ist in das Verzeichnis der bisher unveröffentlichte und nirgends abgebildete Fund aus der Lokalität Jánosháza (*Torma* 1973, 508). Das Gefäß aus Kajdacs, bzw. zwei Fragmente von der Fundstelle Budapest-Csepel (*Endrődi/Gyulai* 1998-2000, 25) gehören nach Ansicht des Autors dieses Beitrags nicht in die Kategorie der gynekomorphen Gefäße.

Der Großteil der analysierten Gefäße der Badener Kultur stammt aus unstratifizierten Funden. In erster Linie handelt es sich um Gefäße, bzw. Fragmente ohne nähere Fundumstände aus den Lokalitäten Alsózsolca, Bardoňovo, Celldömölk, Köröncő, Ráckeve und aus einer unbekanntenen Lokalität in Szabolcs-Szatmár. Eine weitere Gruppe des Quellenfonds bilden Torsos, die im Verlauf von Geländeerkundungen in Begleitung wahrscheinlich von zeitgleichen Keramikfragmenten in den Fundorten Nagyvázsöny, Pári und Šalov gefunden wurden. Die übrigen Artefakte mit verschiedenem Dokumentationswert, wurden während Rettungsaktionen in Bratislava, Bajč-Vlkanovo (Fund vom J. 1959) und in Seňa gewonnen. Eine nicht unbeachtliche Anzahl des Quellenfonds stammt jedoch aus systematischen, bzw. Rettungsgrabungen in den Lokalitäten Bajč-Vlkanovo, Budapest, Center, Fonyód, Gemer, Hlinsko, Nitriansky Hrádok, Ozora und Vécelince. Das Fragment des gynekomorphen Gefäßes aus Nitriansky Hrádok stammt aus einer Siedlungsschicht, den ersten Fund in Bajč-Vlkanovo fand man zwischen Scherben, mit denen eine horizontale Fläche ausgelegt war – die Sohle unter dem Estrich eines Kuppelofens. Den Kriterien eines geschlossenen Fundverbandes entsprechen jedoch nur Gefäße aus Grabverbänden (Fonyód, Center, Szentsimon, Vécelince und das unveröffentlichte Gräberfeld aus dem Gemeindekataster von Gemer). In die oben angeführte Fundkategorie kann man mit gewissem Vorbehalt das aus Siedlungsgruben stammende Material zuweisen, obzwar man sich bewusst ist, dass in diesem Falle die Kriterien für einen geschlossenen Fundverband nicht hundertprozentig garantiert sind. In die verfolgte Gruppe gehört das analy-

sierte Objekt 47/32 von Bajč-Vlkanovo, die Grube 1 aus dem Schnitt XXIII aus der Andor-Gasse in Budapest, das Objekt 263/B aus Hlinsko und das durch einen jüngeren Eingriff gestörte Objekt aus Ozora. Das Objekt aus Bajč-Vlkanovo kann auf Grundlage der höher analysierten Keramikfunde eindeutig in den älteren Abschnitt der klassischen kannelierten Keramik datiert werden, konkreter in den Horizont Fonyód-Tekovský Hrádok (IIa). Einer ähnlichen Periodisierung widersprechen auch nicht die Fundverbände aus den angeführten Objekten von Hlinsko und Ozora. Diesen Zeitabschnitt repräsentiert auch der Grabverband aus Fonyód. Hierher zuweisbar ist auf Grundlage des Verzierungsstils auch das Fragment aus Pári, das Gefäß aus Seňa u. ā.

Den chronologisch jüngeren Zeithorizont vertritt das angeführte Objekt aus Budapest, das nach A. Endrődi (1997, 129, Abb. 4) bereits die Stufe IIb der Badener Kultur repräsentiert. Im großen und ganzen übereinstimmend datiert A. Točík (1987, 6, Abb. 6) im Rahmen seiner Periodisierung der Badener Kultur ein ähnliches gynekomorphes Gefäßfragment aus Nitriansky Hrádok. Auf Grundlage des Verzierungsstils E1 kann vielleicht in den verfolgten Zeitabschnitt auch das unstratifizierte Gefäß aus Ráckeve, evtl. aus Alsózsolca (des Stils D1) eingestuft werden (Abb. 6).

Die frühesten Fragmente von gynekomorphen Gefäßen werden schon aus der Boleráz-Stufe der Badener Kultur evidiert (ein ganzes Gefäß wurde bisher nicht gefunden). Im Gebiet des Karpatenbeckens dokumentiert den angeführten Zeitabschnitt bisher eindeutig die Fundkollektion aus dem unteren Teil des gestörten Siedlungsobjektes in der Gasse Jiráskova ul. Nr. 12 in Bratislava (Baxa / Kaminská 1984, Taf. II: 6), die in den jüngeren Abschnitt der verfolgten Gruppe datiert ist. Ähnliche, oftmals stratifizierte Fragmente aus mehreren böhmischen, und mährischen Lokalitäten sind größtenteils in die Boleráz-Stufe datiert (Pavelčík 1988; Zápotocký 2000, 289).

Es kann also konstatiert werden, dass das erste Vorkommen von gynekomorphen Gefäßen der Badener Kultur im Gebiet des Karpatenbeckens bisher aus dem jüngeren Abschnitt der Boleráz Gruppe evidiert wird. Am zahlreichsten vertreten sind sie jedoch in der nachfolgenden Stufe IIa - Fonyód-Tekovský Hrádok (Němejcová-Pavilková 1974, 352),

wann es zu ihrer Kulmination kommt. Die jüngsten Exemplare verzeichnete man jedoch auch in den Siedlungen, die in den jüngeren Abschnitt der II. Stufe (IIb) der Badener Kultur datiert sind (Endrődi 1997, 129, Abb. 4; 31).

Die Datierung der anthropomorphen Gefäße ist vorderhand ausgeprägter und weniger problematisch. Sie erscheinen nämlich ausschließlich in geschlossenen Fundverbänden - Gräber mit Brandbestattungsritus auf einem relativ kleinen, engumgrenzten Territorium (Abb. 9). Es scheint, dass sie nicht in die Kulturfüllung der Träger der Badener Kultur im gesamten Gebiet der Siedlungsökumene gehörten, sondern lediglich in ein umgrenztes Territorium, auf welchem sich im jüngsten Entwicklungsabschnitt die eigenständige Lokalgruppe Ózd mit einer Besiedlungskonzentration in den Gebirgsgebieten des Nordens Mittelungarns und des anliegenden, geographisch verwandten Gebietes der südlichen Mittelslowakei kristallisierte (Banner 1956, 186 f.; Patay 1999). Die besenstrichverzierte Gefäßoberfläche, evidiert auch auf den anthropomorphen Urnen aus Center (Stil F1), machte sich nämlich massenhaft gerade auf der Keramik des verfolgten Gebietes in der Schlussetappe der Badener Kultur geltend. Die Herkunft der angeführten Gefäßkategorie wird man notwendig wahrscheinlich im heimischen Milieu suchen müssen. Die Theorien über ihre kleinasiatische Herkunft wurden seinerzeit ersten Erwägungen und kritischen Vorbehalten unterzogen. Realer ist die Voraussetzung über ihren heimischen Ursprung, was schließlich auch durch die Tatsache bestätigt ist, dass sie sich nicht im ganzen Siedlungsgebiet der Badener Kultur verbreiteten. Eine Vorlage für die anthropomorphen Gefäße aus dem Slaná-Tal könnte am ehesten das Gefäß aus Ráckeve sein (Serie III - Abb. 7), das auch nach der Analyse des Verzierungsstils (E1 - Abb. 6) älter ist als die höher angeführten Funde der verfolgten Kategorie. Ein Verbindungsglied zwischen dem Fund aus Ráckeve und den eigentlichen anthropomorphen Urnen könnten die Gefäße der Unterserie IVa bilden (Abb. 8). Es handelt sich um drei Keramikartefakte von ungleicher Größe, die Š. B. Kovács im Grab 1 in Včelince entdeckte. Abschließend kann also konstatiert werden, dass vorderhand alle evidierten anthropomorphen Gefäße ausschließlich in die Kulturfüllung der Jungbadener Gruppe Ózd gehören.

Abb. 1. Bajč-Vlkanovo, Bez. Komárno. Grundriss und Profil von Objekt 47/82.

Abb. 2. Bajč-Vlkanovo, Bez. Komárno. Fragment eines gynekomorphen Gefäßes aus Objekt 47/82.

Abb. 3. Bajč-Vlkanovo, Lage Tehelňa, Bez. Komárno. Fragment eines gynekomorphen Gefäßes - Fund aus dem J. 1959.

Abb. 4. Bajč-Vlkanovo, Bez. Komárno. Fundauswahl aus Objekt 47/82.

Abb. 5. Bajč-Vlkanovo, Bez. Komárno. Fundauswahl aus Objekt 47/82.

Abb. 6. Verzierungsstil auf den Wänden gynekomorpher und anthropomorpher Gefäße.

Abb. 7. Grundlegendes typologisches Schema der gynekomorphen Gefäße.

Abb. 8. Grundlegendes typologisches Schema anthropomorpher Gefäße.

Abb. 9. Verbreitungskarte der gynekomorphen und anthropomorphen Gefäße. A - gynekomorphe Gefäße (1 - Alsózsolca; 2 - Bajč-Vlkanovo; 3 - Bardoňovo; 4 - Bratislava; 5 - Budapest; 6 - Celldömölk; 7 - Fonyód; 8 - Hlinsko bei Lipník; 9 - Koronóc; 10 - Nagyvázsöny; 11 - Nitriansky Hrádok; 12 - Ozora; 13 - Pári; 14 - Ráckeve; 15 - Seňa; 16 - Šalov); B - anthropomorphe Gefäße (17 - Center; 18 - Gemer; 19 - Szentsimon; 20 - Včelince).

VÝŠINNÉ HRADISKO V DETVE - PROTOHISTORICKÉ OSÍDLLENIE

PETER ŠALKOVSKÝ

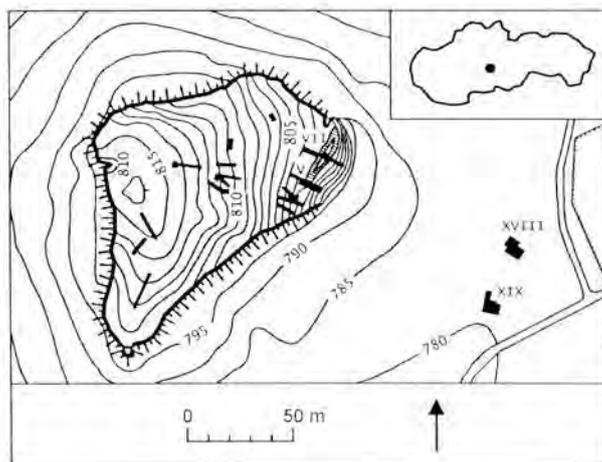
(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

The height position in the Poľana foothills in central Slovakia region with surviving local Hallstatt settlement, influenced by a colonisation-prospecter flows from the milieu of the Vekerzug (HD2/3) and La Tene (LTA/B1) cultures, that contributed to a hillfort construction of the Old- up to Middle La Tene (LTB2-C2) forestage of the Púchov culture. The settlement lasted also in the Early Roman period and its extinction is given into the connection with the whole Púchov culture extinction at the end of this period. The position in C3-D1 stages of the Late Roman period was settled by Germanic groups moving southwards from the north.

Lokalita Kalamárka sa nachádza v predhorí Poľany asi 5 km severne od Detvy (okr. Detva), v katastri jej miestnej časti Kostolná. Areál hradiska hrubokovitého pôdorysu (cca 0,9 ha) tvorí vrcholová skalná plošina (s vrcholom v nadmorskej výške 814-816 m) ohraničená vysokými zvislými andezitovými stenami, mierne sa zvažujúca na juh (810 m n. m.) a na východ k zvyškom valu (803 m n. m.), kde sa svahovito napája na horské sedlo (obr. 1). Situovanie lokality, jej geomorfológia, história a priebeh výskumu v rokoch 1986-1989 boli už opísané v katalógu archeologických prameňov (Šalkovský 1994a) a v štúdiách venovaných vyhodnoteniu prameňov z mladšej až neskoršej doby bronzovej (Šalkovský 2001) a včasného stredoveku (Šalkovský 1994b).

Tento príspevok sumarizuje a vyhodnocuje poznatky získané o osídlení Kalamárky od neskoršej doby halštatskej do obdobia sťahovania národov (obr. 4-21). O nálezoch z uvedených období sa už zmienili J. Eisner (1933), L. Kraskovská (1947), G. Balaša (1960) i K. Pieta (1982), ktorí vychádzali hlavne z amatérskych zberov a nálezov z konca 19. až prvej polovice 20. stor. (Medvecký 1905; Rizner 1903; Thomka 1891), no aj z vlastných povrchových prieskumov a ďalších získaných informácií.

V katastri Detvy, pravdepodobne práve v okolí Kalamárky, sa okrem iného našli štyri laténske železné kopije, tri meče so zvyškami pošvy a opasku, pochádzajúce zrejme zo stredolaténskeho hrobového celku datovaného do LTC1 (Pieta 2000, 340; Zachar 1987, obr. 129-131). Rôzne keramické zlomky a predmety dennej potreby z Kalamárky boli aj v zbierke II. Základnej deväťročnej školy Detva-Sídlisko a určite sú aj súčasťou mnohých menších súkromných zbierok - poloha je totiž tradičným lokálnym výletným miestom ležiacim na frekventovanej turistickú trase:

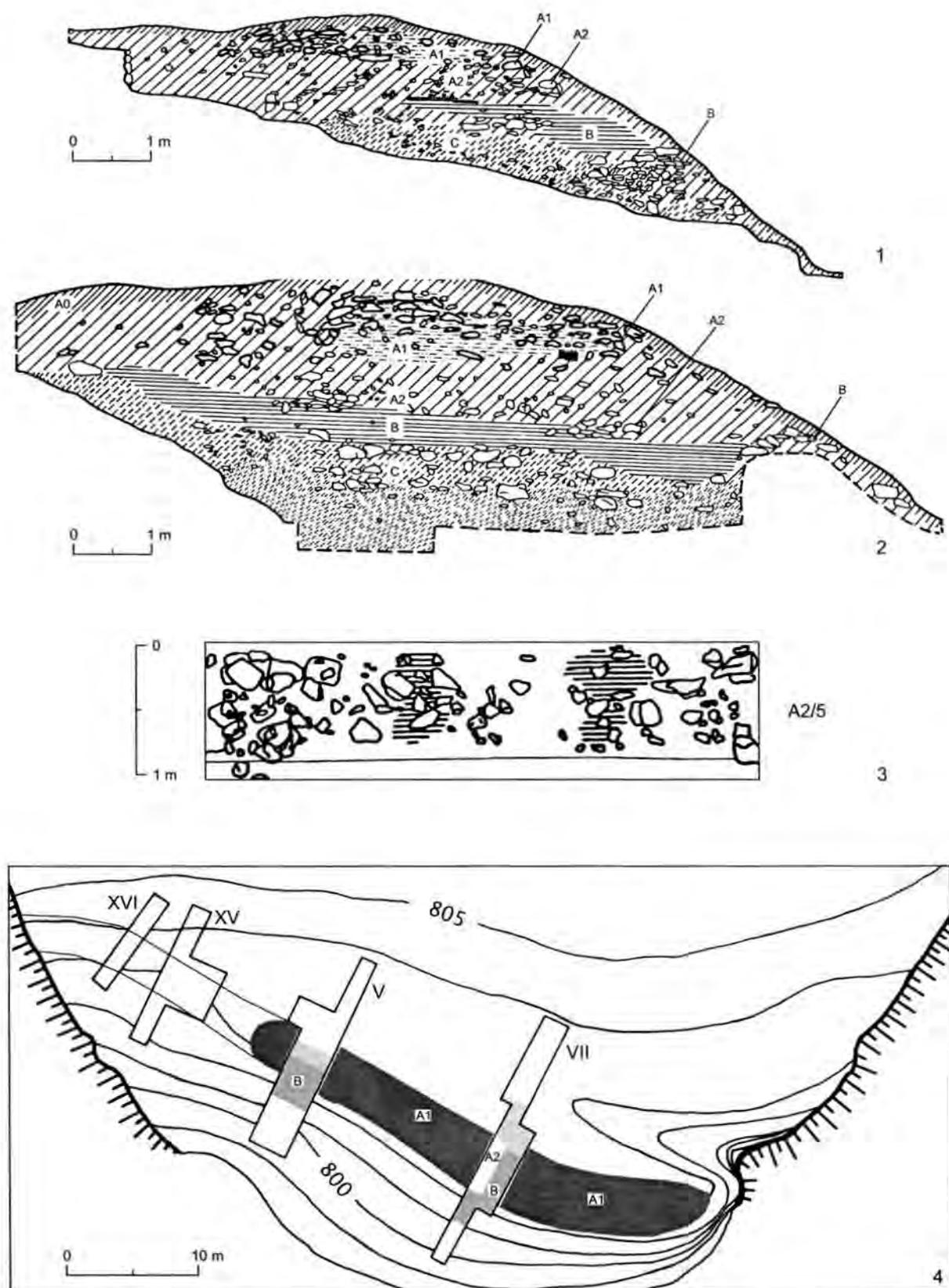

1

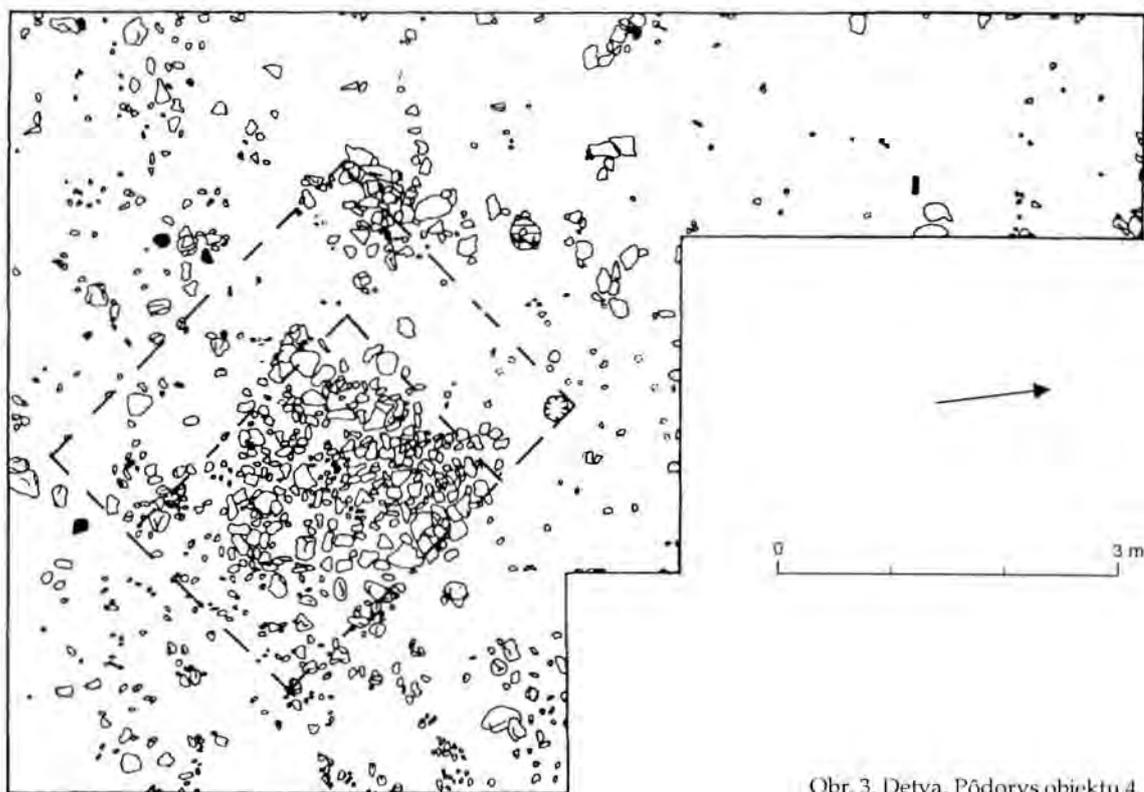

2

Obr. 1. Detva. 1 - plán lokality; 2 - pohľad na polohu zo západu (stav zo začiatku 20. stor.).

Obr. 2. Detva. 1 - profil viacvrstvého telesa zvyškov fortifikácií A1, A2, B a C v sonde V; 2 - profil viacvrstvého telesa zvyškov fortifikácií A1, A2, B a C v sonde VII; 3 - pôdorys bazálnej vrstvy (A2/5) valu A2; 4 - pôdorys priebehu valov A1, A2 a B.

Obr. 3. Detva. Pôdorys objektu 4.

ANALÝZA ARCHEOLOGICKÝCH PRAMEŇOV

Metódy výskumu boli determinované zalesnením lokality v súčasnosti a jej situovaním v chránenej krajinskej oblasti Poľana. Z hľadiska chronológie opevnenia polohy sú najdôležitejšie sondy V a VII, realizované priečne cez val. Poznatky o osídlení plochy východne a juhovýchodne pod hradiskom poskytli sondy XVIII a XIX (obr. 1: 1). V rámci alternatívnej výskumnej aktivity sa archeologicky exploatovali vybrané suťové kužeľe pod bralami, obsahujúce materiál zosunutý z vrcholovej plošiny. Spektrum výskumnej aktivity doplnil povrchový prieskum pomocou detektora kovov (J. Tirpák, P. Šalkovský). Detailnejšie opisy nálezových situácií a nálezov obsahujú nálezové správy 11815/87, 12176/88, 12472/89 a 12663/90 v archíve AÚ SAV v Nitre, ako aj publikovaný katalóg (Šalkovský 1994a).

Sídliskové štruktúry

Opevnenie

Rezy valom v sondách V a VII archeologicky rozlíšili štyri základné vrstvy valu A1, A2, B a C. Stratigrafické pozorovania umožnili uvažovať o vzniku jednotlivých vrstiev telesa valu rámcovo v na-

sledujúcich súvislostiach: vrstva A1 - mladší včasný stredovek, vrstva A2 - stredná/mladšia doba laténska až doba rímska, vrstva B - staršia/stredná doba laténska a vrstva C - neskorá doba bronzová/staršia doba železná.

• Val B

Zvyšky valu B reprezentuje vrstva B v oboch sondách (V, VII), zhora vymedzená vrstvou A2, zdola vrstvou C (obr. 2). V jej báze boli zvyšky konštrukcie mohutnejšieho čelného a užšieho vnútorného múra (š. cca 1,2 a 1 m, zach. v. 0,3 až 0,8 m) z väčších a stredných plochých aj guľatých kameňov. Vnútro valu tvorila druhotne prepálená zemitá výplň zo žltej až svetlooranžovej sypkej, práškovitej prepálenej zeminy takmer bez skál, ktoré boli koncentrovanejšie iba v sonde VII na jej hranici s vrstvou C, kde vytvárali zvyšok nasucho kladeného múra a lôžka valu (obr. 2: 2). Zvyšky telesa valu sa zachovali v niveletách 800,5-801,8 m n. m. Výplňová spálená vrstva mala v telese valu zachovanú výšku od 0,4 do 0,8 m. Jej rozplanírované časti jazykovito vybiehali smerom dovnútra areálu. V bazových partiách sa val prispôboval členenému klesaniu terénu, resp. zachovanej deštrukcii staršieho valu. Celková šírka základne valu (aj so spevňujúcim predstupňom) sa pohybovala od 3-(4) m v sonde V, do 7-(8) m v sonde VII (obr. 2: 2). Kamenno-zemné subvrstvy C1 a C2 mohli

byl pôvodne ešte súčasťou staršieho valu C spolu s vrstvami C3 až C10, z ktorých už pochádza výlučne keramika mladšej až neskoršej doby bronzovej (Šalkovský 2001).

Vrstva B obsahovala okrem neskorobronzového materiálu najmladší (post quem) materiál patriaci neskorohalštatsko-včasnotaténskemu až stredolaténskemu obdobiu (obr. 4: 1, 2; 5: 8, 10; Šalkovský 1994a, tab. 18: 12-16; 20: 16-20).

• Val A2

V báze vrstvy A2 bola v sonde VII zachytená spodná časť druhého laténskeho valu z vrstvy menších a stredných kameňov kladených takmer súvislo vodorovne, miestami priamo na planírku prepálenej výplne valu B, vpredu i vzadu s nábehom do konštrukcie múra (š. múrov 0,8-1 m, zach. max. v. 0,3 m). Celková šírka valu A2, zistená jasnejšie iba v sonde VII, dosahovala 4 m, pričom podkladová planírka (z valu B) tu plynule presahovala šírku valu A2 tak dovnútra, ako i pred val. Nivelety zvyšku valu A2 v sonde VII ležia v nadmorskej výške medzi 801,1-801,8 m. Vrstva A2 obsahovala početné na kruhu robené keltské misy, vazy a iný stredo- a neskorolaténsky materiál (obr. 7: 1, 3-5; Šalkovský 1994a, tab. 23: 3-6).

Zistené situácie indikujú podobné škrupinové konštrukcie oboch valov, zvonka tvorené mohutnejším oporným kamenným múrom, jadrom zo sypanej zeminy vystuženej drevom a užšou kamenou plentou zvnútra. Mladší val bol o niečo subtilnejší. S dobou zániku valu B a možno i vzniku valu A2 pravdepodobne súvisí náramok skupiny/typu 8d (Haeverníck 1960; Venclová 1990), datovaný do LTC1b. Našiel sa tesne nad rozplanírovanou spálenou výplňou valu B, asi 3 m za vnútornou stenou oboch valov. Vzhľadom k charakteru horných častí vrstvy A2, vzniknutých asi pozvoľnou deštrukciou a eróziou vlastného telesa valu A2 a dotvorených po niekoľkých storočiach nivelizačnou úpravou terénu pred výstavbou včasnostredovekého valu, absentujú ďalšie informácie o jeho konštrukcii a vzťahu k osídleniu v dobe rímskej a na sklonku antiky.

Sídliskové objekty

• Objekt 3

V sonde XVIII, situovanej na rovnej ploche sedla približne 100 m juhovýchodne pod valom, vo vrstve 20-40 cm a pod ňou bol rozptýlený zmiešaný laténsko-rímsky materiál (obr. 6: 5, 10; 14: 9; 19: 2; 20: 3, 5, 8) a nepravidelná deštrukcia zo stredných a menších kameňov, riedko premiešaná drobnými úlomkami črepov a amorfnej mazanice. Celkový pôdorys tejto, pôvodne nadzemnej, funkčne

bližšie nešpecifikovateľnej sídliskovej štruktúry sa nepodarilo zistiť.

• Objekt 4 (obr. 3)

Vo vrstve 20-30/40 cm v sonde XIX, situovanej v plochom sedle približne 100 m juhojuhovýchodne od valu, boli rozptýlené zvyšky deštrukcie. V centrálnej časti vytvárali súvislo ukladanú vrstvu z menších skál a mazanice, po okrajoch s dvomi kolovými jamami (pr. 20 a 10 cm, hĺ. 20 a 15 cm) a štrnástimi kolíkovými jamkami (pr. 3-5 cm, hĺ. 3-8 cm). Obsahovali keramické fragmenty, zlomky osličiek, hladidiel, prasleny, úlomky sklenených nádob a náramku, sklený korálik, žarnov a železnú lupu (obr. 5: 7; 7: 6; 12: 2; 13: 4; 14: 5, 6; 18: 6-8, 13, 14; 20: 2; 21: 2).

Obdĺžnikovitá štruktúra (cca 4,5 x 3,7 m), v centrálnej časti s kompaktnou vrstvou štvoruholníkovitého tvaru (3,5 x 2,6 m), bola tvorená kameňmi vtláčenými do podlažia a „vyspárovanými“ hlinou. Dlhšia strana tejto vrstvy vytyčovala na severovýchode súčasne časť vonkajšej steny objektu, ukončenej v severnom rohu kolovou jamou. Šírku objektu, resp. jeho západný roh, naznačuje druhá, menšia kompaktná deštrukcia. Samostatnou časťou interiéru bola plocha v tvare L (4,5 x 1 m a 2,6 x 1 m), obklopujúca zo severu a západu kameňmi vykladanú časť, s niekoľkými kolíkovými jamkami a menšou kolovou jamou obloženou kameňmi. Exteriérové vybavenie indikujú skupinky kolíkových jamiek pri severnom rohu a podlažka žarnova ležiaca vedľa juhovýchodnej steny.

Štruktúru interpretujeme ako deštrukciu podlahovej roviny dvojpriestorového zrubového obydlia s čiastočným kamenným podložením stien, s obytnou časťou vydláždenou kamením a obklopenou menším vstupno-hospodárskym priestorom. Analogické formy lepšie poznáme napríklad zo sídlisk VII a III v Liptovskej Mare z predpúchovského a zvlášť laténsko-rímskeho stupňa púchovskej kultúry (Pieta 1982, obr. 14). Ak nálezy zo začisťovania deštrukcií (najmä fragmenty výrobkov zo skla) patrili inventáru objektov 3 a 4, dalo by sa uvažovať, že oba objekty (konštrukčne sa hlásiace k púchovskej kultúre) sa mohli formálne „dožiť“ aj do časovo najmladšieho protohistorického osídlenia (4./5. stor.). Minimálne možno usudzovať, že rovná plocha predhradia bola osídlená v oboch obdobiach.

Nálezy - mobília

Väčšina nálezov mobilií pochádzala z relatívne plytkej nediferencovanej kultúrnej vrstvy splyvajúcej s recentným pokryvom lokality a zo zosuvov, iba časť z mohutnejších vrstiev valu či jeho deštrukcií alebo deštrukcií povrchových sídliskových

objektov, žiadne nepochádzali z uzavretých nálezo- vých celkov, mnohé nálezy boli zachované fragmentárne. Vzhľadom k tomu je ich vypovedacia hodnota znížená a podstatne ochudobnené boli aj možnosti využitia vertikálnej a horizontálnej stratigrafie či iných metód pri chronologických analýzach. Niektoré tvarovo univerzálne alebo málo charakteristické predmety (klince, časť drobných kovaní, plechov, osličiek, praslenov, šidiel a pod.) preto nebolo možné kultúrnochronologicky spoľahlivo zaradiť. Analyzovali sa iba typické nálezy, rekonštruovateľné nádoby, ich celistvé časti, okraje a zdobené fragmenty. Nálezy nie celkom istej proveniencie sú spomenuté iba okrajovo, alebo boli vynechané.

Keramika

Z keramických artefaktov zo sledovaných protohistorických období (okolo 3900 ks) bolo iba niečo cez 10% použiteľných pre morfológicko-typologickú analýzu a následné vyhodnotenia.

• *Džbány a šálky* (obr. 4: 1, 2)

V keramickom súbore sú výnimočné dve páskové uchá z menších džbánov alebo profilovaných šálok z jemnej hliny. Prvé, svetlohľadové hladké ucho malo v hornej časti dva plastické výčnelky v tvare štylizovaných štvorrohých zvieracích hlavičiek, rozčlenené bolo zvislým plastickým rebrom a zdobené rytým vetvičkovitým ornamentom. Druhé, bledohľadové vyhladené ucho malo dva štvorrohé štiplovité výčnelky (obr. 4: 1, 2). Výzdoba úch zvieracími hlavičkami je špecifický neskorohalštatský prvok južného pôvodu. Najstarší výskyt je evidovaný vo východoalpском prostredí (napr. hrob 104 mohyly I v Stične, datovaný na prelom 6./5. stor. pred n. l.), severným smerom sa šírili cez juhozápadné Maďarsko (na pohrebisku v Beremende sú datované na prelom 5./4. stor. - Jerem 1973, obr. 8: 21) a odtiaľ sa prostredníctvom vekerzugskej skupiny dostali niekedy v stupni HD2-3/LTA aj k nám (Hubina, Bučany, Bratislava-Dúbravka, Čečejevce - Bujna/Romsauer 1983, tab. 2:10; Elschek 1993, 32-34, obr. 12: 7; Miroššayová 1994; Pieta/Romsauer 1992, 216, tab. 2: 1). Taktó možno datovať aj obe uchá z Detvy, pričom exemplár so štylizovanými štvorrohými zvieracími hlavičkami, zdobený rytým vetvičkovitým ornamentom má, zdá sa, archaickejšiu, pôvodnejšiu formu. Zatiaľ jeho formálne i geograficky najbližšia paralela pochádza z výšinnnej polohy Hrádok (834 m n. m.) v Hornej Lehote, okr. Banská Bystrica (Mácelová 1992, 72, 73, obr. 32), ležiacej asi len 25 km severnejšie na hornom Pohroní. Nálezy s menšími štiplovitými výčnel-

kami z Liptovskej Mary II už patria do LTB2 až C1 (Pieta 2000, 339, obr. 8: 1; 14: 8, 9). Z najstarších laténskych hrobov v Stupave poznáme unikátnu „ilýrsku“ šálku so štylizovanou zvieracou hlavičkou s dvojicou vysoko prevýšených mohutných rohových výčnelkov („býčie rohy“) na vrchole masívneho ucha (Zachar 1987, obr. 2-6), ktorých odlišné, naturalistické stvárnenie indikuje aj rôzne kultúrnochronologické súvislosti a interpretačné možnosti v rámci adriaticko-juhovýchodného prúdenia do prostredia laténskej kultúry (horizont braubašského tovaru - Bujna 1991, 372-374; Rybová/Soudský 1962).

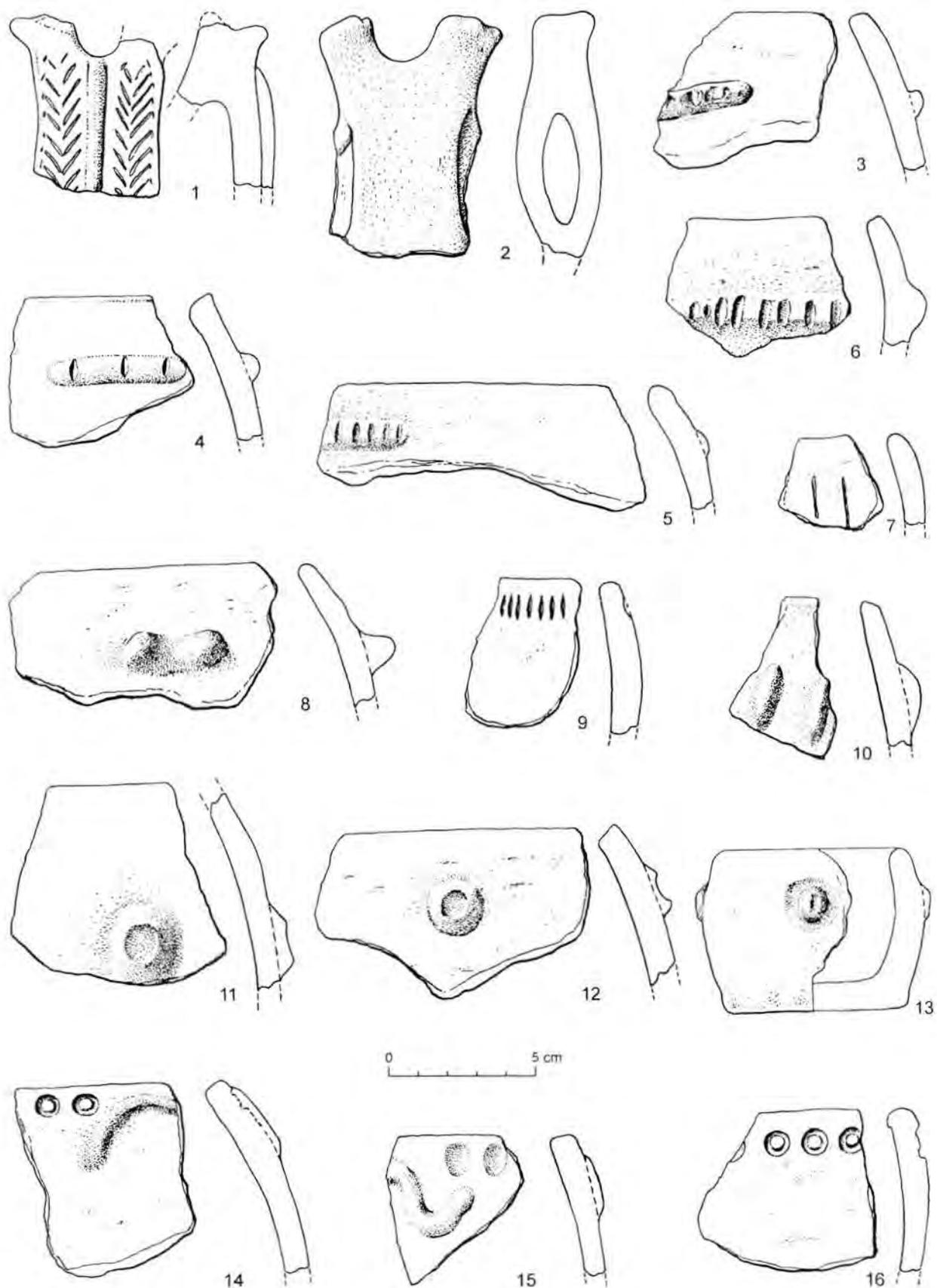
• *Súdkovité hrnce* (obr. 4: 3-16)

Pomerne početné zastúpenie majú ručne robené súdkovité hrnce s mierne vťahnutým zaobleným alebo kolmo zrezaným okrajom. Vyhotovené sú z hrubozrnnejšieho materiálu bledotehlovej až tehlovohnej farby s vyhládzaným povrchom. Na podhrdlí majú horizontálne, zvisle presekávané alebo pretláčané lištovité výčnelky (obr. 4: 3-6, 8 - pr. ústia 15,5 cm). Tvarovo, výzdobne i materiálom sú pravdepodobne priamym pokračovaním obdobných neskorolužických a neskorokyjatických hrncov s hladkými lištovitými výčnelkami.

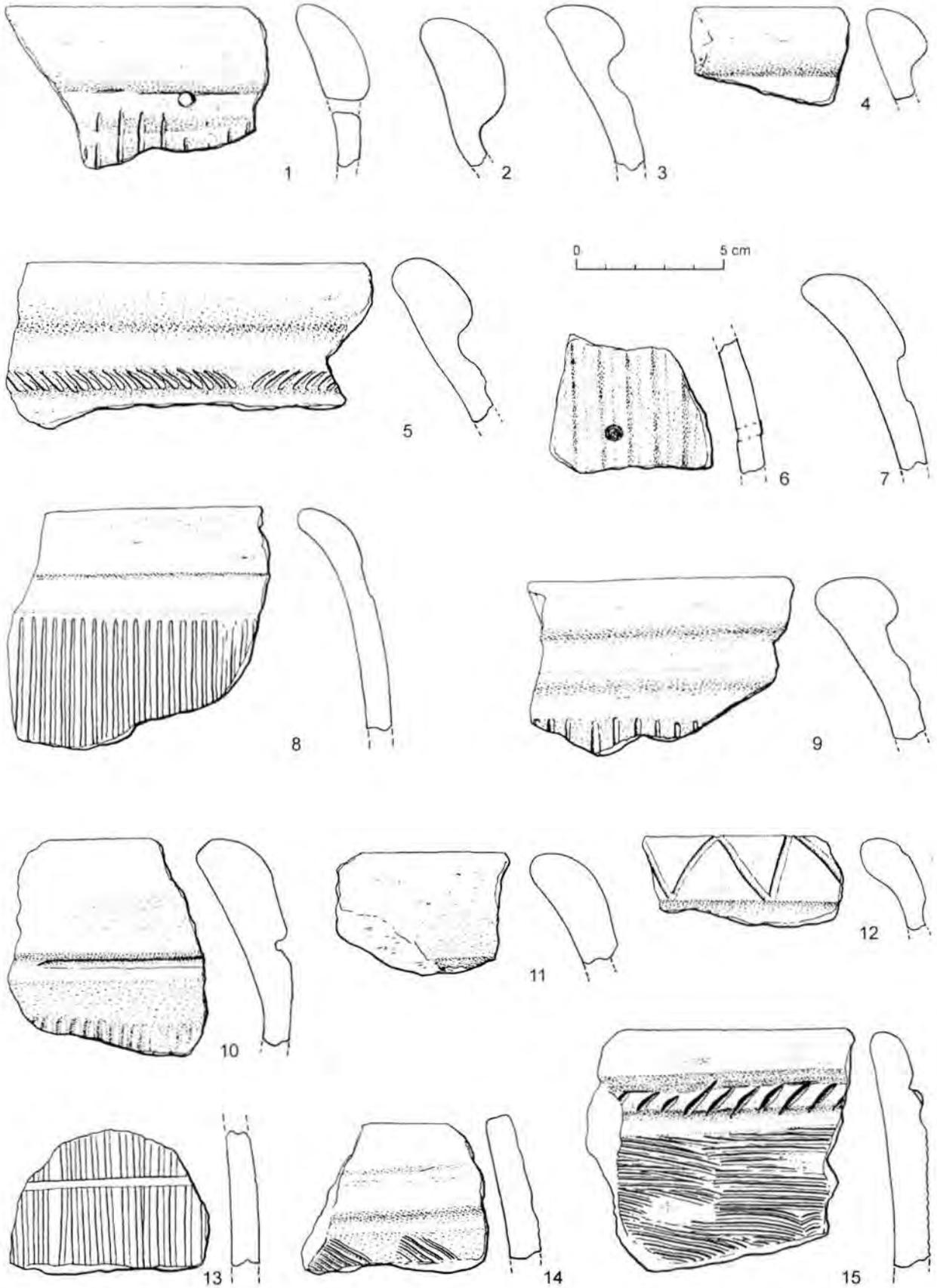
Morfologicky príbuzné boli menšie hnedé súdkovité hrnce s mierne vťahnutým a zaobleným okrajom, pod ktorým boli zdobené horizontálnym pásmom kratších či dlhších zvislých vrypov alebo rýh (obr. 4: 7, 9). Skôr výnimočné boli exempláre so zvislými plastickými rebierkami na pleciach (obr. 4: 10).

Ďalší variant hrubšie opracovaných súdkovitých hrncov s mierne vťahnutým a zaobleným okrajom predstavujú fragmenty nezdobených exemplárov, majúcich pod okrajom či na tele štiplovité výčnelky v strede pretlačené prstom (obr. 4: 11, 12). Ich zmenšenú podobu reprezentuje rekonštruovaná súdkovitá nádoba s jemne odsadeným rovným dnom a nerovným, čiastočne vyhladeným povrchom (pr. ústia 5,8 cm, pr. dna 6 cm, v. 5,5 cm - obr. 4: 13).

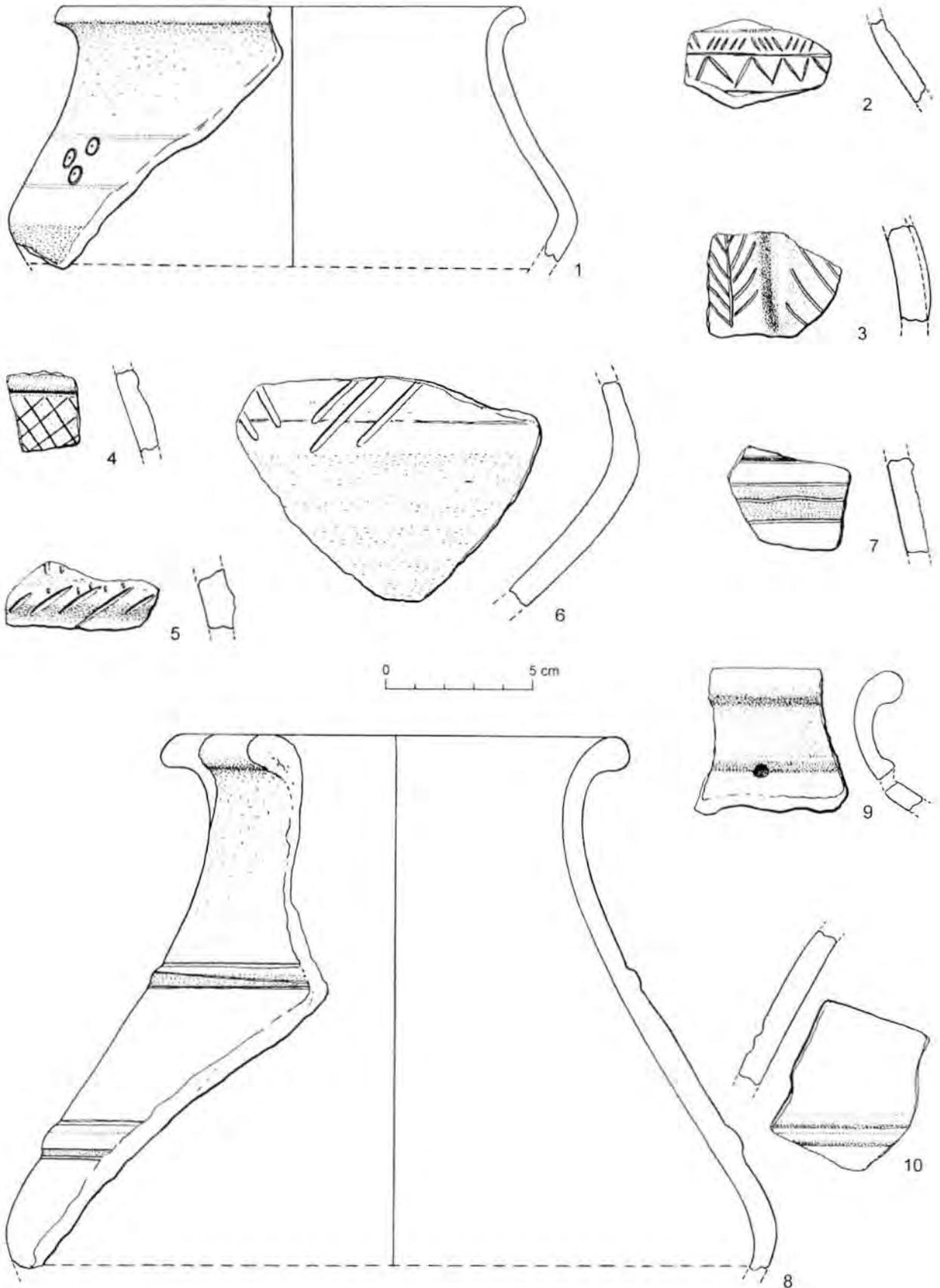
Osobitným zjavom svojou výzdobou, nie tvarom (takmer identickým s vyššie uvedenými exemplármi), sú hnedé hrnce vyrobené v ruke, zdobené pod okrajom dvojicami odtlačkov dutej valcovitej tyčinky a plastickou podkovou, polmesiacom, resp. tzv. fúzovitými vzormi alebo horizontálnym pásmom odtlačkov dutej valcovitej tyčinky (obr. 4: 14-16). Polmesiacovité motívy sa prvýkrát v týchto súvislostiach zjavujú koncom doby halštatskej ako cudzie, nelužické elementy, podobne ako aj zvislé krátke plastické rebrá a rohové zvieracie hlavičky na uchách šálok. Patria do jedného kultúrnochronologického horizontu, predchádzajúcemu ka-

Obr. 4. Detva. Keramika. 1, 2 - uchá šálok s plastickými zoomorfnými výčelnkami; 3-16 - súdkovité hrnce s plastickou a rytou výzdobou.

Obr. 5. Detva. Situlovité hrnce so zvýrazneným okrajom.

Obr. 6. Detva. Džbány a vázy robené na kruhu.

tastrofický horizont začiatkom doby laténskej (*Pieta* 1982, 151). Tieto motívy, ale sčasti metamorfované, pretrvali až do predpúchovského stupňa LTb2-C1 (*Pieta* 1982, 156, 157, tab. 22-24), kedy sa sporadicky začína objavovať aj na kruhu robená laténska keramika (aj v prípade vrstvy B valu v Detve), ktorá sa považuje za doklad priameho kontaktu miestneho osídlenia s Keltmi.

- *Situlovité hrnce so zvýrazneným okrajom* (obr. 5)

Výrazným prejavom laténskej kultúry sú šedé grafitové na kruhu vytáčané situlovité hrnce s vťahnutým okrajom oddeleným od tela žliabkom (*Benadik* 1961). Vyskytujú sa v niekoľkých variantoch - zvonka s viac či menej parabolovito-poloblúkovite zosilneným okrajom (obr. 5: 1, 3-5), ale aj s nezosilneným okrajom oddeleným od pliec iba žliabkom (obr. 5: 8). Na pleciah a na tele boli zdobené buď širokým zvislým hrebeňovaním - žliabkovaním, alebo užším hrebeňovaním - ryhovaním, niekedy s jemne šikmo presekávaným plastickým rebrom (obr. 5: 5, 6, 8). Do rovnakej tvarovej skupiny patria rozmernejšie na kruhu vytáčané(?) grafitové zásobnice (obr. 5: 2), exempláre s plocho golierovite zosilneným (obr. 5: 9) alebo s predĺženým okrajom oddeleným od tela nižšie umiestneným plochým žliabkom a s povrchom premazaným svetlou hlinou (obr. 5: 7). Prvé na kruhu robené exempláre laténskej keramiky sa na strednom Slovensku predpokladajú už od 3. stor. (v LTC1), silný nástup na kruhu robenej grafitovej keramiky sa eviduje najmä v prvej polovici 2. stor. pred n. l. (v LTC2; *Pieta* 1982, 158).

Tvarovo príbuzné, až identické boli bledotehlové i tehlové situlovité hrnce, menej kvalitne vyhotovené (na kruhu alebo v ruke) z jemnej hliny bez prímеси grafitu, zdobené zvislým hrebeňovaním, ryhovaním, ale aj šikmými hrebeňovými trojuholníkmi, obojstranne šikmo sa križujúcim hrebeňovým ryhovaním, s okrajom výnimočne zdobeným plytkou rytou obežnou kľukatkou (obr. 5: 9, 11-15). Bez prímеси grafitu boli robené aj väčšie málo profilované hrncovité bledotehlové zásobnice s vťahnutým okrajom oddeleným od tela plastickým hladkým či šikmo presekávaným rebrom medzi dvoma obežnými ryhami. Ich telo bolo zdobené širokým zvislým ryhovaním alebo nepravidelným horizontálnym hrebeňovaním (obr. 5: 9, 10). Táto keramika, najmä exempláre robené v ruke, reprezentuje zrejme domáce napodobovanie a vyznievanie dokonalejších, na hrnčiarском kruhu vytáčaných sitúl.

- *Džbány a vázy robené na kruhu* (obr. 6)

Ďalšiu keltskú keramiku, známu najmä z plochých pohrebísk juhozápadného Slovenska (Horný Jatov, Žitavská Tóň-Radvaň nad Dunajom, Hur-

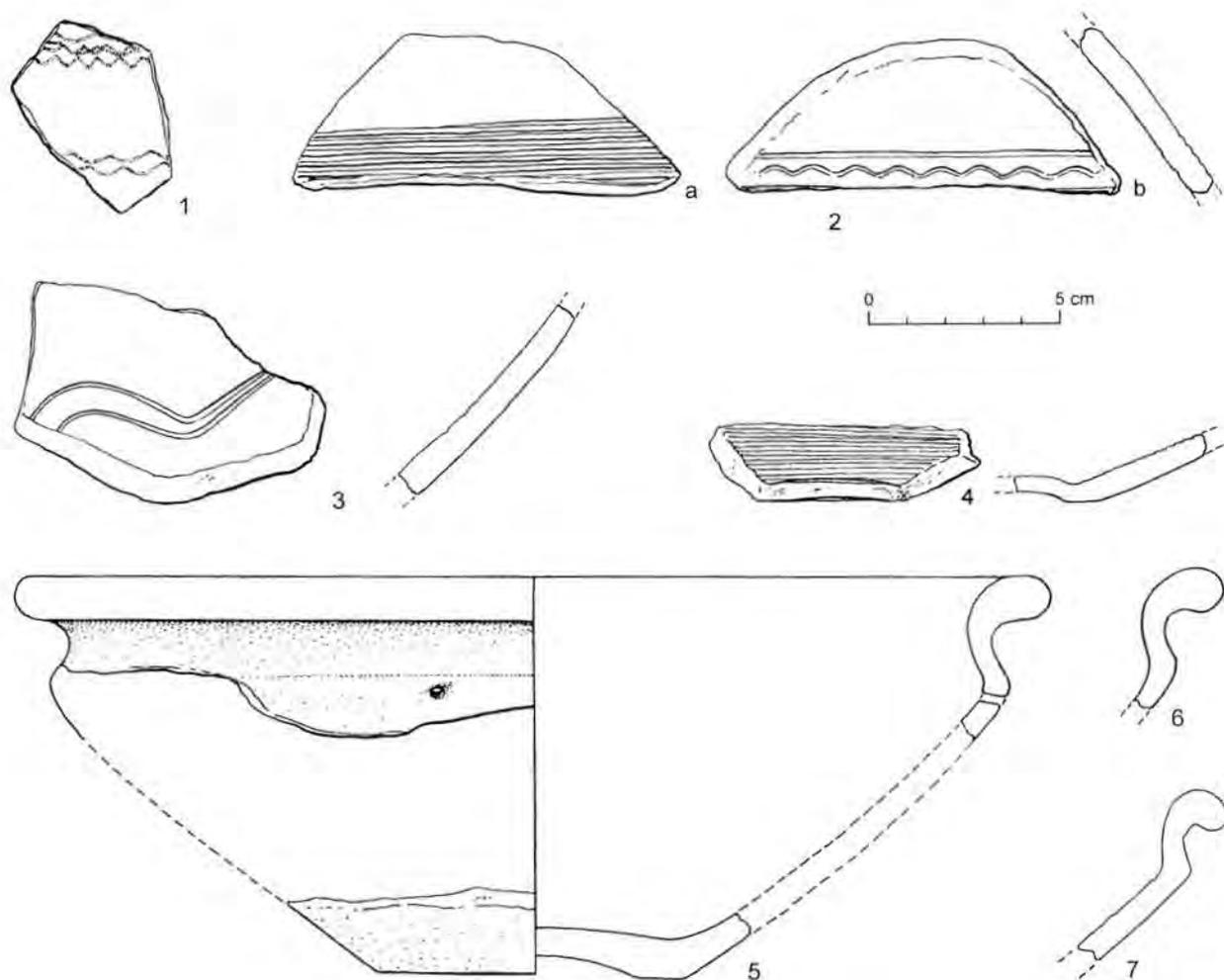
banovo-Bacherov majer a pod. - *Benadik/Vlček/Ambros* 1957), reprezentujú v prostredí púchovskej kultúry stupňov LTC2-D1 džbány a vázy z veľmi jemnej hliny, robené na hrnčiarском kruhu - napríklad celistvý fragment zo širšieho profilovaného džbána vyhotoveného z jemnej hliny na hrnčiarском kruhu, s čiernym pofahovaným povrchom, kónickým hrdlom, vyhnutým okrajom, na podhrdlí zdobený trojicou kruhovitých očiek usporiadaných do trojuholníka (pr. ústia 15,5 cm, pr. vydutiny 19,5 cm - obr. 6: 1), fragmenty svetlohnedých až bielošedých kvalitne vypálených tvrdých vysokých váz s kónickým hrdlom a zosilneným vyhnutým okrajom, s horizontálnymi obežnými rebromi na hrdle a na pleciah (pr. ústia 14 cm, pr. vydutiny 26,2 cm - obr. 6: 8-10). Materiálovo, technologicky a pôvodom sú im príbuzné vázovité nádoby zdobené plastickým rebriekom a jemne rytou vlnovkou v zdrsnenom horizontálnom páse, alebo iba so širokými jemne zdrsnenými horizontálnymi pásmi (obr. 6: 7).

Trochu odlišné varianty vázovitých nádob asi dokladajú zlomky zdobené rytými výzdobnými motívmi, ako sú jemne ryté šikmé striedavo kladené ryhy, kľukatky v horizontálnych pásoch nad sebou, horizontálna lišta presekávaná širokými šikmými ryhami, vetvičkovitý ornament po oboch stranách plastickej lišty, rytý mriežkovaný ornament pod obežnou plasticou lištou, priečne proti sebe stojace trojice širších rýh (obr. 6: 2-6; *Pieta* 1982, tab. 43: 5, 6; tab. 53: 7).

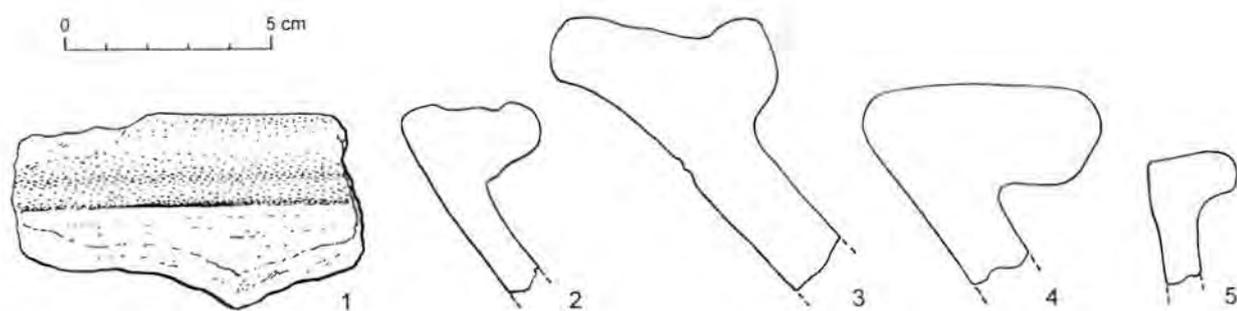
Snád z ručne robených napodobenín vyššie zmienených váz pochádzajú zlomky tenkostennej svetlohnedej nádoby z jemnej hliny, zdobenej horizontálnymi pásmi krátkych vrypov vytvárajúcich plošný ornament, podobne ako črep z hladkej hnedej hrncovitej nádoby, zdobený dvojicou horizontálnych rýh, na ktoré sú zavesené rovnako ryté poloblúky.

- *Kónické misky robené na kruhu* (obr. 7)

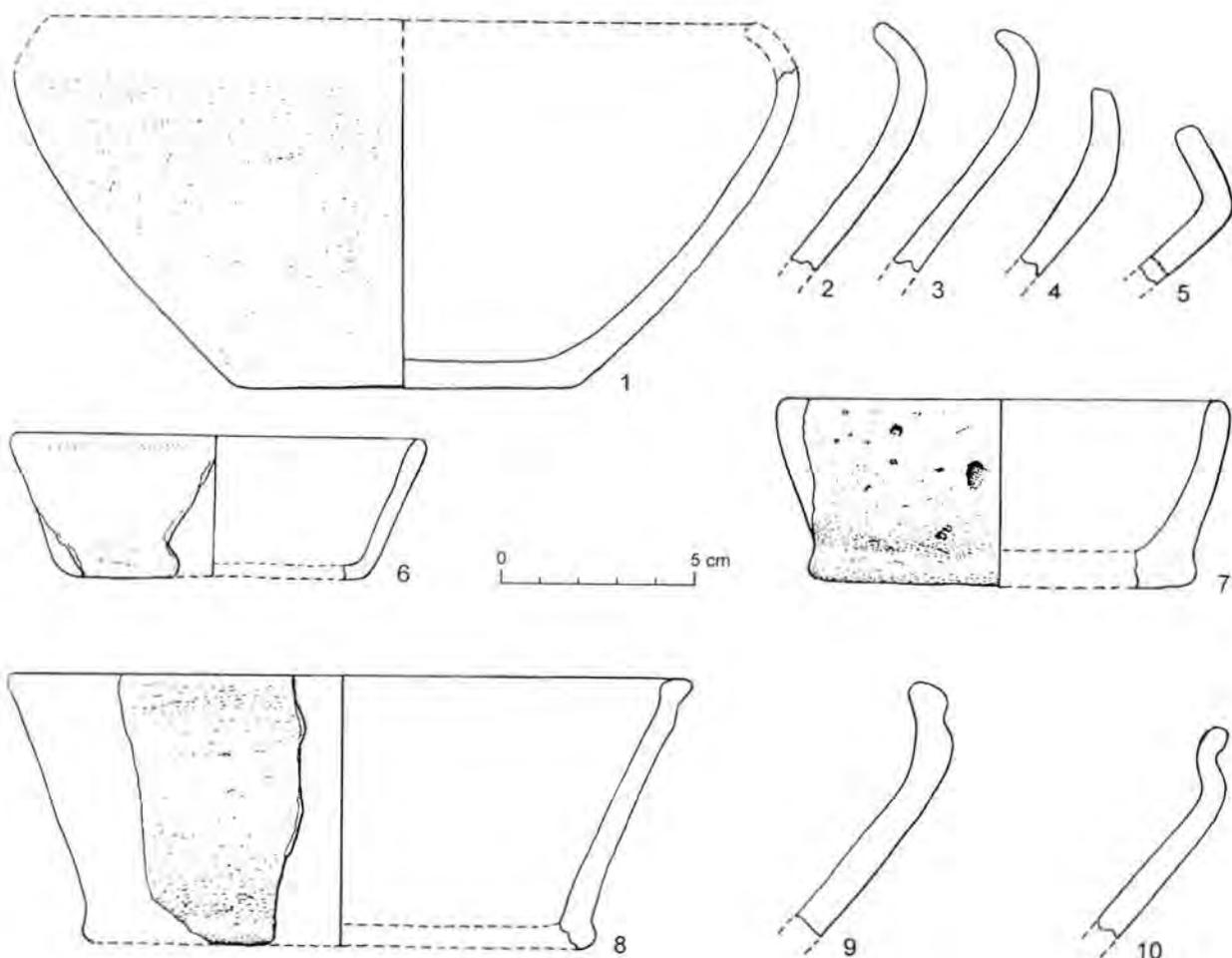
Typickým keltským tovarom, súbežným s vázami a džbánmi, sú aj svetlohnedé, zriedkavo zvonka čierno pofahované, profilované kónické misky s prežliabnutým hrdlom, s vyhnutým zosilneným okrajom a konvexným dnom, vyrobené z jemnej hliny na hrnčiarском kruhu, veľmi kvalitne vypálené. Na lokalite sa zachovali niekoľkými fragmentmi a jedným takmer celistvo zachovaným exemplárom (pr. vydutiny 25,5 cm, pr. dna 8 cm, v. 10,5 cm - obr. 7: 5, 6). Niektoré misky mali viac ostrejšie profilované pleciah (obr. 7: 7), niektoré boli širšie, zvnútra jemne zdobené ryhovaním, rytými vlnovkami, jemne rytou vlnovkou medzi dvoma obežnými ryhami alebo vyhládzanými obežnými pásmi lomených vlnoviek (obr. 7: 1-4).

Obr. 7. Detva. Kónické misky robené na kruhu.

Obr. 8. Detva. Súdkovité zásobnice s výrazne vyhnutým a profilovaným okrajom.

Obr. 9. Detva. Misy robené v ruke.

- Súdkovité zásobnice s výrazne vyhnutým až zriasene profilovaným okrajom, tzv. Krausengefäse (obr. 8)

Zástupcami laténskych tzv. Krausengefäse sú na kruhu obtáčané masívnejšie drsné súdkovité zásobnice s vtiahnutým hrdlom, vodorovne výrazne vyhnutým až zriasene profilovaným okrajom ostro oddeleným od tela (obr. 8: 1-3).

Príbuzné sú im ručne robené súdkovité formy hrncov, ktoré však boli menšie, mali jednoduchší rovný kolmo von vyhnutý okraj, boli menej kvalitne vypálené, zvonka tehlové, na lome a zvnútra čierne (obr. 8: 4).

- Misy robené v ruke (obr. 9)

Kónické hnedočierne misky so silne vtiahnutým okrajom, nerovné, zvonka vyhladené (pr. ústia 18,2 cm, pr. dna 8,5 cm, v. 9,5 cm - obr. 9: 1-3) a podobné bledohnedé exempláre s jemnejšie vtiahnutým okrajom (obr. 9: 4) majú relatívne „archaickejší“ vzhľad (stupeň LTD - fáza B1 doby rímskej).

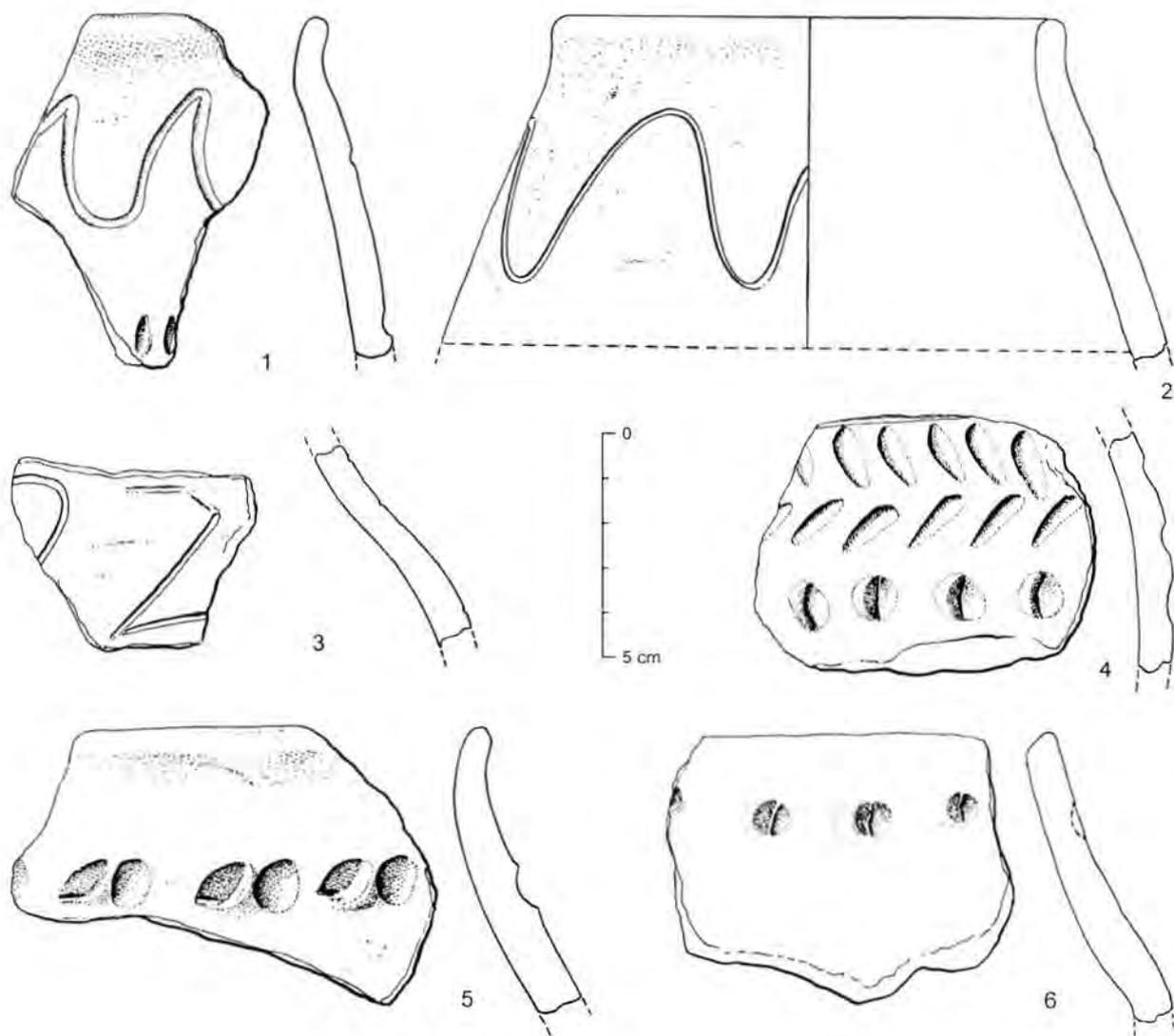
Fragmenty z kónickej hnedočiernej vyhladenej misky s dovnútra zalomeným okrajom (obr. 9: 5)

a nízka hrubo opracovaná hnedočierna miska s rovnými šikmými stenami (pr. ústia 21,5 cm, pr. dna 16,5 cm, v. 7,5 cm - obr. 9: 6) sa tvarovo hlásia k náplni stupňov B1-2 doby rímskej (Pieta 1982, obr. 10).

Miskovité tvary s mierne odsadeným dnom i okrajom (pr. ústia 17,5 cm, pr. dna 13,3 cm, v. 7 cm - obr. 9: 8), kónické misky s ostrým lomom na pleciach a stenčným, žliabkom odsadeným okrajom (obr. 9: 9, 10) a malá bledohnedá kónická miska s jemne odsadeným dnom, s bohatou prímiesou organických látok a piesku, s pórovitým hladným povrchom (pr. ústia 11 cm, pr. dna 9,8 cm - obr. 9: 7) majú analógie na viacerých neskororímskych sídliskách Slovenska i Moravy (Kolník 1973; Tejral 1982, obr. 14)

- Vrecovité a esovité v ruke robené hrnce zdobené rytým a vtlačaným ornamentom (obr. 10)

Vrecovité svetlohnedé až tehlovošedé hrnce s kónickou hornou časťou a zvisle vyhnutým zaobleným okrajom, s bohatou prímiesou piesku i väč-

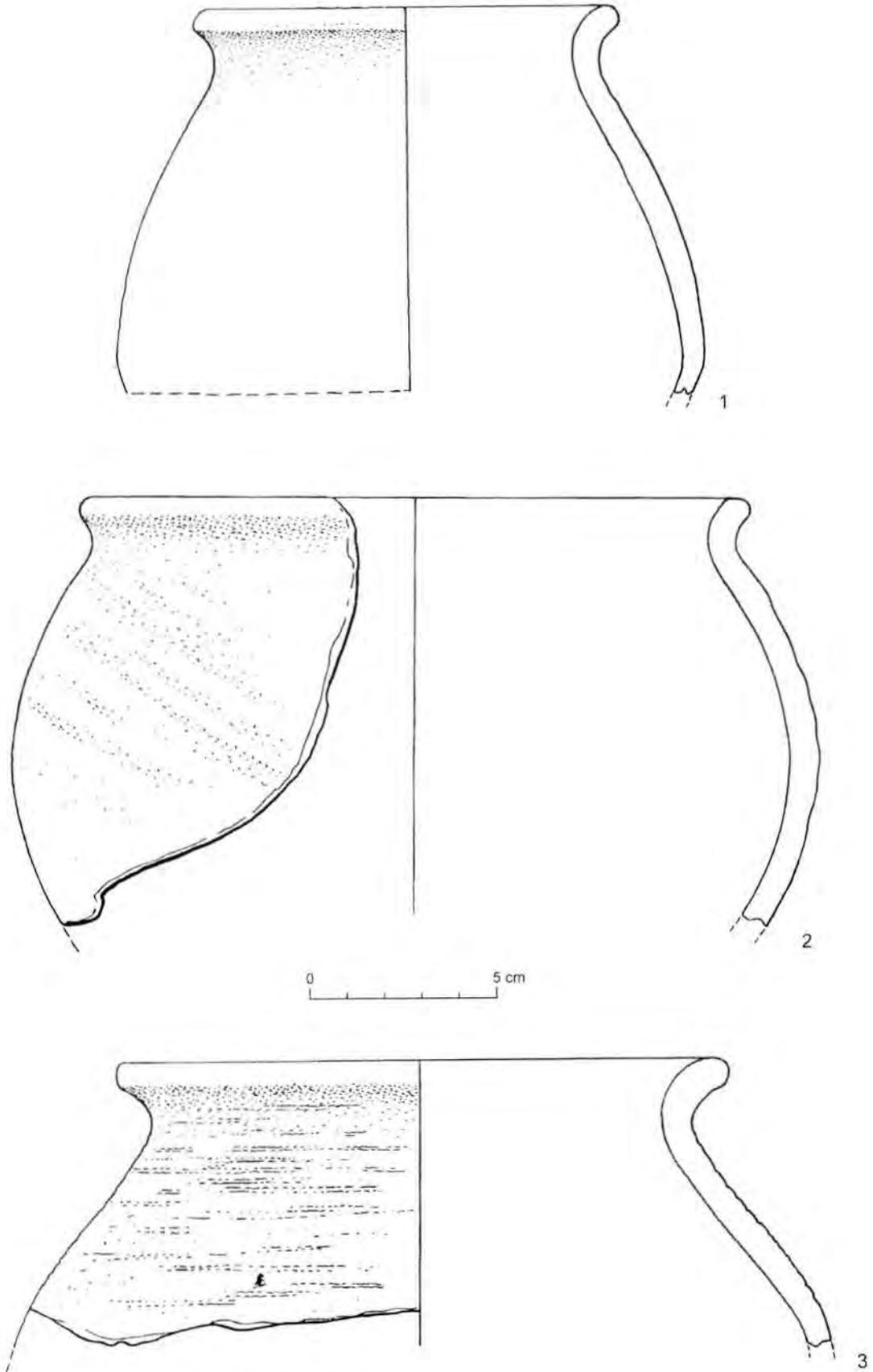
Obr. 10. Detva. Vrecovitě a esovitě v ruce robené hrnce zdobené rytým ornamentom, odtlačkami prstov a slzovitými vrypmi.

ších kamienkov, drsné, nerovné, hrubo opracované, zdobené neumelo rytou vysokou ostrou vlnkou (pr. vydutiny 13 cm - obr. 10: 1, 2) alebo pásom rytých vzorov v tvare číslice 2 (obr. 10: 3) reprezentujú spolu s väčšinou ostatných, nižšie uvedených keramických foriem mladší stupeň púchovskej kultúry doby rímskej.

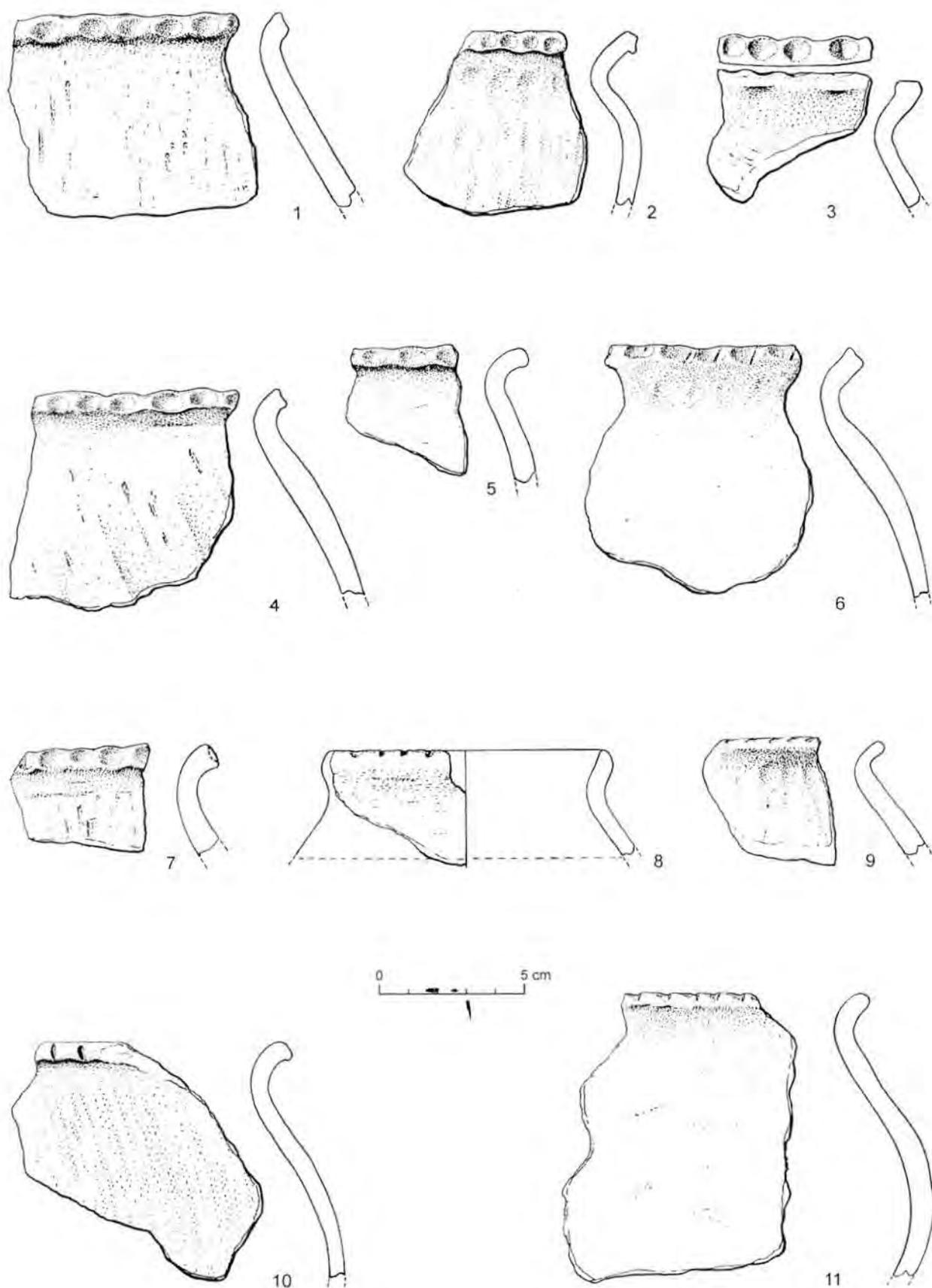
Fragmenty z veľkých v ruce robených hnedotehlových hrcovitých zásobníč s vyhnutým zaobleným okrajom, na podhrdlí zdobené horizontálnym pásom z dvojíc prstovitých odtlačkov alebo horizontálnym pásom prstovitých odtlačkov či slzovitých vpichov (obr. 10: 4-6), majú analógie najmä na sídliskách kvádsko-púchovských kontaktných zón či na trasách obchodných ciest (napr. Beluša, Slovenské Pravno, Sučany, Spišské Tomášovce) a patria najmä do fáz B2-B2/C1 doby rímskej (Pietá 1982, tab. 53; 54).

• *Guľovitě a esovitě v ruce robené nezdobené hrnce* (obr. 11)

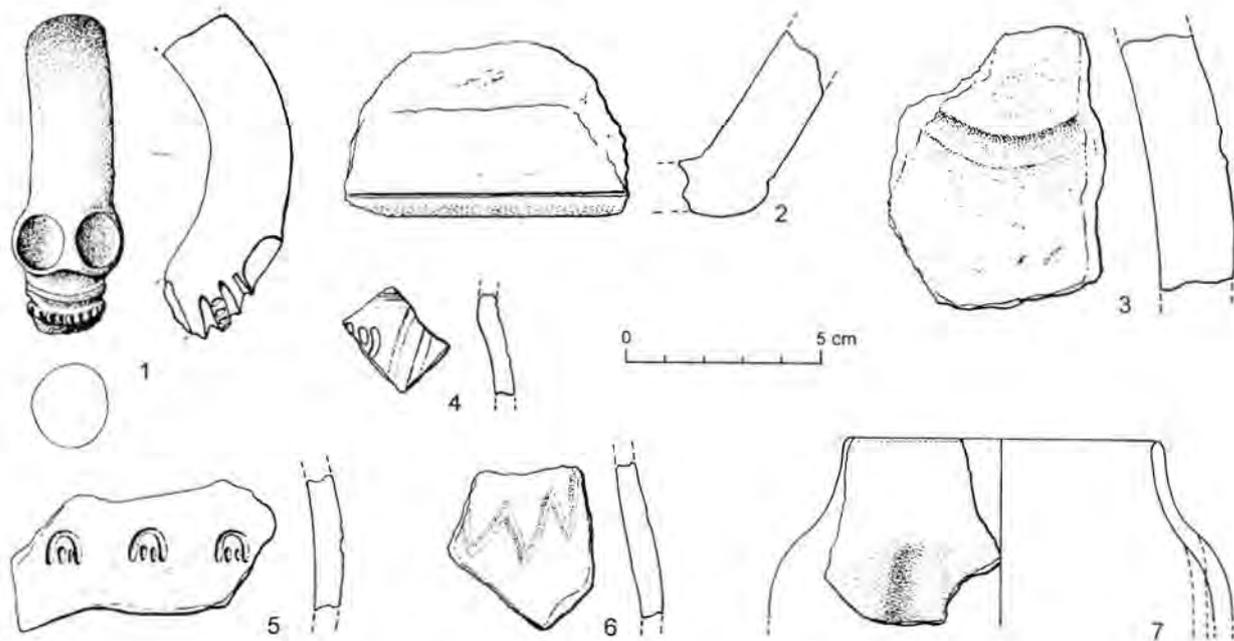
Guľovitě bledotehlové a bledohnedé hrnce s viac či menej vyhnutým okrajom sú zastúpené jednak tvarmi s telom vypuklejším, hrubo vypracovaným, s drsným i vyhladeným povrchom, jednak štíhlejšími šedohnedými až čiernymi esovitými hrcami s jemne vyhnutým a zaobleným okrajom (pr. ústia 17,3 a 12,5 cm, pr. vydutiny 21,5 a 10,5 cm - obr. 11: 1, 2). Prevažne sú to neskoré formy, podobne ako ojedinelý široký guľovito profilovaný čierny drsný hrniec, pravdepodobne vytáčaný na kruhu, s výraznou prímiesou piesku a kamienkov a s jemným technologickým horizontálnym ryhovaním (pr. ústia 15 cm - obr. 11: 3), hlásiaci sa k fázam C3-D1/2 doby rímskej a doby sťahovania národov.

Obr. 11. Detva. Guľovité a esovité nezdobené hrnce robené v ruke.

Obr. 12. Detva. Esovitě v ruce robené hrnce s prstovaným alebo presekávaným okrajom.

Obr. 13. Detva. Zvláštne a ojedinelé keramické tvary.

• *Esovitě v ruke robené hrnce s prstovaným alebo presekávaným okrajom* (obr. 12)

Esovitě hnedé až hnedočierne hrubo opracované nerovné a drsné hrnce s viac či menej vyhnutým zaobleným alebo šikmo (výnimočne vodorovne či kolmo) zrezaným okrajom zdobeným prstovaním (obr. 12: 1-7) alebo presekávaním (pr. ústia 9,5 cm - obr. 12: 8-11) sú tiež formami keramiky z neskorých stupňov doby rímskej, prežívajúcimi do počiatkov doby sťahovania národov a reprezentujúcimi snád sčasti zvyšky domáceho obyvateľstva (Kolník 1971, 524, obr. 24) a sčasti novoprišlé svébske skupiny.

• *Zvláštne a ojedinelé keramické tvary* (obr. 13)

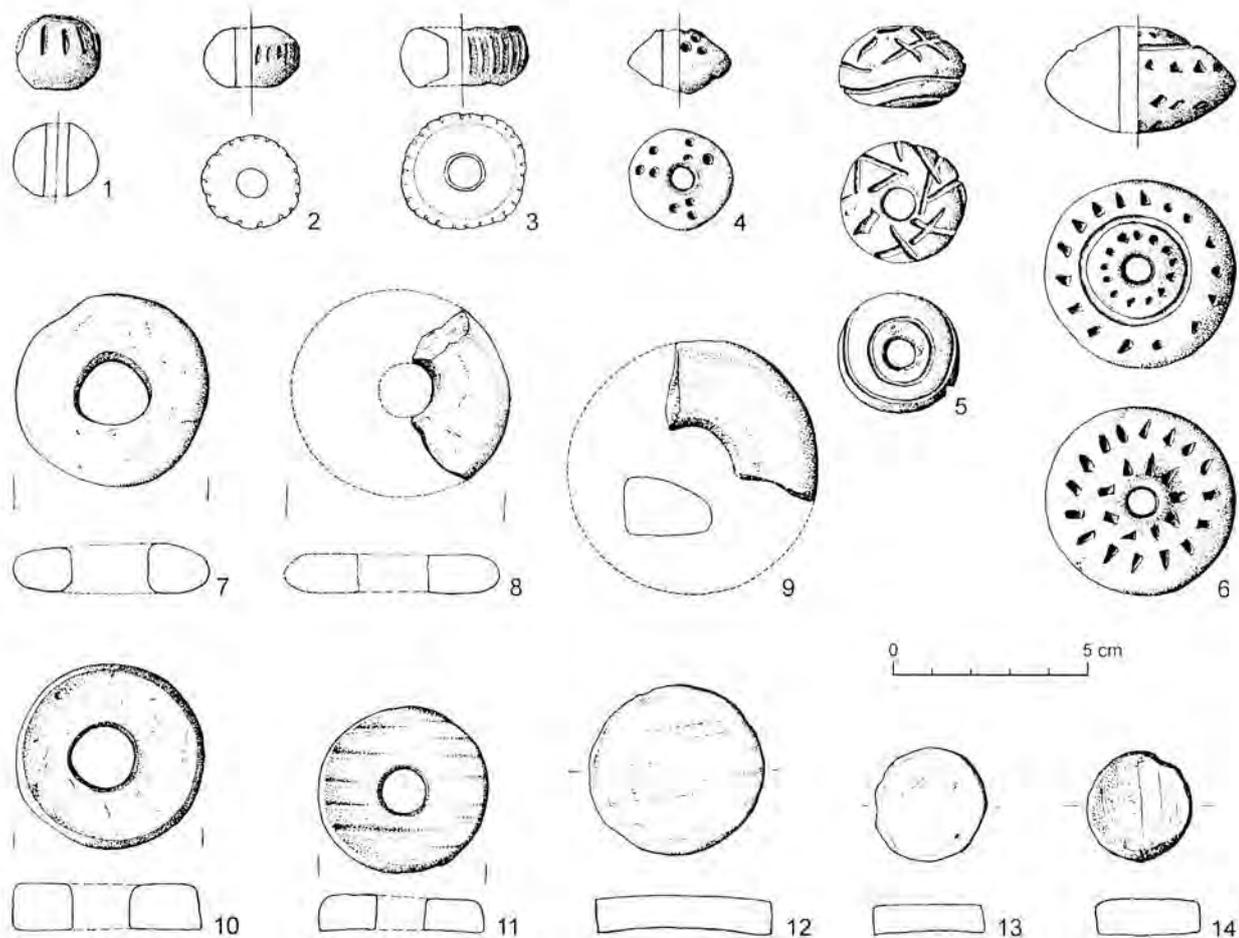
Južné vplyvy, prenikajúce do horských oblastí Slovenska na prelome letopočtov, reprezentuje hlinené tyčinkové ucho dáckej šálky s plastickým motívom, snád štylizovanou ľudskou maskou znázornenou schematicky s kruhovito vtláčenými očami, pod ktorými sú tri ryhy a dve rebrá, vytvárajúce spolu náznak dolnej polovice tváre s fúzmi či briadkou (pr. 2,2 cm, v. výzdobného motívu 3,2 cm - obr. 13: 1).

Ojedinelé a obtiažne datovateľné sú masívne črepy z veľkých hrubostenných nádob. Jednou z nich je čierna nádoba s prstencovitým mierne preliačným dnom odsadeným ryhou, vyhotovená z jemnej hliny na hrnciarskom kruhu(?), veľmi tvrdá, na lome a vnútri bleдохnedá, zvnútra má obežné línie (obr. 13: 2). Ďalšia nádoba, pravdepodobne robená v ruke, je tehlová, na lome čierna, s bohatou prímiesou kamienkov, zdobená je širokou žliabko-

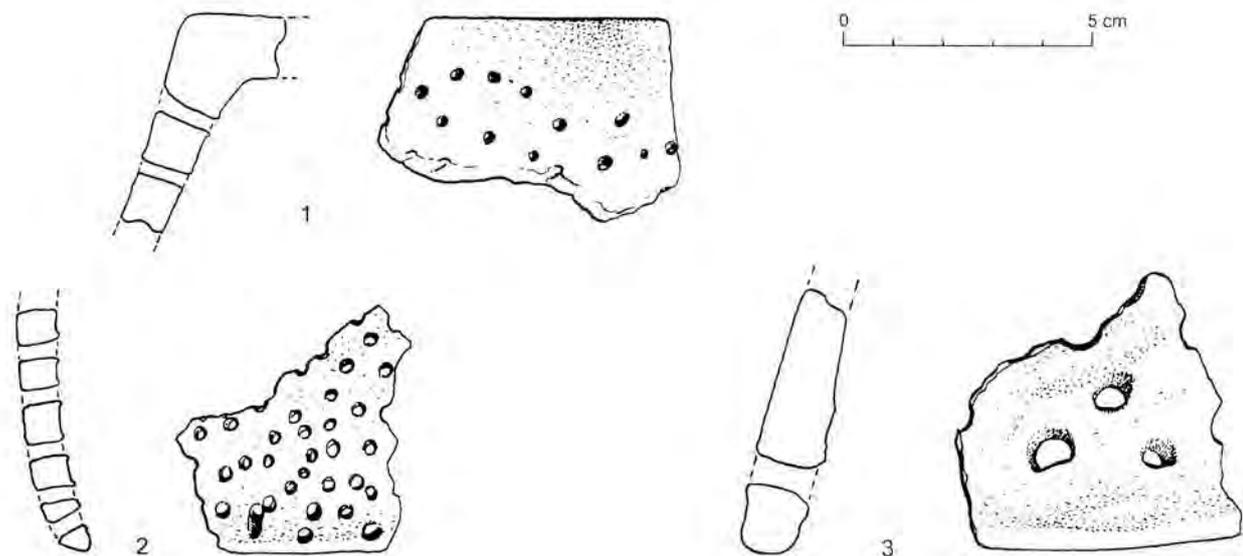
vitou vlnovkou (obr. 13: 3). Rovnako výnimočné sú fragmenty z hrncov robených v ruke, s prímiesou jemného piesku, zdobených horizontálnym pásmom z tzv. medvedích labiek alebo kombináciou horizontálnych a šikmých rýh a motívom tzv. medvedej labky, ako aj črepy z hrncov robených v ruke, s vyhnutým stenčným okrajom, zvonka vyhladeného, tuhovaného, na tele zdobeného vhládzanou kľukatkou (obr. 13: 4-6). Takéto motívy sú známe najmä z neskororímskej keramiky na východnom Slovensku (Kolník 1971, obr. 31). Vzácné je zastúpený aj hnedočierny pohár s vyhladenými prehýbanými stenami a zúženým kónickým hrdlom (tzv. Faltenbecher), z jemnej hliny s prímiesami piesku a sludy, vyrobený v ruke (pr. ústia 7,8 cm - obr. 13: 7). Poháre s prehýbanými stenami sú typické pre dobu rímsku. Tunajší nález je už zrejme iba neskorou domácou napodobeninou luxusných importovaných exemplárov s lesklým povrchom a viacfarebnou malbou, resp. hrubších domácich replík zo slovenského predpolia panónskeho limitu (Bratislava-Dúbravka, Iža-Leányvár, Rusovce-Gerulata - Kraskovská 1974, 147, tab. 14: 5; 16: 5 a ď.) a náleží zrejme až do sklonku doby rímskej.

• *Prasleny a iné hlinené artefakty* (obr. 14; 15)

Predovšetkým výzdoba umožnila vyčleniť niektoré exempláre z polykultúrnej sumy týchto tvarovo viac-menej univerzálnych pomôcok ručného pradenia priadze. Patria k nim guľovité, sploštené guľovité alebo kotúčovité prasleny zdobené po obvode zvislými ryhami (pr. 2,2-3,2 cm, v. 1,1-

Obr. 14. Detva. Prasleny a iné hlinené artefakty.

Obr. 15. Detva. Perforované keramické pokrývky.

1,9 cm - obr. 14: 1-3), bikónický praslen zdobený na oboch stranách tromi trojicami kruhovitých vpichov (pr. 2,7 cm, v. 1,5 cm - obr. 14: 4), sploštené guľovitý praslen zdobený v dolnej časti dvomi obežnými koncentrickými ryhami a v hornej časti ryhami šikmo sa presekávajúcimi (pr. 3 cm, v. 2,1 cm - obr. 14: 5), bikónický praslen zdobený na jednej strane koncentrickou ryhou a dvomi pásmi koncentricky usporiadaných trojuholníkovitých vrypov, na druhej strane iba dvomi koncentrickými pásmi z podobných vrypov (pr. 5 cm, v. 3 cm - obr. 14: 6). Výzdobné prvky aplikované na týchto praslenoch sa vyskytujú na keramike mladolátenského obdobia, ale, rovnako ako jednoduchší motív zvislých rýh, majú aj širší chronologický výskyt (Benadik 1983, tab. 2: 6; Pieta 1982, tab. 28: 14).

Zotrvačnickovú funkciu vretena so zvislou rotáciou pri pradení mohlo, tak ako prasleny, plniť aj päť hlinených kotúčov s väčším otvorom v strede, vyformovaných z hliny a vypálených (pr. 4-5,5 cm, v. 0,9-1,2 cm - obr. 14: 7-9), alebo vybrúsených z fragmentov nádob (obr. 14: 10, 11). Podobné kolieska, avšak bez stredového otvoru, sú zrejme polovýrobky (pr. 2,3-5,5 cm, hr. 0,7 a 1 cm - obr. 14: 12-14).

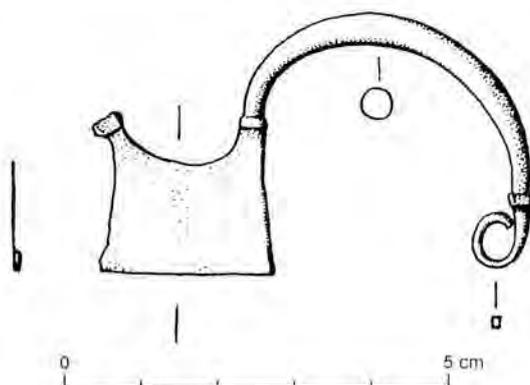
Už vo vrstvách B valu evidujeme aj výskyt hlinených „nádob - pokrývk“ s „cedidlovito“ perforovanými stenami slúžiacimi na udržiavanie ohňa, resp. na uchovávanie žeravých uhlíkov. Ide o ručne robené drsné bledotiehlavé až hnedočierne kužeľovité či súdkovito-hrncovité pokrývky s otvorom na oboch stranách (v „ústí“ i na „dne“ - obr. 15: 1-3).

Kovové, sklenené, sapropelitové, kostené a kamenné artefakty

- Súčasti odevu, ozdoby, hygienické potreby a výrobky umeleckého remesla (obr. 16-18)

Pozoruhodným artefaktom je bronzová oblúkovitá spona s vysokým omegovitým lúčikom kruhovitého prierezu, so štvorcovo hranenými uzlíkmi na oboch koncoch oblúka, s prehnutou nôžkou ukončenou obdĺžnikovite hraneným štuplíkom s plochým vysokým štvoruholníkovitým zachycovačom. Zvinutia, tiež hranatého prierezu, sa zachoval len jeden závit, ihla je odlomená (dĺ. 5,7 cm, v. 3,5 cm, pr. oblúka 0,3 cm - obr. 16). Analógie sú známe najmä z balkánsko-východoalpského priestoru. Predpokladá sa grécky pôvod takýchto spôn, sprostredkovaný macedónsko-tráckym milieum v 7.-6. stor. pred n. l. Sú to typické nálezy z bohatých kniežacích hrobov daného obdobia, nazývané aj tráckymi sponami (Dušek 1961, obr. 4: 1). Z maďarskej lokality Beremend pochádzajú dve podobné, ale zdobene strieborné spony (Jerem 1973, 65-86, obr. 6: 3, 4). Bronzové exempláre sú známe z nálezísk Szentes-

Vekerzug (hrob 61) a Békescsaba-Fényes (Párducz 1954, tab. 13: 2). V Beremende sa našiel aj ďalší charakteristický predmet tohto kultúrnochronologického horizontu, prítomný rovnako v Detve, a to profilovaná šálka s rohovitými výbežkami, ukončená štuplíkmi (Jerem 1973, obr. 8: 21).

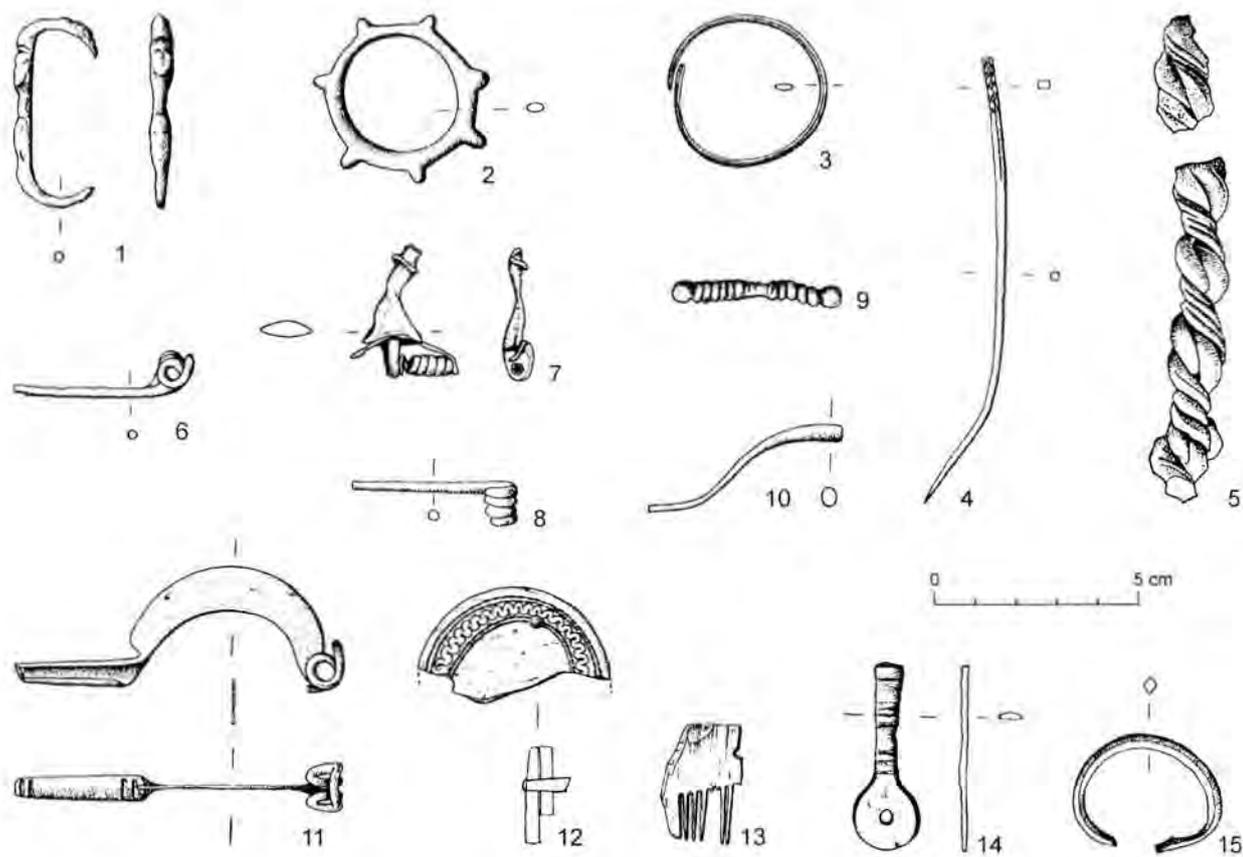
Obr. 16. Detva. Bronzová oblúkovitá spona.

Detviansky exemplár spony je pomerne veľký, materiál nebol fyzikálno-chemicky analyzovaný, no ide pravdepodobne o kvalitnejší svetlejší bronz korodujúci do zlatistozelenkava. Kultúrnochronologicky je výrazným dokladom prenikania balkánskoalpských prúdov na sever Karpatskej kotliny už koncom doby halštatskej (HD2-3/LTA).

Bronzová pracka alebo prevliečka v tvare úzkeho písmena C, so zahrotenými koncami, na ráme s dvoma málo zreteľnými, koróziou nahľodanými plasticky stvárnenými antropomorfnými maskami (v. 4,2 cm, š. 2,1 cm, hr. 0,3-0,5 - obr. 17: 1) sa radí do okruhu laténskeho výtvarného umenia. Motív stvárnenia ľudských tvárí v afrontovanej či inej polohe bol v keltskom prostredí veľmi často aplikovaný už od včasnej doby laténskej v rôznych variáciách, najmä na tzv. maskovitých sponách, ale aj na prsteňoch, nákrčníkoch, kanviciach, opaskoch a na ďalších, najmä bronzových nálezoch (Kolník/Šalkovský 1983 - tu ďalšia literatúra).

Bronzový kruhovitý závesok so siedmimi rozetovitými vyliatkami po obvode (pr. 3,7 cm, hr. 0,4 cm - obr. 17: 2) je asi zjednodušenou verziou podobných, ale zložitejšie tvarovaných a niekedy neuzavretých záveskov púchovskej kultúry (Pieta 1982, tab. 13: 10-17). Bronzová záušnica oválneho prierezu s preloženými zahrotenými koncami (pr. 3,2 cm, hr. 0,4 x 0,2 cm - obr. 17: 3) tiež patrila k bežnému šperku púchovskej kultúry (Pieta 1982, tab. 13: 1-4).

Bronzová ihlica kruhovitého prierezu s hranatou hlavicou zdobenou jemne rytými krížikmi (dĺ. 11 cm, rozmery hlavice: 0,28 x 0,2 cm - obr. 17: 4)

Obr. 17. Detva. Súčasti odevu, ozdoby a hygienické potreby.

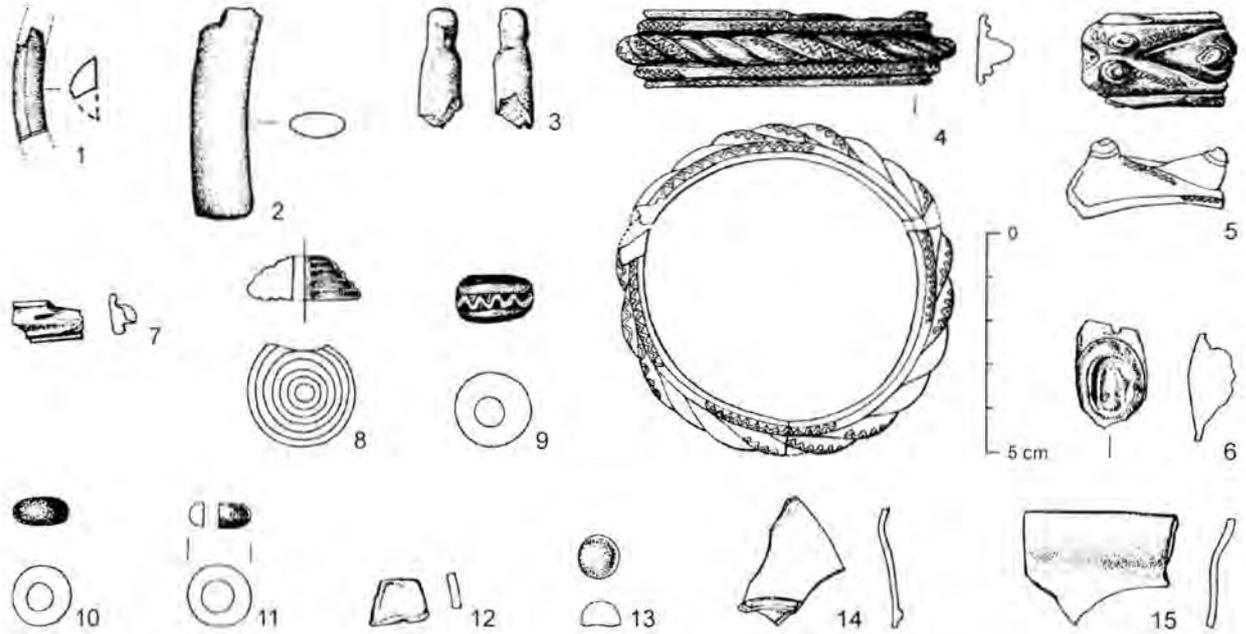
zatiaľ možno zaradiť do pertraktovanej epochy iba rámcovo a podmienenčne.

Fragmenty železných opaskov z dvojnásobne pretočených článkov (zach. dĺ. 12,3 cm, hr. 1,9 cm - obr. 17: 5) sú známe najmä z plochých keltských pohrebísk (Maňa - *Benadik* 1983, tab. 5: 6; Horný Jatov, Hurbanovo-Bacherov majer - *Benadik/Vlček/Ambros* 1957, obr. 5: 13; 13), ale vyskytujú sa už aj v staršej fáze predpúchovského stupňa. Podľa *J. Bujnu* (1982, obr. 4: 25) ide o typ patriaci do stupňa LTB2/C1a.

V nálezovom súbore je zastúpených aj niekoľko fragmentov železných spôn, a to najmä ihlami. Niekedy sa zachovali aj s vinutím - fragment so štyrmi jednostrannými závitmi (zach. dĺ. 4 cm), fragment s dvojstranným (1+1) symetrickým vinutím s hornou vonkajšou tetivou (zach. dĺ. 4,5 cm) a fragment so samostrelovým symetrickým vinutím (5+5 závitov) na konci osi s guľovitými hlavicami (dĺ. 4,1 cm, pr. 0,5 cm - obr. 17: 6, 8, 9). Bez možnosti bližšieho typologického určenia predpokladáme, že prvé dva fragmenty pravdepodobne patria laténsko-včasnorímskym exemplárom spôn, zatiaľ čo fragment poslednej spony, so samostrelovým vinutím, patrí zrejme k mladším. Fragment

bronzového lúčika guľovitého prierezu (obr. 17: 10) indikuje sponu mötschwilského typu, vyskytujúcu sa v púchovskom prostredí v závere stredolátenského obdobia (*Pieta* 1982, 21). Takmer kompletne sa zachovala bronzová jednodielna spona s vysokým zvislým lúčikom a rozšírenou metópvite členenou nôžkou, s obojstranne symetrickým vinutím (1+1), s hornou vonkajšou tetivou a odloženou ihlou (dĺ. 8,1 cm, hr. lúčika 0,1 cm, v. lúčika 1,1 cm - obr. 17: 11). Rozšírenou nôžkou a vysokým pravouhlým profilom oblúka sa radí k vedúcim tvarom stupňa C3 doby rímskej. Vzhľadom k nálezovým okolnostiam (povrchový prieskum centrálnej časti hradiska) ju možno iba rámcovo zaradiť do obdobia druhej polovice 4. až prvej polovice 5. stor. V hrobe 169 z Kostelca na Hanej sa takáto spona objavila spolu s nálezmi datovanými už aj do stupňa D1, exemplár s hrubším lúčikom z lokality Wien-Rödling patrí až do stupňa D2 (*Tejral* 1982, obr. 1: 2; 1985, obr. 25: 3, 4).

Súbor spôn rozšíril najnovšie povrchový nález (R. Hrnčiar v r. 2002) fragmentu výrazne profilovanej spony so súmerne rozšíreným lúčikom zdobeným uzlíkom, zužujúcim sa smerom k päťke, ktorá je odlomená (zach. dĺ. 3 cm - obr. 17: 7).

Obr. 18. Detva. Ozdoby zo sapropelitu, skla a sklenené nádoby.

Má desiatzátovité vinutie s hornou tetivou. Chýbajúci zachycovač umožňuje iba rámcové zaradenie tejto spony do Almgrenovho typu 67/68 a 68, s datovaním do stupňov B1b-B2a. Nálezy zo Slovenska pochádzajú nielen zo žiarových hrobov (napr. Abrahám, Láb, Ludanice) či z rímskych staníc (Iža, Devín), ale aj zo sídlisk púchovskej kultúry (Púchov, Sučany, Veľký Bysterec-Trniny atď.). Ide zväčša o importy z Norika a Panónie (Lamiová-Schmiedlová 1961, 15). Detviansky nález patrí najskôr do najmladšej skupiny týchto spôn (Lamiová-Schmiedlová 1961, tab. 4: 10-12; Męczyńska 2001).

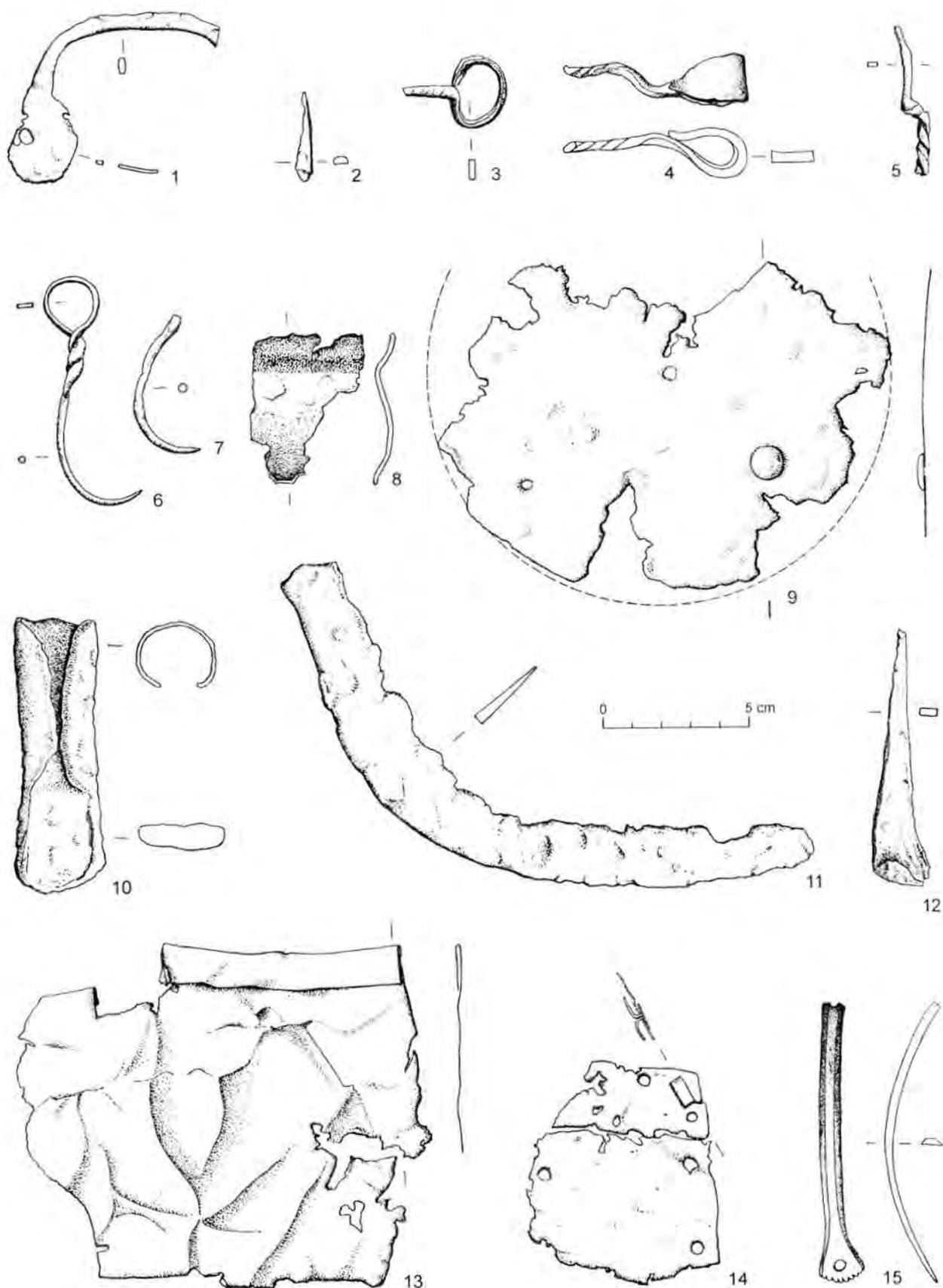
Kostný hrebeň s polkruhovitým držadlom z dvoch kostných platničiek spojených železným nitom a po obvode zdobeným kružidlom rytou bežiacou vlnovkou medzi dvojitémi prerušovanými ryhami (pr. 4,7 cm, hr. 0,6 cm - obr. 17: 12, 13) patrí približne do rovnakého časového úseku ako spona s vysokým zvislým lúčikom. Výzdobne trochu odlišne riešené exempláre sú známe napríklad z Vyšného Kubína a Vrbova (Pieta 1991, obr. 2: 29, 30).

Fragment železného pásikového kovania opasku, zdobeného priečnym ryhovaním, s kotúčovitými, v strede prerazenými koncami (zach. dl. 4,6 cm, pr. platničky 1,6 cm - obr. 17: 14), ktoré je v našom prostredí zatiaľ ojedinelé, má luxusnejšie bronzové paralely na neskorootantských pohrebiskách v Zadunajskej a Štajerskej (Steinklauber 2002, obr. 226), ktoré sú sprievodnými nálezmi datované do obdobia rokov 350-400.

Železná pracka s rámom v tvare písmena D, košovtorcového prierezu, s priliehajúcimi zahrotenými koncami, bez trňa (v. 3,7 cm, š. 2,9 cm, hr. 0,4 cm - obr. 17: 15) patrí k bežným súčastiam ľudového odevu v germánskom prostredí neskorkej doby rímskej.

K najobľúbenejším šperkom púchovskej kultúry patrili náramky, v staršom období sapropelitové, neskôr sklenené. Z výskumu pochádzajú dva fragmenty sapropelitových (lignitových) náramkov šošovkovitého, resp. segmentového prierezu (š. 1,3 a 0,9 cm - obr. 18: 1, 2) a sapropelitová figúrka(?) (zach. v. 2,7 cm, pr. 0,9 cm - obr. 18: 3). Takéto výrobky boli známe už v staršej fáze predpúchovského stupňa, ale masovo sa vyskytujú najmä na plochých keltských pohrebiskách z 2. stor. pred n. l. (Benadik/Vlček/Ambros 1957; Břeň 1955).

Sklenený tmavomodrý kruhovitý náramok s piatimi rebrami, so stredovým rebrom šikmo nepravo torcovaným a s profilovanými okrajmi, zdobený na strednom aj na bočných rebrách natavovanými bielymi vlnkami (vonkajší pr. 7,5 cm, vnútorný pr. 6 cm, š. 1,7 cm - obr. 18: 4) patrí typu 8d podľa N. Venclovej (1990, 124, 125, tab. 36: 15), datované mu do LTC1b, resp. do skupiny 8d podľa E. Haeverníckovej (1960) alebo do radu 12 podľa R. Gebharda (1989, tab. 10, príl. 1), s datovaním do LTC1. Analógie má na Slovensku i v Čechách (Vávrovica, Podmokly, čiastočne Stradonice, Březno, Mšec, Nové Sedlo, Bajč-Vlkanovo, Nitra, Nitriansky Hrádok, Púchov, Tvrdošovce), ale aj v nemecko-švaj-

Obr. 19. Detva. Kovové nástroje, domáce potreby a zbrane.

čiarskom prostredí (Manching - Gebhard 1989, tab. 10; Haevernick 1981). Zo stredného Slovenska poznáme trochu inak profilované exempláre, napríklad z predpúchovského stupňa z Jasenova (Pieta 1982, tab. 12: 4).

Fragment tmavomodrého skleneného náramku segmentového prierezu, s profilovanými okrajmi a metópvite členeným stredovým rebrom, s plastickými bradavkovitými vypuklinami, s natavovanými bielymi vlnovkami na rebrách (š. 2,1 cm, hr. 1,6 cm - obr. 18: 5) patrí do Haevernickovej skupiny 15, resp. Venclovej typu 15 (Venclová 1990, 130). Analógie datované do LTC1 sú známe z Holiarov, Komjatíc, Nových Zámkov, Prešova, Spišského Podhradia, ojedinele však prežívajú aj do LTD (Bořitov).

Zlomok modrého skleneného náramku jednoduchého segmentového profilu, s vysokými strednými a menšími postrannými rebrami (š. 0,9 cm, hr. 0,6 cm - obr. 18: 7) možno priradiť k Haevernickovej skupiny 6, resp. Venclovej typu 6 a patrí asi do rovnakého obdobia (LTC). Podobné exempláre poznáme už z predpúchovského stupňa, napríklad z Jasenova (Pieta 1982, tab. 12: 2, 3).

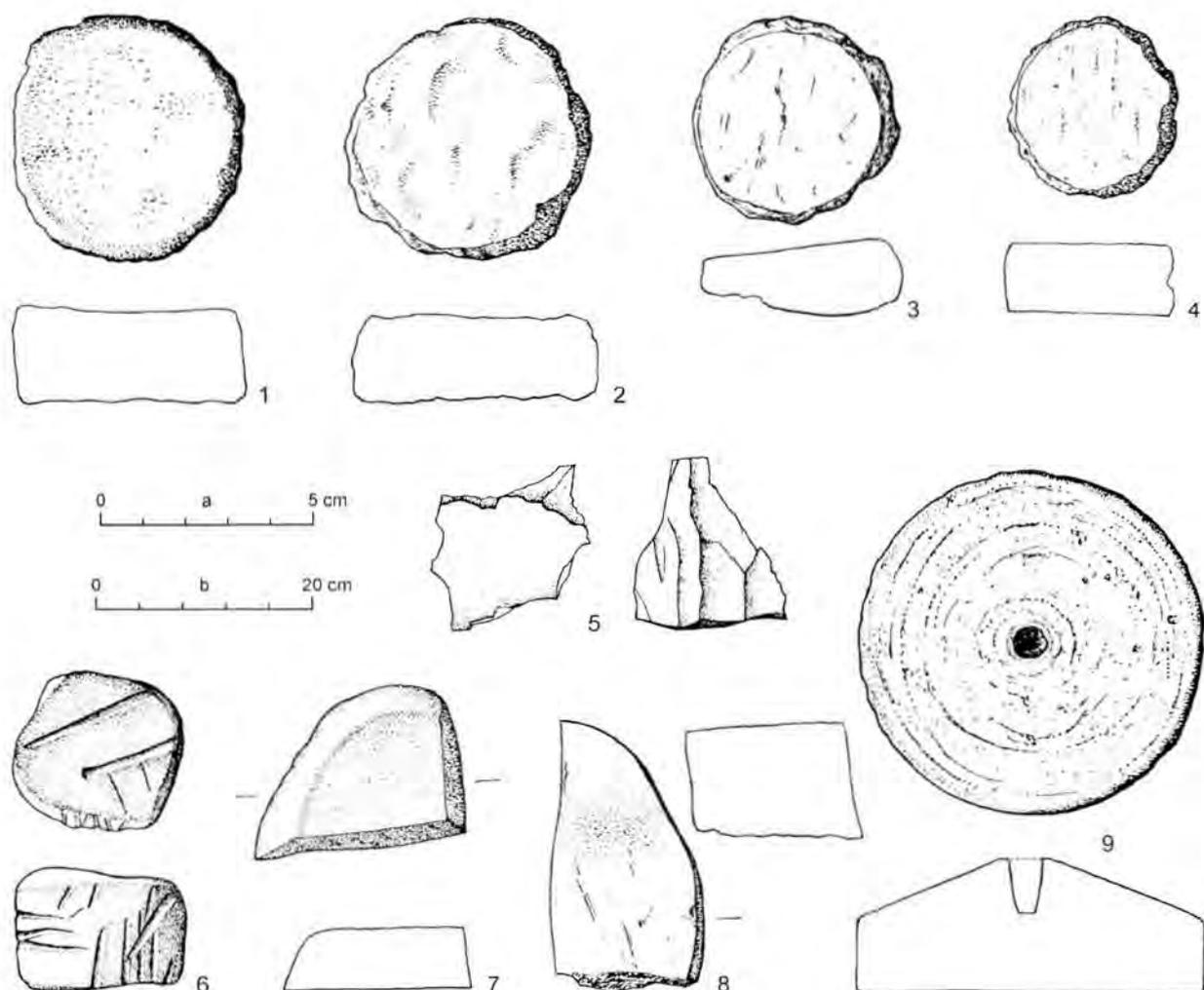
Ostatné zlomky sklárskej produkcie sa viažu na mlado- a neskororímsky horizont protohistorického osídlenia polohy. Ide o číry zelenkavý úlomok bližšie neurčiteľnej sklenej nádoby, zdobený oválnym bochníkovitým naliatkom (hr. 0,9 cm - obr. 18: 6), o fragment polgulovitej ozdobnej vypukliny (obr. 18: 13) odlomenej zo sklenej čirej bledomodrej nádoby, pravdepodobne vakovitého pohára (Brno-Obřany - Tejral 1985, obr. 19: 1), o malý úlomok plochého čireho bieleho skla (obr. 18: 12), o zlomok okraja čireho bledožltozeleného skleneného pohára s kalichovite roztvoreným ústím, zdobeného polkruhovitě natavovaným skleneným vláknom (obr. 18: 14) a o úlomok z okraja bledomachovozeleného zvoncovitého pohára (hr. 0,18 cm - obr. 18: 15). V Podunajsku (napr. Várdomb, Csákvár, Intercisa, Brigetio, Szob, Savaria, Ságvár, Brno-Obřany) sa podľa odborníkov takéto kalichovito-zvoncovité a polovajcovité poháre objavujú až v druhej polovici 4. a v prvých desaťročiach 5. stor. asi z východnej (palestínsko-sýrsko-grécko-maloázijskej) sféry (Barkóczi 1988, tab. 7: 77-79, 91, 93, 99; 12: 135; Kraskovská 1974, 137-140; Tejral 1982, 47).

Sklený kruhovito-bochníkovitý až trapézovitý korálik, koncentricky vrstvený, matný, bledozeleň, s bublinkami (pr. 2,4 cm, v. 1 cm - obr. 18: 8) patrí typu 186-187 alebo 193-194 skupiny XIX Tempelmann-Mączyńskiej (1985, tab. 3: 186, 187, tabela 8). Sklený čierny sploštene guľovitý korálik zdobený po obvode zelenou vlnovkou medzi červeno-hnedými pásmi (pr. 1,7 cm, v. 1,1 cm - obr. 18: 9), patriaci typu 301 skupiny XXII Tempelmann-Mączyńskiej (1985, tab. 8: 301c-e, tabela 8) a dva sklenené sploštene guľovité čierne koráliky (pr. 1,3 cm, v. 0,6 cm - obr. 18: 10; pr. 1,4 cm, v. 0,6 cm - obr. 18: 11), pravdepodobne patriace typu 40 skupiny II Tempelmann-Mączyńskiej (1985, tab. 1: 40, tabela 8), sú podobné nálezom z pohrebiska v Abraháme (Kolník 1973, obr. 27: 11, 12). Všetky koráliky majú širšie datovanie, s dobou najmasovejšieho výskytu vo fáze C1b-C2 až D doby rímskej a územne najintenzívnejší výskyt v pobaltskom medziriečí dolnej Visly a Odry (kultúra Wielbark) a v labsko-germánskej oblasti (Tempelmann-Mączyńska 1985, 184-187, 262). Príbuzný exemplár z českých Vinařic je datovaný až na počiatok doby sťahovania národov, kam pravdepodobne patria aj vyššie uvedené nálezy.

• *Nástroje, pomôcky, domáce potreby a zbrane* (obr. 19: 20)

Do kuchynskej výbavy patria železné háčiky - vidlice na mäso s tylovou časťou plochého prierezu, stočenou do záchytného oka a s hrotmi kruhového prierezu, zohnutými a vybrúsenými do ostrého háčika (dĺ. 8 cm, pr. oka 1,8 cm - obr. 19: 5-7). Podobné háčiky sú známe napríklad z Laziska (Pieta 1991, obr. 2: 15). Luxusnejšiu výbavu naznačujú ďalšie nálezy - fragment železnej ataše vedra(?) plochého tyčinkového prierezu, na konci roztepaný do kruhovitej záchytnej platničky s otvormi pre nity (v. 6,5 cm - obr. 19: 1), fragment bronzového držadla (asi vedierka) lichobežníkovitého prierezu, s rozšírenou záchytnou časťou oblúkovite ukončenou zúbkovitým okrajom a s otvorom pre závesné pútko či nit (zach. dĺ. 9,7 cm - obr. 19: 15), fragment medeneho, tzv. hunského kotlíka s dovnútra preloženým zosilneným okrajom (zach. v. 14,2 cm, hr. 0,2 cm - obr. 19: 13) a fragment bronzového plechu so šiestimi otvormi pre nity a s jedným zachovaným pásikovým nitom (hr. 0,05 cm - obr. 19: 14), pochádzajúci možno z podobnej nádoby. Z doby sťahovania národov je z územia Slovenska málo nálezov kotlíkov (Krakovany-Stráže, Nitra-Párovské Háje, Pršany - Kraskovská 1978; Pieta 1987; nepublikované - informácia K. Pietu). Zmienené fragmenty z Detvy neumožňujú zatiaľ presnejšiu špecifikáciu.

Medzi stavebné a zabezpečovacie kovania patrí plocho hranené železné záchytné oko s rovným trňom (pr. 2,5 cm, dĺ. 3,6 cm - obr. 19: 3) a železné lištovité roztepané a slzovite stočené záchytné oko s torovaným rovným hrotom (dĺ. 6,3 cm - obr. 19: 4). Skupinu drevoobrábacích a poľnohospodárskych nástrojov reprezentuje železné dláto s lalokovite neuzavretou tuľajkou (dĺ. 9,5 cm, š. ostria 3,1 cm - obr. 19: 10) a fragment krátkej železnej kopy, resp. kosáka, s ostrím v miernom uhle a s náznakom odsadenia tylovej časti (zach. dĺ. 23 cm, š. 2,8 cm - obr. 19: 11).

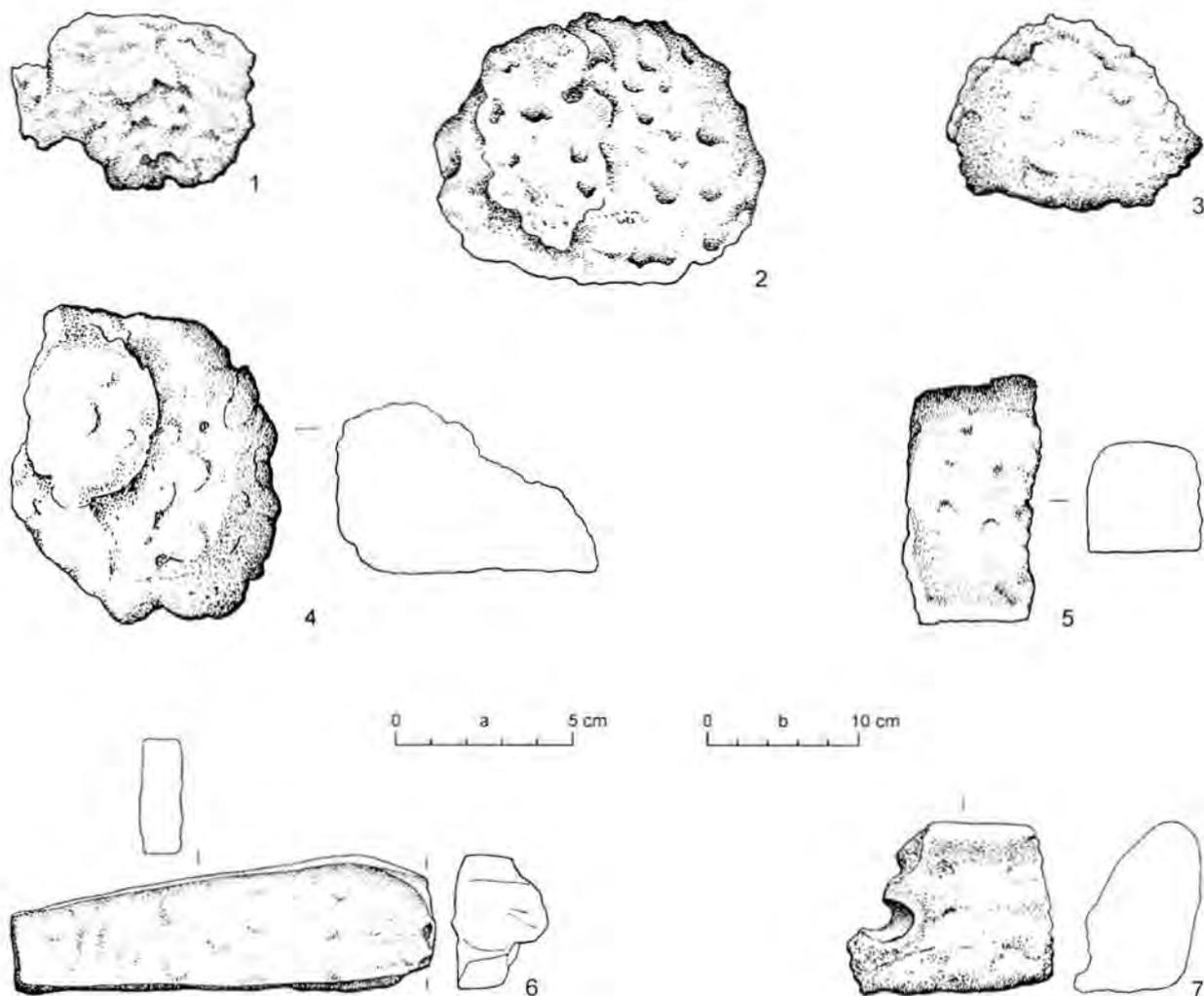
Obr. 20. Detva. Kamenné nástroje a domáce potreby. Mierka: a - 1-8; b - 9.

Výzbroj a výstroj sú skromne zastúpené fragmentom železného puklicovitého kovania (hr. 0,2 cm - obr. 19: 8), fragmentom železného tanierovitého kovania kruhovitého tvaru z tenkého mierne prehnutého plechu s jedným guľovitým nitom (obr. 19: 9), subtilným romboidným hrotom obdĺžnikovitého prierezu (obr. 19: 2) a železnou romboidno-listovitou strelkou s trňom a zdeformovaným hrotom (dĺ. 8,8 cm, š. 2,2 cm, hr. 0,5 cm - obr. 19: 12). Zatiaľ čo náležitosť prvých dvoch plochých kovanií k ochrannej výzbroji je neistá, subtilný romboidný hrot sa pokladá za súčasť výzbroje profesionálnych bojovníkov z neskorootického obdobia. Známe sú nálezy z neskorootických sídlisk a pohrebísk západného Chorvátska, Slovinska a Rakúska z konca 4. a prvej polovice 5. stor. (Steinklauber 2002, 179, tab. 63 a 64; Čiglenečki 2000). Listovitá strelka je osobitá krátkym zahrotením a dlhým telom plynule prechádzajúcim do trňa. Ide pravdepodobne o neskorý tvar (Blučina - Tejral 1982, obr. 56) vy-

skytujúci sa spolu s trojbokými hrotmi, nemožno ale vylúčiť ani stredovekú provenienciu nálezu (podobne ako u niektorých ďalších fragmentov artefaktov).

Neznámeho účelu a bez možností chronologického upresnenia sú ploché valcovité andezitové kotúčky (pr. 4-6 cm, v. 1,7-2,2 cm - obr. 20: 1-4). Fragment červeného mramorovitého doštičkovitého kremencového hladidla (dĺ. 4,8 cm, v. 1,5 cm), kremencové hladidlá-drvidlá kónického tvaru s rozšírenou plochou pracovnou časťou (v. 4 cm, š. 3,6 cm), ploché nepravidelné hladidlá (dĺ. 6,8 cm, š. 3,8 cm) a malý obrúsený a vyhladený kotúč s rôzne orientovanými vybrúsenými ryhami na bázach i po obvode (pr. 4 cm, v. 3 cm), slúžili pravdepodobne na rozmelovanie farbív a na vyhladzovanie povrchu keramiky a iných artefaktov vo finálnych fázach ich výroby (obr. 20: 5-8).

Dobre zachovaná podložka (spodný kotúč) žarvena z amfibolitického andezitu, s kotúčovitou bá-

Obr. 21. Detva. Železné polovýrobky a doklady spracovania železnej rudy. Mierka: a - 1-4, 6; b - 5, 7.

zou (pr. 33 cm, v. 7,3 cm) a kónickou pracovnou časťou (v. 5,7 cm; pr. otvoru 4-4,3 cm - obr. 20: 9), spolu s fragmentom plochej podložky ďalšieho andezitového žarnova (hr. 3 cm) dokladajú miestne, domáce spracovanie zrnovín na múku. Kónický kotúč je bazálnou súčasťou typického laténskeho žarnova rozšíreného Keltmi takmer po celej Európe.

Okrajovo sa treba zmieniť aj o nálezoch guľovito-vajcovitých drvidiel (zväčša pr. okolo 4-6 cm), zatiaľ však bez možnosti bližšieho časového zaradenia.

• *Železné polovýrobky a doklady spracovania železnej rudy* (obr. 21)

Dokladmi lokálneho spracovania železnej rudy sú nálezy železnej amorfnej trosky (obr. 21: 1), bochníkovitých železných troskových krúst (12 x 10 cm - obr. 21: 3), resp. bochníkovitých lúp (pr. 9 a 10 cm, hr. 4,8 cm - obr. 21: 2, 4), ale aj segmentu z väčšej bochníkovitej železnej tehly z ťažkého koncentro-

vaného železa (14 x 7 x 6 cm - obr. 21: 5). Železný plochý klinovitý predmet obdĺžnikovitého prierezu (3,3 x 1,2 x 12,2 cm), na tylovej časti so stopami odseknutia, je snáď špecifickou formou mečovitej hrivny - *talae ferrae* (obr. 21: 6), rozšírenej v Európe v dobe laténskej (Novotný a kol. 1986, 335).

Fragment okraja a časti dna hlineného pekáča - pece, pôvodne asi masívnej obdĺžnikovo-oválnej(?) formy so zvislo vytiahnutým nízkym parabolicky klenutým okrajom a valcovitým zavzdušňovacím otvorom kolmo prevŕtaným v dolnej časti okraja, s rovnou bázou s odtlačkami prútov a zeminy (v. okraja 12 cm, pr. otvoru 2 cm) predstavuje pravdepodobne zvyšok akéhosi výrobného zariadenia - otvorenej pece s malým dýzovým otvorom (dýzová tehla?) - umiestneného pod skalnými stenami Kalamárky (obr. 21: 7). Silnejšia koncentrácia neskorohalštatsko-včasnolátenskej keramiky v blízkosti naznačuje jeho možné datovanie.

Chorológia mobilií a sídliskové využitie polohy

Priestorové rozmiestnenie nálezov aspoň orientačne, v istom stupni pravdepodobnosti naznačuje pôvodné rozloženie osídlenia či sídliskové využitie polohy v priestore a čase. Z približne 8800 artefaktov patriacich všetkým zisteným kultúram, pripadalo na sledované obdobia približne 44%. Početnosť nálezov v troch rámcovo vymedzených obdobiach (neskorohalštatsko-starolaténske; stredolaténsko-starorómske; neskororómske-germánске) celkovo možno vyjadriť percentuálnym pomerom 20 : 50 : 30. Absolútne najpočetnejšie nálezy pochádzajú z obdobia predpúchovskej a klasickej púchovskej kultúry, najmä z jej mladolaténskej fázy. Najhonosnejšie nálezy (sklenené náramky, meče, železné opasky a pod.) patria do stupňa LTB2/C1. Istá pauperizácia a degradácia púchovského sídlenia v staršej dobe rímskej sa asi odráža v zníženej kvalite i kvantite nálezov. Relatívne, vzhľadom k pomernej krátkodobosti osídlenia, je však mobiliami najintenzívnejšie zastúpené najmladšie protohistorické obdobie.

Z typickej materiálnej kultúry sa gros našlo v samotnom vale, v jeho deštrukciách a v sídliskových vrstvách za ním. Nízky počet, až absencia nálezov na zvyšku vnútorného areálu naznačuje opačnú situáciu, t. j. iba málo intenzívne sídliskové využitie, ale sčasti asi odráža i skutočnosť, že nálezy v pomerne plytkej povrchovej vrstve areálu boli vystavené silnejším vplyvom erózie, fyzikálne a chemicky boli viac rozmelované a dažďami splavované do sutí pod skalnými stenami. Veľmi výrazná prirodzená koncentrácia nálezov sa zistila v sondách XVIII a XIX, približne 100 m juhovýchodne od valu na rovnom horskom sedle vo vrstvách s deštrukciou sídliskových objektov (obr. 1: 1), na základe ktorej možno predpokladať trvalejšie sídliskové využitie tohto podhradia.

Zaujímavú informáciu poskytli analýzy zvieracích kostí (M. Fabiš; Šalkovský 1994a, 76-82). Pomer domácich zvierat a lovej zveri sa vo vrstvách A aj C valu pohybuje cca 3,5 : 1 v prospech domácich zvierat, avšak nálezy z vrstvy B valu sú takmer v pomere 1 : 1. Vzhľadom k charakteru nálezovej situácie nemožno jednoznačne povedať, čo to indikuje. Snáď to odráža skutočnosť, že výplň valu B (primárne súčasť sídliskovej vrstvy areálu) vznikla za odlišných pomerov - v začiatkoch osídlenia polohy novoprišílymi obyvateľmi, ktorí hneď po príchode ešte nedisponovali väčším počtom domácich zvierat, preto v ich živočíšnej strave nahradzovali ulovenou zverou. Jej kosti boli relatívne početné aj v sídliskovom odpade, ktorý sa po planírkach terénu a výstavbe nového valu mohol dostať aj do jeho výplne.

ZÁVER

Po približne dve storočia trvajúcim útlme v osídlení, spôsobenom kultúrnymi zmenami v širšom makroregiónne koncom neskorej doby bronzovej a začiatkom doby železnej, keď pod tlakom trácko-skýtskeho prostredia z Potisia a pod vplyvmi západokarpatských kultúrnych centier kultúra kyjatická zanikla a lužická kultúra sa transformovala do územne menšej oravskej skupiny, dochádza zásluhou nových vonkajších impulzov k zmenám v domácom osídlení aj na lokalite Detva-Kalamárka. Prvý impulz reprezentuje zásah z juhu, z východoalpského, resp. vekerzugského prostredia (Vršatské Podhradie, Púchov, Hubina, Bučany - 6.-5. stor. pred n. l.). Za ním, v stupňoch LTA-B1 (5.-4. stor. pred n. l.), nasledujú prvé prieniky laténskej kultúry, spájané s katastrofickými horizontmi hradísk na severnom a strednom Slovensku. Tieto prispeli k vytvoreniu staro- a stredolaténskeho (LTB2-C2 - približne prelom 4. a 3. stor. až 2. stor. pred n. l.) predpúchovského stupňa púchovskej kultúry (Pieta 1996, 22-24). Tento stupeň bol charakteristický najmä vo svojom staršom postlužickom (lužicko-púchovskom) podstupni markantným neskorohalštatským domácim dedičstvom a oboma vyššie uvedenými (vývojom sčasti transformovanými) cudzími elementmi. Z nich laténske - od LTB2/C1 dokladajú aj priame kontakty „domáceho“ podložia s Keltmi (Batizovce, Detva) a v LTC2 sa stávajú stále výraznejšími (silný výskyt laténskej na kruhu robenej keramiky, obzvlášť grafitovej - Pieta 1982, 157). Najstaršie keltské nálezy z Detvy dokazujú, že vojensky i ekonomicky zdatní Kelti sa už od počiatkov svojej expanzie do Karpatskej kotliny snažili ovládnuť bohaté rudonosné stredoslovenské oblasti. Tento proces bol podľa odborníkov zavŕšený až priamou kolonizáciou keltských Kotínov a Osov začiatkom neskorej doby laténskej okolo roku 100 pred n. l. (Kolník 1980, 201).

Opevnenie skalného ostrohu (val B) týčiaceho sa nad osídleným horským sedlom tu asi nevzniklo skôr ako počas staršej doby laténskej (v LTB) a neskôr ako úvodom strednej doby laténskej (v LTC1). Jeho zánik požiarom a nahradenie novým valom (val A2) predpokladáme niekedy v stupňoch LTC1/C2, najneskôr v LTD1 (možno na prelome LTC2/D1 v súvislosti so zmienenými udalosťami). Charakter planírky vrstvy B indikuje nevelký časový odstup medzi zánikom valu B, jeho planírkou a výstavbou valu A2.

Znefunkčnenie druhého laténskeho opevnenia (pre dobu jeho zániku sa v teréne nezachytili žiadne indicie) sa možno udialo niekedy na prelome doby laténskej a rímskej, kedy evidujeme katastrofické horizonty na iných púchovských hradiskách

(Pieta 1996, 29), ale možno i neskôr. Osídlenie polohy v skromnejšej podobe však pretrvalo. Ovplyvňované bolo kontaktmi s dáckym a kvádskym milieu a neskôr aj Rímskou ríšou. Koniec osídlenia súvisí so zánikom celej púchovskej kultúry záverom doby rímskej. Býva spájaný s násilným vysídlením Kotínov a Osov na sklonku markomanských vojen Rimanmi (asi r. 172-180; Pieta 1982, 216). Osudy prípadných zvyškov púchovskej kultúry na strednom a severnom Slovensku sú zatiaľ nejasné (Kolník 1980, 201). V novej historickej situácii možno ani nebol úplne vysídlený sídliskový priestor v okolí Detvy, resp. tunajšia antropogénna krajina zrejme celkom nezanikla, čo asi ulahčilo objavenie tejto polohy sťahujúcimi sa germánskymi skupi-

nami. Tie sem prenikli koncom doby rímskej, teda asi v druhej polovici 4. stor., poťažne na prelome 4. a 5. stor. Podobné výšinné polohy boli na Slovensku i na Morave v tomto nekludnom období veľkého sťahovania národov zo severu i východu Európy s obľubou krátkodobo osídľované. Kolonizácia karpatských predhorí v stupňoch C3-D1 sa spája najmä z vysídlením a migráciou z oblastí przeworskej a wielbarskej kultúry (Pieta 1991, 387). Zánik, resp. odchod tohto protohistorického, pravdepodobne svébskeho osídlenia niekedy v priebehu 5. stor. je doložený absenciou akýchkoľvek nálezov datovaných medzi 6. až 8. stor. Poloha bola znovu sídliskovo využitá až Slovanmi v 9.-11. stor. (Šalkovský 1994b).

LITERATÚRA

- Balaša 1960 - G. Balaša: Praveké osídlenie stredného Slovenska. Martin 1960.
- Barkóczy 1988 - L. Barkóczy: Pannonische Glasfunde in Ungarn. Budapest 1988.
- Benadik 1961 - B. Benadik: Grafitová keramika v laténskych hrobách na Slovensku. Slov. Arch. 9, 1961, 175-218.
- Benadik 1983 - B. Benadik: Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog, Nitra 1983.
- Benadik/Vlček/Ambros 1957 - B. Benadik/E. Vlček/C. Ambros: Keltické pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957.
- Břeň 1955 - J. Břeň: Černé (švartnové) náramky v českém latěnu. Sbor. Národ. Mus. Praha 9/A-1, 1955, 42-56.
- Bujna 1982 - J. Bujna: Spiegelung der Sozialstruktur au latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. Pam. Arch. 73, 1982, 312-431.
- Bujna 1991 - J. Bujna: Approach to the study of the Late Hallstatt and Early La Tène periods in eastern parts of Central Europe: results from comparative classification of „Knickwandschalle“. Antiquity 65/247, 1991, 368-375.
- Bujna/Romsauer 1983 - J. Bujna/P. Romsauer: Späthallstatt- und frühlatènezeitliches Gräberfeld in Bučany. Slov. Arch. 31, 1983, 277-322.
- Ciglencečki 2000 - S. Ciglencečki: Tinje nad Loko pri Žusmu. Poznoantična in zgodnesrednjeveška naselbina. Ljubljana 2000.
- Dušek 1961 - M. Dušek: Trácko-skýtske obdobie na Slovensku. Slov. Arch. 9, 1961, 155-174.
- Eisner 1933 - J. Eisner: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933.
- Elschek 1993 - K. Elschek: Jedenásta výskumná sezóna v Bratislave-Dúbravke. AVANS 1992, 1993, 32-34.
- Gebhard 1989 - R. Gebhard: Das Glasschmuck aus dem Oppidum aus Manching. Ausgr. Manching 11. Stuttgart 1989.
- Haevernick 1960 - E. Haevernick: Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland. Bonn 1960.
- Haevernick 1981 - E. Haevernick: Beiträge zur Glasforschung. Mainz am Rhein 1981.
- Jerem 1973 - E. Jerem: Zur Geschichte der späten Eisenzeit in Transdanubien. Späteisenzeitliche Gräberfeld von Beremend (Komitat Barynya). Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 25, 1973, 65-86.
- Kolník 1971 - T. Kolník: Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a sťahovaní národov. Slov. Arch. 19, 1971, 499-558.
- Kolník 1973 - T. Kolník: Pohrebisko z doby sťahovania národov v Abraháme. Slov. Arch. 21, 1973, 359-399.
- Kolník 1980 - T. Kolník: Doba rímska a doba sťahovania národov. Slov. Arch. 28, 1980, 197-212.
- Kolník/Šalkovský 1983 - T. Kolník/P. Šalkovský: Včasnolátenská maskovitá spona zo Slovenského Pravna a jej prínos ku keltickej ikonografii. Štud. Zvesti AU SAV 20, 1983, 133-147.
- Kraskovská 1947 - L. Kraskovská: Kultúra laténska. In: Slovenské dejiny. I. Bratislava 1947.
- Kraskovská 1974 - L. Kraskovská: Gerulata. Rusovce - Rímske pohrebisko I. Bratislava 1974.
- Kraskovská 1978 - L. Kraskovská: Roman Bronze Vessels from Slovakia. BAR Internat. Ser. Suppl. 44. Oxford 1978.
- Lamiová-Schmiedlová 1961 - M. Lamiová-Schmiedlová: Spony z doby rímskej na Slovensku. Štud. Zvesti AU SAV 5, 1961, 7-142.
- Medvecký 1905 - K. A. Medvecký: Detva. B. m. v. 1905.
- Mácelová 1992 - M. Mácelová: Nálezy z Hornej Lehoty. AVANS 1990, 1992, 72, 73.
- Mączyńska 2001 - M. Mączyńska: Das Verbreitungsbild der Fubel A. 67/68 und A. 68 im Barbaricum. Slov. Arch. 49, 2001, 165-179.
- Miroššayová 1994 - E. Miroššayová: Sídlisko z neskorej doby halštatskej v Čečejevciach. Slov. Arch. 42, 1994, 37-68.
- Novotný a kol. 1986 - B. Novotný a kol.: Encyklopédia archeológie. Bratislava 1986.
- Párducz 1954 - M. Párducz: La cimetière hallstatiens de Szentes-Vekerzug II. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 4, 1954, 25-114.
- Pieta 1982 - K. Pieta: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.
- Pieta 1987 - K. Pieta: Die Slowakei im 5. Jahrhundert. In: Germanen, Hunnen, Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Nürnberg 1987, 385-417.
- Pieta 1991 - K. Pieta: The North Carpathians at the beginning of the Migration Period. Antiquity 65/247, 1991, 376-387.
- Pieta 1996 - K. Pieta: Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Bratislava 1996.
- Pieta 2000 - K. Pieta: Siedlung Liptovská Mara II und die Anfänge der Einflüsse der Latène-kultur. Slov. Arch. 48, 2000, 315-346.

- Pieta/Romsauer 1992* - K. Pieta/P. Romsauer: Významný nálež z neskorej doby halštatskej v Hubine. Slov. Arch. 40, 1992, 213-222.
- Rizner 1903* - I. V. Rizner: Náleziská starožitností v Uhrách. Sbor. MSS 8, 1903, 24-54.
- Rybová/Soudský 1962* - A. Rybová/B. Soudský: Libenice. Keltská svatyně ve středních Čechách. Prague. Mon. Arch. 10. Praha 1962.
- Steinklauber 2002* - U. Steinklauber: Das Spätantike Gräberfeld auf dem Frauenberg bei Leibnitz, Steiermark. Fundber. Österreich. Materialh. A 10. Horn 2002.
- Šalkovský 1994a* - P. Šalkovský: Hradisko v Detve. Mat. Arch. Slovaca 11. Nitra 1994.
- Šalkovský 1994b* - P. Šalkovský: Frühmittelalterlicher Burgwall bei Detva. Slov. Arch. 42, 1994, 110-142.
- Šalkovský 2001* - P. Šalkovský: Výšinné hradisko v Detve - osídlenie v mladšej a neskorej dobe bronzovej. Slov. Arch. 2001, 39-58.
- Tejral 1982* - J. Tejral: Morava na sklonku antiky. Brno 1982.
- Tejral 1985* - J. Tejral: Naše země a římské Podunají na počátku doby stěhování národů. Pam. Arch. 76, 1985, 308-397.
- Tempelmann-Mączyńska 1985* - M. Tempelmann-Mączyńska: Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. Mainz am Rhein 1985.
- Thomka 1891* - J. Thomka: Zólyomvármegye őstelepei. Arch. Ért. 11, 1891, 289-300.
- Venclová 1990* - N. Venclová: Prehistoric glass in Bohemia. Praha 1990.
- Zachar 1987* - L. Zachar: Keltische Kunst in der Slowakei. Bratislava 1987.

Rukopis prijatý 11. 6. 2002

PhDr. Peter Šalkovský, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra

Höhenburgwall in Detva - protohistorische Besiedlung

Peter Šalkovský

ZUSAMMENFASSUNG

Die Lokalität Kalamárka befindet sich nördlich von Detva (Bez. Detva). Das Areal des Burgwalls (ca. 0,9 ha) ist ein Höhenplateau (810-814 m ü. d. M.), das mit hohen vertikalen Andesitwänden abgeschlossen und nur an der Ostseite mit einem kurzen Wall befestigt ist (Abb. 1). Näher beschrieben wurde die Geomorphologie, die historische Lage und der Grabungsverlauf in den J. 1986-1989 in einer Katalogpublikation (*Šalkovský 1994a*) und in den Beiträgen, die der Besiedlung in der Jung- bis Spätbronzezeit (*Šalkovský 2001*) und im Frühmittelalter (*Šalkovský 1994b*) gewidmet sind. Dieser Beitrag richtet sich auf die Funde aus der Späthallstattzeit bis zur Völkerwanderungszeit (Abb. 4-21).

Analyse der archäologischen Quellen

Die Befestigung

Die festgestellten Befunde verweisen auf eine Schalenkonstruktion des Walles B, bestehend aus einer Steinbasis vorne und rückwärts, die zu einer Steinblende aufsteigen und den Kern aus aufgeschüttetem Erdreich ausgiebig mit Holz versteift haben. Die Breite der Wallbasis (auch mit einer festigenden Vorstufe) im Schnitt V erlangt 3-(4) m, im Schnitt VII sogar um 7-(8) m (Abb. 2; 2, 3). Die Verfüllung des Walles B enthielt außer spätbronzezeitlichem Material das jüngste (post quem) Material, das in die Späthallstatt-Frühlatènezeit und Mittellatènezeit gehört (Abb. 4: 1, 2; 5: 8, 10). Der Wall A2, eine weniger ausgeprägte Schuppenkonstruktion von 4 m Gesamtbreite (Abb. 2: 2), enthält zahlreiches, auch scheibengedrehte keltische Schüsseln, Vasen und anderes mittel- und spätlatènezeitliches Material (Abb. 7: 1, 3-5).

Siedlungsobjekte

Das Objekt 4 (Abb. 3) rekonstruierte man als einen zweiräumigen Blockbau mit teilweiser steinerner Wandunterlage (ca. 4,5 x 3,7 m), einem Wohnteil mit Stein- und Lehm-pflasterung (3,5 x 2,6 cm) und mit einem kleineren Eingangsteil und Wirtschaftsraum in Form eines L (4,5 x 1 m plus 2,6 x 1 m). Besser bekannt ist seine Form z. B. aus den Siedlungen VII und III in Liptovská Mara, besonders aus der latène-römischen Stufe der Púchov-Kultur.

Keramik

Außergewöhnlich sind in der Keramikkollektion Krüge und Tassen (Abb. 4: 1, 2) mit Bandhenkeln mit plastischen Knubben im Oberteil in Form stilisierter vierhöriger Tierköpfe - ein spezifisches späthallstattzeitliches Element südlicher Herkunft, das in die Slowakei durch Vermittlung der Vekerzug-Gruppe irgendwann in der Stufe HD2-3/LTA vermittelt wurde. Einen Bestandteil der späthallstatt-frühlatènezeitlichen materiellen Kultur bildeten auch tonnenförmige Töpfe (Abb. 4: 3-13) mit horizontalen gekerbten leistenförmigen Knubben und einer Verzierung mit einem Band vertikaler Kerben oder stöpselartiger Knubben, die wahrscheinlich eine direkte Fortsetzung ähnlicher spätlatènezeitlicher und spätkyjatitzer Töpfe sind. Eine besondere Erscheinung bilden Töpfe, die unter dem Rand mit Abdrücken eines hohlen zylindrischen Stäbchens und mit einem plastischen Hufeisen, einem Halbmond, bzw. mit bärtigen Mustern verziert sind (Abb. 4: 14-16) und Ende der Hallstattzeit als fremde, unlausitzische Elemente aufscheinen. Diese Motive, jedoch teilweise umgestaltet, überdauerten bis in die Vorpúchov-

Stufe LTB2-C1, wann sporadisch auch scheibengedrehte Latène-Keramik aufzusehen begann - situlaförmige Töpfe und Vorratsgefäße mit hervorgehobenem Rand, mit Beimischungen wie auch ohne Beimischungen von Graphit (Abb. 5), außerdem mit mehr oder weniger parabolisch halbovalförmig verdicktem Rand, auf den Schultern und dem Körper mit vertikalem Kammstrich - Kannelierung verziert. Die ersten scheibengedrehten Exemplare der latènezeitlichen Keramik werden in der Mittelslowakei schon im 3. Jh. (in LTC1) vorausgesetzt, ein starkes Aufkommen von scheibengedrehter Graphittonkeramik evidiert man namentlich in der ersten Hälfte des 2. Jh. v. u. Z. (in LTC2). Weitere keltische Töpferware, die namentlich von Flachgräberfeldern der SW-Slowakei bekannt ist, repräsentieren im Milieu der Púchov-Kultur der Stufen LTC2-D1 Krüge, Vasen (Abb. 6) und scheibengedrehte konische Schüsseln aus sehr reinem Ton (Abb. 7), wie auch tonnenförmige Vorratsgefäße (Krausengefäße) mit ausgeprägt ausladendem bis gefältelt profiliertem Rand (Abb. 8). Handgefertigte Töpfererzeugnisse der Púchov-Kultur vertreten konische Schüsseln mit Randeinzug (Abb. 9: 1-6), während Schüsselformen mit mäßig abgesetztem Boden und Rand, konische Schüsseln mit scharfem Schulterumbruch und verdünntem, mit einer Rille abgesetztem Rand (Abb. 9: 7-10) bereits Analogien in mehreren spätrömerzeitlichen Siedlungen der Slowakei wie auch Mährens haben.

Die beutel- und S-förmigen handgefertigten Töpfe mit einem Ritzornament, mit Fingerabdrücken und tropfenförmigen Kerben als Verzierung (Abb. 10) bilden zusammen mit dem Großteil weiterer Keramikformen den Inhalt der jüngeren Stufe der Púchov-Kultur der römischen Zeit. Analogien haben sie vor allem in Siedlungen der quadisch-Púchover Kontaktzonen oder an Handelstrassen und sie gehören in die Phasen B2 bis B2/C1 der römischen Zeit. Die kugelförmigen und S-förmigen unverzierten Töpfe mit gerundetem ausladendem Rand (Abb. 11) und die S-förmigen handgefertigten Töpfe mit einem Fingertupfen- oder Kerbrand (Abb. 12) sind vorwiegend Spätformen, die sich zu den Phasen C3-D1/2 der römischen und der Völkerwanderungszeit melden, und sie gehören vielleicht teils zu Resten der heimischen Bevölkerung und teils zu den neu-angekommenen svebischen Gruppen.

Die in die Gebirgsgebiete der Slowakei eindringenden städtlichen Einflüsse an der Wende der Zeitrechnung repräsentieren Sonder- und vereinzelt Keramikformen - der tönernen Stabhenkel der dakischen Tasse mit plastischem Motiv, Scherben von übermäßig großen dickwandigen Gefäßen (Abb. 13: 1-3). Ausnahmen bilden Fragmente handgefertigter Töpfe mit Motiven der sog. Bärenantze oder mit einem eingeglätteten Zickzack (Abb. 13: 4-6). Diese Formen sind namentlich von der spätrömischen Keramik in der Ostslowakei bekannt. Selten vertreten ist auch ein Faltenbecher mit verjüngtem konischem Hals, der offenbar lediglich nur eine späte heimische Nachahmung der vollkommeneren Exemplare aus dem slowakischen pannonischen Limesvorfeld ist.

Im Fundbestand sind auch Spinnewirtel und andere Tonartefakte vertreten (Abb. 14), die ein breiteres chronologisches Vorkommen aufweisen. Bereits in den Schichten B des Walles werden auch tönerner „Gefäße-Deckel“ mit „siebartig“ perforierten Wänden evidiert, die zur Aufbewahrung von glühenden Holzkohlenstücken dienten (Abb. 15).

Artefakte aus Metall Glas, Sapropel, Knochen und Steinen

Eine bronzene Bogenfibel mit hohem, omegaförmigem Bügel (Abb. 16) bildet einen ausgeprägten Beleg des Einsickerns von balkanisch-alpinen Strömungen vom Karpatenbecken nach Norden bereits Ende der Hallstattzeit (HD2-3/

LTA). Eine Bronzeschleife mit zwei wenig deutlichen, plastisch gestalteten anthropomorphen Masken, ein bronzener kreisförmiger Anhänger mit rosettenförmigem gegossenem Dekor und ein Bronzeschlafenring mit übereinandergreifenden spitzen Enden gehörten bereits zum gebräuchlichen Volksschmuck der Púchov-Kultur (Abb. 17: 1-3). Größtenteils fragmentarisch vertreten sind im Fundverband auch mehrere Fibeln (Abb. 17: 6-11), die in die jüngere Latènezeit, aber auch in die ältere und jüngere römische Zeit gehören.

Zum beliebtesten Schmuck der Púchov-Kultur gehörten Armbänder, die im älteren Zeitabschnitt aus Sapropel (Abb. 18: 1-3), später aus Glas waren. Ein beinahe komplett erhaltener dunkelblauer Glasarmring mit fünf Rippen (Abb. 18: 4) gehört zum Typ 8d (nach E. Haevernick und N. Venclová), der in die Stufe LTC1b datiert ist. Zusammen mit weiteren Bruchstücken der Typen 6 und 15 und mit Fragmenten eines Eisengürtels aus zweifach gedrehten Gliedern belegen sie das Einsickern der keltischen Kultur gegen Ende der Stufen LTB und LTC1 in die Gebirgsregionen der Slowakei.

Die übrigen Bruchstücke der Glasproduktion knüpfen sich an den jungen und spätrömerzeitlichen Horizont der protohistorischen Besiedlung der Lage (Abb. 18: 6, 12-15). Namentlich das Randbruchstück eines durchsichtigen lichtgelbgrünen Glasbeckers mit kelchförmig ausladender Mündung, verziert mit halbkreisförmigen aufgeschmolzenen Glasfäden (Abb. 18: 14, 15) ist in die zweite Hälfte des 4. Jh. und in die ersten Jahrzehnte des 5. Jh. datierbar. Eine kreisförmig-trapezförmige Glasperle (Abb. 18: 8) gehört zum Typ 186-187 oder 193-194 der Gruppe XIX, eine schwarze abgeflachte kugelige Perle mit einer umlaufenden grünen Wellenlinie zwischen rotbraunen Bändern (Abb. 18: 9) des Typs 301 der Gruppe XXII und zwei abgeflachte kugelige schwarze Glasperlen (Abb. 18: 10, 11), die wahrscheinlich zum Typ 40 der Gruppe II Tempelmann-Maczyńska gehören, weisen eine breitere Datierung auf, mit dem massenhaftesten Vorkommen in der Phase C1b-C3 bis D der römischen Zeit. Der Knochenkamm (Abb. 17: 12, 13), ein bandförmiger eiserner Gürtelbeschlag mit scheibenförmigen Enden (Abb. 17: 14) wie auch eine Eisenschalle (Abb. 17: 15) bildeten das gebräuchliche Gewandzubehör im spätantiken germanischen Milieu.

In die Küchenausstattung dieses Zeitabschnittes gehören Eisenhäkchen - Fleischgabeln (Abb. 19: 5-7), Fragmente einer eisernen Eimeratlasche (Abb. 19: 1), ein Bronzehenkel etwa eines Eimers (Abb. 19: 15) und ein kupferner sog. hunnischer Kessel (Abb. 19: 13, 14).

Zu Bau- und Sicherungsbeschlägen gehört eine eiserne Fangöse (Abb. 19: 3) und eine weitere eiserne leistenförmige, tropfenförmig gedrehte Fangöse (Abb. 19: 4).

Holzbearbeitende und landwirtschaftliche Geräte repräsentiert ein eiserner Tüllenmeißel (Abb. 19: 10) und das Fragment einer kurzen Eisensense (Abb. 19: 11).

Bescheiden vertreten ist die Bewaffnung und Ausrüstung durch Fragmente eines eisernen kuppelförmigen und tellerförmigen Beschlags von kreisförmiger Gestalt aus dünnem, mäßig gebogenem Blech mit nur einem kugelförmigen Niet (Abb. 19: 8, 9) und durch eine subtile rhomboide Spitze wie auch eine rhomboid-blattförmige Pfeilspitze (Abb. 19: 2, 12). Glätter-Reibesteine aus Marmor und Quarzit dienten wahrscheinlich zum Zerkleinern von Farbstoffen und zur Glättung der Oberfläche verschiedener Artefakte in den Finalphasen ihrer Herstellung (Abb. 20: 5-8). Die untere Scheibe eines Mahlsteins aus amphibolitischem Andesit (Abb. 20: 9) bildete den basalen Bestandteil des typischen latènezeitlichen Mahlsteins, der von den Kelten beinahe in ganz Europa verbreitet wurde. Belege über lokale Aufarbeitung von Eisenerz können Funde von Eisenschlacke, Eisenluppe, das Seg-

ment eines brotlaibförmigen Eisenziegels und eines schwertförmigen Barrens - *talae ferrae* sein (Abb. 21: 1-6).

Räumliche Verteilung der Mobilien und die siedlungsmäßige Ausnützung der Lage

Von der typischen materiellen Kultur befanden sich die meisten Funde im Wall selbst, in seinen Destruktionen und in den Siedlungsschichten hinter ihm. Die geringe Anzahl bis sogar Absenz der Funde auf dem Rest des Innenareals deutet auf die umgekehrte Situation, d. h. auf eine wenig intensive siedlungsmäßige Ausnützung, doch teilweise widerspiegelt sie vielleicht auch die Tatsache, dass die Funde in der verhältnismäßig seichten Oberschicht des Areals einem stärkeren Einfluss der Erosion ausgesetzt waren, physikalisch und chemisch wurden sie stärker zerkleinert und vom Regen in den Schutt unter den Felswänden abgeschwemmt. Eine sehr ausgeprägte natürliche Fundkonzentration erfasste man ungefähr 100 m südöstlich des Walles auf dem flachen Gebirgssattel in Schichten mit einer Destruktion von Siedlungsobjekten (Abb. 1), auf Grundlage welcher eine dauerndere Ausnützung dieser Vorburg vorausgesetzt werden kann.

Schlussfolgerung

In der Besiedlung der Lokalität Detva-Kalamárka kam es - nach dem Untergang der Kyjatice-Kultur und der Transformation der Lausitzer Kultur in die territorial kleinere Orava-Gruppe - durch Verdienst neuer äußerer Impulse zu Veränderungen. Den ersten Impuls repräsentiert ein Einschlag von Süden, aus dem ostalpinen, bzw. Vekerzug-Milieu (HD2/3), nach welchem in den Stufen LTA-B1 Einsickerungen der Latène-Kultur folgten - beide offenbar in Verbindung mit kolonisations- und prospektorischen Bestrebungen im Vorgebirge des erztragenden Pofana-Gebirges neben der nordsüdlichen Fernstraße. Diese Aktivitäten, verbunden mit katastrophischen Horizonten der Burgwälle in der Nord- und Mittelslowakei, trugen auch zur Herausbildung des früh-mittellatènezeitlichen (LTB2-C2) Vorpúchov-Stufe der Púchov-Kultur bei, anfänglich namentlich des charakteristischen markanten späthallstattzeitlichen heimischen Erbes und mit beiden höher angeführten, teilweise transformierten Fremdelementen. Die ältesten keltischen Funde aus Detva beweisen, dass die militärisch wie auch ökonomisch tüchtigen

Kelten bestrebt waren, auch die Region der unteren Polana schon seit der Stufe LTB2/C1 zu beherrschen. Den Höhepunkt erlangte dieser Prozess durch die direkte Kolonisierung zu Beginn der Spätlatènezeit.

Die Befestigung des Felsvorsprungs (Wall B) über dem Gebirgssattel entstand hier auf den Resten des älteren Walles etwa nicht früher als während der Frühlatènezeit (in LTB) und später als Anfangs der Mittellatènezeit (in LTC1). Seinen Untergang durch eine Feuersbrunst, die Planierung der Brandreste und das Ersetzen durch einen neuen Wall (Wall A2) kann irgendwann in den Vorpúchov-Stufen LTC1/C2, spätestens in LTD1 vorausgesetzt werden, mit einem nicht großen Zeitabstand vom Untergang des Walles B.

Keine Indizien bestehen zur Dauer der zweiten latènezeitlichen Befestigung. Vielleicht ging sie irgendwann an der Wende der jüngeren Latène- und römischen Zeit unter, wann katastrophische Horizonte auf anderen Púchov-Burgwällen evidiert werden, aber vielleicht auch später.

Die Besiedlung der Lage in einer gewissen bescheideneren Form bestand jedoch auch in der älteren römischen Zeit weiter. Beeinflusst waren die Schicksale der Bewohner von Kontakten mit der dakischen und quadischen Besiedlung und später auch von Kontakten mit dem römischen Reich. Das Ende der Púchover Besiedlung der Lage hängt mit dem Untergang der ganzen Púchov-Kultur Ende der älteren römischen Zeit zusammen, das mit der gewaltsamen Aussiedlung der Kotiner und Osen an der Neige der Markomannenkriege durch die Römer verknüpft wird, etwa zwischen den J. 172-180.

Die Schicksale eventueller Reste der Púchov-Kultur in der Mittel- und Nordslowakei sind bisher unklar. Die hiesige anthropogene Landschaft ist nicht ganz untergegangen, wodurch etwa die Entdeckung dieser peripher gelegenen Lage den wandernden germanischen Gruppen erleichtert wurde, die hierher Ende der römischen Zeit eindrangen - in der zweiten Hälfte des 4. Jh., bzw. an der Wende des 4./5. Jh. Die Kolonisierung der karpatischen Vorgebirge in den Stufen C3-D1 verknüpft man namentlich mit der Aussiedlung und Migration aus den Gebieten der Przeworsk- und Wielbark-Kultur. Der Untergang, bzw. der Abzug dieser protohistorischen, wahrscheinlich svebischen Besiedlung irgendwann im Verlauf des 5. Jh. ist durch die Absenz jedweder Funde mit einer Datierung zwischen das 6. bis 8. Jh. nachgewiesen. Erneut ausgenutzt wurde die Lage erst von den Slawen im 9. bis 11. Jh.

Abb. 1. Detva. 1 - Plan der Fundstelle; 2 - Blick auf die Lage von Westen - Stand Anfang des 20. Jh.

Abb. 2. Detva. 1 - Profil des mehrschichtigen Körpers der Fortifikationsreste A1, A2, B und C im Schnitt V; 2 - Profil der mehrschichtigen Fortifikationsreste A1, A2, B und C im Schnitt VII; 3 - Grundriss der basalen Schicht (A2/5) des Walles A2; 4 - Grundriss des Verlaufes der Wälle A1, A2 und B.

Abb. 3. Detva. Grundriss des Objektes 4.

Abb. 4. Detva. Keramik. 1, 2 - Henkel von Tassen mit plastischen zoomorphen Knubben; 3-16 - tonnenförmige Töpfe mit plastischer und geritzter Verzierung.

Abb. 5. Detva. Situlaförmige Töpfe mit betontem Rand.

Abb. 6. Detva. Scheibengedrehte Krüge und Vasen.

Abb. 7. Detva. Scheibengedrehte konische Schüsseln.

Abb. 8. Detva. Tonnenförmige Vorratsgefäße mit markant ausladendem und profiliertem Rand.

Abb. 9. Detva. Handgefertigte Schüsseln.

Abb. 10. Detva. beutelförmige und S-förmige handgefertigte Töpfe mit geritztem Ornament, Fingertupfenabdrücken und tropfenförmigen Kerben.

Abb. 11. Detva. Kugelige und S-förmige handgefertigte unverzierte Töpfe.

Abb. 12. Detva. S-förmige handgefertigte Töpfe, der Rand mit Fingertupfengrübchen oder Kerben.

Abb. 13. Detva. Sonder- und vereinzelte Keramikformen.

Abb. 14. Detva. Spinnwirtel und andere Artefakte aus Ton.

Abb. 15. Detva. Perforierte Keramikdeckel.

Abb. 16. Detva. Bronzene Bogenfibel.

Abb. 17. Detva. Gewandzubehör, Zierat und hygienische Artikel.

Abb. 18. Detva. Zierat aus Sapropel, Glas und Glasgefäße.

Abb. 19. Detva. Metallwerkzeuge, Hausrat und Waffen.

Abb. 20. Detva. Steinwerkzeuge und Hausrat. Maßstab: a - 1-8; b - 9.

Abb. 21. Detva. Eiserne Halbfabrikate und Produkte der Eisenerzverarbeitung. Maßstab: a - 1-4, 6; b - 5, 7.

BESIEDLUNG IN DER ÄLTEREN RÖMISCHEN KAISERZEIT AM ÖSTLICHEN RAND VON BRATISLAVA

V L A D I M Í R V A R S I K

(Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra)

Die Studie erscheint zum Jubiläum von Titus Kolník. Seinem 70. Geburtstag ist auch die Festschrift „Zwischen Rom und dem Barbaricum“, Nitra 2002, gewidmet.

In 1996-1999 a German settlement from the Roman period was partly excavated in Bratislava-Trnávka. It is only about 8 km far from the original Roman limes running along the Danube River. The paper briefly presents materials from the early settlement phase, which dates back into the 2nd century AD. The main interest is laid on the analysis of the German ceramic vessels and fragments, which make up the most numerous group of finds. The article presents a typological sketch of forms and decorations of the German pottery unearthed on this site from the 2nd century AD.

In den Jahren 1996-1999 verwirklichte die Bratislavaer Zweigstelle des Archäologischen Institutes der SAW im Zusammenhang mit dem Bau der Fernstraße D-61 mehrere Rettungsgrabungen am Ostrand von Bratislava an der Katastergrenze der Stadtteile Trnávka, Vajnory und der Gemeinde Ivanka pri Dunaji (alljährliche Informationen über den Verlauf der Grabungen - *Ivan* 1998, 81, 82; 1999, 73-76; *Varsik* 2000a, 180-184; 2000b, 146-150). Dank zweier größerer Flächengrabungen wie auch einer ganzen Reihe kleinerer Rettungsaktionen hatten wir die Möglichkeit, eine überraschend intensive germanische Besiedlung dieses Gebietes zu erkennen¹. Sogar auf acht von neun mehr oder weniger untersuchten Fundstellen wurde Besiedlung aus der römischen Zeit festgestellt (Abb. 1: 1-8).

Die Bedeutung dieser Region nimmt noch zu, wenn wir das schon länger bekannte Brandgräberfeld in Ivanka pri Dunaji (*Kraskovská* 1965, 163-182), die Grabfunde aus Bernolákovo (*Šefčíková / Farkaš / Turčan* 1995, 126, 127) oder aus der Haith-Ziegelei in Bratislava-Trnávka (*Pichlerová* 1961b, 68, 69, Abb. 11) hinzuzählen. Von den älteren Siedlungsfunden sind die vereinzelt Siedlungsobjekte, die *L. Kraskovská* (1970, 85-119) und *E. Studeníková / L. Zachar* (1980a, 254, 255; 1980b, 198, 199) gerettet haben, bzw. die von *Z. Farkaš* (1980, 67) aufgelesenen Gefäßfragmente anzuführen (Lokalitäten A-C

auf der Karte Abb. 1). Die germanische Siedlungsagglomeration am Ostrand von Bratislava befindet sich an der Verbindungsstelle zweier bedeutender Lokalitäten aus römischer Zeit. Im Osten ist es in 16 km Entfernung die Nekropole in Kostolná pri Dunaji, auf Grund welcher es dem Jubilanten gelungen ist, nicht nur den ältesten Horizont der quadischen Altertümer in der Südwestslowakei auszusondern, sondern auch erfolgreich das Zentrum des sog. Vannius'-Königreiches zu lokalisieren (*Kolník* 1971, 519-522; 1977, 161-168). Die Siedlung in Bratislava-Dúbravka, die T. Kolník mit mehreren Mitarbeitern zu untersuchen begann, repräsentiert die bisher ältesten germanischen Siedlungsfunde in der Slowakei überhaupt (*Elschek* 1995, 39-52; *Kolník* 1986, 420-425). Sie befindet sich etwa 14 km westwärts. Berechtigt taucht daher die Frage auf, wann die germanischen Quaden den Raum unserer Siedlungen zu besiedeln begannen. Außerdem möchte ich in diesem, Herrn T. Kolník gewidmeten Beitrag, einen Vorschlag der typologischen Schemas der kaiserzeitlichen Siedlungskeramik aus dem 2. Jh. vorstellen. Einleitend sei noch hinzugefügt, dass die untersuchten Siedlungen am Ostrand von Bratislava in nur 8 km Luftlinie von der Donau mit dem römischen Limes liegen. Das nahegelegenste römische Auxiliarlager ist Gerulata mit Reiterbesatzung in 15 km Luftlinie Entfernung.

¹ Diesen Beitrag schrieb ich während eines von der Alexander von Humboldt-Stiftung geförderten Stipendiums-aufenthaltes in der Römisch-Germanischen Kommission in Frankfurt a. M. Es ist meine liebe Pflicht, mich bei der Stiftung wie auch bei meinem Betreuer Prof. S. von Schnurbein zu bedanken.

BRANDGRÄBERFELD IN BRATISLAVA-VAJNORY - BAUHOF (Abb. 1: 4)

Im Frühjahr 1999 begann sich die Baufirma Do-prastav einen Bauhof im schmalen Raum zwischen den Abzweigungen der Fernstraße D-61 nach Bratislava vorzubereiten. Beim manuellen Graben fanden die Arbeiter ein Tongefäß, das sie zerschlugen und seinen Inhalt in die hinzugestellte Schubkarre schütteten. Da sie im Gefäß außer Bruchstücken von Bronzegegenständen nichts für sie Interessantes fanden, meldeten sie den Fund den unweit arbeitenden Archäologen. Bei der nachfolgenden Besichtigung der Fundstelle stellten wir fest, dass sich außer dem großen Urnengefäß (Taf. I: 8), im ausgeschütteten Lehm noch ein kleinerer Becher (Taf. I: 7), das Bruchstück einer Bronzefibel (Taf. I: 4), mehrere weitere durch Brand deformierte Bronzebleche (Taf. I: 5, 6) und kalzinierte Knochen befanden. Es besteht kein ernster Grund zu bezweifeln, dass die Funde den Bestandteil eines Brandgrabes bildeten. Nur seine Vollständigkeit ist fraglich. Nach der Bestimmung A. Šefčákové aus dem Slowakischen Nationalmuseum in Bratislava gehörten die kalzinierten Knochen einem menschlichen Individuum im Kindesalter².

Mit dem Bauherrn kamen wir überein, den umliegenden noch freien Raum durchzusuchen mit dem Ziel, evtl. weitere Brandgräber zu retten. Bei dieser Sondage entdeckten wir zwar hallstattzeitliche Brandgräber, jedoch Gräber aus der römischen Zeit sind nicht hinzugekommen. Leider müssen wir annehmen, dass das Gräberfeld in der Vergangenheit durch Bauarbeiten vernichtet wurde. Dass sich hier aber eine kleinere germanische Ruhestätte befand, bezeugen zwei weitere Fibeln mit Brandspuren aus der Ackerkrume (Taf. I: 1, 2).

Die erste von ihnen - eingliedrige, mit Silberdrähtchen verzierte Trompetenfibel (Taf. I: 1) - besitzt mehrere Parallelen in Gräbern aus dem 1. Jh. Nach J. Tejral konnten die ältesten eingliedrigen Trompetenfibeln bereits in frühclaudischer Periode vorkommen (Tejral 1995, 235). Bronzene, mit Drähtchen verzierte Exemplare sind wahrscheinlich jedoch etwas jünger, mit Produktionsanfängen seit flavischer Zeit (Tejral 1970, 116; 1983, 90). Seit der Phase B1c setzte die Entfaltung verschiedener Trompetenspannen auch T. Kolník (1971, 518) voraus. Unsere Fibel verträgt einen Vergleich - was

die Form betrifft - auch mit dem silbernen Fibel-paar aus dem Fürstengrab Nr. 5 in Zohor (Kraskovská 1959, 107, Abb. 64; 65), das J. Tejral in die frühflavische Zeit datiert (Tejral 1970, 161; bzw. in die Phase B1c - Tejral 1983, 88, 92). E. Krekovič schlägt eine etwas spätere Einstufung vor (Krekovič 1992, 56, 57). Allgemein gilt, dass die eingliedrigen Trompetenfibeln mit niedrigem Nadelhalter älter sind und grundsätzlich nicht das 1. Jh. überschreiten, die zweigliedrigen Formen mit höherem Nadelhalter und reicher inkrustierter Verzierung gehören in das 2. Jh. (Jobst 1975, 39, 40; Peškař 1972, 84, 85).

Die Doppelknopffibel A 236 (Taf. I: 2) hat leider den Nadelhalter abgebrochen, was ihre genauere Einstufung verhindert. Gehört sie am ehesten zu der am häufigsten vorkommenden Variante Garbsch A 236c, die J. Garbsch in den Verlauf des ganzen 1. Jh. datierte (Garbsch 1965, 29-32).

Die breite Terrine mit kegelförmigem Hals (Taf. I: 8) ist eine der Hauptformen, die als Urnen auf Brandnekropolen der älteren römischen Kaiserzeit verwendet wurden (Tejral 1970, 135, 136). Sie kommt schon in Gesellschaft von Augenfibeln vor (z. B. Kolník 1980, 22, Taf. XI: 2a, c), doch vor allem mit den kräftig profilierten Fibeln A 68 (z. B. Kolník 1980, 143, Taf. CXLV: 42a, b; Mitscha-Märheim 1956, 188, Abb. 1: 1, 3-6). Weitere Grabverbände - wie z. B. Grab 172 in Abrahám mit einem Paar eiserner Trompetenfibeln - belegen ihr Vorkommen auch im nachfolgenden Zeitabschnitt der Stufe B2 (Kolník 1980, 61, 62, Taf. XLIX: 172a, c1, c2). Das späteste Auftreten dieser Urnen notieren wir im Grab A in Bešeňov, das eindeutig zu den ältesten auf der jungkaiserzeitlichen Nekropole gehört (Kolník 1961, 220, Taf. I: b), und im Grab 210 in Abrahám zusammen mit dem birnenförmigen Goldanhänger der Stufe B2/C1 (Kolník 1981, 125, Fig. 7: 4, 5). Es kann daher angenommen werden, dass mit dem Ausklingen der älteren römischen Kaiserzeit nach und nach die Terrine mit kegelförmigem Hals schwindet.

Das Fibelfragment mit gewölbtem flachem Kopf und vollplastischem Bügelknopf trägt die Merkmale der Form A 68/69 (Taf. I: 4), die generell von der claudischen bis spätflavischen Zeit datiert ist (Gugl 1995, 12; Tejral 1970, 150, 151). Auf das retardierte Vorkommen der Fibeln A 68/69 in Fundverbänden aus dem 2. Jh. in Norikum verwies H. Sedlmayer (1995, 15-17). Im innerpannonischen

² A. Šefčáková ist Autorin nicht nur dieser anthropologischen Beurteilung. Sie übernahm auch die zoologischen Analysen der Tierknochen aus allen Grabungen 1997-1999 in Trnávka und Umgebung. Analysiert wurden insgesamt 5569 Knochen aus verschiedenen Zeitabschnitten der römischen Zeit. Für diese mühevollen und geduldigen Arbeit gebührt ihr viel Dank. Gegenwärtig werden die Analysenergebnisse ausgewertet.

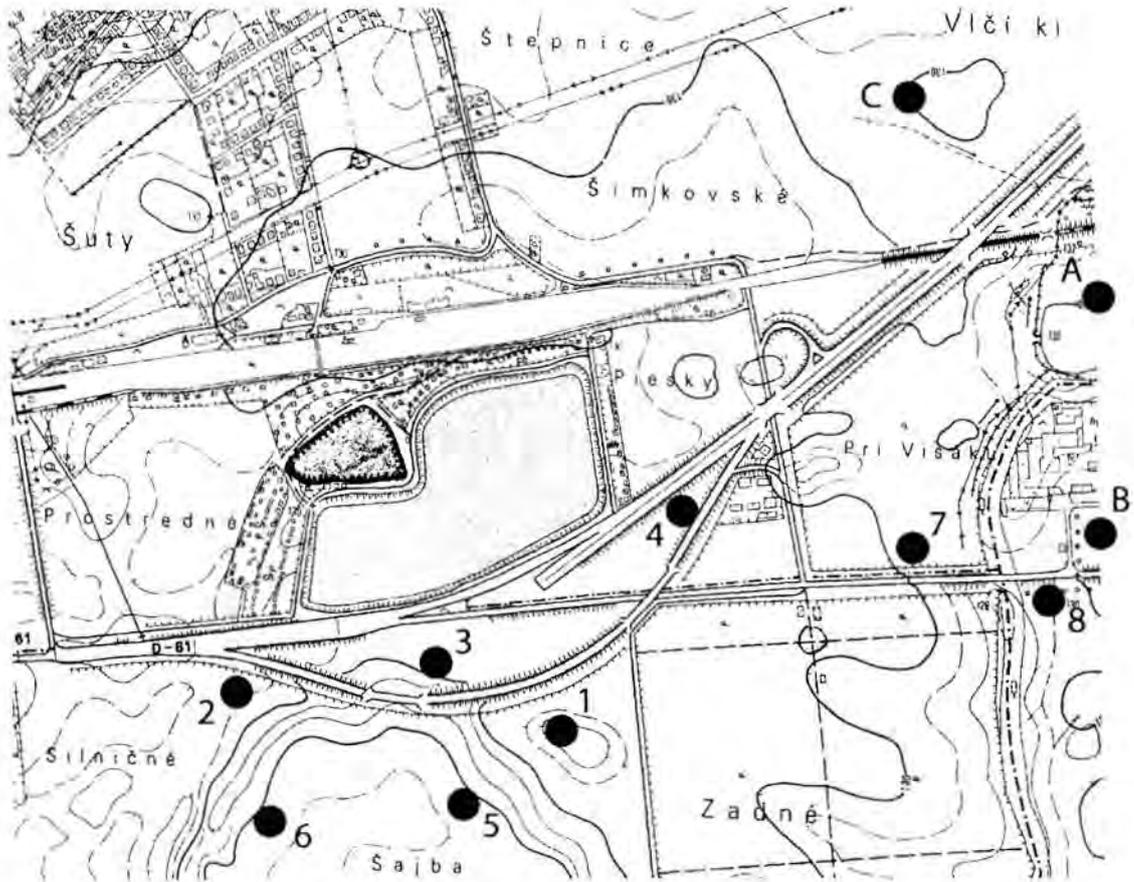

Abb. 1. Die Verbreitung der kaiserzeitlichen Fundstellen im Raum von Bratislava-Trnávka und Bratislava-Vajnory. 1-8 - Lokalitäten aus den Grabungen und Begehungen in den J. 1996-1999. A-C - Lokalitäten aus den älteren Grabungen und Begehungen.

Zalalövö fand man vier eingliedrige Fibeln mit Kopfplatte (etwa A 68/69) in datierbaren Zusammenhängen. Es handelte sich um Schichten, umgrenzt mit den Jahren 10-120, 15-80, 85-120 und 100 - Beginn der Markomannenkriege (Berecz 1990, 88, Abb. 2: 1-6).

Abgesehen von den nicht genau bestimmbar Bronzblechbruchstücken (Kasserolle?) ergänzt das Inventar unseres Grabes ein grauer Becher auf hohem Fuß (Taf. I: 7). Formenkundlich ähnliche Becher erschienen in Abrahám im Grab 100, schon aus Kolník's Stufe B1a (Kolník 1980, 45, 46, Taf. XXXIII: 100m1, m2; Datierung - Kolník 1971, 511, 513), oder im Grab 32 aus Sládkovičovo aus der Stufe B1c (Kolník 1980, 139, Taf. CXXXVIII: 32b1, b2; Datierung - Kolník 1971, 518, 519). Erst in die Stufe B2 gehört das Grab 172 in Abrahám, wo außer einem Paar eiserner Trompetenfibeln abermals ein Paar von Fußbechern vorgekommen ist (Kolník 1980, 61, 62, Taf. XLIX: 172b1, b2). Das paarweise Vorkommen kleiner Trinkgefäße in Brandgräbern beobachtete bereits T. Kolník (1971, 519). Mit Berufung auf eine Studie J. Werners (1950, 168-176) hält

er das für einen Beleg des Einsickerns des mediterranen Kultureinflusses in die Kreise der quadi-schen Nobilität. Auf den Festlichkeiten im römischen städtischen Milieu war nämlich die Sitte des Weintrinkens aus zwei Gefäßen eingelebt (Werner 1950, 172).

Gerade dieses paarweise Bechervorkommen führte mich zu Zweifeln über die Vollständigkeit des Grabverbandes aus Vajnory. In diesem Zusammenhang ist jedoch ein kurioser Fund aus der Lokalität Silničné (Abb. 1: 2) beachtenswert. Diese Fundstelle mit Besiedlungsspuren aus den verschiedenen Perioden der Vor- und Frühgeschichte war durch neuzeitliche Militärgräben und modernen Schotterabbau stark gestört. Selbstverständlich gelangte bei der Planierung dieser Gruben in ihren Inhalt mit dem neuzeitlichen Abfall auch eine Menge urzeitlicher und frühgeschichtlicher Keramik. Der überraschende Fund lag auf der Sohle einer solchen Grube. In dem großen vasenartigen Gefäß, von welchem etwa eine Hälfte abgeschlagen war, lagen zwei graue germanische Fußbecher (Taf. I: 9-11). Scheiterhaufenreste wurden weder innen

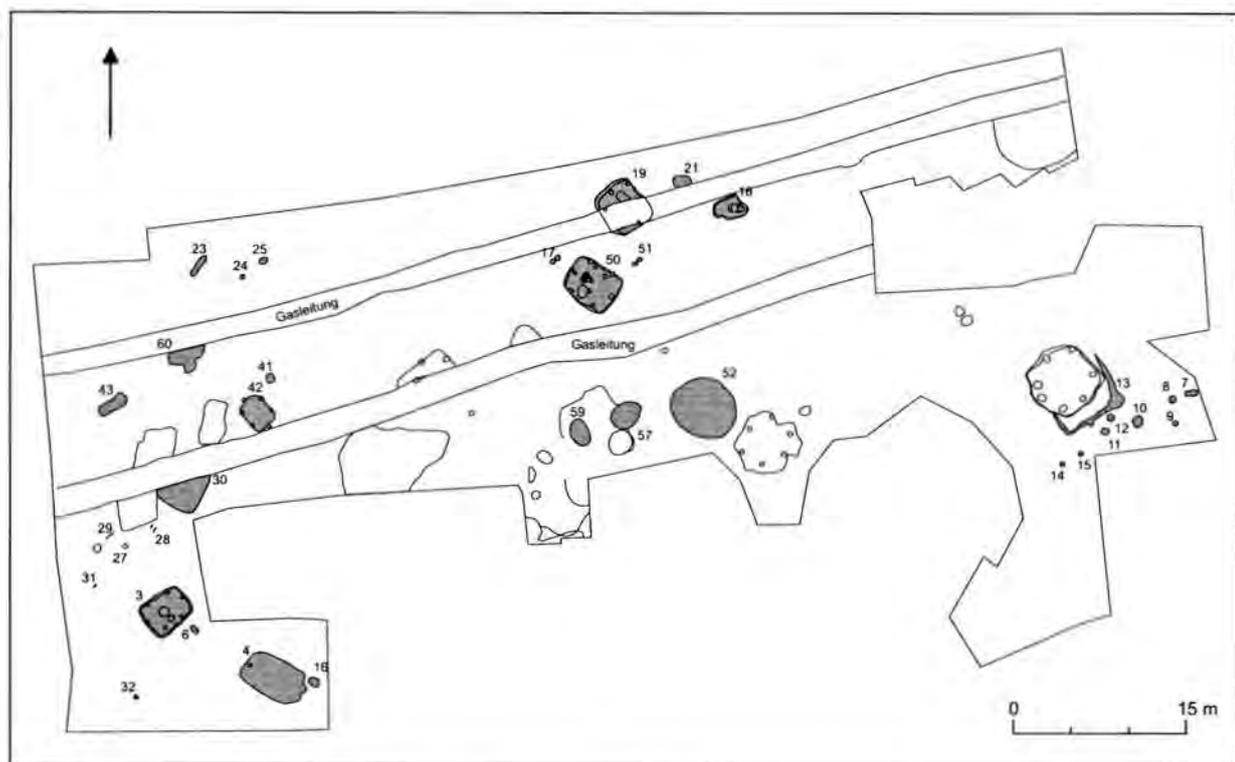

Abb. 2. Bratislava-Trnávka. Der freigelegte Abschnitt der kaiserzeitlichen Siedlung Zadné. Gerastert und nummeriert sind die Siedlungsobjekte aus dem 2. Jh.

noch im Umkreis festgestellt. Ungeachtet dessen ist nicht die Möglichkeit auszuschließen, namentlich mit Rücksicht auf das abermalige Vorkommen zweier Trinkgefäße, dass es sich um ein sekundär verlagertes Grab aus der älteren römischen Kaiserzeit handelt.

Die Datierungen aller aus dem gestörten Gräberfeld in Bratislava-Vajnory stammenden Funde kreuzen sich am Ende der Stufe B1 und in der älteren Phase B2. Mit der Bestattung ist hier daher in flavischer Zeit zu rechnen, spätestens jedoch an der Wende des 1./2. Jh.

SIEDLUNG AUS DER ÄLTEREN RÖMISCHEN KAISERZEIT IN BRATISLAVA-TRNÁVKA - ZADNÉ

Die Nekropole von Vajnory befindet sich in weniger als 1 km Entfernung von zwei germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit. Etwa 600-700 m nach Osten, schon in Ivanka pri Dunaji (Abb. 1: A), untersuchte im J. 1964 E. Kraskovská ein Grubenhaus³, wo u. a. ein Einlagenkamm des Typs Thomas AI gefunden wurde (Kraskovská 1970,

85-119). Auf ein größeres Ausmaß dieser Siedlung verweisen spätere Lesefunde (Farkaš 1980, 67; Studeníková 1980, 251).

Eine bessere Ausgangsbasis zu Erwägungen über die Anfänge der Siedlungsaktivität in unserem Raum bietet jedoch die Siedlung auf der Flur Zadné im Nachbarkataster von Trnávka (Abb. 1: 1). Vom Gräberfeld ist sie nicht ganze 500 m entfernt. In diesem Beitrag möchte ich vor allem die heimische handgefertigte germanische Keramik vorstellen und berichte deshalb zur Bauweise nur schlagwortartig: In die ältere Siedlungsphase dieser Fundstelle gehörten eine Pfosten-Gräbchen-Struktur (Objekte 7-15 - Rest eines oberirdischen Baues?), sieben Grubenhäuser, zwei Brunnen, eine oder zwei Vorratsgruben, verschiedene Typen freistehender Öfen und andere Vertiefungen (Abb. 2). Die übrigen Siedlungsobjekte gehören erst in die jüngere römische Kaiserzeit und eine Grube war frühslawisch.

Ausgewählte Kleinfunde

Aus der Kulturschicht stammt eine prunkvolle Bronzeschnalle (Taf. VI: 1). Wenn auch Bestandteile norisch-pannonischer Gürtelgarnituren für den

³Im weiteren Text werden die Bezeichnungen „Grubenhaus“ und „Hütte“ als gleichwertig betrachtet.

Horizont der ältesten quadrischen Gräber aus dem 1. Jh. kennzeichnend sind, ist ihr Vorkommen in Siedlungen außergewöhnlich selten (Bratislava-Dúbravka - *Elschek* 1995, 42, Abb. 1: 2, 8). Die Schnalle besteht aus einer Gürtelschließe Garbsch G2d und einem Beschlag Garbsch B1a; sie besitzt beinahe genaue Parallelen im Grab 100 von Abrahám (*Kolník* 1980, 45, Taf. XXXIII: 100d) und im Urnengrab B aus Bratislava-Devín, beide mit der Datierung in die erste Hälfte des 1. Jh. (*Kolník* 1971, 511, 512; 1991, 82, 83, Abb. 6: 7). Vom hohen Wert und auch von langer Anwendung der Schnalle aus Trnávka zeugt der Versuch ihrer Reparatur mit Hilfe zweier Bronzeschlaufen. Eine Schlaufe wurde direkt auf der Schnalle gefunden, die zweite (Taf. VI: 1b) lag abgefallen etwa 0,5 m von ihr. Als Analogie kann auch die Schnalle aus einem reich ausgestatteten Frauenkörpergrab aus der 1. Hälfte des 1. Jh. in Baumgarten dienen (*Adler* 1976a, 7-10, Abb. 11). Es ist beachtenswert, dass auch die Schließe und der Beschlag der Baumgartener Schnalle nachträglich mittels eines Bronzebleches verbunden waren (ebd.).

Am zahlreichsten fand man in der Siedlung Zadné späte zweigliedrige kräftig profilierte Fibeln ohne Kopfplatte A 84 (8 Stück). Ein Paar dieser Spangen lag in der Verfüllung des Grubenhauses 19 (Taf. VII: 1, 2), eine weitere in der Hütte 60 (Taf. VI: 10). Fünf Exemplare stammen aus der Acker-schicht. Die Fibeln A 84 sind für den Mitteldonauraum typisch, wo sie beiderseits der Donaugrenze dicht verbreitet sind (*Dąbrowska* 1992, 104, Karte 1). Von den datierbaren Schichten im pannonischem Zalalövő stammen ein hadrianuszeitliches Stück und eines aus der Schicht von den Markomannenkriegen bis die zweite Hälfte des 3. Jh. (*Berecz* 1990, 80, 89, Abb. 3: 5, 13). In Noricum und Raetien erscheinen Spangen A 83/84 am häufigsten in Fundzusammenhängen der zweiten Hälfte und dem Ende des 2. Jh., wenn auch Nachläufer in folgender Zeit auftauchen (*Sedlmayer* 1995, 29, 30). In der Nordslowakei sind die Fibeln A 84 für die Endphase der Púchov-Kultur (Stufe B2/C1) kennzeichnend (*Pieta* 1994, 256, Abb. 1: 6). Sehr wichtig ist das gemeinsame Vorkommen der Fibel A 84 mit der späten Augenfibel und einer eingliedrigen Trompetenfibel im Grubenhaus 3 in Mušov - Na pískách (*Komoróczy* 1999, 170-172, Abb. 4: 1-3; dort auch weitere Parallelen von Fibeln A 84 aus Mähren). Diese Hütte musste kurz vor oder ganz zu Beginn der Markomannenkriege untergegangen sein, weil sie von einem Graben des römischen Marschlagers geschnitten ist (*Komoróczy* 1999, 166-169). Die Fibeln A 84 aus Bratislava-Trnávka konnten auch in der Zeit um die Markomannenkriege in die Erde gelangen.

In der Ackerkrume oberhalb des Grubenhauses 4 and man eine provinziäl-römische Emailscheiben-fibel, die beidseitig zwei Tierköpfe aufweist (Taf. VI: 2). Gleichseitige Scheibenfibeln (Riha Typ 7.16) sind in allen Provinzen des römischen Imperiums verbreitet. E. Riha datiert den Typ 7.16 in die Zeit von der zweiten Hälfte des 1. bis zum Ende des 2. Jh. (*Riha* 1994, 163). Unser Exemplar mit flächiger Emailverzierung wird sicherlich erst in den Rahmen des 2. Jh. gehören. Spangen dieses Typs, jedoch mit rhombischen Emailplättchen, wurden im 2. Jh. auch im nahen Carnuntum getragen (*A. Rauchenwald* 1997, 84, 186, Taf. 40: 415 - mit weiteren Analogien).

Provinziäl-römische Keramik

Während der Ausgrabung der Siedlung in Zadné gewann man insgesamt 10 Terra sigillata-Fragmente. Keines von ihnen wurde in einem Fundkomplex des 2. Jh. gefunden.

Aus der Rinne 43 (Taf. VIII: 1) und der Hütte 30 (Taf. VIII: 7) stammen Bruchstücke zweier Becher der sog. raetischen Keramik. Beide besitzen einen qualitativen dunkelbraunen glänzenden Überzug. Der erste Becher (Taf. VIII: 1) gehört wahrscheinlich zum Stil Drexel 1. Es wird angenommen, dass Keramik des ältesten Drexel-Stils in den Provinzen nur bis zu den Markomannenkriegen vorkommt (*Kronberger* 1997, 87, 88; für Carnuntum auch *Gassner* 1999, 38). Der Becher aus Hütte 30 (Taf. VIII: 7) gehört zum Stil Drexel 2 (2b?). In Carnuntum tauchen beide jüngeren Stile 2 und 3 erst nach der Zerstörung des Auxiliarkastells in den Markomannenkriegen auf (*Jilek* 1994, 391, 392; *Kronberger* 1997, 87, 88), bzw. erst in der früh-severischen Zeit (*Gassner* 1999, 38). Hingegen scheint auf dem Mušover Burgstall der Import von Bechern Drexel 2b schon zur Zeit der Markomannenkriege nachgewiesen zu sein (*Droberjar* 1993, 48, 49, 68).

Gelbtonige pannonische Ware ist in kleinen Bruchstücken von Krügen (Taf. V: 2; IX: 7) und Ringschüsseln (Taf. IX: 4) vertreten. Lediglich in Bruchstücken, jedoch wiederholend, kam sog. marmorierte (Taf. VI: 12; X: 2) und pannonische streifen-verzierte Keramik mit Wellenverzierung vor (Taf. V: 1; VIII: 8). Das Spektrum der grauen Importkeramik ist ebenfalls nicht sehr breit. Bestimmbare Formen stellen graue Ringschüsseln (Taf. IX: 3) und die eine Schüssel nachahmende Form Drag. 37 dar (Taf. VI: 11). Im pannonischen Küchengeschirr sind graue Töpfchen mit rauher Oberfläche vertreten (Taf. VI: 5; VII: 3) und ebenfalls ein Vorratsgefäß mit Dreiecksrand (Taf. VI: 4).

Germanische Keramik

Formen

Die Erarbeitung eines Klassifikationssystems der Siedlungskeramik aus der römischen Kaiserzeit in der Slowakei versuchte J. Hečková (1991, 129-241) und in Südmähren E. Droberjar (1997, 29-122). So wie jedes handgefertigte Tongeschirr weist auch die germanische Keramik des 1.-4. Jh. eine große Variabilität der Formen und Verzierungen auf. Bei der Auswertung des quadischen Töpfergeschirrs habe ich mich um eine Vereinfachung der typologischen Klassifikation bemüht. Nach dem Zusammenstellen des Katalogs hat sich nämlich gezeigt, dass eine Gefäßform mehrere Zwecke erfüllen konnte. Dasselben Züge in der äußeren Form konnten z. B. eine große Vase, mittelgroße Terrine und ein kleiner Napf aufweisen. Bei der typologischen Auswertung habe ich deshalb mehr die Form als die Funktion einzelner Gefäße in den Vordergrund gestellt. Dies führte zur Definition von vier Grundformen⁴.

Form I

Unter der Form I verstehe ich eingliedrige Gefäße, die zu der häufigsten Form der Siedlungskeramik gehören, und zwar in allen Phasen der quadischen Besiedlung der Südwestslowakei. Im Rahmen der Form I lassen sich zwei Varianten unterscheiden. Viel häufiger erscheint die erste Variante A mit gebogenem Profil (Taf. II: 1a-d). Ihre Mündung pflegt oftmals nach innen gezogen zu sein. Diese Gefäße können eine abgesetzte Standfläche besitzen, was ihnen ein S-förmiges Profil verleiht (Taf. II: 1c, d). Die Form 1A finden wir in allen möglichen Ausmaßen, beginnend von hohen Topfformen über tiefe oder breite Schüsseln bis zu kleinen Bechern und Tassen. Die hohen kumpfförmigen und kugelförmigen Gefäße treten zahlreich im ältesten Horizont der Siedlungskeramik auf (Elschek 1995, Abb. 4: 18, 20; 5: 10, 14; 6: 14) und in Trnávka klingt ihr Vorkommen aus (ein einziges Exemplar aus Hütte 3 - Taf. II: 1b; V: 14). Abermals vermehren sich Kumpfe in der Spätphase der suebischen Siedlungen. Zum Unterschied von den höheren Formen finden wir niedrigere Schüsseln und kleine Tassen (Taf. V: 16; VIII: 24; X: 15) sehr zahlreich während der ganzen römischen Kaiserzeit.

Gefäße der Form I wurden im 1.-3. Jh. nur selten als Urnen verwendet. Als Beispiel aus den Stufen B2 und B2/C1 in der Slowakei kann man die Gräber 72 aus Bešeňov (Kolník 1961, 233, Taf. X: 72a) und 131 aus Abrahám anführen (Kolník 1980, 53, Taf. XLII: 131a). Das Vorkommen „suebischer“ oder „spätromischer“ Töpfe erhöht sich in den Gräbern der ausklingenden Kaiserzeit und frühen Völkerwanderungszeit (Kolník 1973, 386, 388, Abb. 30: 2, 3, 5, 6, 8; 31: 2, 5).

Zum Unterschied von der Variante IA ist die konische Variante IB (Taf. II: 1e, f) viel seltener. In Trnávka kennen wir aus zwei Hütten insgesamt drei Exemplare (z. B. Taf. VII: 10).

Form II

Die Form II repräsentieren zweiteilige Schüsseln mit zylindrischem Hals, der mit scharfem Knick zum konischen, oft nach innen gezogenen Unterteil übergeht. Der Hals dieser Gefäße pflegt niedriger als ihr konischer Unterteil zu sein. Wegen des scharfen Umbruchs kann man sie auch als Knickwandgefäße benennen. Die Mündung ist gewöhnlich einfach gerundet, manchmal aber auch durch eine Lippe leistenförmig verdickt. Unter den Kleinformen kommt eine Menge von Zwischenformen II/III vor. Diese entstehen dann, wenn der Teil unter dem Knick nicht eingezogen, sondern nach außen gewölbt ist (z. B. Taf. VIII: 17). Als Form II erscheinen tiefe Schüsseln (Taf. II: 2a), flachere bis tellerartige Schüsseln (Taf. II: 2b-e), aber auch kleine Tassen (Taf. II: 2f). Für einen Sondertyp der Form II halte ich auch scharf profilierte Fußbecher (Taf. I: 7, 9, 10; II: 2g). In Trnávka sind Gefäße der Form II in allen größeren Fundkomplexen aus dem 2. Jh. vorgekommen.

Die Verzierung der Form II pflegt auf dem konischen Unterteil appliziert zu sein. Charakteristisch ist vor allem der Kammstrich aus verschiedenen Bögen und Wellenlinien (Taf. IV: XIII). In Trnávka setzte sich auf den kleineren Schalen und Schüsseln auch das Motiv der gerillten Felder durch (Taf. II: 2e; IV: VIII). Sonstige Verzierungsarten sind seltener. In Bratislava-Dúbravka erscheint vor allem die Variante der Form II (Zwischenform II/III) mit einer Mündungslippe und weicherem oder leistenförmig abgesetztem Umbruch (wie Taf. II: 2c; Elschek 1995, Abb. 3: 6, 9, 11; 5: 5). Diese Form scheint besonders für das 1. Jh. bezeichnend zu sein, weil sie auch auf einer zeitgleichen niederösterreichischen Siedlung in Michelstetten vorkommt (Lauer mann

⁴Obzwar ich im folgenden Text zu den einzelnen Formen mehrere Parallelen von den Fundstellen im mitteldanubischen Raum anführe, bleibt die Gültigkeit der vorgeschlagenen Typologie nur auf die Siedlung in Bratislava-Trnávka beschränkt. Eine breiter konzipierte Analyse der Siedlungskeramik namentlich in Konfrontation mit weiteren Siedlungen (Veľký Meder, Branč) ist in Vorbereitung.

1996, 16, Abb. 20) und zahlreich unter der Funeralkeramik dieser Zeit vertreten ist (z. B. *Tejral 1970*, 137, Abb. 10: 7; 15: 7; 18: 2, 3). Im 2. Jh. verschwindet sie bald.

Im folgenden 2. Jh. setzen sich die „klassischen“ Knickwandschüsseln der Form II durch (z. B. Taf. II: 2a, b, e). Für mehrere von ihnen verfügen wir auch über eine Datierung durch Fibeln A 84 (Trnávka, Grubenhäuser 19 und 60 - Taf. VI: 10; VII: 1, 2, 8; Komoňany, Hütte Z-9 - *Droberjar 1997*, 185, 186, Taf. 35: 5, 12; Mušov - *Komoróczy 1999*, 174, Abb. 7: 2-4), durch Kämmе des Typs Thomas A1 (Křižanovice - *Droberjar 1997*, 193, Taf. 113: 2, 5; 118: 1, 3, 5, 8; Ivanka pri Dunaji - *Kraškova 1970*, 111, Abb. 11: 1; 16: 1) oder durch eine Münze Hadrians aus der Siedlungsgrube BA-110 in Komjatice - *Kňázova jama (Točík 1978)*, 253, Abb. 143 oben). In Gräbern kommt diese typische Siedlungskeramik weniger häufig vor. Trotzdem besitzen wir dank der Kopfkammfibel aus dem Grab 16 in Abrahám auch aus dieser Sphäre datierbare Exemplare (*Kolník 1980*, 26, Taf. XV: 16a, g, h).

Eine weitere Variante der Form II repräsentieren Teller und Schalen, die eine leistenartig geknickte Wand und einen gerundeten Boden besitzen. Für Teller führe ich ein Beispiel aus dem Grubenhäuser 189 in Branč an (Taf. II: 2d), vergesellschaftet mit einer provinzialrömischen Kniefibel (*Kolník / Varsik / Vladár 2000*). Eine Tasse mit gedelltem Unterteil befand sich auch in Trnávka (Taf. II: 2f; VIII: 18).

Hohe Schüsseln der Form II (wie Taf. II: 2a) mit kurzem zylindrischem Hals schwinden in der Zeit nach den Markomannenkriegen. Zu ihren spätesten Beispielen gehören die Gefäße aus der ungarischen Siedlung in Ipolytölgyes, die durch Terra sigillata und Fibeln sehr gut in die Stufe C1 datiert sind (*Erdélyi / Lamiiová-Schmiedlová 1971*, 51-72, Abb. 7: 3, 5). Die kleineren zweiteiligen Tassen der Form II (wie Taf. II: 2f) überdauern jedoch in fast unveränderter Gestalt bis in die jungkaiserzeitliche Stufe C1 und auch später.

Form III

Die Form III verkörpert Gefäße mit drei mehr oder weniger selbstständigen Gliedern: dem Hals mit dem Rand, der Schulter und dem Unterteil mit der Standfläche. Charakteristisch ist für sie der Schulterabsatz, hervorgehoben durch eine eingetiefte oder plastische Linie. Mit der Zeit verkümmert der Absatz zu einer linienartigen Andeutung. Die Gefäße erlangen somit ein S-förmiges Profil. Die Standfläche ist gewöhnlich gerade, bei kleineren Formen häufig auch gerundet und mit einem Omphalos versehen. Die Form III wurde in allen Größen der germanischen Keramik hergestellt,

beginnend von höheren Vasen über tiefe Terrinen und Schüsseln bis zu den verschiedenen Trinkgefäßen. Die Oberfläche ist fast immer sorgfältig durch Polierung und häufig auch Graphitierung behandelt.

Höhere Vasenformen sind verhältnismäßig selten. Die S-förmig profilierten Vasen, die wir aus Branč (Taf. III: 1b; *Kolník / Varsik / Vladár 2000*) und anderen suebischen Siedlungen im Mitteldonauraum kennen (Flaschengefäße Typ 5200 nach *E. Droberjar 1997*, 108, Abb. 46: 5200), sind in Trnávka nicht vorgekommen. Der einzige Vertreter der höheren Formen ist der Oberteil einer scharf profilierten Vase mit umlaufender Leiste unter dem kegelförmigen Hals (Taf. III: 1a; VIII: 22). Es handelt sich um eine relativ seltene Form mit wenigen Parallelen. In der Südwestslowakei gehören zu ihnen der Fund aus Hütte 1 in Bohdanovce (*Turčan 1996*, 108, 110, Abb. 4: 2) und aus der Siedlungsgrube in Zohor (*Pichlerová 1961a*, 857, 858, Abb. 305: 1). Leider enthält keines der Objekte einen von der Keramik unabhängigen Datierungsnachweis. Nur auf Grundlage von germanischer Keramik datierte V. Turčan den Fundkomplex aus Bohdanovce in die erste Hälfte des 2. Jh. (*Turčan 1996*, 119). Die verwandten scharf profilierten Gefäße aus dem Brandgrab des 1. oder frühen 2. Jh. in Uherčice verraten nach mährischen Autoren einen Einfluss der Przeworsk-Kultur (*Peškař 1961*, 28-30, Abb. 21; *Tejral 1999*, 142, Abb. 4: 10, 11). Auch in den weiteren Gräbern aus dem 1. Jh. im suebischen Bereich an der mittleren Donau finden wir jedoch Gefäße, die einen Vergleich mit der Vase aus Hütte 30 in Trnávka vertragen. Genannt sei wenigstens die bikonische Urne mit drei plastischen Leisten und Rollrädchendekor in Žilkovce (*Kolník 1959*, 153, Taf. IV: 4).

Die mittelgroße Form III repräsentieren tiefe Schüsseln und Terrinen (Taf. III: 1c-e). Dem Gefäß mit kegelförmigem Hals (Taf. III: 1d; V: 7, 13; VIII: 20; X: 4) begegneten wir bereits bei der Urne aus dem Brandgrab in Vajnory - Bauhof (Taf. I: 8). Dort wurde auch bemerkt, dass solche Terrinen zur Hauptform auf den älterkaiserzeitlichen Nekropolen der Stufen B1 und B2 gehören. Terrinen der Form III finden wir jedoch auch im Siedlungsmaterial dieses Zeitabschnittes. Generell in das 1. Jh. gehören Exemplare aus Bratislava-Dúbravka (*Elschek 1995*, 40-42, z. B. Abb. 2: 10; 3: 7; 5: 6). Etwas jünger sind wahrscheinlich die Fundverbände 11/80 und 50/80 aus Lipová- Ondrochov (*Točík 1987*, 253-255, Abb. 12: 7; 14: 1, 8) und aus Senec (*Turčan 1984*, 120, Abb. 3: 1).

Unter den kleinen Tassen und Bechern der Form III (Taf. III: 2f-h) erschienen in Trnávka nebeneinander Gefäße mit abgesetzter Schulter und Gefäße

mit fließender S-Profilierung. Die erste Variante (in Trnávka oft belegt - Taf. VI: 7; VIII: 12; IX: 9; X: 12) ist aus typologischer Sicht auch die ältere und wir begegnen ihr schon in den Siedlungsverbänden des 1. Jh. (Elschek 1995, 40, 41, Abb. 5: 9). Der Absatz pflegt manchmal nur in der spezifischen Verzierungsweise hervorgehoben zu sein, z. B. durch Barbotine in Trnávka, Hütte 30 (Taf. VIII: 14).

Die Tasse mit fließender S-Profilierung ist in Trnávka in den Hütten 42 und 50 vorgekommen (Taf. IX: 8; X: 5). Gut abgesichert ist die Datierung der S-förmigen Tassen durch Begleitfunde aus weiteren Fundorten. Der älteste von ihnen ist Abrahám, wo im Grab 170 eine Scharnierfibel gefunden wurde (Kolník 1980, 61, Taf. XLVIII: 170a, b). Dieser westliche Fibeltyp (Riha 5.16.2) beginnt schon um die Mitte des 1. Jh. aufzukommen, erscheint am häufigsten in der zweiten Hälfte, und im nachfolgenden Jahrhundert klang er aus (Riha 1994, 137). Besonders beliebt wurden ähnliche Tassen aber erst Ende des 2. und an der Wende des 2. und 3. Jh. - wie z. B. im niederösterreichischen Hanfthal (Sauer 1994, 270, 271, Abb. 8: 3). Einen charakteristischen Repräsentanten der Stufe B2/C1, die in der Auffassung J. Tejrals mit den 70-er Jahren bis Ende des 2. Jh. umgrenzt ist, verkörpert das Grab aus Čáčov (Tejral 1999, 167, 168, 171, zur Datierung B2/C1 - 187, 188, Tassen Abb. 24: 8, 9). In den gleichen Zeitabschnitt gehört auch das Grab 210 aus Abrahám mit birnenförmigem Goldanhänger (Kolník 1981, 125, Fig. 7: 5, Tasse - Fig. 7: 6) und Grab 17 aus Velký Cetín mit einem sog. gebundenen Bronzeanhänger (Cheben / Ruttkayová / Ruttkay 1994, 197, Abb. 23: 7, Tasse - 23: 13; zur Datierung der gebundenen Anhänger in der Przeworsk-Kultur - Dąbrowska 1997, 85, 86; Godłowski / Wichman 1998, 57). In die jungkaiserzeitliche Stufe C1 kann der Fundkomplex aus Ipolytölgyes im ungarischen Eipeltal datiert werden (Erdélyi / Lamiová-Schmiedlová 1971, 51-72, Tasse - Abb. 7: 4).

Die S-förmige Tasse mit massivem Henkel aus Hütte 3 (Taf. III: 1h; V: 9) hat zwei Parallelen, die unabhängig von Keramik datiert sind. In das Grab 77 in Sládkovičovo kam das kleine Henkelgefäß sicherlich noch im 1. Jh. (Kolník 1980, 156, Taf. CLIX: 77g). In Mušov wurde eine ähnliche Tasse in einer germanischen Siedlung gefunden, die von einem römischen Marschlagar aus der Zeit der Markomannenkriege überlagert war (Komoróczy 1999, 166-170, Abb. 13: 3).

Form IV

Die Form IV repräsentieren alle S-förmig geschwungenen Töpfe. Sie haben stets einen ausbiegenden Rand und die Schulter ohne Absatz

oder andere deutliche plastische Betonung. Es handelt sich um Küchenkeramik, hergestellt aus gröberem Ton mit Sandmagerung. Die Oberfläche des Gefäßunterteiles pflegt größtenteils unzugewandt zu sein, geglättet wird nur der Oberteil mit dem Hals. Als Verzierungsmotive wurden verschiedene Arten von Kerben angebracht (mit dem Finger, Nagel, Holz- oder Knochenwerkzeug - Taf. IV: XI, XII) oder auch flächenmäßige Rillung (Taf. IV: XIV). Nur selten erscheint Rauhung (Taf. IV: X). Der S-förmig profilierte Topf ist eine sehr dauerhafte Form, wir begegnen ihm während der ganzen römischen Kaiserzeit. Die Form selber ist nicht datierbar und auch die angewandten Verzierungstechniken tragen nicht zur genaueren Datierung bei. Im Keramikkomplex aus dem 2. Jh. in Bratislava-Trnávka lassen sich grundsätzlich zwei Varianten unterscheiden. Es überwiegt die Variante eines höheren und schlankeren Topfes (Taf. III: 2a-c).

Die Form der breiten schüsselförmigen Variante B (Taf. III: 2d-f) ist deutlich von den zeitgleichen zweiteiligen Schüsseln der Form II beeinflusst. Deswegen kommt auf ihr Kammstrichverzierung vor (z. B. in Štúrovo-Obidská pustatina - Rajtár 1998, Abb. 19: 5), die gerade für die Form II charakteristisch ist.

Auf dem Fußboden des Grubenhauses 50 in Trnávka lag ein zerbrochenes, aber rekonstruierbares handgefertigtes germanisches Vorratsgefäß mit einfachem ausladendem Rand (Taf. IX: 18). Der Durchmesser seiner Mündung misst 38 und die Höhe 64 cm. Es ist beachtenswert, dass zwei Scherben dieses Gefäßes in der Verfüllung des Brunnens 52 gefunden wurden.

Verzierungsmotive

1. Rollrädchen (Taf. IV: Ia-d)

Die Verzierung mit einem Rollrädchen hat auf der quadischen Siedlungskeramik in der Südwestslowakei keine große Beliebtheit gefunden. Das bestätigen auch die Funde aus der Siedlung Zadné. Es kann auch nicht behauptet werden, dass die Situation im älteren Zeitabschnitt anders gewesen wäre. In der Siedlung aus dem 1. Jh. in Bratislava-Dúbravka publizierte K. Elschek nur ein einziges rädchenverziertes Keramikbruchstück (Elschek 1995, 40, Abb. 4: 5). In Trnávka begegneten wir Rollrädchen in acht Fundkomplexen, von denen jedoch nur drei in das 2. Jh. datierbar sind (Taf. VI: 18; VIII: 2; X: 3). In den übrigen Fällen handelt es sich um vermischte spät-kaiserzeitliche Fundverbände.

Ein altertümliches Motiv repräsentiert die Swastika auf der Standfläche eines Bechers aus Objekt 43 (Taf. IV: Ic; VIII: 2). Soweit es mir bekannt ist, kommt eine mit einem Rollrädchen durchgeführte Swastika auf der Standfläche suebischer Gefäße nur im 1. Jh. vor (eine geritzte oder mit einer Delle angebrachte Swastika auf dem Gefäßboden wurde auch später benützt - z. B. *Droberjar* 1997, Taf. 83: 8, oder *Pernicka* 1966, Taf. LVI: 9). Beispiele zu nennen sind z. B. aus den Gräbern A und 25 aus Kostolná pri Dunaji (*Kolník* 1980, 94, Taf. LXXIV: A/a und 105; XCII: 25a) und auf einem der Pokale aus der Umgebung von Sopron (*Bóna* 1963, 262, Abb. 3: 1).

Mehrmals belegt ist ein einfaches Zickzack in einem Streifen zwischen zwei Linien (Taf. IV: Ia). Dieses Verzierungsmotiv kommt in einem verhältnismäßig breiten Zeitabschnitt vor. Belegt ist ihr Vorkommen z. B. auf einer altertümlichen Urne aus der Zeit um die Mitte des 1. Jh. aus Žlkovce (*Kolník* 1959, 153, Taf. IV: 4) und auf einem Gefäß aus dem 1. Jh. in Michelstetten (*Lauer mann* 1996, 16, Abb. 20). Größerer Beliebtheit erfreute sich ein einfaches Zickzack in der ausklingenden älteren und beginnenden jüngeren Kaiserzeit, und zwar vor allem auf reich verzierten Gefäßen in Kombination mit anderen Verzierungselementen (z. B. eine Vase aus Prosiměřice - *Tejral* 1994, 305, 306, Abb. 16: 9; oder Terrine aus Wien-Leopoldau - *Beninger* 1934, Abb. 32: 2; *Pollak* 1980, 158, Taf. 161: 24). Mit diesem Motiv muss jedoch auch im nachfolgenden Zeitabschnitt der jungkaiserzeitlichen Stufe C1 gerechnet werden. Es überzeugt uns davon eine der Urnen aus Dolné Lovčice (*Bóna* 1963, 242, Taf. XLI: 3), aus dem mährischen Šitbořice (*Droberjar/Kazdová* 1993, 121, 123, Taf. 8: 23/1, Datierung - 144) und Gefäßfragmente aus Hütte II in Mušov (*Droberjar* 1997, 196, Taf. 136: 17, 20, 21; 138: 16).

II. Punktierung - mit Rollrädchen? (Taf. IV: IIa-c)

Wahrscheinlich wurden mit einem Rollrädchen auch die Motive der Gruppe II ausgeführt. Eine Parallele zu der doppelten Grübchenreihe (Taf. IV: IIb) kenne ich aus Hütte 129 in Bratislava-Dúbravka, deren Datierung um die Mitte oder in die zweite Hälfte des 1. Jh. die Fibeln A 68 und A 11 sichern (*Elschek* 1995, 40, Abb. 4: 10).

III. Gefüllte Dreiecke (Taf. IV: IIIa-c)

In diese Gruppe reihen sich auch Fragmente aus Hütte 50 (Taf. IV: IIIc), die deutlich an ähnlich verzierte Gefäße aus zwei Fundkomplexen des 1. Jh.

aus Bratislava-Dúbravka erinnern (*Elschek* 1995, 40, 41, Abb. 4: 13; 5: 8). Sie bilden eine von mehreren Überbrückungen dieser zwei chronologisch abweichenden Siedlungen. Die punktgefüllten Dreiecke (Taf. IV: IIIa, b) sind im 2. Jh. von subtilerem Charakter und größtenteils auf der polierten Feinkeramik angebracht. Dadurch unterscheiden sie sich von dem späteren verwandten Verzierungsmotiv der sog. hängenden Dreiecke, die mit groben Einstichen auf Töpfen aus der jüngeren Kaiserzeit ausgeführt sind. Diese zwei, auf den ersten Blick ähnlichen Verzierungen können nicht verwechselt werden, weil sie eine abweichende chronologische Stellung haben. Wichtig sind gut datierte Belege der Motive IIIa-b aus dem 2. Jh. in Südmähren (Terra sigillata aus Lezoux in Hütte II in Křepice und ein Knochenkamm Thomas A in Křižanovice - *Droberjar* 1997, 126, Taf. 50: 11 und 193; 115: 8).

IV. Einpoliertes Zickzack mit Punkten (Taf. IV: IVa)

Das Motiv eines feinen einpolierten Zickzacks mit kleinen Einstichen an den Spitzen erschien in zwei Fundkomplexen des 2. Jh. in Trnávka (Taf. VIII: 3, 9). Außerdem kenne ich es auch auf einem Gefäß aus dem gestörten Brandgräberfeld in Gbelce (*Pichlerová* 1957, 814-816, Abb. 327). Im Grab 26 in Kostolná pri Dunaji begleiteten eine derart verzierte Urne eine provinzialrömische Scheibenfibel, ein Paar früher Trompetenfibeln und eine Fibel A 68 (Kolníks Stufe B1c - *Kolník* 1980, 106, 107, Taf. XCIV: 26a).

V. Grübchen (Taf. IV: Va, b)

Die beste Analogie zum Motiv Va (Grübchen in Reihen) ist ein Fragment aus Objekt 9 von Komjatice, das A. Točík aufgrund der Zusammensetzung der heimischen Keramik in die erste Hälfte des 2. Jh. datierte (*Točík* 1980, 222, Abb. 131: 9).

Das einzige Beispiel des Motivs Vb (flächig chaotisch angebrachte Grübchen) erschien in Hütte 30 (Taf. VIII: 15). Gut einfügbar ist in den Fundhorizont von Trnávka das Objekt Z-9 aus Komořany, das durch die Fibel A 84 datiert ist (*Droberjar* 1997, 185, 186, Taf. 35: 5; 37: 6, 7). In das 2. Jh. gehören am wahrscheinlichsten auch zwei Grubenhäuser mit Einlagekämmen der Typen Thomas A1 und C aus Ivanka pri Dunaji (*Kraskovská* 1970, 114, 115, Abb. 16: 2, 6) und aus Komořany, Hütte Z-3 (*Droberjar* 1997, 132, Taf. 34: 1, 11). Weitere Beispiele dieser Verzierung aus Mähren führt *E. Droberjar* an (1997, 85, 86).

VI. Feine Einstiche

(Taf. IV: VIa)

Die Verzierung mit feinen dreieckigen Einstichen ist in Trnávka abermals nur auf einer Tasse aus Hütte 30 vorgekommen (Taf. VIII: 13). Häufiger treten verschiedene keilförmige und dreieckige Einstiche auf der gröberen Küchenkeramik auf (Taf. IV: XIb-f). Abgesehen von der Hütte 30 besitzen wir aus der Slowakei keine von Keramik unabhängige Datierung. Günstiger ist die Situation in Mähren, dank des Fundinventars aus Hütte VII in Křepice, das durch eine gleichseitige Scheibenfibel und vor allem durch mittelgallische Terra sigillata in die zweite Hälfte des 2. Jh. datiert ist (Droberjar 1997, 126, 188, 189, Taf. 70: 2; 72: 19; 73: 3, 7, 11). Es sei noch hinzugefügt, dass die flächige Verzierung mit dreieckigen Einstichen in Kombination mit Barbotine oder strahlenartigen Rillen E. Droberjar für ein prägendes Verzierungselement der Stufe B2/C1 hält (Droberjar 1997, 93, 94, Abb. 64: 931-933).

VII. Barbotine

(Taf. IV: VIIa)

Barbotine ist eine sehr charakteristische und ausgeprägte Verzierung und kommt beinahe auf jeder Siedlung des 2. Jh. vor. In Zadné ist Barbotine insgesamt auf fünf Scherben belegt, doch nur in einem einzigen Fall ließ sich eine halbkugelige Tasse mit abgesetztem Hals rekonstruieren (Taf. VIII: 14).

Zum Unterschied von den Siedlungen kommt Keramik mit Barbotineverzierung in Gräbern nur selten vor. Aus südmährisch-westslowakischem Raum kann ich nur drei solche Beispiele anführen. Im Grab 194 in Abrahám war eine kleine mit Barbotine verzierte halbkugelige Schüssel mit einer sekundär gebrannten dünnwandigen Importtasse vergesellschaftet (Kolník 1980, 68, 69, Taf. LIV: 194b, c). In den Beginn oder in die ältere Phase der Stufe B2 kann dank einer Fibel A 60 mit angedeuteten Augen das Körpergrab 28 in Sládkovičovo mit einem Schüsselpaar mit ausgeprägten Warzen datiert werden (Kolník 1980, 138, Taf. CXXXVI: 28a, c1, c2; 1981, 121, Fig. 5: 10, 11). Es ist interessant, dass diese beiden Gräber am Anfang des Vorkommens der barbotineverzierten Keramik stehen. Zur Zeit ihres Massenvorkommens in den Siedlungen sind derartige Gefäße nicht in die Gräber abgestellt worden. Eine einzige Ausnahme ist die Urne aus Grab 19 in Šitbořice, verziert mit abwechselnden Feldern vertikaler Furchen und Barbotine. Das Grab datiert E. Droberjar in die Stufe B2/C1 (Droberjar / Kazdová

1993, 117, 144, Taf. 6: 19/1) und neuestens J. Tejral in die Stufe B2/C1 oder in den Beginn von C1 (Tejral 1999, 175, 178).

Die Gräber geben uns die untere und obere Grenze des Vorkommens der barbotineverzierten Gefäße an. Der Großteil der Siedlungsfunde kann in diesen Rahmen eingegliedert werden. Begleitfunde datieren sie in die Stufen B2 (spät) oder B2/C1. Hierher gehören Fundverbände mit der Datierung durch Terra sigillata aus Lezoux (Štúrovo-Obidská pustatina - Kuzmová / Roth 1988, 104, 105, Abb. 24: 1 und Rajtár 1998, Abb. 18: 4), weiters durch Fibeln A 84 (außer den Hütten 19 und 60 aus Trnávka - Taf. VII: 1, 2, 4; VI: 10, 17, auch Hütte Z-9 in Komořany - Droberjar 1997, 185, 186, Taf. 35: 5; 36: 2), durch eine provinzialrömische Kniefibel (Štúrovo, Hütte 11 - Kolník 1962, Abb. 130: 4, 5) und weitere. Barbotine kam auch in der germanischen Siedlung Na pískách in Mušov vor, die vom römischen Marschlager aus der Zeit der Markomannenkriege überlagert wurde (Komoróczy 1999, 176, 178, Abb. 13: 1). In der Slowakei kam bisher kein Stück mit Barbotine aus der Severerzeit vor. Die Hütten II und III aus Mušov belegen wahrscheinlich das Ausklingen der Barbotineverzierung in Südmähren in der jungkaiserzeitlichen Stufe C1 (Begleitfunde: Dreilagengramm Thomas I, severische Sigillata und Fibel A VI, 2 - Droberjar 1997, 126, 128, 196, 197, Taf. 136: 2, 3, 15; 141: 14; 142: 9).

VIII. Flächige Rillen - Furchen

(Taf. IV: VIIa, b)

Die mehrwinkligen Felder mit gerillter Schraffur wurden in Trnávka auf Tafelgeschirr angebracht (Schüsselformen II-III). Interessanterweise erschien in Trnávka kein Beleg über verwandte Ornamentik aus gefurchten Feldern, die auf anderen suebischen Siedlungen in der Stufe B2/C1 beliebt war (Tejral 1994, 305, 306, Abb. 15; 16). Die Motive VIIIa-b in Trnávka stammen aus Fundkomplexen, wo sie mit einer Emailscheibenfibel (Taf. VI: 2, 6), drei Fibeln A 84 (Taf. VI: 10, 19; VII: 1, 2, 6), und mit sog. raetischer Keramik (Taf. VIII: 7, 10) vergesellschaftet waren. Weitere Analogien aus der Slowakei sind nicht näher datierbar. Es handelt sich z. B. um aufgelesene Streufunde vom Gräberfeld in Očkov (Kolník 1956, 270, Taf. VI: 9) und aus der Siedlung in Nové Zámky (Liszka 1983, 160, Abb. 107: 3). Die topfförmige Urne aus Grab 71 in Bešeňov, wo auch ein sekundär gebranntes, mit Rillung verziertes Gefäßbruchstück vorgekommen ist, kann nur sehr rahmenhaft in das 2.-3. Jh. datiert werden (Kolník 1963, 233, Taf. XI: 71a, b2).

IX. Dellen
(Taf. IV: IXa-d)

Auf den kleinen Trinkgefäßen erscheinen auf dem gerundeten Boden strahlenartige Dellen (Taf. IV: IXa; VIII: 17). Derartige Tassen und Schüsseln hält man häufig für einen Beleg von Przeworsk-Einflüssen (zuletzt *Tejral 1999*, 142, Abb. 5: 3; 7: 4, 6). Das mehrfache Vorkommen in Gräbern ermöglicht ihre genauere Datierung. Eine eiserne Kopfkammfibel aus dem Brandgrab 5 in Vávrovice (Gefäß - *Franz 1930*, Abb. 8a, b) datierte J. Peškař in die zweite Hälfte des 2. Jh. (*Peškař 1972*, 94, Taf. 16: 1). Im Körpergrab aus Čáčov erschien außer anderen Gegenständen eine versilberte Bronzefibel A 43 (*Ondrouch 1957*, 54, 55, 62, Abb. 16; 17, Taf. 13: 12a, b; 15). Zuletzt illustrierte J. Tejral mit dem Inventar dieses Grabes den charakteristischen Repräsentanten der Stufe B2/C1 im Mitteldonauraum (*Tejral 1999*, 167, 168, 171, 187, 188). Die Schüssel mit abgesetzter Schulter aus Grab 17 in Velký Cetín weist zwar nicht strahlenartige, sondern schräge Dellen auf. In diesem Grab befand sich auch ein sog. gebundener Anhänger (*Cheben/Ruttkayová/Ruttkay 1994*, 197, Abb. 23: 7, 13). Gebundene Anhänger waren während der Stufe B2 im Milieu der Wielbark-Kultur und in den östlichen Gebieten der Przeworsk-Kultur verbreitet (*Dąbrowska 1997*, 85, 86; *Godłowski/Wichman 1998*, 57). Wichtig ist aus chronologischer Sicht das Vorkommen einer Schüssel mit strahlenartigen Dellen auch in der Siedlung von Mušov, die vor oder während der Markomannenkriege unterging (*Komoróczy 1999*, 175, 178, Abb. 8: 4).

Auch ein Dekor aus dichten, flächig angebrachten Dellen in U-förmigen Bögen (Taf. IV: IXb) bedeckt den gerundeten Unterteil der Schüsseln. In einem Fundkomplex im süd-mährischen Křižanovice wurde mit einem derart verzierten Gefäß ein Einlagenkamm des Typs Thomas AI gefunden (*Droberjar 1997*, 193, Taf. 113: 2, 16; Datierung in die Stufe B2 und B2/C1 - *Thomas 1960*, 56, 57; *Adler 1976b*, 20, 21). Andere von Keramik unabhängige Datierungshilfen für dieses Verzierungsmotiv fehlen bislang.

Das Keramikbruchstück aus Hütte 3 in Trnávka (Taf. IV: IXd; V: 4) dürfte von einer tiefen Schüssel oder Terrine mit dichter schräger Kannelierung stammen. Kannelierte Terrinen beginnen schon in der zweiten Hälfte des 2. Jh. aufzutauchen. Am besten belegt dies das Grab 70 in Bešeňov, wo eine solche Urne von einer eisernen Kopfkammfibel und einer Bronzefibel A 84 begleitet ist (*Kolník 1961*, 232, 233, Taf. X: 70a-c). Bei der Analyse der Siedlungskeramik aus Brod nad Dyjí haben J. Tejral und D. Jelínková überzeugend nachgewiesen, dass nach den bescheidenen Anfängen im 2. Jh. die dichte

te Rillung und Kannelierung eine Blütezeit im nachfolgenden Zeitabschnitt der Stufe C1 erlebte (*Tejral/Jelínková 1980*, 402, 403, Abb. 4: 6 - dort weitere zahlreiche Parallelen).

X. Rauhung
(Taf. IV: Xa)

In Bratislava-Dúbravka (1. Jh.) kommen Gefäße mit gerauhter Oberfläche in allen Fundkomplexen vor. Der Anteil von gerauhten Scherben bewegt sich in den einzelnen Objekten von 1,1 bis 10,7% (*Elschek 1995*, Abb. 7). Im Verlauf des 2. Jh. schwindet die Rauhung ziemlich rasch. In Trnávka finden wir die gerauhte Oberfläche nur in zwei Fundverbänden (Taf. IV: Xa; VII: 16).

XI. Keil-, dreieck- und halbmondförmige Einstiche
(Taf. IV: XIa-f)

In die Gruppe XI reihte ich Verzierungselemente, die in weichen Ton mit einem knöchernen oder hölzernen Werkzeug eingetieft wurden. Diese Einstiche wurden in Bändern, Reihen oder auf einer größeren Fläche, manchmal auch chaotisch aufgetragen. Der Schwerpunkt ihres Vorkommens entfällt in das 2.-3. Jh. In der ältesten suebischen Siedlung in der Slowakei - Bratislava-Dúbravka - kommt die Verzierung der Gruppe XI noch nicht vor. Wenn es vorderhand auch noch nicht ganz überzeugend durch gut datierbare Fundkomplexe nachgewiesen werden kann, scheint es, dass die flächig aufgetragenen keilförmigen Einstiche XIc vor allem für das 2. Jh. charakteristisch sind. Im Gegensatz dazu überlebte das bandförmige Tannenzweigmotiv XIId sehr lange. Belegt ist sein Vorkommen bereits in der ersten Hälfte des 2. Jh. durch eine Vase aus dem Körpergrab 27 in Sládkovičovo in Begleitung von Fibeln A 69 und A 145 (*Kolník 1980*, 137, 138, Taf. CXXXVI: 27a, b, d; zur Datierung auch *Pieta 1993*, 77, 79). Die spätesten Ausläufer des Tannenzweigmotivs vom Ende des 3. oder Anfang des 4. Jh. stammen aus Hütte 2/97 in Láb (*Elschek 1999*, 38, Abb. 17: 4) und aus dem gestörten Objekt in Červeník (Silberarmring und glasierte Keramik datieren es am wahrscheinlichsten in die Stufe C2 - *Kolník 1963*, 113-132, Abb. 4: 8; T. Kolník datierte diesen Fundverband jedoch in die erste Hälfte des 3. Jh.).

XII. Nagel- und Fingereindrücke
(Taf. IV: XIIa-f)

Bruchstücke von topf- und schüsselförmigen Gefäßen mit Finger- und Fingernageleindrücken kommen beinahe in allen Fundkomplexen aus der römischen Kaiserzeit in der Südwestslowakei vor.

Wenn auch die Entwicklung dieser Ornamentik nicht geradlinig verlief, kann man eine Tendenz von vollständiger Verzierung der Gefäßwandung, (Taf. IV: XIIId; V: 12, 14; VII: 11, 15) über Verzierung mit horizontalen und vertikalen Reihen (Taf. IV: XIIb; V: 11; VII: 14) bis zu einer oder zwei Reihen von Finger/Nageleindrücken unter dem Hals des Topfes (Taf. X: 17) verfolgen. Trnávka - Zadné ist eine Siedlung, wo alle drei genannten Motive zusammen vorkommen, wenn auch die ersten zwei überwiegen. Zum Unterschied von der Gruppe XI kommen Eindrücke der Gruppe XII zahlreich in der Siedlungskeramik des 1. Jh. aus Bratislava-Dúbravka vor. Es handelt sich um flächig verzierte Töpfe, und die Einstiche pflegen häufig mit zwei Fingern „eingekniffen“ zu sein (z. B. *Elschek* 1995, Abb. 2: 13; 3: 19; 4: 17; 5: 13 u. a.). Die Technik des „Fingerkniffs“ erhielt sich bis in das 2. Jh. (aus Trnávka z. B. Taf. V: 11).

XIII. Kammstrichverzierung (Taf. IV: XIIIa-j)

Kammstrichverzierte Gefäße befinden sich ebenfalls wohl in jedem reicheren Fundkomplex aus der älteren und der beginnenden jüngeren römischen Kaiserzeit. Im 1.-2. Jh. bilden die Finger/Nageleindrücke zusammen mit der Kammstrichverzierung die am häufigsten verwendeten Ornamentik-techniken auf der germanischen Keramik des Mitteldonauroumes. Im Verlauf des 3. Jh. verlor jedoch der Kammstrich rascher an Bedeutung und in der fortgeschrittenen jüngeren Kaiserzeit (C2-C3) kommt er zum Unterschied von den Ornamenten der Gruppe XII nicht vor. Mit Kammstrich verziert sind am häufigsten die Schüsseln der Formen I-II. Nur im ältesten Horizont von Bratislava-Dúbravka befindet sich der Kammstrich auch auf den höheren Gefäßen mit kurzem abgesetztem Rand (z. B. *Elschek* 1995, Abb. 5: 11; 6: 9). Auf Urnen kommen Kammstrichbögen auch auf der dreiteiligen Form III vor. Generell spürbar ist eine Entwicklungstendenz von hohen in einem Zug aufgetragenen Bögen (z. B. Bratislava-Dúbravka - *Elschek* 1995, Abb. 5: 11; 6: 13) bis zu kleinen Bögen, die in mehreren Reihen den Gefäßkörper bedecken (z. B. Taf. IV: XIIIb-d; V: 15, 16). Absolut lassen sich jedoch chronologisch diese zwei Entwicklungsstufen vorderhand nicht ausdrücken. Das Verzierungsspektrum ergänzen Wellenmotive (Taf. IV: XIIIa, f, g; V: 17). In Siedlungskomplexen der entwickelten jüngeren Kaiserzeit ist handgemachte kammstrichverzierte Keramik nicht mehr vertreten, obwohl mehrfache Wellenlinien ab der Stufe C2 auf der germanischen Drehscheibenware besonders beliebt waren.

Eine Sonderstellung nimmt unter der Kammstrichverzierung das Schachbretornament ein (Taf. IV: XIIIh). In Trnávka kam es zusammen in fünf Objekten vor (z. B. Taf. V: 6; VI: 15; VIII: 19; X: 9). Aus Gräbern sind mir nur zwei datierbare Beispiele dieser Verzierung aus der Spätstufe B1 bis zur Frühstufe B2 bekannt. Es ist das Brandgrab 177 aus Abrahám mit der Augenfibel der preußischen Serie A 60 (*Kolník* 1980, 63, Taf. I: 60a, b) und das Urnengrab 32 aus Sládkovičovo mit zwei Trompetenfibern und einer Fibel A 68 (*Kolník* 1980, 139, Taf. CXXXVIII: 32a, f-h). Weitere Parallelen aus Siedlungen bieten keine von Keramik unabhängige Datierung (z. B. Lipová-Ondrochov - *Točík* 1987, 254, Abb. 13: 10 oder Komjatice - *Točík* 1980, 222, Abb. 131: 13).

XIV. Schraffierung (Taf. IV: XIVa-c)

Die Schraffierung des Unterteils topfförmiger Gefäße durch einzelne Rillen kommt häufig gemeinsam mit Finger/Nageleindrücken vor. Es ist dies abermals eine Verzierungstechnik, die einen längeren Zeitabschnitt vom 1. bis zum 3. Jh. überdauerte. Charakteristisch ist das schraffierte Gitterornament für die germanische Grobkeramik vor allem aus den Stufen B2 bis C1. Die spätesten Ausläufer von Verzierungselementen der Gruppe XIV sind Gefäßfragmente aus Červeník (*Kolník* 1963, 114, Abb. 1: 19).

Weniger häufig ist chaotische Rillung (Taf. IV: XIVc) mit der Tendenz ihres zeitlichen Vorkommens eher in älteren Fundkomplexen aus Bratislava-Dúbravka (*Elschek* 1995, Abb. 2: 14) und Bohdanovce (*Turčan* 1996, Abb. 5: 16; 8: 17).

Abschließende Betrachtungen

Die Fundkomplexe aus Siedlungsgruben und Grubenhäusern gelangten nicht absichtlich in die Erde, wie es im Falle der Gräber war. Sie bestehen aus Siedlungsabfall, der auch an einer ganz anderen Stelle entstanden sein konnte und erst nach dem Auflösen der Grube oder des Grubenhauses zusammen mit Lehm in ihre Vertiefung gelangte. Den Zeitpunkt, in welchem solche Fundkomplexe entstanden sind, können wir nur auf Grundlage der spätesten Funde abschätzen. Nach Aussage der archäologischen Quellen kann nicht mit Sicherheit gesagt werden, ob alle Siedlungsobjekte in Bratislava-Trnávka auf einmal im Rahmen eines einzigen historischen Ereignisses verfüllt wurden oder ob dies nach und nach während einer oder zwei Generationen in der Zeit nach der Mitte des 2. Jh.

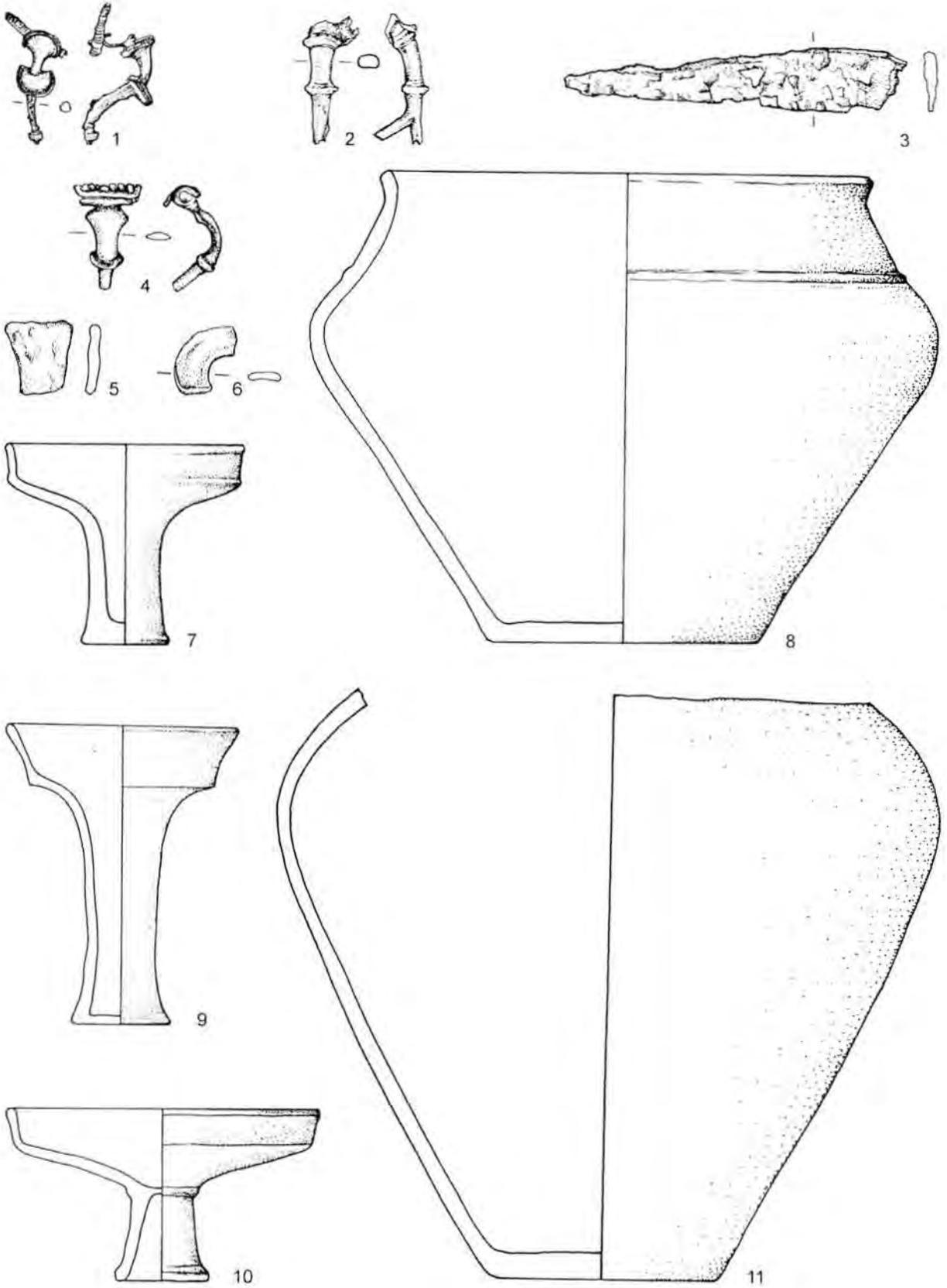
erfolgte. In mehreren Siedlungen der römischen Kaiserzeit in der Südwestslowakei und in Südmähren wurden Überschneidungen einzelner Siedlungsobjekte im Rahmen derselben Phase festgestellt. Diese im Befund eindeutige zeitliche Aufeinanderfolge konnte jedoch im daraus geborgenen Fundmaterial nicht bestätigt werden. Eines der neuesten und gut dokumentierten Beispiele stellt das Paar gegenseitig sich überschneidender Grubenhäuser aus Mušov - Na pískách dar, in welche noch danach ein Graben des römischen Marschlagers eingetieft wurde (*Komoróczy* 1999, 168, 169, Abb. 1; 3: 1). Das zeugt davon, dass der Entwicklungsrhythmus einer lebenden Siedlung viel komplizierter sein konnte, als die archäologischen Befunde und Funde es widerspiegeln.

Das Erscheinungsbild der Fundkomplexe aus Bratislava-Trnávka weist einen homogenen Charakter auf und man kann es gut mit der chronologischen Gruppe von Siedlungen vergleichen, deren Untergang J. Tejral in die Stufe B2/C1 datierte (*Tejral* 1998, 180-183). Nach Tejral überlebten diese Siedlungen nicht das Jahr 180 und ihre Auffassung verbindet er mit den Markomannenkriegen (ebd. 187). Obwohl auch ein sukzessiver Untergang einzelner Bauten in Trnávka nicht ausgeschlossen werden kann, sind wir beim heutigen Forschungsstand nicht in der Lage, feine chronologische Unterschiede zu erfassen. Ich nehme an, dass auch die Siedlung von Trnávka endgültig in der Zeit um die Markomannenkriege verlassen worden ist. Die gleichzeitige Verfüllung mindestens zweier Objekte belegen Fragmente desselben Vorratsgefäßes im Grubenhaus 50 und im Brunnen 52. Zur Neubesiedlung der Lokalität kam es nach einem Hiatus erst während der jüngeren römischen Kaiserzeit.

Eine nicht leicht zu beantwortende Frage stellt die Datierung des Besiedlungsbeginns in Trnávka dar. Chronologisch relevant ist unter den Kleinfunden vor allem die bronzene norisch-pannonische Gürtelschnalle. Wenn wir auch (in Anbe-

tracht der Reparatur dieses Schmuckes) mit einer relativ langen Verwendungszeit rechnen müssen, kann es sich nicht um eine lange Zeit nach dem 1. Jh. handeln. Auch in der germanischen Keramik haben wir altertümliche Formen und Verzierungsmotive festgestellt, die noch im 1. Jh. vorkommen. Erwähnt seien die Rollrädchen-Swastika auf der Standfläche eines Bechers (Taf. VIII: 2) und die scharf profilierte Vase aus Hütte 30 (Taf. VIII: 22). Unter den Verzierungsmotiven ist dies die Punktierung (Taf. IV: IIIc) und die Aufräuhung der Oberfläche (Taf. IV: Xa), die Parallelen in der Siedlung des 1. Jh. in Bratislava-Dúbravka haben. Doch sind dies nur sehr dünne Fäden, die chronologisch die beiden nicht weit voneinander entfernten kaiserzeitlichen Siedlungen verbinden. Es muss hinzugefügt werden, dass generell die germanische Keramik in Dúbravka und Trnávka einen unterschiedlichen Charakter aufweist. So erscheinen z. B. in Trnávka überhaupt nicht die für Dúbravka charakteristischen tiefen Schüsseln mit kurzem abgesetztem Rand (*Elschek* 1995, Abb. 5: 11, 12; 6: 9) oder die eingliedrigen Töpfe der Form I mit Kerbrand (ebd. Abb. 5: 14; 6: 16). Andererseits wurden in Dúbravka noch keine tiefen Knickwandgefäße der Form II verwendet und völlig fehlt hier die Vielfalt der Verzierungen (Barbotine, Dellen, gerillte Felder u. a.). Diese Unterschiede, von denen ich nur die auffallendsten anführte, dokumentieren recht gut die zeitliche Abfolge beider Siedlungen.

Alle diese Anzeichen zusammenfassend, kann der Beginn der Siedlung in Trnávka wahrscheinlich schon in das endende 1. Jh. oder ganz an den Anfang des 2. Jh. datiert werden. Sofern wir annehmen, dass das 0,5 km entfernte Brandgräberfeld in Bratislava-Vajnory tatsächlich zu unserer Siedlung gehört, gewinnt die Datierung in das ausklingende 1. Jh. einen weiteren Anhaltspunkt. In den gestörten Gräbern war dann die erste der etwa vier Generationen der Einwohner der Ansiedlung in Trnávka - Zadné bestattet.

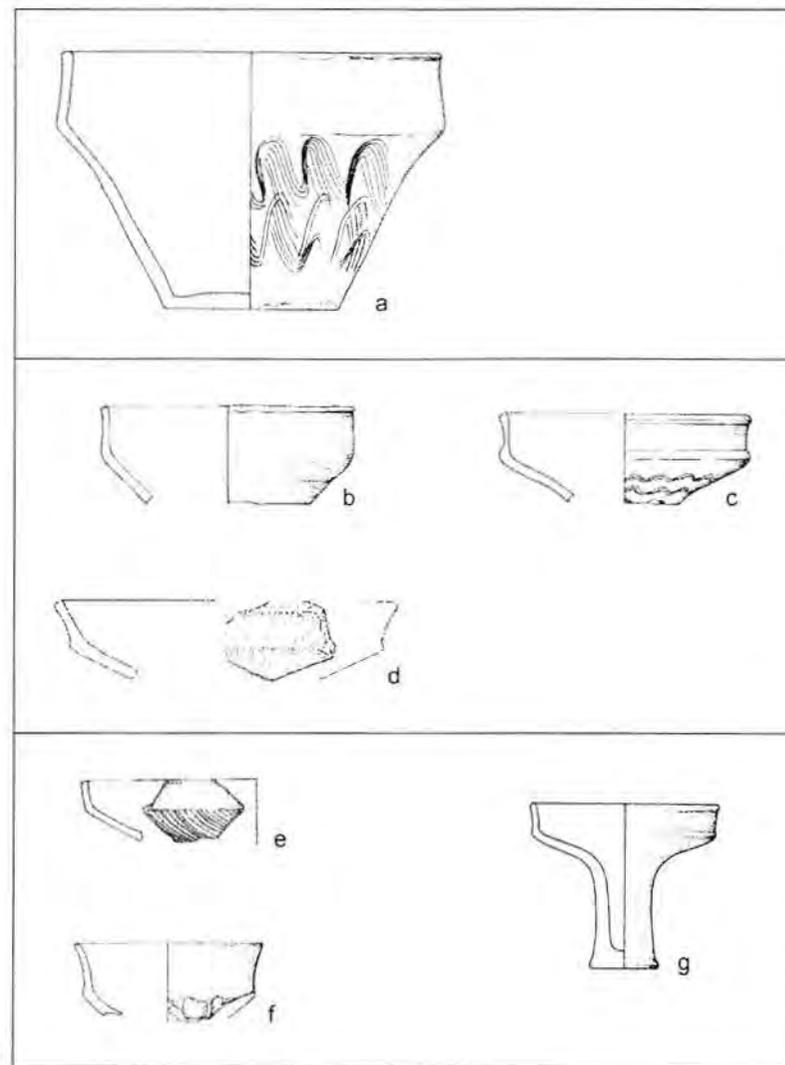
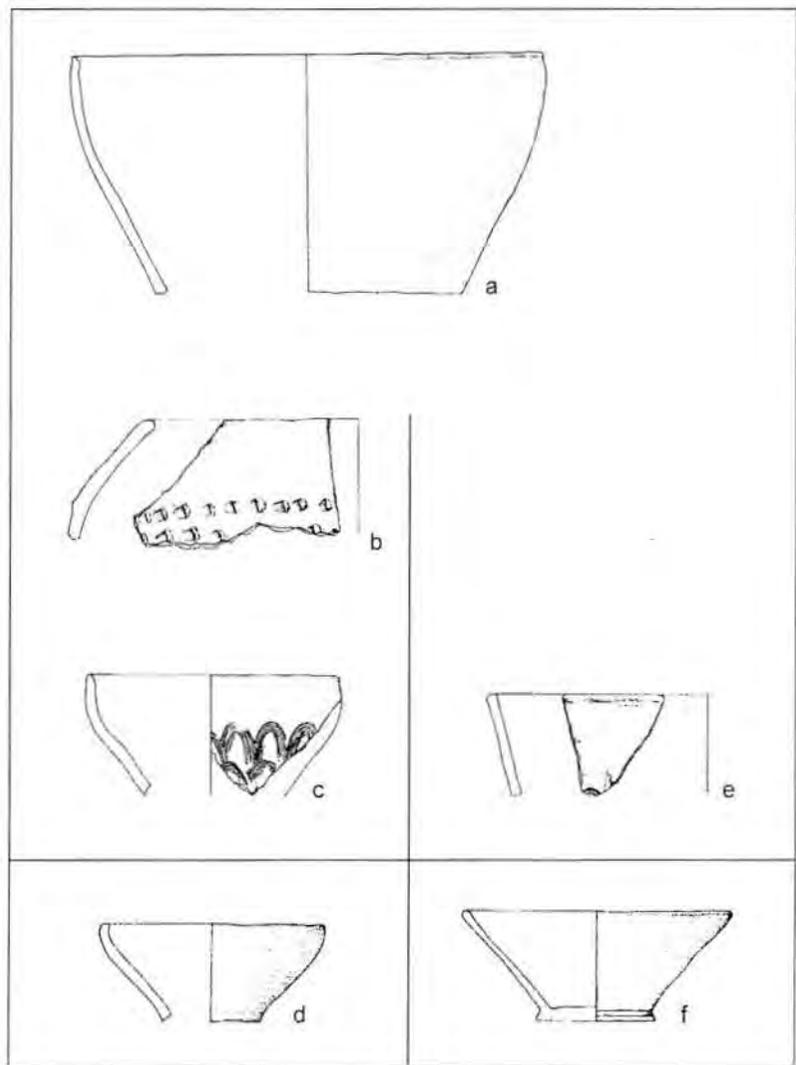

Taf. I. Bratislava-Vajnory. 1-3 - Streufunde; 4-8 - Brandgrab. Bratislava-Trnávka - Silničné; 9-11 - Brandgrab? Maßstab: 1-6 - 1 : 2; 7-11 - 1 : 3.

Form IA

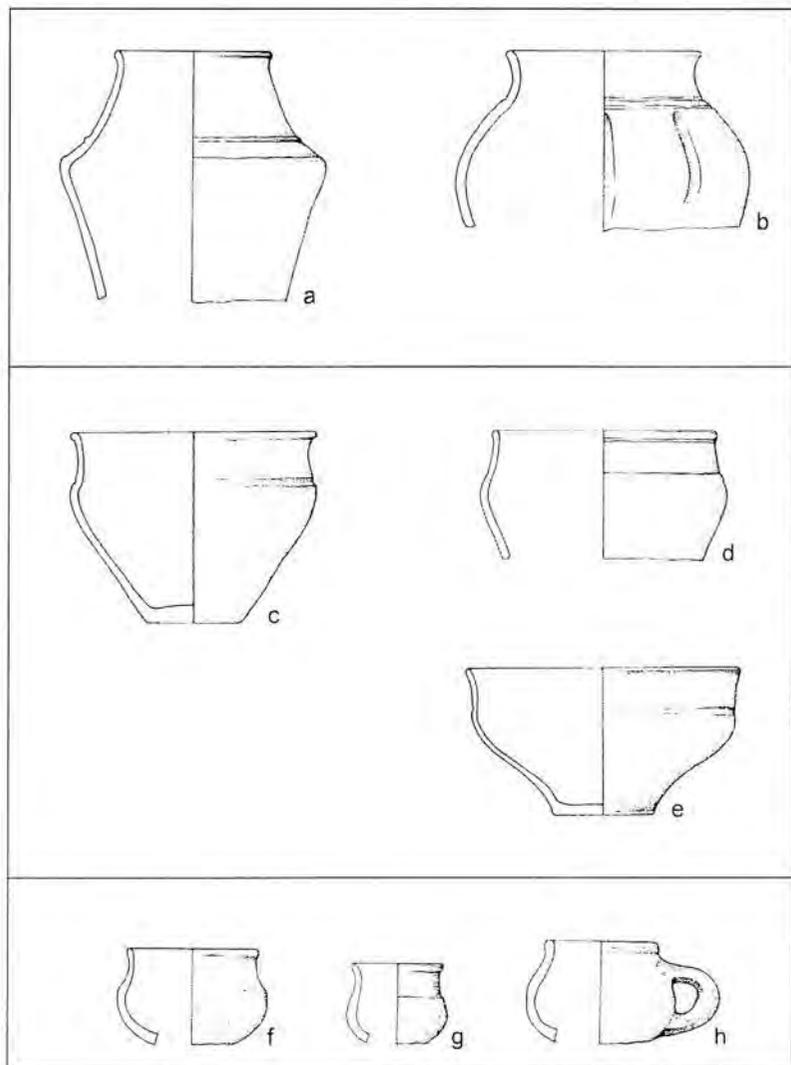
Form IB

Form II

Taf. II. Gefäßformen der Siedlungskeramik. 1 - Form I; 2 - Form II. 1a-f, 2a, b, e-f - Bratislava-Trnávka, Siedlungsfunde; 2c, d - Branč, Siedlungsfunde; 2g - Bratislava-Vajnory, Grabfund.

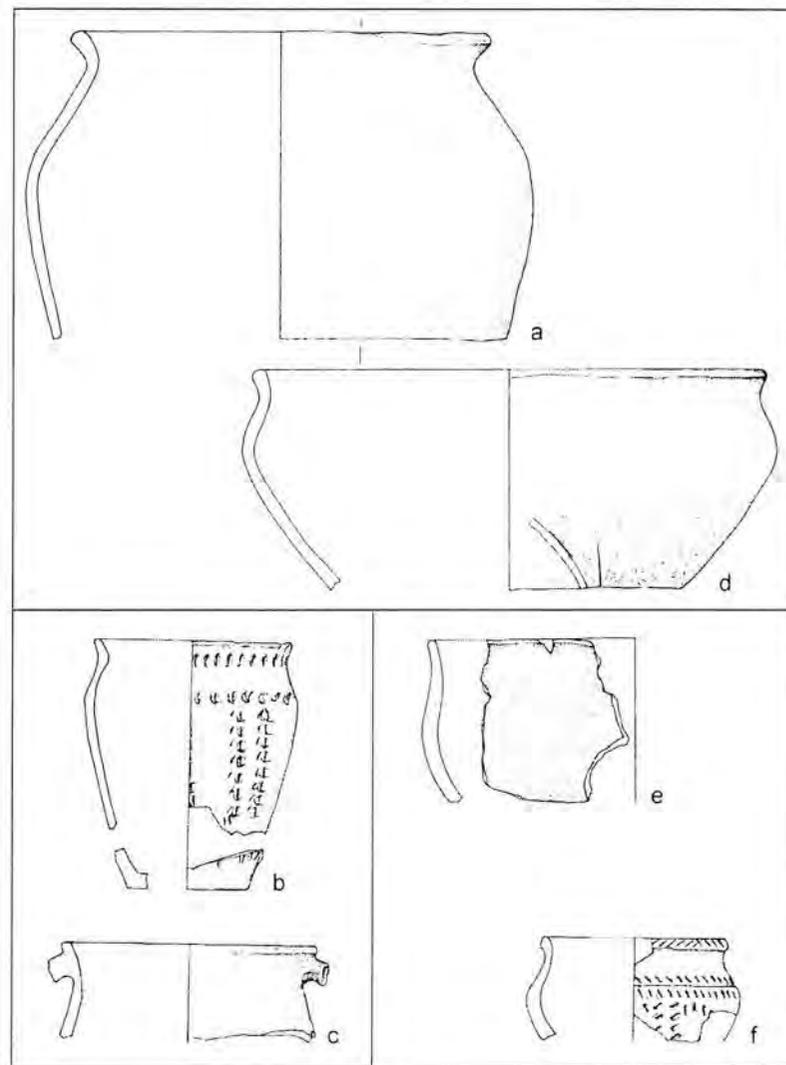
Form III

1

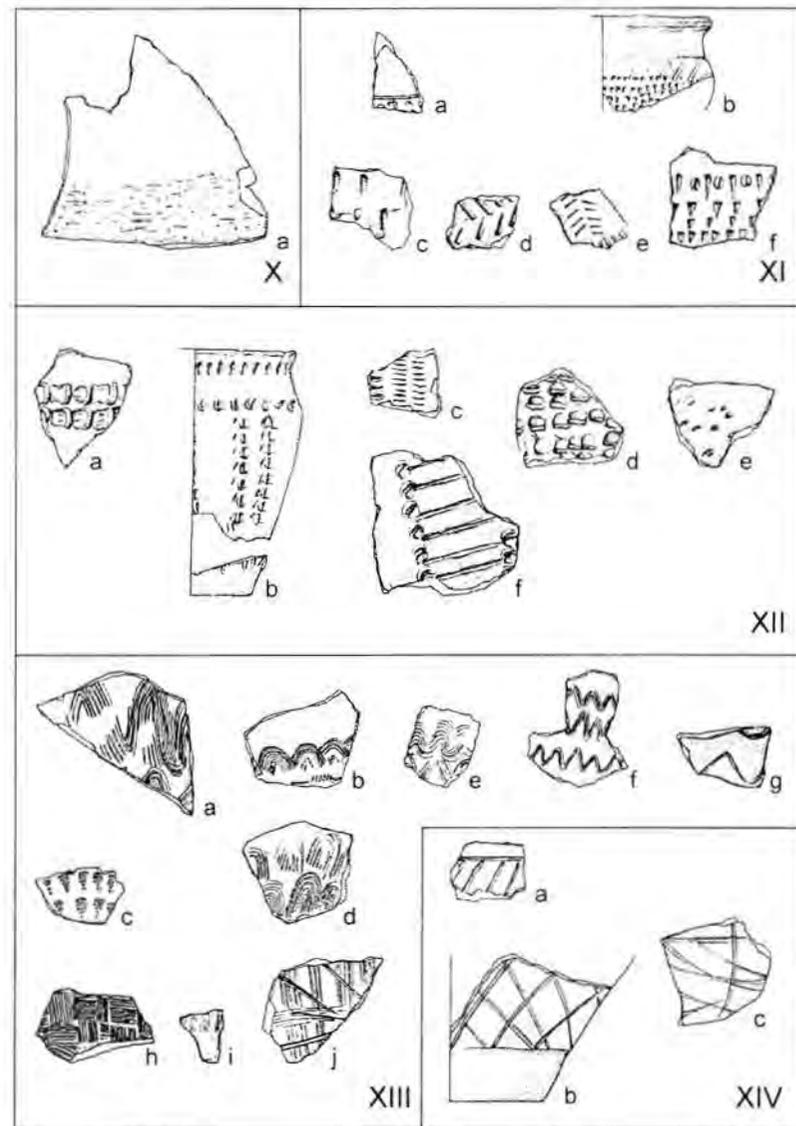
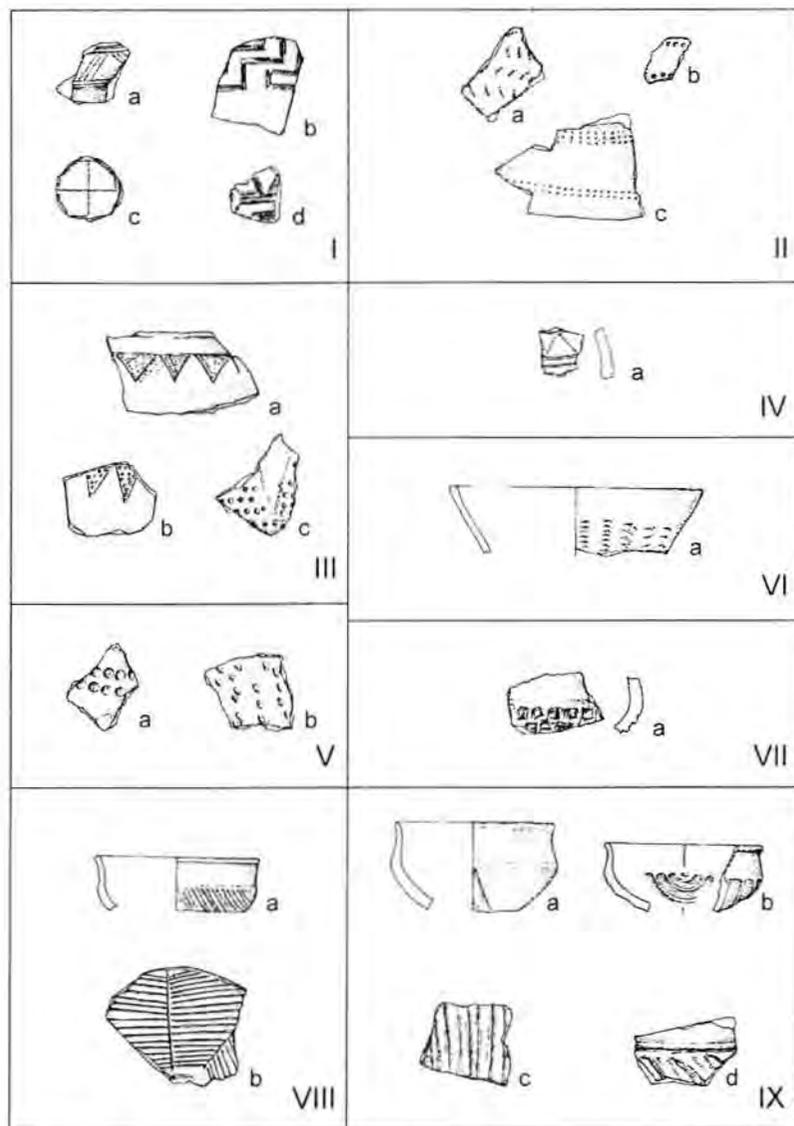
Form IVA

Form IVB

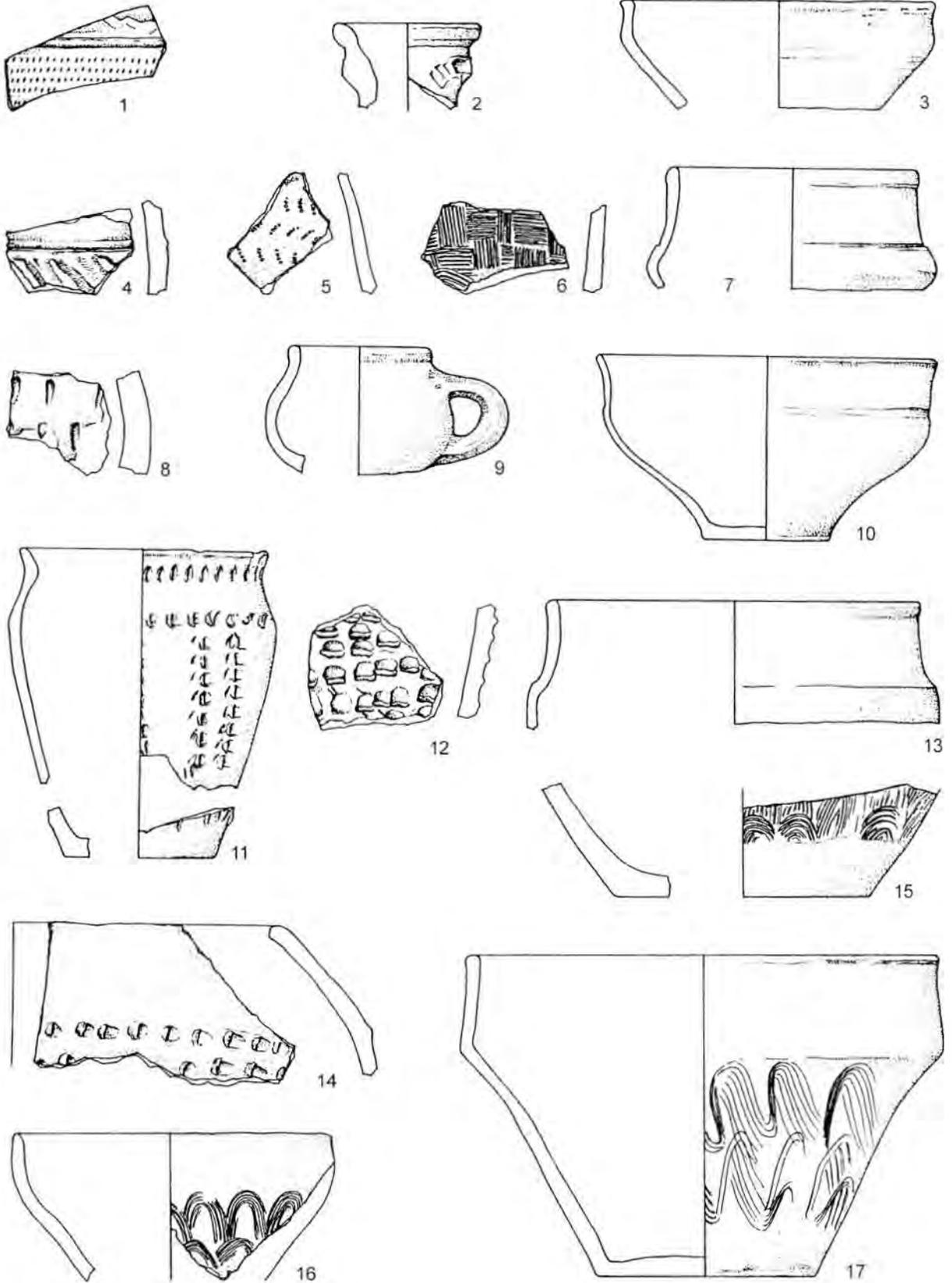

2

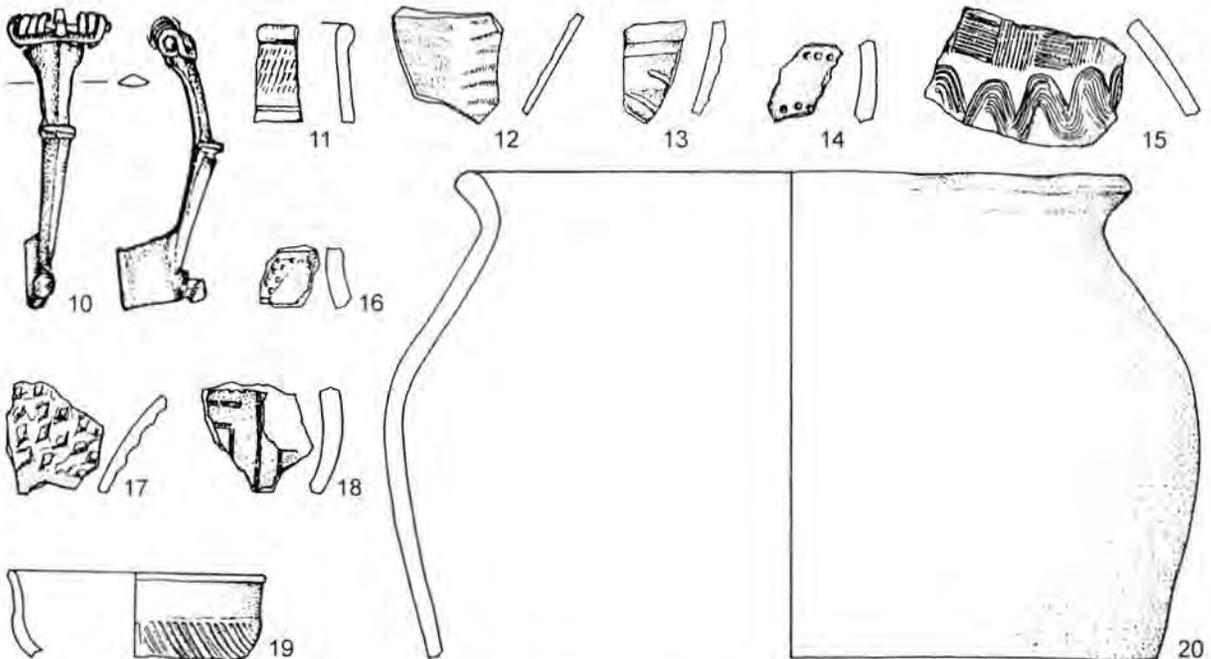
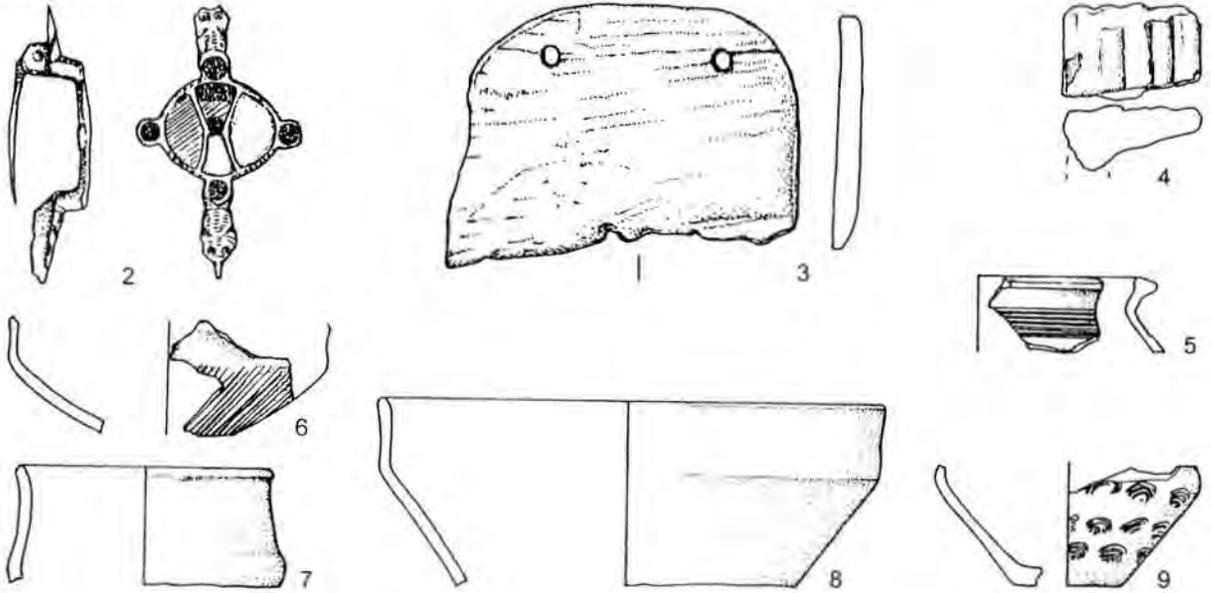
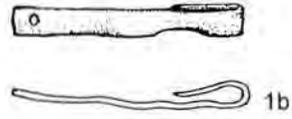
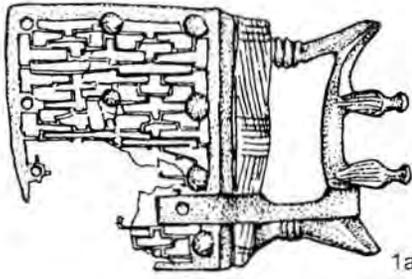
Taf. III. Gefäßformen der Siedlungskeramik. 1 - Form III; 2 - Form IV. 1a, 1c-h, 2a-f - Bratislava-Trnávka; 1b - Branč.

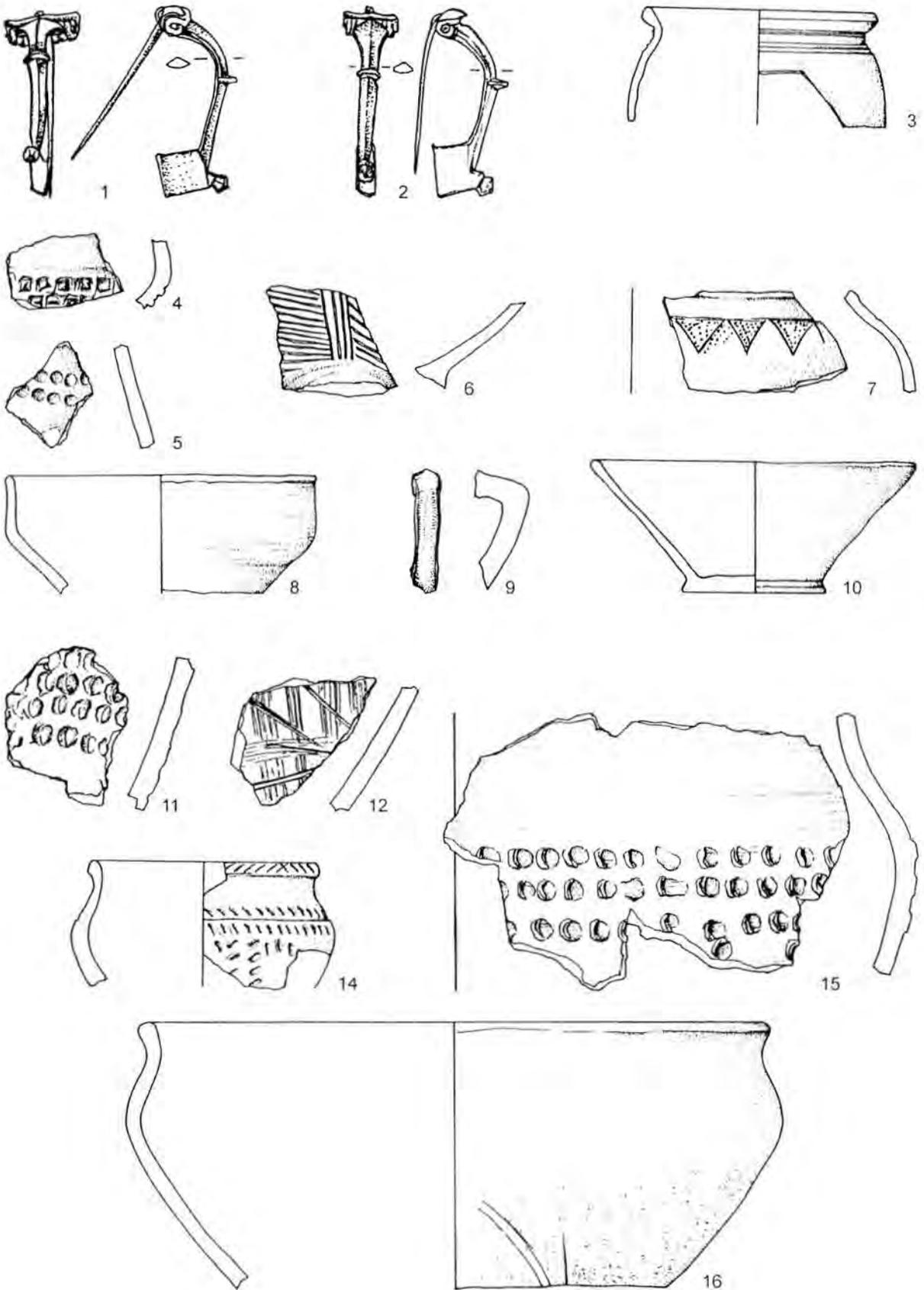
Taf. IV. Bratislava-Trnávka - Zadné. Verzierungsmotive der Siedlungskeramik.

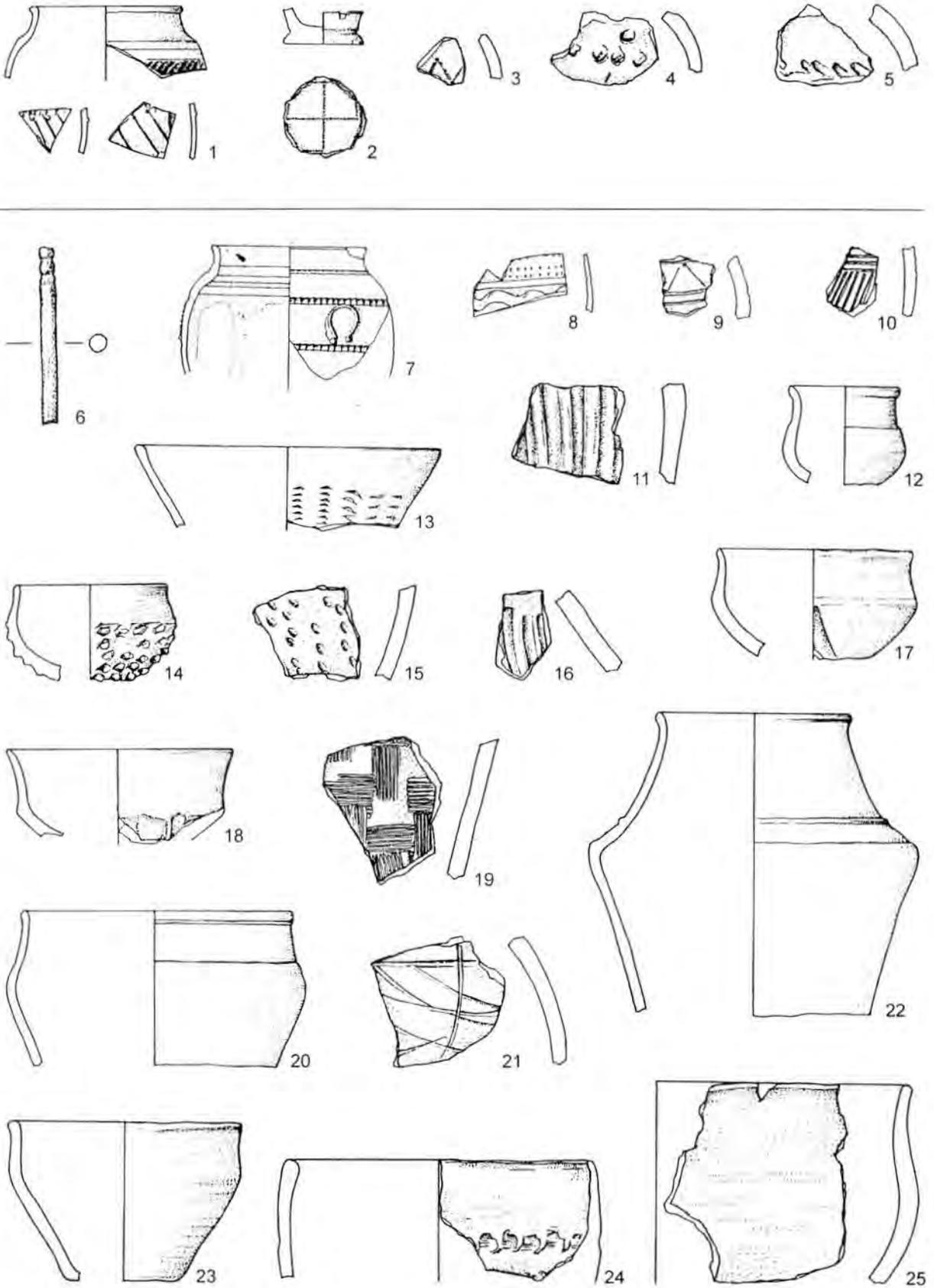
Taf. V Bratislava-Trnávka - Zadné. Auswahl der Funde aus dem Grubenhaus 3. Maßstab 1 : 3.

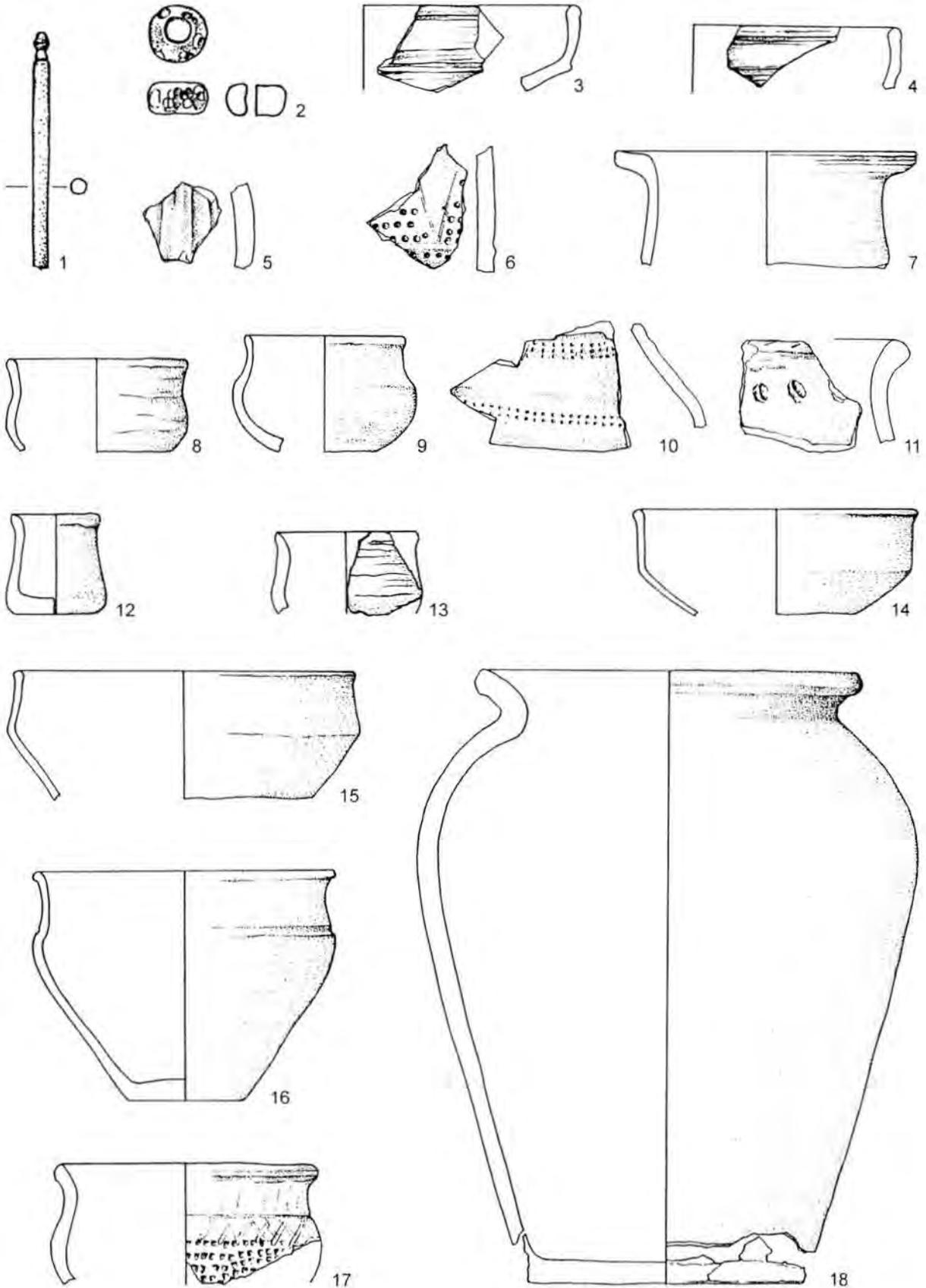
Taf. VI. Bratislava-Trnávka - Zadné, Auswahl der Funde. 1 - Streufund; 2-9 - Grubenhaus 4; 10-20 - Grubenhaus 60. Maßstab: 1-3, 10 - 2 : 3; 4-9, 11-20 - 1 : 3.

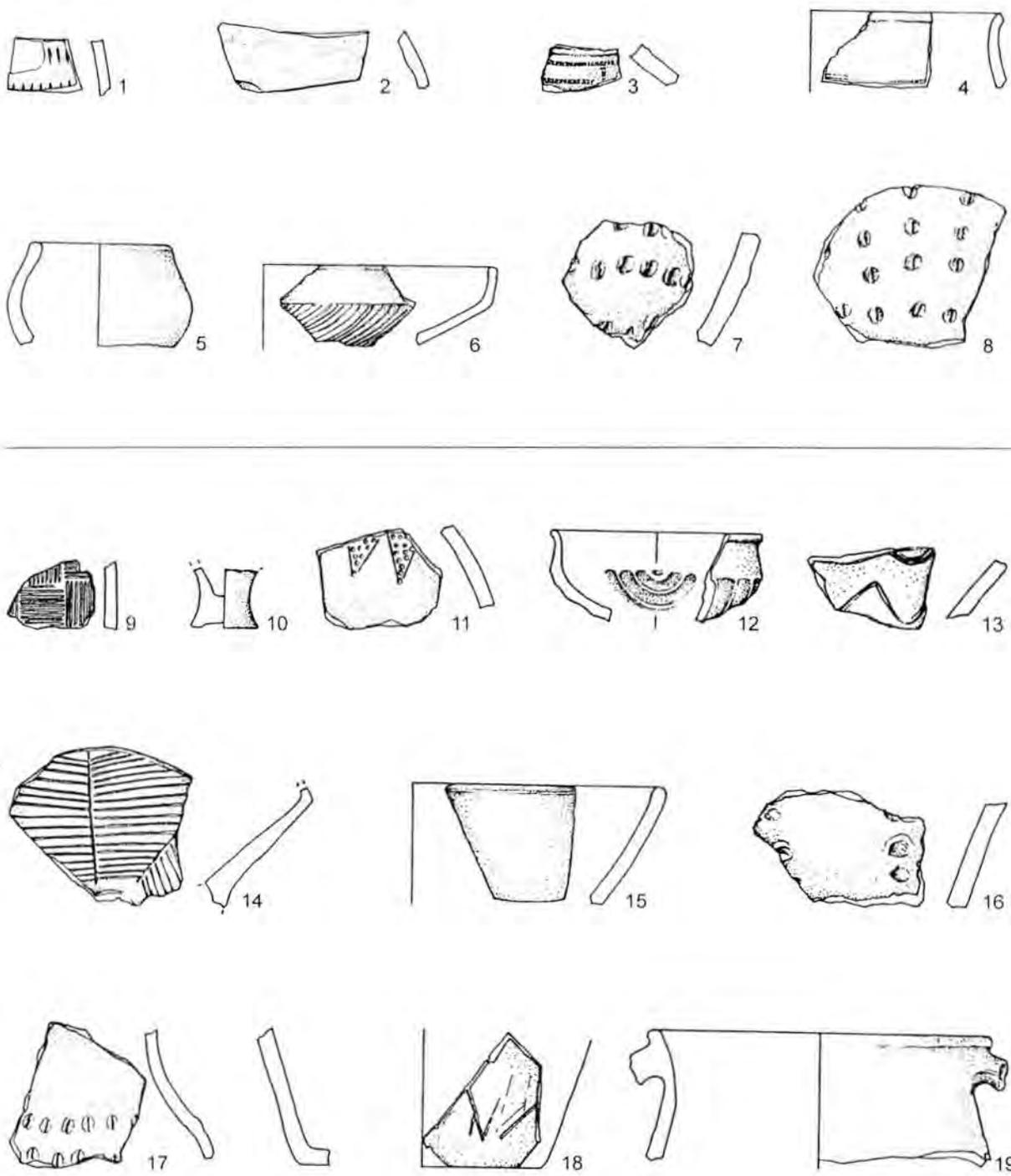
Taf. VII. Bratislava-Trnávka - Zadné. Auswahl der Funde aus dem Grubenhaus 19. Maßstab: 1, 2 - 2 : 3; 3-16 - 1 : 3.

Taf. VIII. Bratislava-Trnávka - Zadné. Auswahl der Funde. 1-5 - Objekt 43; 6-25 - Grubenhaus 30. Maßstab: 1-5, 7-25 - 1 : 3; 6 - 2 : 3.

Taf. IX. Bratislava-Trnávka - Zadné. Auswahl der Funde aus dem Grubenhaus 50. Maßstab: 1, 2 - 2 : 3; 3-17 - 1 : 3; 18 - 1 : 6.

Taf. X. Bratislava-Trnávka - Zadné. Auswahl der Funde. 1-8 - Grubenhaus 42; 9-19 - Brunnen 52. Maßstab 1 : 3.

LITERATUR

- Adler 1976a* - H. Adler: Kaiserzeitliche Funde aus Baumgarten an der March. Mitt. Anthr. Ges. Wien 106, 1976, 3-16.
- Adler 1976b* - H. Adler: Zur Datierung einiger Beinkämme aus der Römischen Kaiserzeit in Bernhardsthal. Fundber. Österreich 15, 1976, 19-27.
- Beninger 1934* - E. Beninger: Die Germanenzeit in Niederösterreich von Marbod bis zu den Babenbergern. Ergebnisse der Bodenforschung. Wien 1934.
- Berecz 1990* - K. Berecz: Römerzeitliche Fibeln aus Zalalövő. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 42, 1990, 77-96.
- Bóna 1963* - I. Bóna: Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Quaden. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 15, 1963, 239-307.
- Dąbrowska 1992* - T. Dąbrowska: Die späten kräftig profilierten Fibeln (Almgren 84) in Polen. In: Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Kraków 1992, 103-109.
- Dąbrowska 1997* - T. Dąbrowska: Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk Kultur in Ostmasowien. Mon. Arch. Barbarica 3. Kraków 1997.
- Droberjar 1993* - E. Droberjar: Die römische Keramik vom Burgstall bei Mušov, Mähren. Arch. Austriaca 77, 1993, 39-87.
- Droberjar 1997* - E. Droberjar: Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren. Fontes Arch. Pragenses 21. Praha 1997.
- Droberjar / Kazdová 1993* - E. Droberjar/E. Kazdová: Das Brandgräberfeld aus der römischen Kaiserzeit von Šitbořice in Mähren. I. Die Quellen. Časopis Moravského Muz. Brno 78, 1993, 97-149.
- Elschek 1995* - K. Elschek: Die germanische Besiedlung von Bratislava-Dúbravka während der älteren römischen Kaiserzeit. In: J. Tejral/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): Kelten, Germanen, Römer vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert im Mitteldonauegebiet. Brno - Nitra 1995, 39-52.
- Elschek 1999* - K. Elschek: Záchranný archeologický výskum v Lábe. AVANS 1997, 1999, 38, 39.
- Erdélyi / Lamiová-Schmiedlová 1971* - I. Erdélyi/M. Lamiová-Schmiedlová: Osada z doby rímskej v Ipolytölgyesi v Maďarsku. Vsl. Pravek 2, 1971, 51-72.
- Farkaš 1980* - Z. Farkaš: Nové nálezy zo Šenkvíc a Ivanky pri Dunaji. AVANS 1979, 1980, 67.
- Franz 1930* - L. Franz: Germanische Gräber aus Wawrowitz bei Troppau. Sudeta 6, 1930, 56-63.
- Garbsch 1965* - J. Garbsch: Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. Münchner Beitr. Vor- u. Frühgesch. 11. Veröff. Kömm. Arch. Erforsch. Spätrom. Raetien 5. München 1965.
- Gassner 1999* - V. Gassner: Feinware. In: Ch. Ertel et. al.: Untersuchungen zu den Gräberfeldern in Carnuntum. Bd. 1. Der archäologische Befund. RLÖ 40. Wien 1999, 37-39.
- Godłowski / Wichman 1998* - K. Godłowski/T. Wichman: Chmielów Piaskowy. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im Świętokrzyskie-Gebirge. Mon. Arch. Barbarica 6. Kraków 1998.
- Gugl 1995* - Chr. Gugl: Die römischen Fibeln aus Virunum. Klagenfurt 1995.
- Hečková 1991* - J. Hečková: Graficko-numerický prehľad keramiky z obytných objektov doby rímskej v Chotíne. Štud. Zvesti AU SAV 27, 1991, 129-241.
- Cheben / Ruttkayová / Ruttkay 1994* - I. Cheben/J. Ruttkayová / M. Ruttkay: Výskumy na trase ropovodu vo Veľkom Cetíne. Štud. Zvesti AU SAV 30, 1994, 177-241.
- Ivan 1998* - P. Ivan: Výsledky terénnej prospekcie na trase výstavby diaľnice D61. AVANS 1996, 1998, 81, 82.
- Ivan 1999* - P. Ivan: Záchranný výskum na trase výstavby diaľnice v Bratislave. AVANS 1997, 1999, 73-76.
- Jilek 1994* - S. Jilek: Ein Zerstörungshorizont aus der 2. Hälfte des 2. Jhs. n. Chr. im Auxiliarkastell von Carnuntum. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege Ursachen und Wirkungen. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 1. Brno 1994, 387-405.
- Jobst 1975* - W. Jobst: Die römischen Fibeln aus Lauriacum. Forsch. Lauriacum 10. Linz 1975.
- Kolník 1956* - T. Kolník: Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby stahovania národov v Očkove pri Piešťanoch. Slov. Arch. 4, 1956, 233-306.
- Kolník 1959* - T. Kolník: Germánske hroby zo staršej doby rímskej zo Zohora, Žlkoviec a Kostolnej pri Dunaji. Slov. Arch. 7, 1959, 144-162.
- Kolník 1961* - T. Kolník: Pohrebisko v Bešeňove (Príspevok k štúdiu doby rímskej na Slovensku.) Slov. Arch. 9, 1961, 219-300.
- Kolník 1962* - T. Kolník: Nové sídliskové nálezy z doby rímskej na Slovensku. Arch. Rozhľady 14, 1962, 344-397.
- Kolník 1963* - T. Kolník: Sídlisko z mladšej doby rímskej v Červeníku. Štud. Zvesti AU SAV 11, 1963, 113-132.
- Kolník 1971* - T. Kolník: Prehľad a stav bádania o dobe rímskej a stahovaní národov. Slov. Arch. 19, 1971, 499-558.
- Kolník 1973* - T. Kolník: Pohrebisko z doby stahovania národov v Abraháme. Slov. Arch. 21, 1973, 359-399.
- Kolník 1977* - T. Kolník: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und das Regnum Vannianum. In: Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donauegebiet. Bratislava 1977, 143-171.
- Kolník 1980* - T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. I. Bratislava 1980.
- Kolník 1981* - T. Kolník: The Roman and the Great Migration Periods. In: Archaeological Research in Slovakia. Nitra 1981, 113-131.
- Kolník 1986* - T. Kolník: Römische Stationen im slowakischen Abschnitt des nordpannonischen Limesvorlandes. Arch. Rozhľady 38, 1986, 411-434.
- Kolník 1991* - T. Kolník: Zu den ersten Römern und Germanen an der mittleren Donau im Zusammenhang mit den geplanten römischen Angriffen gegen Marbod 6 n. Chr. In: Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus. Kolloquium Bergkamen 1989. Münster 1991, 71-84.
- Kolník / Varsík / Vladár 2000* - T. Kolník/V. Varsík/J. Vladár: Branč. Katalóg nálezov. Unpubl. Manuskript. Bratislava - Nitra 2000.
- Komoróczy 1999* - B. Komoróczy: Zpráva o výzkumu fortifikace římského krátkodobého tábora a objektu sídliště z doby římské na lokalitě Mušov - Na Piskách v letech 1995-1996. Přehled Výzkumů 39, 1995-1996, 1999, 165-196.
- Kraskovská 1959* - L. Kraskovská: Hroby z doby rímskej v Zohore. Slov. Arch. 7, 1959, 99-143.
- Kraskovská 1965* - L. Kraskovská: Popolnicové pohrebisko v Ivanke pri Dunaji. Slov. Arch. 13, 1965, 163-182.
- Kraskovská 1970* - L. Kraskovská: Sídlisko z doby halštatskej a rímskej v Ivanke pri Dunaji. Zbor. SNM 64. Hist. 10, 1970, 85-119.

- Krekovič 1992* - E. Krekovič: Zur Datierung der Fürstengräber der römischen Kaiserzeit in der Slowakei. In: Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Kraków 1992, 55-68.
- Kronberger 1997* - M. Kronberger: Ausgewähltes keramisches Fundmaterial aus stratifizierten Fundkomplexen. In: H. Stiglitz (Hrsg.): Das Auxiliarkastell Carnuntum 1. Forschungen 1977-1988. Österr. Arch. Institut. Sonderschr. 29. Wien 1997, 77-134.
- Kuzmová/Roth 1988* - K. Kuzmová/P. Roth: Terra sigillata v barbariku. Nálezy z germánských sídlisk a pohrebísk. Mat. Arch. Slov. 9. Nitra 1988.
- Lauermaier 1996* - E. Lauermaier: Archäologische Forschungen Michelstetten 1995. Asparn/Zaya 1996.
- Liszka 1983* - J. Liszka: Archeologické prieskumy a záchranné výskumy v okrese Nové Zámky. AVANS 1982, 1983, 159-161.
- Mitscha-Märheim 1956* - H. Mitscha-Märheim: Das germanische Gräberfeld am Galgengrund in Mistelbach, N. Ö. Arch. Austriae 19-20, 1956, 186-215.
- Ondrouch 1957* - V. Ondrouch: Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku. Bratislava 1957.
- Pernička 1966* - R. M. Pernička: Die Keramik der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren. Spisy Univ. J. E. Purkyně v Brně. Fil. Fak. 112. Brno 1966.
- Peškař 1961* - I. Peškař: Zárové hroby ze starší doby římské v Uherčicích na Moravě. Arch. Rozhledy 13, 1961, 25-33.
- Peškař 1972* - I. Peškař: Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. Praha 1972.
- Pichlerová 1957* - M. Pichlerová: Pohrebisko z doby rímskej v Gbelcoch. Arch. Rozhledy 9, 1957, 799, 814-816.
- Pichlerová 1961a* - M. Pichlerová: Nové nálezy z doby rímskej na slovenskom Pomoraví. Arch. Rozhledy 13, 1961, 857, 858.
- Pichlerová 1961b* - M. Pichlerová: Príspevok k najstaršiemu osídleniu Bratislavy. Hist. Sbor. SNM 1, 1961, 65-70.
- Pieta 1993* - K. Pieta: Osídlenie z doby rímskej a stahovania národov v Nitre. In: Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, 74-91.
- Pieta 1994* - K. Pieta: Mittel- und Nordslowakei zur Zeit der Markomannenkriege. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege Ursachen und Wirkungen. Spisy Arch. Ústavu AV ČR 1. Brno 1994, 253-262.
- Pollak 1980* - M. Pollak: Die germanischen Bodenfunde des 1. bis 4. Jh. n. Chr. im nördlichen Niederösterreich. Stud. Ur- u. Frühgesch. Donau- u. Ostalpenraumes. Wien 1980.
- Rajtár 1998* - J. Rajtár: Kríza rímsko-germánských vzťahov v stredodunajskej oblasti v 2. storočí. Dissertationsarbeit. Nitra 1998, Manuskript.
- Rauchenwald 1997* - A. Rauchenwald: Die Funde der Ausgrabungen 1986-1990 in der Zivilstadt Carnuntum - Insula VI. Carnuntum-Jahrb. 1996, 1997, 61-226.
- Riha 1994* - E. Riha: Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975. Forsch. Augst 18. Augst 1994.
- Sauer 1994* - F. Sauer: Eine germanische Siedlung mit Depotfund in der KG Hanfthal, Niederösterreich. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege - Ursachen und Wirkungen. Spisy Arch. Ústavu AV ČR 1. Brno 1994, 263-283.
- Sedlmayer 1995* - H. Sedlmayer: Die römischen Fibeln von Wels. Sonderh. Jahrb. Musealver. Wels 4. Wels 1995.
- Studeníková 1980* - E. Studeníková: Ďalšie sídliskové objekty z doby halštatskej v Ivanke pri Dunaji. AVANS 1978, 1980, 251, 252.
- Studeníková/Zachar 1980a* - E. Studeníková/L. Zachar: Novoobjavená sídlisková aglomerácia v Bratislave-Vajnorochoch. AVANS 1978, 1980, 254, 255.
- Studeníková/Zachar 1980b* - E. Studeníková/L. Zachar: Pokračovanie záchranného výskumu v Bratislave-Vajnorochoch. AVANS 1979, 1980, 198, 199.
- Šefčíková/Farkaš/Turčan 1995* - A. Šefčíková/Z. Farkaš/V. Turčan: Nález germánskeho hrobu v Bernolákove. AVANS 1993, 1995, 126, 127.
- Tejral 1970* - J. Tejral: Počátky doby římské na Moravě z hlediska hrobových nálezů. Štud. Zvesti AÚ SAV 18, 1970, 107-192.
- Tejral 1983* - J. Tejral: Mähren und die Markomannenkriege. Slov. Arch. 31, 1983, 85-120.
- Tejral 1994* - J. Tejral: Die archäologischen Zeugnisse der Markomannenkriege in Mähren. Probleme der Chronologie und historischen Interpretation. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege - Ursachen und Wirkungen. Spisy Arch. Ústavu AV ČR 1. Brno 1994, 299-324.
- Tejral 1995* - J. Tejral: Zur Frage der frühesten elbgermanischen Machtzentren nördlich der mittleren Donau am Beispiel des römischen Importes. In: J. Tejral/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauegebiet vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert. Brno - Nitra 1995, 225-265.
- Tejral 1998* - J. Tejral: Die Besonderheiten der germanischen Siedlungsentwicklung während der Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit und ihr Niederschlag im archäologischen Befund. In: Haus und Hof im östlichen Germanien. Tagung Berlin 4. bis 8. Oktober 1994. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 50. Schr. Arch. Germanische u. Slawische Frühgesch. 2. Bonn 1998, 181-207.
- Tejral 1999* - J. Tejral: Die Völkerwanderungen des 2. und 3. Jhs. und ihr Niederschlag im archäologischen Befund des Mitteldonauraumes. In: Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert. Spisy Arch. Ústavu ČSAV 12. Brno 1999, 137-213.
- Tejral/Jelínková 1980* - J. Tejral/D. Jelínková: Nové nálezy z doby římské v Brodě nad Dyjí. Arch. Rozhledy 32, 1980, 394-412.
- Thomas 1960* - E. Thomas: Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. Arbeits- u. Forschber. Sächs. Bodendenkmalpfl. 8, 1960, 54-215.
- Točík 1978* - A. Točík: Záchranný výskum v Komjaticiach. AVANS 1977, 1978, 246-272.
- Točík 1980* - A. Točík: Pokračovanie záchranného výskumu v polohe Kňazova jama v Komjaticiach. AVANS 1979, 1980, 215-229.
- Točík 1987* - A. Točík: Záchranný výskum v Lipovej-Ondrochove v roku 1980. Štud. Zvesti AÚ SAV 23, 1987, 243-306.
- Turčan 1984* - V. Turčan: Sídliskové nálezy z doby rímskej zo Senca a Kráľovej pri Senci. Zborník prác L. Kraskovskej. Bratislava 1984, 119-130.
- Turčan 1996* - V. Turčan: Germánske sídliskové objekty medzi Trnavou a Bohdanovcami. Zbor. SNM 90. Arch. 6, 1996, 107-120.
- Varsík 2000a* - V. Varsík: Pokračovanie záchranného výskumu germánskeho sídliska v Bratislave-Trnávke. AVANS 1998, 2000, 180-184.
- Varsík 2000b* - V. Varsík: Záchranné výskumy na trase diaľnice D61 v Bratislave. AVANS 1999, 2000, 146-150.
- Werner 1950* - J. Werner: Römische Trinkgefäße in germanischen Gräbern der Kaiserzeit. In: Ur- und Frühgeschichte als historische Wissenschaft. Festschrift zum 60. Geburtstag von Ernst Wahle. Heidelberg 1950, 168-176.

Osídlenie v staršej dobe rímskej na východnom okraji Bratislavy

Vladimír Varsík

SÚHRN

V súvislosti s výstavbou diaľnice D-61 uskutočnila bratislavská pobočka Archeologického ústavu SAV v rokoch 1996 až 1999 niekoľko záchranných výskumov na východnom okraji Bratislavy, v katastrálnom rozhraní mestských častí Trnávka, Vajnory a obce Ivanka pri Dunaji. Vďaka dvom väčším plošným odkrývkam a celému radu menších záchranných akcií sa naskytla možnosť zistiť prekvapujúco intenzívne germánske osídlenie v dobe rímskej v tejto oblasti, ktorá je vzdialená len 8 km od Dunaja s rímskou hranicou. Na mape (obr. 1) sú vyznačené germánske lokality známe z minulosti (obr. 1: A-C), ako aj novoobjavené pohrebisko (obr. 1: 4) a časti sídlisk (obr. 1: 1-3, 5-8). Obsahom príspevku je zhodnotenie nálezov z pohrebiska (obr. 1: 4) a zo sídliska zo staršej doby rímskej v polohe Zadné (obr. 1: 1).

Pohrebisko zo staršej doby rímskej sa nachádzalo v polohe Stavebný dvor (obr. 1: 4), v úzkom priestore medzi vyústením rôznych diaľničných vetiev smerom do Bratislavy. Zachrániť sa podarilo inventár len jedného urnového hrobu (tab. I: 4-8). Žiarom poznačené spony (tab. I: 1, 2) však svedčia o tom, že pôvodne sa tu nachádzalo viac hrobov, ktoré boli pri stavebných prácach v minulosti zničené. Pochovávanie na nekropole možno datovať do flaviovského obdobia, najneskôr na prelom 1. a 2. stor. (záverečná fáza stupňa B1, staršia fáza stupňa B2).

Na sídlisku v polohe Zadné možno rozlíšiť dve fázy, medzi ktorými je v osídlení hiát. Sídliskové objekty zo staršej doby rímskej sú vyznačené na pláne (obr. 2). Datovanie do 2. stor. sa opiera o opakovaný výskyt dvojdielných výrazne profilovaných spôn Almgren 84 (tab. VII: 1, 2; VI: 10), o provinciálnu emailovanú terčovitú sponu a o ďalšie nálezy, medzi ktorými dôležitú úlohu hrá aj importovaná, tzv. rétska keramika (tab. VIII: 1, 7). Zánik tejto fázy osídlenia možno pravdepodobne spájať s udalosťami okolo markomanských vojen. O počiatkoch osady na Zadnom podáva výpoveď honosná noricko-panónska pracka. Jej paralely pochádzajú napospol z prvej polovice 1. stor. Aj keď možno pripustiť pomerne dlhú dobu jej užívania, aj s ohľadom na pokus o reparáciu tejto pracky pomocou dvoch bronzových spiniek, nemožno ísť s jej datovaním ďaleko za rámec 1. stor.

Ďalšia časť príspevku predstavuje pokus o definíciu a zhodnotenie tvarov a výzdobných motívov domácej germánskej sídliskovej keramiky z 2. stor. Je tu snaha o čo najväčšie zjednodušenie tvarovej typológie. V popredí členenia nestojí funkcia nádoby, ale jej základná forma (rovnaký tvar môžu mať funkčne odlišné vysoké vázy, široké misy, ako aj malé šálky na pitie). Vyčlenené boli štyri základné tvary, označené ako

formy I-IV. Táto typológia má platnosť len pre analyzovaný súbor z Bratislavy-Trnávky. Formu I predstavujú jednodielne nádoby so zaobleným (tab. II: 1a-d) alebo kónickým profilom (tab. II: 1e, f). Pod formou II (tab. II: 2) sa skrývajú dvojdielne misy, misky a poháre s ostrým lomom. Ako forma III boli označené vysoké vázy, hlboké misy, malé šálky a misky (tab. III: 1), ktorým je spoločná trojdielna stavba s prehnutým hrdlom, viac či menej odsadenými plecami a vypuklou, zriedkavejšie dovnútra vtiiahnutou (tab. III: 1e) spodnou časťou. Nádoby formy III majú takmer bez výnimky starostlivo vyhladený alebo leštený, často aj tuhovný povrch. Formu IV stesňujú esovito profilované kuchynské nádoby z hrubšej hliny a menej starostlivo vyhladeným, prípadne drsným povrchom. Sú to buď vyššie hrncovité tvary (forma IVa - tab. III: 2a-c), alebo širšie misovité nádoby (forma IVb - tab. III: 2d-f).

Výzdobné motívy vyskytujúce sa na germánskej keramike z 2. stor. na sídlisku v polohe Zadné zobrazuje tab. IV. Ide o nasledujúce druhy výzdobných techník a motívov: Ia-d - výzdoba ozubeným kolieskom; IIa-c - vtlačené bodky nanesené čiastočne asi aj ozubeným kolieskom; IIIa-c - trojuholníkové polia vyplnené bodkami a vpichmi; IVa - vleštená cikakovitá línia s bodkami na vrcholoch; Va, b - okrúhle alebo oválne jamky nanesené v radoch či chaoticky; VIa - jemné trojuholníkovité vpichy; VIIa - barbotino; VIIIa, b - polia vyplnené plošným ryhovaním; IXa-d - žliabky a plošné žliabkovanie; Xa - zdrsnený povrch; XIa-f - klinovité, trojuholníkovité a polmesiačikovitité vpichy na hrubšej kuchynskej keramike; XIIa-f - vpichy vtlačané nechom alebo prstom; XIIIa-j - hrebeňovaná výzdoba; XIVa-c - ryté šrafovanie.

K jednotlivým tvarovým formám a výzdobným motívom je pripojený krátky komentár. Vzhľadom na obmedzený rozsah príspevku sú v ňom uvedené len najdôležitejšie paralely, vybrané predovšetkým z germánskej sídliskovej a funerálnej keramiky v stredodunajskom priestore (juhozápadné Slovensko, južná Morava, dolné Rakúsko). Dôraz sa kladie predovšetkým na analógie, ktoré sú datované nezávisle od domácej germánskej keramiky, teda najmä sponami, terrou sigillatou a pod. Aby mal čitateľ možnosť nahliadnuť do zloženia najvýznamnejších nálezových komplexov z Bratislavy-Trnávky, pripojené sú stručné výbery nálezov z niektorých zahĺbených objektov (tab. V-X).

Preskúmanú časť sídliska v Bratislave-Trnávke - Zadné možno datovať do rámca 2. stor. Aj keď to nemožno jednoznačne doložiť, je pravdepodobné, že život sa z neho vytratil v dobe okolo markomanských vojen. K opätovnému osídleniu došlo až po hiáte v závere 3. stor. a vo 4. stor.

VOJENSKÉ CESTY A UDALOSTI VO SVETLE NÁLEZOV MINCÍ

J Á N H U N K A

(Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra)

*Príspevok venovaný prof. PhDr. Alexandrovi Ruttkayovi, DrSc., k jeho životnému jubileu.**Práca vznikla v rámci projektu 6093 Vedeckej grantovej agentúry VEGA.*

Presentation of finds of medieval Hungarian and foreign coins from the 11th-15th centuries from Slovakia, concealed because of enemy's war activities. Finding places of the coins show at the same time routes of the most frequently used military roads in the region of south-western, northern and south-eastern Slovakia.

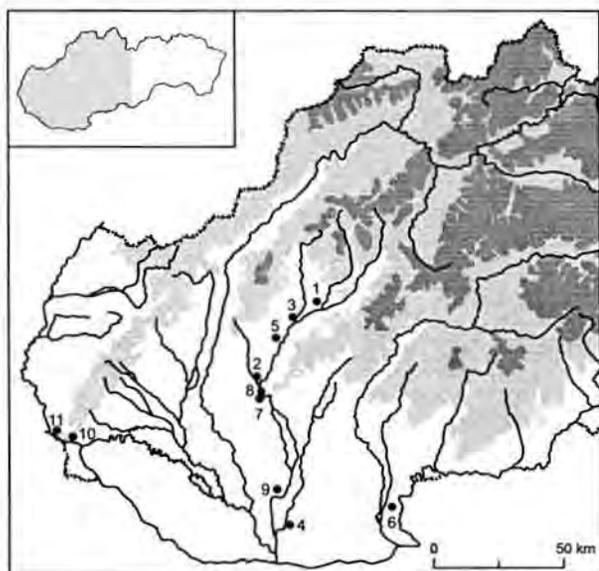
Jedným z určujúcich faktorov osídlenia územia dnešného Slovenska v stredoveku bola hustota cestnej siete. Išlo predovšetkým o vonkajšie komunikácie medzi sídliskovými areálmi a regionálnymi strediskami rôznej veľkosti, významu a spoločenského postavenia. Do cestnej siete však patrilo aj množstvo vnútorných komunikácií vybudovaných v jednotlivých menších či väčších sídliskách. Ako hlavné vojenské komunikácie slúžili predovšetkým cesty uvedené v prvej skupine. V čase dobývania jednotlivých miest alebo pevností sa na vojenské účely (preprava vojakov, materiálu) využili aj krátke miestne komunikácie, ktoré sú však z hľadiska archeologického či historického minimálne dokumentovateľné.

Najnovšie poznatky z výskumov týkajúcich sa spoločenského významu cestnej siete na území stredovekého Slovenska, procesu jej vytvárania i jednotlivých trás obsahuje štúdia M. Slivku (1998), v ktorej sú aj početné odkazy na ďalšiu literatúru o danej problematike. Cestami v 10.-13. stor. v súvislosti s vojenskými akciami sa zaoberal tiež M. Hanuliak (1998, 233-244). Podľa J. Hunka a M. Ruttkaya (1998, 297) sa na Slovensku počas rokov 1000-1526 vytvorila sieť asi 1500 komunikácií nadregionálneho a miestneho rozsahu. Tento údaj vychádza predovšetkým z podkladov získaných z archívnych materiálov, v ktorých sa v rámci metácií (ohraničení pozemkov) uvádzajú aj všetky lokálne komunikácie. Vzhľadom na torzovitost' dochovaných písomností z uvedeného časového úseku je však nutné uvažovať o oveľa vyššom počte používaných ciest. Cesty nutne viedli do každého vtedy osídleného celku. V mestách sa trasy ciest rozdeľovali

na viacero odbočiek, takže predpokladané množstvo ciest je väčšie, možno ho odhadovať až do 3000 komunikácií. Archeologicky dnes nie je možné prevažnú časť týchto cestných ťahov bližšie vytyčiť v reáli, lebo súdobé základné orientačné body - veľké kamene, staré stromy, úvaly, medze i menšie potôčiky už dávno zanikli počas rôznych úprav terénu. Lepšie sa dajú sledovať iba trasy hlavných ciest nadregionálneho významu, zväčša nazývaných *via magna*, ktoré vychádzali z prírodných daností (napr. prirodzené prechody horstvami, údolia vedľa riek) a ich cieľom bolo spojiť všetky najhlavnejšie sídliskové komunity.

Je evidentné, že hlavné a vedľajšie cestné ťahy sa využívali predovšetkým na udržiavanie politických a obchodných kontaktov medzi jednotlivými hlavnými centrami štátu. Do polovice 13. stor. to boli najmä spojnice medzi väčšími mestami a významnými hradmi, od polovice 13. stor. sa začali pretvárať hlavne na spojnice medzi jednotlivými trhovými a politickými centrami - stredovekými mestami (*civitas*). Neraz však týmito komunikáciami prechádzali aj domáce či nepriateľské vojenské jednotky.

Z obdobia pred vznikom samostatnej uhorskej meny, t. j. pred rokom 1001, jednoznačným dokladom o bojových akciách v rámci nášho územia sú mince zo staromaďarských hrobov. Ich dosiaľ najúplnejší katalóg prezentuje práca L. Kovácsa (1989), ktorá poskytuje aj ich podrobné archeologické a historické zhodnotenie. Prehľad starších slovenských nálezov obsahuje zhrňujúca štúdia G. Nevizánskeho (1980, 127, 128, tab. 1) a na novšie nálezy poukazuje publikácia z roku 1994 Nálezy mincí na

Obr. 1. Nálezy mincí vojvodov Bela (1048-1060) a Gejzu (1064-1074) na Slovensku. 1 - Brodzany; 2 - Čakajovce; 3 - Dolné Chlebany; 4 - Hurbanovo; 5 - Ludanice; 6 - Malé Kosihy; 7 - Nitra-Mlynárce; 8 - Nitra-Šindolka; 9 - Nové Zámky; 10 - Bratislava; 11 - Bratislava-Devín.

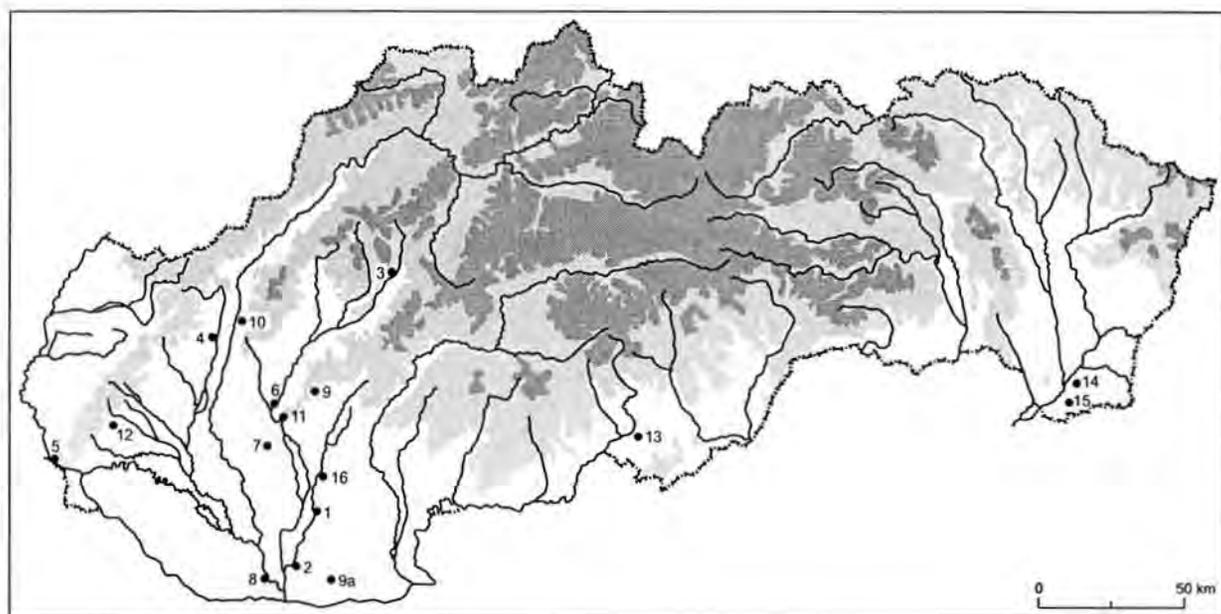
Slovensku (*Nálezy mincí IV*, registry 182-184). Z hľadiska sledovanej problematiky sú tieto mince, hlavne západoeurópske strieborné denáre dôležitým tým, že naznačujú miesta, kde boli počas bojov v okolí Galanty, Komárna, Nitry, Nových Zámok, Trnavy a Trebišova pochovaní zomrelí staromaďarskí bojovníci, teda aj hraničnú líniu jedného z najstarších tzv. maďarských záborov. Uvedené platidlá však nepriamo dokladajú i miesta, ktoré boli dobýjané počas rokov 899-955 staromaďarskými bojovníkmi v západnej Európe. Ide o mestá a oblasti v dnešnom Nemecku, južnom a severnom Francúzsku, severnom a strednom Taliansku. Niektorými cestami na území západného Slovenska, využívanými staromaďarskými bojovníkmi, sa zaoberal M. Hanuliak (1998, 233-237).

V období vzniku samostatnej uhorskej meny možno za doklady určitých menších či väčších vojenských stretnutí považovať všetky hromadné mincové nálezy, no popri nich aj viaceré ojedinelé nálezy mincí. Všeobecne prijímaným faktom je, že strach z nebezpečenstva či ohrozenia života vždy prispieval k tomu, že si ľudia ukrývali svoj majetok (najmä peniaze) do spoľahlivých skrýš, odkiaľ si ho často už nemali možnosť vyzdvihnúť - buď boli nútení tieto miesta natrvalo opustiť, alebo zomreli. Aj vďaka tomu dnes možno nájsť niektoré hromadné nálezy mincí - ukrytú hotovosť, ktorú tu pôvodní majitelia zanechali.

Obdobie vlády Arpádovcov je treba sledovať vo viacerých chronologických rovinách. Z politicko-

vojenského hľadiska bolo veľmi dôležité obdobie prvej polovice 11. stor., kedy sa riešil vzťah územia dnešného Slovenska k vytvárajúcemu sa Uhorsku. Charakterizovali ho boje s Boleslavom Chrabrým (992-1025), s viacerými českými a moravskými kniežatami a s nemeckým kráľom Henrichom III. (1039-1056). Výrazným zlomom v rámci vojenských dejín uhorského štátu bol vpád Tatárov v rokoch 1241-1242, ako aj dlhodobý medzinárodný vojenský konflikt českého a rakúskeho kráľa Přemysla Otakara II. (1253-1278) a uhorského kráľa Štefana V. (1270-1272) koncom 13. stor. Na jednej strane sa všetky uvedené dejinné udalosti viac alebo menej prejavili aj v ukladaní mincových celkov do rôznych úkrytov, na strane druhej práve peniaze boli v nejednom prípade (v zmysle *pecunia est nervus belli*) prvoradým predpokladom k úspešnému či neúspešnému vedeniu vojen a naopak, vojny v nejednom prípade podnietili zvýšenú výrobu mincí, ich devalváciu, roztrieštenosť mincovej výroby do viacerých centier a pod.

Jednotlivé nálezy strieborných arpádovských mincí z obdobia 11. stor. sa doposiaľ objavili najmä pri výskumoch pohrebísk, preto je ich historická interpretácia v určitom zmysle problematická. Tieto mince sa považujú za doklad ich využívania v prostredí stredovekých sídlisk. Panujú však rôzne názory na problém, aké society vtedajšieho obyvateľstva štátu boli schopné danými platobnými prostriedkami platiť. Sú svedectvom o rozšírení domácich mincí z oblastí ich razby do celého štátu. Maďarskí bádatelia uznávajú iba mincovňu v Ostrihome, avšak podľa J. Hunku (1996b, 59-84) sa minimálne v období vlády vojvodov Bela (1048-1060) a Gejzu (1064-1074) museli využívať aj mincovne v Nitre a Bihári, obe pravdepodobne na kráľovskom hrade. V prípade Slovenska sa podľa rozšírenia nálezov mincí potvrdil fakt, že vzhľadom na postupné pripájanie hornatých oblastí severného Slovenska (Trenčiansko a Orava v druhej polovici 11. stor., Liptov a Spiš na prelome 11. a 12. stor., Šariš a Zemplín ešte neskôr; Beňko 1985, 11, 48, 92, 143, 185, 242) k už vydobytým a k Uhorsku pričleneným územiam, objavujú sa v uvedených regiónoch až razby posledných panovníkov, teda Ladislava I. (1077-1095) a Kolomana (1095-1116), z konca 11. stor. Z hľadiska sledovania civilných a vojenských ciest ojedinelé nálezy strieborných poldenárov a denárov dokladajú využívanie hlavných cestných ťahov v okolí Bratislavy (smerom na blízky Devín), v širšom okolí Nitry (smerom od Nových Zámok po Topoľčany), medzi Komárnom a Novými Zámkami, na strednom Považí v priestore medzi Váhom a Dudváhom, resp. v priestore sútoku riek Ondavy a Latorice (obr. 2). Ako možné doklady späté s vojenskou činnosťou je treba

Obr. 2. Nálezy mincí Ladislava I. (1077-1095) na Slovensku. 1 - Bešeňov; 2 - Bohatá; 3 - Bojnice; 4 - Borovce; 5 - Bratislava-Devín; 6 - Čakajovce; 7 - Čápor; 8 - Kameničná; 9 - Kostofany pod Tribečom; 9a - Modrany; 10 - Moravany-Ducové; 11 - Nitra-Sindolka; 12 - Pezínok; 13 - Prša; 14 - Rad; 15 - Somotor; 16 - Veľká Maňa.

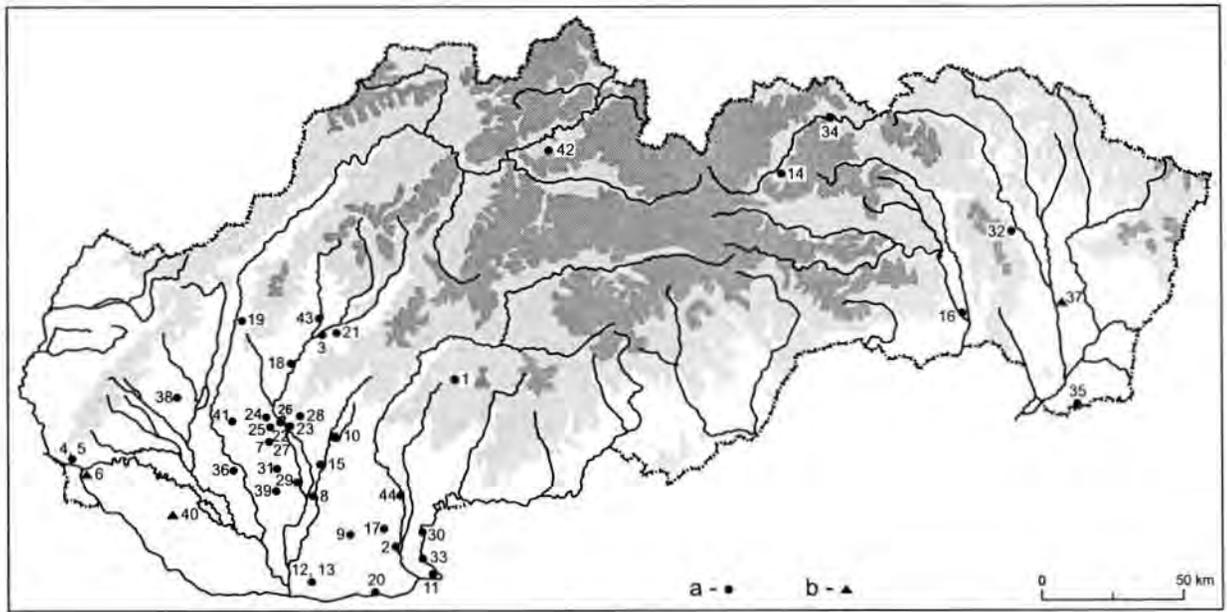
vyzdvihnúť nálezy mincí z hradu Devín - poldenáre Bela I. (1061-1063) a Šalamúna (1063-1074). Môžu byť tak svedectvom o bojových akciách Bela I. ešte ako vojvodu a Šalamúna, známych z historickej spisby, ale aj svedectvom o skutočnosti, že devínsky hrad sa stal po roku 1073 jedným zo sídiel z trónu vyhnaného kráľa Šalamúna.

Výrazný doklad o ukrývaní domácich finančných hotovostí poskytujú objavené hromadné nálezy mincí arpádovských a čiastočne i súvekých nemeckých panovníkov z 11. stor. Nápadná blízkosť Ludanic a Dolných Chlebian - miest nálezu dvoch najväčších depotov poldenárov vojvodov Bela a Gejzu, azda i v spojitosti s bližšie nelokalizovaným väčším nálezom takýchto mincí z priestoru bývalej Nitrianskej župy (ich zloženie - *Hunka 1996b*, 80, tab. 1A: 2, 3, 7) evokuje predpoklad, že obe vyššie uvedené hotovosti nielenže súviseli s majetkovou držbou rodu Ludanických, ale najmä to, že všetky tri celky boli ukryté počas dnes neznámych vojenských udalostí. Nálezy z Ludanic a Dolných Chlebian poukazujú tiež na sústavné využívanie hlavného komunikačného tahu od Nitry smerom do horného Ponitria (obr. 1).

Zmenená spoločenská situácia v Uhorsku na prelome 11.-12. stor. priniesla i rozsiahle zmeny v platbách súdobými striebornými denárovými mincami. Mince sa podľa kráľovských nariadení stali základným platobným prostriedkom obyvateľov štátu. Predpokladá sa, že ich masovo používali všetky vrstvy spoločnosti. Vzhľadom na zmenené metro-

logické parametre (hlavne hmotnosť a akosť kovu) počas menovej reformy kráľa Kolomana, uskutočnenej okolo roku 1100, sa vtedajšie platidlá stali však iba úzko lokálnymi prostriedkami platby, preto sa od polovice 11. stor. prestali vyvážať mimo územia Uhorska. Počet objavených mincí z 12. stor. na Slovensku výrazne vzrástol oproti predchádzajúcemu obdobiu, čo dokazuje, že súdobé mince naozaj prenikli do širokých vrstiev spoločnosti.

Pretože politické a vojenské aktivity panovníkov boli od konca 11. stor. až do doby vlády Bela III. (1172-1196) zamerané viac na riešenie problémov vzťahov medzi Uhorskom a okolitými štátmi (expanzie do Haliče, vojny s Benátkami o Dalmátsko), resp. na riešenie vnútrodynastických problémov, na ktorých sa v rokoch 1162-1172 podieľal aj byzantský cisár Manuel I. z dynastie Komnenovcov (1143-1180), a dané udalosti sa odohrávali väčšinou mimo územia Slovenska, iba pomerne malá časť slovenských náleзов mincí môže odrážať nepokojnú situáciu v uvedenom období. V podstate dosiaľ jediný depot mincí z Hronského Beňadika, pochádzajúci z prvej polovice 12. stor., je súbor cca 2500 denárov Kolomana a Štefana II. (1113-1131). Ukrytý bol do zeme v dvadsiatych až tridsiatych rokoch 12. stor. (v literatúre uvádzaný poklad cca 50 denárov Štefana II. z Vyšných Raslavíc je asi len časťou hronskobeňadického nálezu). Tento nález je nielen jedinečnou ukážkou súdobých platobných prostriedkov, ale aj významným dokladom o celospoločenskom charaktere obdobia

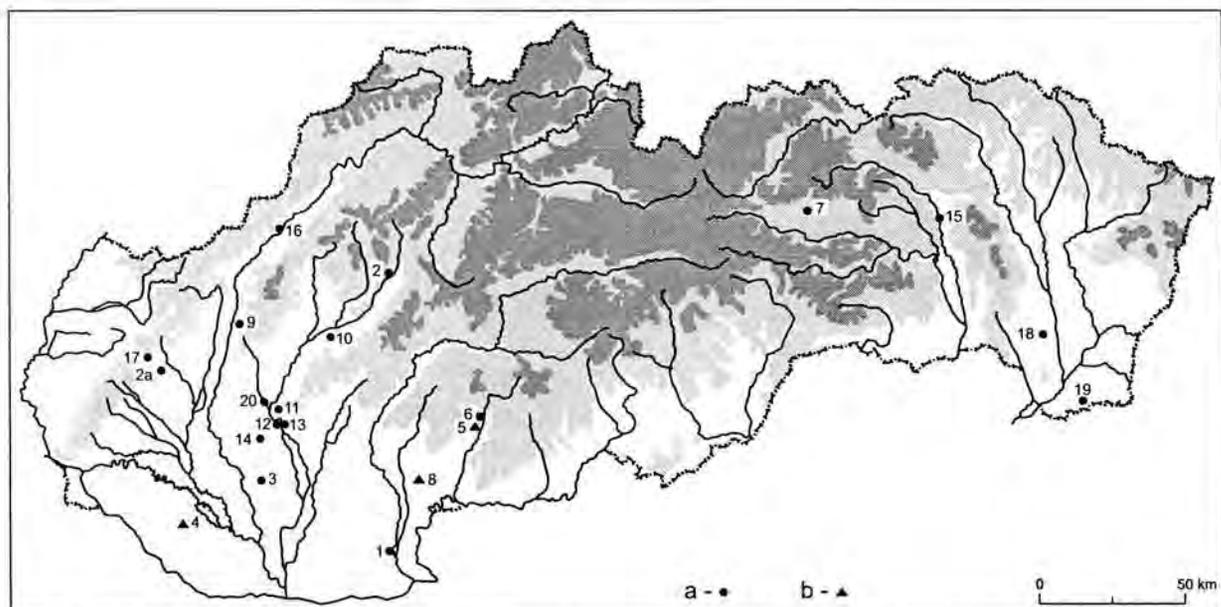

Obr. 3. Nálezy medených mincí Bela III. (1172-1196) na Slovensku. 1 - Banská Štiavnica; 2 - Biňa; 3 - Bošany; 4 - Bratislava, Hlavné nám.; 5 - Bratislava, Pugačevova ul.; 6 - Bratislava-Vrakuňa; 7 - Cabaj; 8 - Dolný Ohaj; 9 - Dubník; 10 - Horný Ohaj; 11 - Chlaba; 12 - Chotín; 13 - Chotín-Alsö Kenderföld; 14 - Kežmarok-Lubica; 15 - Kmetovo; 16 - Košice-Krásna; 17 - Kvetná; 18 - Ludanice-Dvorany; 19 - Moravany-Ducové; 20 - Mužla-Čenkovo; 21 - Nedanovce-Krásno; 22 - Nitra, hrad; 23 - Nitra-Chrenová; 24 - Nitra-Mlynáre; 25 - Nitra-Párovské Háje; 26 - Nitra, piaristický kláštor; 27 - Nitra, Štúrova ul.; 28 - Nitra-Zobor; 29 - Ondrochov; 30 - Pastovce; 31 - Poľný Kesov; 32 - Rudlov; 33 - Salka; 34 - Stará Lubovňa; 35 - Strážne; 36 - Šala-Veža; 37 - Trhovište; 38 - Trnava; 39 - Tvrdošovec; 40 - Veľké Blahovo; 41 - Veľké Zálužie; 42 - Vyšný Kubín; 43 - Žabokreky; 44 - Želiezovce-Svodov. Legenda: a - ● b - ▲

počas vlády Štefana II. (po bližšej metrologickej či charakteroskopickej analýze by mohol presnejšie priblížiť určitú etapu hospodárskeho vývoja štátu a lokalizáciu možných, v archívnych dokumentoch nepodchytených mincovní). Hoci z daného obdobia nepoznáme rozsiahlejšie vojnové konflikty, ktoré by výraznejšou mierou zasiahli aj západné Slovensko, lokálnych potýčiek medzi miestnymi zemeľníkmi, zbojníkmi a poddaným obyvateľstvom bolo určite veľa. Je možné, že depot bol akýmsi spôsobom zviazaný s existenciou miestneho benediktínskeho opátstva, jednej z najbohatších uhorských cirkevných inštitúcií, ktorá vlastnila desiatky dedín na Pohroní i v Potisí a mala výhody z obchodu, tranzitu tovarov či z využívania miestnych prírodných zdrojov. Dá sa uvažovať o tom, že komplex mincí, dnes známy ako hronskobeňadický nález, mal byť pôvodne určený pre potreby opátstva. Či to boli dávky od miestnych šľachticov a poddaného ľudu, alebo to bol zisk z neznámej obchodnej transakcie, sa dnes už nedá zistiť. Isté je, že veľmi vysoká súdoba kurzová hodnota celého nálezu - asi 2,5 striebornej uhorskej marky (je to jeden z najväčších publikovaných nálezov takýchto mincí z Karpatskej kotliny) poukazuje na vlastníka z radov vyššej šľachty. Je možné, že vlastníka takého cenného majetku mohol byť i cudzinec, napríklad banský odborník

z Nemecka či Rakúska smerujúci do banskej oblasti, kde chcel svoje peniaze výhodne investovať. Mohol to však byť aj bohatý kupec, ktorý prevážal tovar po vtedy využívaných hlavných cestách a z neznámych príčin musel zanechať svoje peniaze práve pri Hronskom Beňadiku.

Treba konštatovať, že prostredníctvom nálezov mincí či iných archeologických artefaktov nie je predbežne možné doložiť ďalšie významné vojenské udalosti zo začiatku 12. stor. - vpád nemeckého cisára Henricha V. (1106-1125) do okolia Bratislavy a vpád bývalého správcu Chorvátska vojvodu Almosa spolu s moravským údelným kniežatom Svätoplukom a jeho bratom Ottom III. do okolia Nitry a na Považie, ktorý vyvolal odvetu zo strany uhorského kráľa Kolomana v roku 1109. Uvedené akcie mali mať podľa dobových záznamov (v prípade Nitry tzv. Zoborské listiny z rokov 1111 a 1113; *Steinhübel 1998b*, 127) ďalekosiahle dôsledky. Možno by o nich mohli podať svedectvo viaceré nálezy mincí Kolomana z Bratislavského hradu alebo hradu Devín, či výrazná koncentrácia nálezov mincí tohto panovníka v okolí Nitry (*Hunka 1998*, mapa 9). Pretože však platidlá Arpádovcov, podobne ako razby iných vládcov okolitých štátov sa datujú jedine dobou ich vlády, nemožno uvedené mince s naznačenými udalosťami jednoznačne

Obr. 4. Nálezy mincí Ondreja II. (1205-1235) na Slovensku. 1 - Biňa; 2 - Bojnice; 2a - Boleráz; 3 - Dolný Jatov; 4 - Dunajská Streda; 5 - Krupina-Na pijaviciach; 6 - Krupina-Na Petre; 7 - Levoča; 8 - Malinovec-Santovka; 9 - Moravany-Ducové; 10 - Nedanovce-Krásno; 11 - Nitra-Dražovce; 12 - Nitra, hrad; 13 - Nitra, Martinský vrch; 14 - Nitra-Párovské Háje; 15 - Prešov; 16 - Skalka nad Váhom; 17 - Smolenice; 18 - Trebišov; 19 - Veľký Horeš; 20 - Zbehy. Legenda: a - jednotlivý nález; b - poklad mincí.

stotožniť. Taktiež nie sú schopné doložiť drancovanie križiakov z 1. križiackej výpravy (1096-1099) v roku 1096 v Nitre (Steinhübel 1998a, 122).

Výnimočným nálezom z Bratislavského hradu je však nizozemský denár grófa Otta z Zütpheuu († 1119). V strednej Európe je len niekoľko nálezísk (napr. v Čechách, v Nemecku) s mincami podobného typu. Tieto mince sa považujú za výrazný doklad diaľkových obchodných kontaktov. Na Bratislavskom hrade sa Ottov denár našiel v priestore kapitulskej stavby (Štefanovičová 1975, obr. 54, minca 13). Určite poukazuje na dosiaľ neznáme nizo-zemsko-uhorské politické a vojenské kontakty prostredníctvom cirkevných rádov či predstaviteľov vyššej šľachty.

Novým obdobím, počas ktorého badať výrazné ukrývanie mincí, je vláda Bela III. (1172-1196). Hoci tento panovník nechal raziť minimálne 11 rôznych typov strieborných denárov, podľa nálezov sa ukazuje, že v obehu boli trvalejšie iba tri-štyri typy, hlavne denár s vyobrazením štítu s dvojkřížom a kráľovským trónom (datovaný je asi do r. 1190). V rámci svojej mincovej reformy nechal Belo III. raziť tiež strieborné brakteáty (mince razené iba na jednej strane), ktoré mali zabezpečovať potreby cudzích kolonistov z Nemecka, Rakúska a Talianska. Ako značne neobvyklé platidlá sa razili aj mince z medi, bronzu, možno aj z mosadze, ktoré napodobovali súdobé španielske zlaté maurské almoravidské dináre Yusufa ibn Tasfína (1087-

1106) a byzantské zlaté solidy Komnenovcov (Hunka 1994). Na rozdiel od nálezov z Čiech, Moravy a Rakúska, kde strieborné mince plne vyjadrujú svoju hospodársku pozíciu v štáte, sú v Uhorsku, teda aj na Slovensku, na stredovekých sídliskách z prelomu 12.-13. stor. najbežnejšími mincami nálezy práve vyššie uvedených medených razieb Bela III. Evidované sú z vyše 40 lokalít (obr. 3). Ich výrazná koncentrácia sa dosiaľ zistila v oblasti okolo Bratislavy, na strednom Považí, v Poniíri, v južnej časti Pohronia a v južnej časti Východoslovenskej nížiny. Sporadicky sa vyskytli ich nálezy aj v oblasti Oravy (Vyšný Kubín), Spiša (Kežmarok-Lubica, Stará Lubovňa), Šariša (Rudlov) a najnovšie i na hornom Považí (Beluša). Dva hromadné nálezy medených mincí Bela III., pochádzajúce z Bratislavy-Vrakune a z Trhovišťa pri Michalovciach, signalizujú obbeh takýchto mincí v uvedených centrách a zároveň poukazujú na využívanie diaľkových komunikácií. Vo Vrakuni sa nález mincí uchoval v tvare asi meter dlhého valca, čiže mince museli byť pôvodne uložené vo valcovitom puzdre. Nález naznačuje spätosť s cestami vedúcimi miestnymi brodmi cez Dunaj a Malý Dunaj, kadiaľ prechádzali obchodníci, poslovovia, vojaci a pútnici. Nie je vylúčené, že tieto mince mohol vlastniť aj niektorý z príslušníkov 3. krížovej výpravy (1189-1192), prechádzajúci oblasťou Devínskej brány a vrakunskými brodmi cez Dunaj, odtiaľ do Ostrihomu a cez územie dneš-

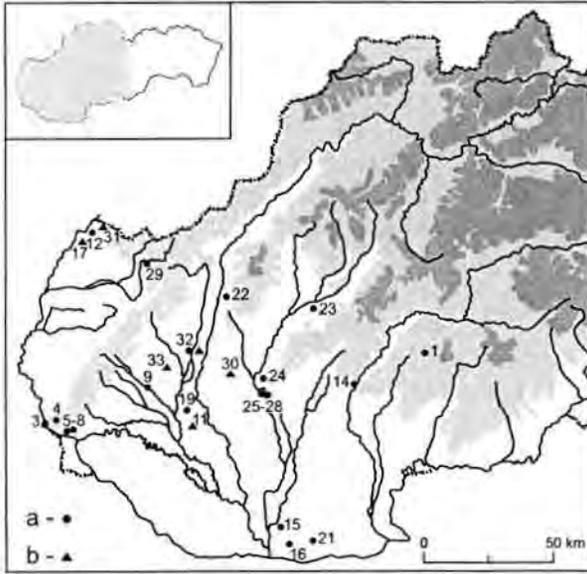
ného Maďarska a Bulharska do hlavného mesta Byzancie - Konštantinopolu. Nález z Trhovišta, dávneho trhového centra (Locus Fori, Wasárhely), evokuje predstavu o jeho spätosti s tamojšími obchodnými akciami a spolu s mincou z Rudlova naznačuje i smer trasy dávnovekej cesty po riekach Ondava a Topľa smerom na Šariš a do Poľska.

V súvislosti s vládou Bela III., ktorý bol jedným z najpokrokovejších vládcov vtedajšieho Uhorska, sú významné tiež nálezy mincí pravdepodobne zviazaných s príchodom nových kolonistov zo západnej Európy. Strieborné fenigy rakúskych vojvodov Henricha II. Jasomirgotta a Leopolda V. (spolu vládli v r. 1141-1194) a štajerského vojvodu Otakara IV. (1164-1192), rovnako ako v našom nálezo-
vom prostredí mimoriadne vzácne denáre bavorského Henricha Leva (1158-1180), pravdepodobne naznačujú príchod jednotlivých vln osídlencov. Tieto razby boli objavené pri výskumoch viacerých polôh v Bratislave, na pohrebiskách v Ducovom, Nedanovciach, Krásne a Dražovciach. Časť z nich by mohla poukazovať i na prechod niektorých účastníkov 3. krížovej výpravy naším územím, napríklad razby Henricha Leva, avšak hroby s nálezmi týchto mincí nemožno považovať za jednoznačne vojenské.

Počas vlády Ondreja II. (1205-1235) a Bela IV. (1235-1270) uhorské hospodárstvo ovládli strieborné rakúske a friesachské fenigy (obr. 5; 6). Daná situácia je zrejmá i z našich nálezov (Hunka 1996c, 132, 133, 140, č. 38-42). Nálezy domácich i cudzích, hlavne rakúskych mincí z prelomu 12. a 13. stor. sa viac koncentrovali v mestskom a dedinskom prostredí, čo načrtáva pozíciu novovznikajúcich miest - Trnava dostala svoje práva v roku 1238, Banská Štiavnica okolo roku 1238, Starý Tekov v roku 1240, Krupina a Zvolen pred rokom 1241. Z územia Bratislavy, Trnavy a Nitry napríklad až 60% z mincových nálezov tvoria rakúske razby z rokov 1180-1240. Na ostatných lokalitách (Banská Štiavnica, Biňa, Bojnica, Boleráz, Dolný Jatov, Kostofany, Krupina, Levoča, Ducové, Nedanovce, Krásno, Nitra - hrad, Nitra - Martinský vrch, Nitra-Párovské Háje, Nitra-Dražovce, Prešov, Skalka, Sládkovičovo, Smolenice, Trebišov, Veľký Horeš, Zbehy) sa našli najmä razby uhorské. Jedným z výrazných dokladov o vojenských kontaktoch územia západného Slovenska so svetom západnej Európy a dnešnou Palestínou je výnimočný objav anglickej mince (typu tzv. *short-cross penny*) z prelomu vlády anglických kráľov Jána Bezzemka a Henricha III. (spolu vládli v r. 1199-1272), ktorú vyrazil majster Benedikt z Londýna niekedy medzi rokmi 1205-1216. Našla sa v Hrnčiarovciach nad Parnou (Hunka/Novosedlík 1999, 165, 166). Ide o razbu, ktorej osudy možno sledovať vo viacerých významových rovinách. Môže byť dokla-

dom o účasti uhorského kráľa Ondreja II. na 5. krížovej výprave (1228-1229), nemožno však ani vylúčiť, že Ondrej II., resp. niekto z jeho početného sprievodu sa mohol v Akkone stretnúť s niektorým zo západoeurópskych krížiakov - pôvodným vlastníkom anglickej mince. Mincou sem ale mohol doniesť ako kus drahého kovu nejaký zahraničný obchodník pôsobiaci na území západného Slovenska. Nie je vylúčené, že daná minca naznačuje prítomnosť johanitov v tomto kraji. Práve v období vlády Ondreja II. Rád johanitov získal v Uhorsku vlastnícke práva už v roku 1158 a vďaka tomu početnými kráľovskými donáciami značne rozmnožil svoje majetky. V bližšom okolí Trnavy, v Malženiciach, bola už od začiatku 13. stor. komenda rádu. Johanitské majetky boli aj v Horných Zeleniciach, Jaslovských Bohuniciach, čiastočne vo Veľkých Kostofanoch a Žilkovciach. Z celkového rozloženia johanitských sídiel sa dá zistiť, že sa usadzovali na hospodársky a politicky dôležitých miestach alebo v oblastiach s prírodnými minerálnymi žriedlami. Preto nie je zarážajúce, že sa usídlili aj v okolí Trnavy, kadiaľ viedli viaceré dôležité obchodné a vojenské cesty - smerom na západ do Čiech, stredným a horným Považím na severné Slovensko a do Poľska, v rámci juhozápadného Slovenska do Bratislavy a Nitry. Nálezy mincí z čias Ondreja II. (obr. 4) dokladajú využívanie komunikačných trás v širšom okolí Nitry, na Záhorí, na strednom a severnom Považí, v hornom Ponitří, na Pohroní, v južnej časti Východoslovenskej nížiny, čiastočne v priestore stredného Spiša a Šariša.

Oproti Maďarsku, kde existuje niekoľko desiatok nálezov uhorských brakteátov, rakúskych a friesachských fenigov ukrytých v štyridsiatych rokoch 13. stor. v prímestskom či dedinskom prostredí, hlavne v okolí dnešného Csongrádu (Székely-György 1984), na Slovensku nie je možné presnejšie vystopovať vpád mongolských a tatárskych vojsk v rokoch 1241-1242. Na Slovensku sa dajú s vpádom Tatárov spájať iba poklady mincí a nerazeneho striebra z Krupiny a Trnavy. Poklad z Krupiny bol ukrytý v tridsiatych až štyridsiatych rokoch 13. stor. a obsahoval okolo 652 kusov drobných uhorských, českých, rakúskych, bavorských a korutánskych strieborných mincí, popritom sa v depote našlo i 76 kusov sekaného striebra (Hunka 1998, 249-253). Trnavský poklad obsahoval 103 rakúskych a friesachských fenigov, 5 brakteátov Bela III. a jeden kus striebornej hrivny v tvare polbochníka (Meszárosová 1992, 141-170). Škoda, že nevieme viac o najväčšom stredovekom depote mincí, ukrytom pravdepodobne okolo polovice 13. stor. Podľa praveľmi stručnej správy mal obsahovať asi 9000 mincí, z nich bolo určených len 4317. Mali tu byť zastúpené najmä friesachské fenigy - 3308 ks, uhorské denáre -

Obr. 5. Nálezy vienských fenigov z druhej polovice 12. až začiatku 14. stor. na Slovensku. 1 - Banská Štiavnica; 3 - Bratislava-Devín; 4 - Bratislava-Dúbravka; 5 - Bratislava, Hlavné nám.; 6 - Bratislava-Hrad; 7 - Bratislava, Pugačevova ul.; 8 - Bratislava, Rudnayovo nám.; 9 - Cifer-Pác; 11 - Galanta; 12 - Holič; 14 - Hronský Beňadik; 15 - Hurbanovo; 16 - Choťín; 17 - Kopčany; 19 - Malá Mača; 21 - Modrany; 24 - Nitra-Dražovce; 25 - Nitra, hrad, 26 - Nitra, Martinský vrch, 27 - Nitra, Štefánikova tr.; 28 - Nitra, Vňšok; 29 - Podbranč; 30 - Rišňovce; 31 - Skalica; 32 - Trakovice; 33 - Trnava.
Legenda: a - jednotlivý nález; b - poklad mincí.

929 ks, nemecké denáre - 68 ks, anglické mince - 8 ks, vienské fenigy - 4 ks (Hunka 1996c, 140, č. 42). Podobné zloženie majú nálezy z Maďarska, dokladajúce vpád Tatárov. Je možné, že aj slovenský nález by mohol priniesť podobné výsledky po jeho podrobnejšom zhodnotení.

Mincové nálezy z obdobia od vpádu Tatárov až do polovice sedemdesiatych rokov 13. stor. treba vyhodnocovať v dvoch rovinách. Prvá skupina mincí je určite dokladom obchodných kontaktov, či už lokálnych alebo diaľkových. Druhá skupina nálezov mincí poukazuje na pozíciu miest, hradov a iných sídel ležiacich najmä na západnom Slovensku koncom 13. stor. počas výbojov českých a rakúskych vojsk za Přemysla Otakara II., teda asi v rokoch 1271-1273 (výboje postihli hlavne oblasť medzi mestami Bratislava, Trnava a Nitra). V rámci prvej skupiny mincí treba z viacerých nálezísk s rakúskymi mincami, ktoré sa stali v danom čase jednoznačne hlavným prostriedkom platieb používaným však podľa najnovších analýz iba na juhozápadnom a strednom Slovensku (Hunka 1996c, 140, 141), uviesť napríklad objav malého pokladu pozostávajúceho z 32 mincí, prsteňa a korálka z hradu Devín. Celok bol ukrytý do zeme asi v rokoch 1246-1251 (Nálezy mincí IV, č. 229). Z prostredia

menších sídlisk sú známe depoty z Kopčian - mince boli ukryté okolo roku 1250, a z Galanty - mince boli ukryté približne v rokoch 1251-1276 (k zloženiu nálezov pozri Hunka 1996c, 140, č. 40, 43). K výnimočným nálezom z danej doby patrí i dolnobavorský fenig Henricha I. z rokov 1253-1290 z hradu Šintava (Nálezy mincí IV, č. 243). Výnimočný je nielen tým, že minimálne o 100-120 rokov predstihuje ostatné nálezy bavorských mincí na našom území, ale i tým, že poukazuje na dnes neznáme, pravdepodobne obchodné kontakty s touto oblasťou Nemecka. Druhý významný nález je denár lotrinského vojvodu Ferryho III. (1251-1303), ktorý pochádza z hradu Veľký Šariš, kde sa získal pri dlhodobom archeologickom výskume (Nálezy mincí IV, č. D 13). Dané platidlá sa v prostredí celej strednej Európy nachádzajú len ojedinele. Jeden z posledných nálezov týchto mincí sa zistil v poklade asi 6000 stredo- a západoeurópskych mincí z Fuchsenhofu pri Freistadte. Podľa skladby depotu je možné denáre Ferryho III. datovať do päťdesiatych až šesťdesiatych rokov 13. stor. (za informáciu ďakujem R. Zaoralovi). Je viac než pravdepodobné, že aj ostatné denáre tohto vládcu, nájdené na území strednej Európy (vrátane nášho územia), je nutné datovať maximálne do sedemdesiatych rokov 13. stor. Minca sa na naše územie priniesla buď v období posledných krížových výprav rádovými bojovníkmi, alebo v rámci osobných kontaktov niektorého príslušníka uhorskej a cudzej vysokej šľachty. Táto minca môže byť prípadne dokladom o príchode francúzskych kolonistov.

Podobne ako v prípade vpádu Tatárov, nálezmi mincí je mimoriadne problematické doložiť aj vpády česko-rakúskych vojsk Přemysla Otakara II. na juhozápadné Slovensko. Odohrali sa v rokoch 1271-1273, a to hlavne na území medzi Bratislavou, Trnavou a Nitrou. Na presun vojsk sa jednoznačne použili hlavné cestné ťahy. Z prostredia hradov, ktoré sa predovšetkým dobýjali, nie je známy žiaden mincový nález, ktorý by sa dal priamo stotožniť s uvedenými česko-rakúskymi výbojmi, hoci drobných mincí, hlavne rakúskych fenigov sa na hradoch našlo viacero, napríklad v Nitre fenig Přemysla Otakara II. (Hunka 1996c, 139, č. 28). Z prostredia menších sídlisk s vlastným opevnením azda poukazuje na vojnovú udalosť poklad z Rišňoviec pri Nitre, ktorý obsahoval okolo 2300 ks strieborných uhorských brakteátov a jednu uhorskú napodobeninu súdobých rakúskych fenigov (Hunka 1996a). Ukrytý bol asi v rokoch 1271-1272. K nemu možno zaradiť i početné nálezy mincí Přemysla Otakara II., pochádzajúce z Nitry a Bratislavy (Hunka 1996c, 139, 140, č. 6, 30), ktoré dokladajú, že vpád přemyslovských vojsk viac poničil slabšími hradbami opevnené, alebo len ľahšou obrannou

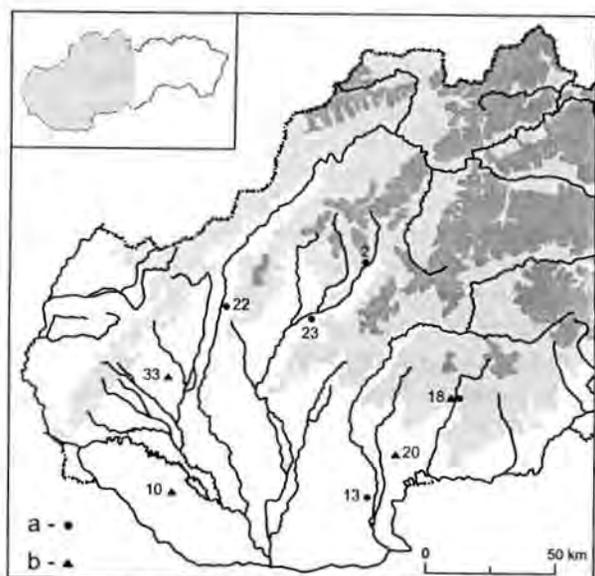
konštrukciou chránené mestá, ako dobre fortifikačne zaistené kráľovské hrady.

Z popřemyslovskeho obdobia, t. j. z rokov 1275 až 1301, kedy v rámci Uhorska vládli Ladislav IV. a Ondrej III., pochádza tiež zvýšené množstvo mincových nálezov. Domácich mincí sa však kvôli ich nízkej kvalite používalo v obchode málo, teda aj ich nálezy sú málopočetné. Z čias Ladislava IV. je dosiaľ zaznamenaných päť nálezišiek, na ktorých sa našlo celkom do 20 mincí a z čias Ondreja III. iba tri lokality, z ktorých pochádzajú 3 mince. Pri platobných stykoch sa uhorské peniaze nahrádzali rakúskymi fenigmi, ale popri nich aj nerazeným striebrom, zlatom, soľou, kožušinami a pod. Významnejšie z nich sú najmä z prostredia hradov. Ojedinelé mince, rakúske fenigy Albrechta I., pochádzajú napríklad z Banskej Štiavnice a Bratislavy (Hunka 1996c, 138, 139, č. 2, 7). Poklady, alebo len väčšie súbory mincí sa získali pri výskume Pustého hradu nad Zvolenom (Hanuliak/Hunka 2000) a výskumom malej pevnosti(?) na vrchu Železník nad Dolanami pri Trnave (dosiaľ nepublikované). Oba spomenuté súbory dokladajú nielen feudálnu anarchiu, ktorá v Uhorsku zavládla po smrti Bela IV. a Štefana V., ale aj rozhárané menové a hospodárske pomery v rokoch 1272-1301, ktoré neraz vyústili do nelegálnej výroby falšovaných mincí. Na Pustom hrade je takáto výroba mincí doložená nálezom viac než 75 mincových kotúčikov, na niektorých z nich boli vyrazené napodobeniny mincí Ladislava IV. a súdobých rakúskych fenigov. Dielňa fungovala tesne do nástupu vlády Karola Róberta z Anjou. Oveľa zaujímavejší je archeologický a numizmatický materiál z vrchu Železník. Podľa výskumu tu bola asi zrubová stavba, v blízkosti ktorej sa falšovali fenigy zo záveru 13. stor. Zachovalo sa tu okolo 1000 ks predmetov (za informácie ďakujem K. Práškovi a Z. Farkašovi), ktorými možno doložiť celý výrobný proces od výroby kotúčikov na mince až po ich razbu. Nálezy militárisť jednoznačne napovedajú, že daný objekt bol zlikvidovaný vojensky koncom 13. stor. Z prostredia miest a dedín vynikajú najmä poklady rakúskych fenigov z Trnavy, uložené okolo roku 1282 a z blízkych Trakovíc, ukryté asi v roku 1276 (zloženie nálezov - Hunka 1996c, 141, č. 46, 47), ale aj ojedinelé nálezy mincí z Bratislavy - Hlavného námestia, z Ducového a z Nitry - Nitrianskeho hradu, Martinskeho vrchu a Vršku (Hunka 1996c, 139, 140, č. 6, 24, 28, 29, 31). Uvedené nálezy poukazujú na (už vtedy) najvyužívanejšie cesty medzi Bratislavou a Trnavou, Trnavou a Nitrou.

Viacere významné nálezy poukazujú na hlavné cestné ťahy a ich využívanie domácimi a cudzími vojskami aj za vlády Anjouovcov (1308-1395). Výrazným dokladom o hospodárskom, finančnom

i vojenskom záujme panovníka Karola Róberta z Anjou a kráľovskej komory, riadenej zahraničnými finančnými odborníkmi na kontrole ťažby strieborných a zlatých rúd v Banskej Štiavnici a blízkom okolí, sú pomerne početné nálezy mincí z banskoštiavnického Starého mesta-Glanzenbergu. Ide o peniaze Karola Róberta (1308-1342), o viacero pražských grošov Václava II. (1278-1305) a o rakúske fenigy z prelomu 13. a 14. stor. (Nálezy mincí IV, č. 240, 337). V areáli hradu sa objavil i veľmi vzácny počítačací žetón vyrobený Lombardami pravdepodobne v Benátkach alebo v Janove v rokoch 1450-1500 (Nálezy mincí IV, č. 337). Lombardania tu už minimálne od prvej tretiny 14. stor. kontrolovali ťažbu drahých kovov, zabezpečovali ich spracovanie na polotovary aj expedíciu do kráľovských mincovní či na iné určené miesta.

Prevratné obdobie vlády Karola Róberta však dokladajú aj ďalšie mincové nálezy. Tieto nálezy, hlavne poklady mincí, boli určite deponované do bezpečných schránok v dôsledku vojnových udalostí počas prvej tretiny vlády tohto panovníka. Bolo to obdobie tvrdých konfrontácií medzi mladým ambicióznym panovníkom neuhorského pôvodu, ktorý chcel Uhorsko stabilizovať po stránke politickej a hospodárskej, a Matúšom Čákom Trenčianskym, politicky už skúseným predstaviteľom jedného z najvýznamnejších domácich rodov. Ako je všeobecne známe, vojny medzi oboma protivníkmi trvali približne od roku 1308 až do Čákovkej smrti v roku 1321. Mincové nálezy približne z rokov 1308-1330 zväčša nepochádzajú priamo z hradov alebo iných pevností, lebo obyvatelia poklady najčastejšie zakopávali v prostredí neopevnených či len ľahko opevnených sídlisk. Treba však predpokladať, že väčšina z nich dokladá vyššie uvedené vzájomné politické a vojenské zápasy. V množstve sídlisk bez oficiálneho vojenského opevnenia sídlili v hrádkoch a tvrdziach predstavitelia strednej a nižšej šľachty. V nejednom prípade sa aj členovia jednotlivých rodov rozdelili do táborov podľa presvedčenia, pričom neraz dochádzalo k vzájomnému napádaniu, okrádaniu svojich príbuzných či najbližších susedov, dokonca aj k vraždám (pozri napr. prípad rodu Lefantovských, kde dané obdobie skoro prinieslo zánik tohto rodu - Lefantovce 1998, 51-54). To sa, prirodzene, odzrkadlilo vo zvýšenom ukrývaní rôznych cenností, teda i pokladov mincí. Pokiaľ ide o vtedy najvýznamnejšie vojenské pevnosti - hrady, za zmienku stoja napríklad nálezy zo Šintavy, Zemianskeho Lieskeho a z Nitry. Pri výskume hradu Šintava sa v roku 1988 objavil malý súbor 19 strieborných uhorských a rakúskych mincí (Nálezy mincí IV, č. 254), pôvodne patriaci asi niektorému zo služobníkov hradu. Oveľa väčší je nález asi 828 mincí

Obr. 6. Nálezy friesachských fenigov z druhej polovice 12. až polovice 13. stor. na Slovensku. 2 - Bojnice; 10 - Dunajská Streda; 13 - Hronovce; 18 - Krupina; 20 - Malinovec-Santovka; 22 - Moravany-Ducové; 23 - Nedanovce-Krásno; 33 - Trnava. Legenda: a - jednotlivý nález; b - poklad mincí.

- českých pražských grošov Václava II. (101 ks) a rakúskych fenigov Přemysla Otakara II. až Fridricha Pekného, ktorý sa našiel v obci Zemianske Lieskové, ležiacej 11 km od Trenčína (*Nálezy mincí IV*, č. 253). Domnievam sa, že poklad bol najpravdepodobnejšie ukrytý počas najsilnejšieho útoku vojsk Karola Róberta z Anjou na sídlo jeho protivníka Matúša Čáka Trenčianskeho. Od 13. júla 1321 bol hrad v Trenčíne, napriek tomu že Matúš Čák zomrel už 18. marca 1321, obklúčený kráľovskými vojskami. Na obliehaní sa zúčastnil i sám panovník Karol Róbert. Hrad bol v období medzi 13. a 24. júlom dobytý a prevzatý do kráľovskej správy (*Brunovský et al. 1991*, 39). Je viac než pravdepodobné, že pôvodný majiteľ zemiansko-lieskovského pokladu, ktorý asi prišiel na Slovensko z česko-rakúskej oblasti, mienil pokračovať v ceste po Považí, ale vojnové udalosti z roku 1321 mu jeho plány prekázili. Majiteľ mincí mohol byť zabitý, alebo musel zo Slovenska utiecť. Nemohol sa teda už k svojmu ukrytému majetku vrátiť a vyzdvihnúť si ho. V Nitre, pravdepodobne niekde v priestore Horného mesta, resp. hradu, sa objavil jeden z najväčších stredovekých slovenských nálezov mincí. V poklade ukrytom asi v roku 1320 bolo 2512 mincí - jeden denár Ondreja III. a rakúske fenigy z rokov 1236 až 1320 (*Hunka 1996c*, 141, č. 52). Nie je vylúčené, že patrili k hotovostiam biskupstva, ktoré malo s Matúšom Čákom značné majetkové a vojenské konflikty. Veľmi zaujímavá finančná hotovosť z čias vlády Karola Róberta sa našla aj na hrade Kamenica. Ide o zvyšky zlatých a strieborných

mincí tohto panovníka. Našla sa jedna zámerne oddelená polovica budínskeho florénu z rokov 1325 až 1342 a ďalšie tri kusy, odlomené z troch rôznych strieborných grošov z rokov 1330 až 1337. Tento súbor nebol ukrytý do zeme (asi v súvislosti s odbojom Matúša Čáka či jeho prívržencov Omodejovcov proti kráľovi). Bola to hotovosť niektorého bohatšieho predstaviteľa hradného panstva, ktoré vtedy vlastnili Rikolfiovci z rodu Tarköi (*Slička/Vallašek 1991*, 133). Vo svojej dobe musel mať súbor pomerne vysokú cenu. Dnes je pre nás okrem iného dôležitý i tým, že je to jeden z mála zachovalých nálezov florénov a grošov Karola Róberta z územia Slovenska. Tieto kvalitné mince sa totiž zväčša vyvážali do oblastí mimo Uhorska.

Vzájomné spory sa prejavili aj v nevojenskom prostredí. Určite nie náhodou boli v období rokov 1301 až 1321 uložené do bezpečných skryš i depoty zo Štvrtka na Ostrove (1605 rakúskych fenigov ukrytých asi v r. 1310), z Čakán (1967 fenigov zakopaných pôvodným majiteľom do zeme asi v roku 1315), z Čápora (675 fenigov ukrytých asi v rokoch 1310-1321) a z Diakoviec (118 fenigov deponovaných asi v tej dobe ako predchádzajúci nález). Zloženie uvedených depotov publikoval J. Hunka (1996c, 141, č. 48-51).

To, že hlavné politicko-vojenské aktivity Karola Róberta proti svojim nepriateľom síce skončili okolo roku 1321, ale vzájomné vojenské potýčky medzi nižšími a strednými zemepánmi pokračovali, dokladajú ďalšie nálezy z obdobia vlády kráľa Karola Róberta. Do rokov 1321 až 1348 je datovaných minimálne 6 ďalších, počtom kusov veľkých pokladov rakúskych a bavorských fenigových mincí - z Milanoviec 2650 kusov, z Báča neznámy počet mincí, zo Želiezoviec asi 1000 fenigov, z Čachtíc a Brunoviec sa zachovalo len 20 mincí (zloženie uvedených nálezov - *Hunka 1996c*, 141, 142, č. 54, 55, 57-59) a z Popudinských Močidlian pochádza 96 kusov pražských grošov Václava II. a Jána Luxemburského (*Nálezy mincí II*, č. 93). Vo svojej dobe to museli byť pomerne hodnotné finančné hotovosti. Všetky spomenuté mincové nálezy nepriamo dokladajú i neprestajné využívanie hlavných cestných komunikácií medzi Bratislavou, Trnavou a Nitrou, z Pohronia na Ponitrie, ťahy z Považia na severné Slovensko, z Ponitria do oblasti stredného Slovenska. Ako nové cestné ťahy pribudli komunikácie cez Žitný ostrov.

V období druhej polovice 14. stor., počas vlády Ludovíta Veľkého (1342-1382), došlo k výraznej politickej stabilizácii uhorského štátu, teda aj pomerov na území Slovenska, a k výrazným ekonomickým zmenám. Ako je známe, prostredníctvom menovej a banskej reformy Karol Róbert počas tridsiatich rokov 14. stor. upravil vlastnícke vzťahy

v banskom podnikaní, zriadil niekoľko nových mincovní a predovšetkým zaviedol v Uhorsku bi-metalovú menu, v rámci ktorej sa razili zlaté florény, strieborné groše, denáre a oboly. Jeho nástupca Ľudovít Veľký pokračoval v upevňovaní domácich hospodárskych pomerov. Nadalej pokračoval v razbe kvalitných mincí tých istých nominálov ako za Karola Róberta. Usiloval o to, aby kvalita hospodárstva štátu vychádzala z rozvoja podnikania v banských, remeselníckych a obchodných centrách, teda v mestách, a nie z potrieb feudálnej šľachty. Do nových reforiem sa zapojili i staré vojenské pevnosti - hrady, lebo sa stali oporou obchodného podnikania. Zabezpečovali priechodnosť jednotlivých komunikácií, ochranu zemských hraníc a boli skladmi tovarov. V podhradíach sa neraz koncentrovali osady obchodníkov. V areáli podhradia Bratislavského hradu sa objavil jeden z najnovších nálezov stredovekých mincí. Ide o poklad objavený v roku 1999 na Mikulášskej ulici pod Kostolom sv. Mikuláša. Pozostáva z 979 kusov mincí, tzv. saracénских denárov Ľudovíta Veľkého, vyrazených v rokoch 1373-1382. Je to jeden z najväčších pokladov mincí tohto druhu (*Hunka/Panis 1999*, 89-104). Vo svojej dobe musel mať hodnotu minimálne 4-5 dukátov.

Hoci v období vlády Ľudovíta Veľkého podľa dosiaľ známych literárnych prameňov nepostihli Slovensko rozsiahlejšie vojenské akcie, k miestnym sporom medzi feudálmi dochádzalo asi naďalej. Príliv ukryvania mincových hotovostí neustal ani po roku 1342. Veď len v období rokov 1342 až 1358 bolo uschovaných asi 5 ďalších cenných hromadených nálezov mincí - v Trnave 335 rakúskych fenigov, v Brehoch sa z neznámeho počtu zachovalo iba 17 mincí, v Nitre-Dražovciach 184 fenigov, v Stupave minimálne 218 mincí a v Tešedíkove asi 5000 fenigových mincí (k ich skladbe pozri *Hunka 1996c*, 142, 143, č. 61-65). Výnimočným je tiež nález z Hrnčiaroviec nad Parnou, kde sa v drevenej skrínke našlo asi 35 zlatých uhorských a benátskych zlatých mincí. Poklad bol ukrytý asi v rokoch 1382 až 1385, podobne ako ďalšie pozoruhodné nálezy benátskych zlatých zecchinov z Čečejuviev, zo Serede a z Nemešian (*Hunka 1999*, 444). Na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 14. stor. boli ukryté poklady zo Štóna s neznámym počtom mincí, z Krakovian pôvodne asi 300-400 zlatých a strieborných mincí, z Madu niekoľko kilogramov mincí (*Nálezy mincí II*, č. 98, 106, 107) a už uvádzaný poklad cca 1000 saracénских denárov z podhradia Bratislavského hradu.

Ani obdobie vlády kráľovnej Márie (v r. 1382-1387 samostatne a v r. 1387-1395 v spoluvládctve so Žigmundom Luxemburským) nebolo asi príliš pokojné. Niektoré udalosti naznačujú súdobé kro-

ny, v ktorých je dost plasticky popísaná snaha Žigmunda Luxemburského získať uhorský trón a reakcie uhorskej šľachty na tieto predsavzatia (*Marsina 1986*, 318-321). Časť domácej šľachty bola jednoznačne proti týmto snahám, čo neraz vyvolávalo bojové konflikty na oboch stranách. Jedným z najväčších zásahov do integrity územia dnešného Slovenska v danej dobe bolo obsadenie Bratislavskej a Nitrianskej stolice v auguste 1385 (neskôr dokonca odovzdanie oboch území spolu s Trenčianskom, ako záloh v prospech moravských markgrófov Jošta a Prokopa). Dané udalosti by mohli naznačovať aj ukryté depoty mincí z Bratislavy (185 rakúskych fenigov), Cífera-Pácu (3401 rakúskych, bavorských, pasovských, štajerských, českých a uhorských mincí) a zo Stupavy (z neznámeho počtu sa zachovalo iba 13 mincí), ktoré doterajšia literatúra datovala podľa ich zloženia rámcovo iba k roku 1395 (*Hunka 1996c*, 143, č. 66-68).

Prvé vpády husitov na Slovensko v roku 1428 a ich aktivity až do prelomu rokov 1434-1435 priniesli ďalšiu značnú zmenu politickej a hospodárskej situácie na slovenskom území, ktoré sa nechtiac stalo na 6 rokov miestom bojových stretnutí medzi prívržencami husitizmu a vojskami cisára Žigmunda Luxemburského. To sa opätovne odrazilo vo zvýšenom počte ukryvaných nálezov mincí. Aktivity husitov boli namierené predovšetkým na zníženie vojenského potenciálu jednotlivých hlavných pevností štátu - hradov, popritom i na politickú a vojenskú kontrolu hlavných miest štátu. Preto sa i nálezy mincí koncentrujú v ich blízkosti. V súvislosti so sledovaním výskytov mincí z danej doby je nutné rozdeliť nálezy na dve skupiny. V prvej, menšej skupine sú mince evidentne spojené s husitskými výbojmi v tom zmysle, že husitskí bojovníci si na naše územie priniesli vlastné plattidlá z Čiech a Moravy, ktoré sa tu potom dostali do obehu. V druhej skupine sú mince domáce, resp. rakúske, ktoré ukryli obyvatelia slovenských miest a hradov v dôsledku paniky pri ich dobýjaní. V rámci prvej skupiny je možné uviesť iba zopár výnimočných nálezov. Pri archeologickom výskume vodného hradu Šintava sa okrem ďalších desiatok mincí objavil i jeden sfalšovaný pražský groš s titulatúrou Václava IV., ktorý bol určite vyrobený až v období vlády husitov, teda po roku 1419. Je z medeneho plechu, na „postriebrenie“ sa použil cín alebo olovo. O šintavský hrad mali husiti eminentný záujem, pretože to bola jedna z najdôležitejších Žigmundových pevností na západnom Slovensku. Keďže husiti hrad nikdy nedobyli, minca sa tam musela dostať sprostredkovaním, zrejme pri obchodovaní, spolu s inými súdobými uhorskými razbami kráľa Žigmunda, ktorých sa tu tiež našlo pomerne veľa (po 5 parvov

a quaringov z r. 1387-1437). Husitské pražské groše sa pravdepodobne našli i vo viacerých mincových pokladoch, napríklad v súbore vyše 2000 mincí zo Senice. Ukazuje sa, že počas husitských vojen sa na územie západného Slovenska pravdepodobne dostali aj viaceré husitské napodobeniny pražských grošov Václava IV., možno aj zopár desiatok drobných razieb vyrábaných po roku 1419. Zdá sa však, že na zloženie uhorského, resp. slovenského obeživa výraznejšie neovplyvili, lebo inak by sa museli zachovať v oveľa väčšom počte náleзов. Takisto sa zdá, že husiti nemali čas na rozsiahlejšiu výrobu napodobenín vtedajších uhorských denárov, obolov či quaringov, lebo ich vláda na území Slovenska bola príliš krátkodobá. Skôr sa na falšovanie mincí Žigmunda Luxemburského podieľali v predhusitskej a husitskej dobe miestni uhorskí šľachtici, ktorí si týmto spôsobom vytvárali v politicky nestabilných časoch zdroje nových finančných príjmov (napr. imitovaním quaringov Žigmunda Luxemburského). Z písomných záznamov je známy prípad Mikuláša Sečianskeho, vlastníaceho hrady Hajnáčka v Gemeri a Salgó v Honte, kde údajne vyrábali falšované mince, za čo ho odsúdili na stratu majetku (*Slivka* 1992, 56).

Druhá skupina obsahuje oveľa väčší počet náleзов. Pri ich analýze vidno značný číselný rozdiel medzi počtom náleзов mincí z tohto obdobia z hradov a počtom náleзов mincí z miest a dedín. Menej náleзов pochádza z hradov, ktoré boli po dobytí dôkladne vylúpené. Cennosti, ktoré sa tu nachádzali, najmä mince, boli väčšinou sústredené buď u zemepána a jeho rodiny, alebo u významnejších predstaviteľov správy hradu a panstva, takže ich bolo možné dosť ľahko objaviť. Naproti tomu v mestách a na dedinách si ľudia pri zachraňovaní vlastného života zväčša zobrali cennosti so sebou, prípadne ich ukryli v blízkosti svojich obydlí, jednotlivé mince však mohli na úteku postrácať. Mince z husitských čias - razby kráľa Žigmunda sa napríklad zistili na hradoch Branč (*Nálezy mincí IV*, č. 281), Kamenica, Lietava a Plaveč (predbežne nepublikované). Nálezy dokladajúce ukrytie cenností počas nepokojov v mestách či iných typoch osídlenia, sú poklady mincí - zo Zvolena 23 pražských grošov Karola IV a Václava IV, z Bratislavy 114 grošov Václava IV., zo Žiliny bolo z 300 kusov mincí 80 určených ako pražské groše Václava II. a Jána Luxemburského, z Prievidze pochádza 3840 strieborných denárov Žigmunda, z Letničia okolo 186 denárov Žigmunda a turnu-severínskeho bána Mikuláša Redwita, z Košíc je 172 dukátov Žigmunda, z Topoľčian asi 218 dukátov Žigmunda a 211 pražských grošov Václava IV. (*Nálezy mincí II*, č. 111, 113-119). Jedným z veľmi bohatých náleзов zo Šurian musel byť poklad prie-

merného príslušníka vtedajšej society. V nádobe sa našlo ukrytých 3035 strieborných mincí, quaringov Žigmunda Luxemburského a denárov bána Mikuláša Redwita (*Kujovský/Hunka* 1990).

Nová politická a hospodárska situácia nastala počas hnutia bratříkov v rokoch 1444 až 1467. Krajina bola rozdelená na viaceré územia ovládané predstaviteľmi dvoch politických frakcií. Národnú - hunadyovskú stranu reprezentoval Ján Hunyady a dvorskú stranu - bojujúcu za záujmy nepnoletého Ladislava V. Pohrobka reprezentovali Alžbeta a najmä Ján Jiskra. Ján Jiskra zamestnal do svojich služieb stovky vojakov bojujúcich kedysi za husitské ideály, nazývaných bratříkmi. Bojové akcie sa uskutočňovali predovšetkým na slovenskom území, čiastočne i na dnešnom území Maďarska a Poľska.

Vo fonde slovenských mincových náleзов z čias okolo polovice 15. stor. vynikajú nálezy obsahujúce okrem uhorských mincí i desiatky zahraničných razieb. Nie je veľmi prekvapujúca prítomnosť drobných strieborných mincí z oblasti Moravy alebo Čiech, ktoré sa prostredníctvom tzv. Českej cesty z Budína do Prahy dostávali na juhozápadné Slovensko už od prelomu 14. a 15. stor. (*Hunka* 2000, 31-33). Neprekvapuje ani výskyt poľských mincí v regiónoch Liptova a Turca, čiastočne i Spiša, signalizujúcich čulý medzinárodný uhorsko-poľský obchod v danom období (*Hunka, v tlači*). Na vyspelé obchodné kontakty s oblasťami dnešného Rakúska poukazuje výskyt drobných strieborných fenigov z konca 14. stor. až sedemdesiatych rokov 15. stor., ktoré sa vo veľkom množstve objavujú v oblasti od Bratislavy po Banskú Bystricu (*Hunka* 1996c, 133-136, 138-144). Úplne novými mincami, ktoré sa ale vyskytli v uhorskom a najmä v slovenskom obežive počas štyridsiatych až sedemdesiatych rokov 15. stor., sú razby s pôvodom v južnom Nemecku, hlavne v Bavorsku. Ide o nálezy mincových celkov z hradov, ale aj z dedín. V častiach vojensky dobytých, resp. po opustení pôvodnými majiteľmi získaných hradov si bratříci vybudovali jednotlivé posádky. Stalo sa tak napríklad v prípade hradov na lokalitách Dvorníky-Posádka, Tekovská Breznica, Jasenovo (tam stál Vyšehrad). Viaceré podobné nálezy sa však evidujú i na lokalitách nehradobného typu, napríklad na výšinných polohách - Krnča a Ducové, ale aj v mestskom a dedinskom osídlení - Hlohovec a Branč (*Cheben/Ruttikayová/Ruttikay* 1995, 33-35; *Nálezy mincí III*, č. 169, 176; *Nálezy mincí IV*, č. 290, 304, 313, 342). V daných náleзоch sú zastúpené nielen uhorské mince, ale i razby salzburské, štajerské a grófstva Hals-Leuchtenberg. Bavorské razby boli vyhotovené za vlády Ernesta I. a Viliama III. (1397-1435), Henricha IV. (1393-1450) a Ludovíta IX. (1450-1479)

v Mníchove a Landshute. Salzburské sú z čias Žigmunda I. (1452-1461) a halsleuchtenberské z obdobia vlády Jána III., Ludovíta I. a Fridricha VII. (spolu vládli v r. 1407-1487). Na spojitost nálezov uhorských, bavorských, salzburských a iných mincí z pohrebiska v Ducovom s miestnou strážnou vežou, nadzemnými objektmi s prútenými stenami omazanými hlinou, zrubovou stavbou a oválnym priestorom ohraničeným kolovou ohradou poukazuje štúdia A. Ruttkaya (1989-1990, 92, 93). Nález podobných mincí z Tekovskej Breznice je takisto zviazaný s aktivitami bratrických veliteľov (Bovan/Trgina 1998, 240, 241). Iba uhorské mince Ladislava V. obsahoval poklad 10 denárov, nájdený pod kamennou podmurovkou zrubového objektu bratrickej pevnosti na hrade Jelšava (Olexa/Tököly 1977, 207). Je jednoznačné, že bavorské, salzburské a iné fenigové razby doniesli na Slovensko bratricke vojská. V predhusitskom a predbratrickom horizonte sa tieto mince na našom území nevyskytujú, ale už napríklad v česko-rakúskej oblasti sú ich nálezy úplne bežné. Väčšina z týchto zahraničných mincí má veľmi nízku kvalitu. V podstate ide o slabo postriebrené mince razené na medenom kotúčiku. Podľa rozboru pokladu podobných mincí z lokality Králův Dvůr pri Beroune sa uvádza ich kvalita na cca 37-38% striebra v minci, priemerná váha na cca 0,4 g (Radoměřský 1976, 147-149), teda v žiadnom prípade nezodpovedali kvalite a hmotnosti dobre vyrazených uhorských mincí. Minimálny zisk bratrickov pri dovoze týchto mincí bol asi 30-35%. Ak sa vezme do úvahy, že bavorské, salzburské a iné mince obiehali v českom prostredí nelegálne a predstavitelia miest sa ich chceli čo najrýchlejšie zbaviť, je viac než pravdepodobné, že bratrci ich v oblasti Moravy a Čiech získali za veľmi nízku sumu a preto ich zisk z dovozu do Uhorska bol oveľa výraznejší než spomenutých 30-35%. Je možné, že bratrci tieto mince využívali aj pri ďalších špekulačných obchodoch, a to v prípadoch, ak získali ešte menej kvalitné falošné uhorské denáre, ktoré neobsahovali ani 37-38% striebra v minci, ako napríklad bavorské fenigy z päťdesiatych až z konca šesťdesiatych rokov 15. stor. Vtedy stiahli z obehu bavorské a salzburské fenigy a namiesto nich medzi ľuďmi umiestnili stovky falošných uhorských denárov, ktoré boli v nejednom prípade razené len na medených plieškoch, takže ich hodnota bola prakticky nulová. Práve z obdobia výbojov bratrických vojsk sa na Slovensku registruje i zvýšený počet dielní na falšovanie domácej uhorskej mince. Dosiaľ sa zaregistrovali minimálne štyri takéto dielne. Jedna z nich bola v Sučanoch pri Martine na miestnom hrade, kde sa vyrábali falošné poľské denáre asi v sedemdesiatych až osemdesiatych rokoch za Bar-

toša z Hartvíkoviec, Martina Brčála a Petra Komarovského (Sejbal 1958, 20-25; Slivka 1992, 55, 56). Ďalšie falšovateľské dielne boli v jaskyniach v Chvalovej (Nálezy mincí II, č. 148) a v Spišskej Teplici, kde sa vyrábali falošné uhorské denáre kráľa Mateja Korvína za rokov 1458-1467. Najväčšie množstvo dokladov (asi 1500 ks predmetov) o falšovaní počas druhej polovice 15. stor. však priniesol výskum pri farskom kostole v obci Liptovská Mara (Hlinka/Hoššo 1980, 237-259) a depot 20 mincí, objavený v priestore stredovekého hrádka na vrchu Havránok v tom istom katastri (Slivka 1992, 55; Nálezy mincí IV, č. 329). Dielňa tu pracovala asi v rokoch 1444 až 1474. Zo severo- a východoslovenských hradov pochádzajú desiatky falošných uhorských mincí vyrobených počas polovice až tretej štvrtiny 15. stor. Napodobňujú quartíngy a denáre Žigmunda Luxemburského, Albrechta, Vladislava I., Ladislava V. a Mateja Korvína. Popri minciach sa objavili i viaceré pozostatky mincovej činnosti, napríklad zvyšky obdĺžnikovných plechov, z ktorých sa vystrihovali okrúhle mincové kotúčky, prípadne sa našli iba mincové kotúčky. Najnovšie sa takéto doklady získali z hradov Brekov, Hanigovcie, Kamenica, Lietava, Lipovce, Plaveč, Turná a zo Zbojníckeho hradu pri Ruskej Novej Vsi (materiál bol získaný počas nelegálnych prieskumov osôb vlastniacich detektory kovov, preto nebol predbežne publikovaný) a časovo spadajú asi do obdobia konca bratrickej vlády na Liptove, Spiši a Šariši, teda do šesťdesiatych až sedemdesiatych rokov 15. stor. Z danej razby museli mať jednotlivci či jednotlivé posádky výrazný zisk, lebo medené pliešky, na ktorých bol len veľmi neďbanlivo razený obraz, sa v mnohých prípadoch ani nesnažili postriebrovať. Aby sa tieto veľmi znehodnotené mince lepšie uvádzali do obehu, ich výrobcovia niekedy neváhali na nich vyraziť napodobeniny mincových značiek mincovní známych razbou kvalitných mincí, napríklad kremnickej, budínskej a iných. Pomery aké nastolili svojou činnosťou bratrci a ich prívrženci riešil s veľkými ťažkosťami počas svojej vlády až Matej Korvín, ktorý musel okrem iného uskutočniť v roku 1467 aj mincovú reformu. Nariadil, aby nové denáre, s obsahom striebra minimálne 50%, niesli na reverznej strane obraz patrónky Uhorska - Madony, čím by sa odlišili od všetkých starých nekvalitných denárov a obolov, vyrazených do roku 1467. Až takýmito mincami bolo možné upokojiť narušené politické pomery a stabilizovať domáce aj zahraničné hospodárske vzťahy. Nepokojné obdobie počas vojen s bratrickmi a ich prívržencami dokumentujú okrem iného hromadné nálezy strieborných mincí z Čataja (2132 denárov Žigmunda, Albrechta, Vladislava I a Ladislava V.), z Dedinky pri Dunaji (zachovalo

sa len 35 mincí), Dolného Srnia (známych je len 16 rakúskych fenigov), Dobšinej (asi 10-12 kg drobných uhorských, českých a poľských mincí) a ojedinelé nálezy zlatých dukátov z mestečka Handlová a z hradu Branč (*Nálezy mincí II*, č. 127, 128, 134, 146, 159). Všetky vyššie uvedené nálezy mincí z druhej polovice 15. stor. dokladajú nielen regióny, kde pôsobili jednotlivé bratrúcke oddiely, ale i fakt, že v tomto období sa ako cestné komunikácie využívala väčšina z aj dnes používaných ciest. Boli to

najmä hlavné cestné tahy naprieč juhozápadným Slovenskom (v okolí Bratislavy, Dunajskej Stredy, Trnavy, Nitry), jeho strednou časťou (v okolí Banskej Bystrice) a severovýchodnou časťou (v rámci Spiša, Šariša). Niektoré z týchto komunikácií sú známe a pomerne detailne podchytené i v mape Uhorska od Lazara Rosetiho, ktorá bola vytlačená po prvýkrát v roku 1521. Mapa obsahuje 260 sídliskových lokalít rôzneho charakteru (jej vydanie z r. 1528 reprodukuje *J. Žudel 1982*, 10, mapa 1).

LITERATÚRA

- Beňko 1985 - J. Beňko: Osídlenie severného Slovenska. Košice 1985.
- Bovan/Trgina 1998 - M. Bovan/G. Trgina: Nález stredovekých mincí z Tekovskej Breznice. *Slov. Num.* 15, 1998, 240-242.
- Brunovský et al. 1991 - F. Brunovský/A. Fiala/T. Nešporová/M. Šišmiš: Trenčiansky hrad. Martin 1991.
- Hanuliak 1998 - M. Hanuliak: Komunikácie Slovenska z 10.-13. storočia v kontexte trás vojenských akcií. *Arch. Hist.* 23, 1998, 233-244.
- Hanuliak/Hunka 2000 - V. Hanuliak/J. Hunka: Poklad mincí z Pustého hradu pri Zvolene. *Arch. Hist.* 25, 2000, 359-367.
- Hlinka/Hoššo 1980 - J. Hlinka/J. Hoššo: Historicko-archeologický výskum peňazokazeckej dielne v Liptovskej Mare. *Zbor. SNM* 74. *Hist.* 20, 1980, 237-259.
- Hunka 1994 - J. Hunka: Medené mince Bela III. - dôsledok menovej reformy v Uhorsku? *Hist. Čas.* 42, 1994, 609-624.
- Hunka 1996a - J. Hunka: Hromadný nález uhorských brakteátov z Rišňovíc (Príspevok k hospodárskym pomerom na území Slovenska koncom 12. a v 1. pol. 13. storočia). *Slov. Num.* 14, 1996, 85-120.
- Hunka 1996b - J. Hunka: Mincovníctvo uhorských vojvodov v druhej polovici 11. storočia. *Slov. Num.* 14, 1996, 59-84.
- Hunka 1996c - J. Hunka: Vplyv rakúskych mincí na peňažné pomery stredovekého Slovenska (12.-15. storočie). *Slov. Num.* 14, 1996, 129-148.
- Hunka 1998 - J. Hunka: Mince Arpádovcov a ich odraz v hospodárskych vzťahoch stredovekého Slovenska. *Dizertácia*. Nitra 1998, rukopis.
- Hunka 1999 - J. Hunka: Nálezy zlatých mincí na Slovensku a ich historický význam. *Mineralia Slov.* 31, 1999, 443-446.
- Hunka 2000 - J. Hunka: Počiatky razby grošovej mince v Uhorsku a jej vzťah k pražskému grošu. In: *Materiály z konferencie IUS REGALE MONTANORUM. Sekce 3. Numismatika. Kutná Hora 2000*, 28-37.
- Hunka, v tlači - J. Hunka: Možnosti sledovania uhorsko-poľského obchodu v 15.-16. storočí na základe výskytu stredovekých poľských mincí na Slovensku. In: *Zborník z konferencie Minca v eurokarpatskom regióne. Sanok, v tlači*.
- Hunka/Novosedlík 1999 - J. Hunka/P. Novosedlík: Výnimočný objav anglickej mince z Hrnčiaroviec pri Trnave. *Stud. Arch. Slov. Mediaev.* 2, 1999, 163-168.
- Hunka/Panis 1999 - J. Hunka/B. Panis: Nález stredovekých mincí na Mikulášskej ulici v Bratislave. *Zbor. SNM* 93. *Hist.* 39, 1999, 89-104.
- Hunka/Ruttkay 1998 - J. Hunka/M. Ruttkay: Historické komunikácie na území stredovekého Slovenska. *Arch. Hist.* 23, 1998, 295-302.
- Cheben/Ruttkayová/Ruttkay 1995 - I. Cheben/J. Ruttkayová/M. Ruttkay: Branč, časť Veľká Ves I. In: *Archeológia a ropa*. Nitra 1995, 30-36.
- Lefantovce 1998 - Kolektív autorov: Lefantovce 1113-1998. Lefantovce 1998.
- Nálezy mincí II - J. Hlinka/L. Kraskovská/J. Novák (zost.): Nálezy mincí na Slovensku II. Bratislava 1968.
- Nálezy mincí III - J. Hlinka/E. Kolníková/L. Kraskovská/J. Novák (zost.): Nálezy mincí na Slovensku III. Bratislava 1978.
- Nálezy mincí IV - E. Kolníková/J. Hunka (zost.): Nálezy mincí na Slovensku IV. Nitra 1994.
- Kovács 1989 - L. Kovács: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Budapest 1989.
- Kujovský/Hunka 1990 - R. Kujovský/J. Hunka: Hromadný nález mincí z 15. storočia zo Šurian (K problematike quatingov a Redwitzových mincí). *Slov. Num.* 11, 1990, 159-208.
- Marsina 1986 - R. Marsina (zost.): *Dejiny Slovenska. I (do roku 1526)*. Bratislava 1986.
- Meszárosová 1992 - K. Meszárosová: Nález mincí z 13. storočia v Trnave. *Slov. Num.* 12, 1992, 141-170.
- Nevizánsky 1980 - G. Nevizánsky: K významu a vypovedacej schopnosti mincí v staromaďarských hrobách. *Slov. Num.* 6, 1980, 121-130.
- Olexa/Tököly 1977 - L. Olexa/G. Tököly: Zistovací výskum na stredovekej lokalite Hradovisko v Jelšave. *AVANS* 1976, 1977, 206-208.
- Radoměrský 1976 - P. Radoměrský: Nález mincí z 15. stololetí v Králově Dvoře u Berouna. Praha 1976.
- Ruttkay 1990 - A. Ruttkay: Militária a súčasť jazdeckého výstroja z 15. stor. na Kostolci v Moravanoch nad Váhom, miestna časť Ducové. *Sborník Prací Fil. Fak. Brno. E* 34-35, 1989-1990, 89-101.
- Sejbal 1958 - J. Sejbal: Nález falešných poľských mincí ze Sučan. *Moravské Num. Zprávy* 4, 1958, 20-25.
- Slivka 1992 - M. Slivka: Falšovanie mincí na slovenských hradoch. *Slov. Num.* 12, 1992, 53-66.
- Slivka 1998 - M. Slivka: Rekonštrukcia cestnej siete na Slovensku (Súčasný stav bádania a jeho perspektívy). *Arch. Hist.* 23, 1998, 259-275.

Slivka/Vallašek 1991 - A. Vallašek/M. Slivka: Hradky a hrady na východnom Slovensku. Košice 1991.
Steinhübel 1998a - J. Steinhübel: Knieža Ladislav. In: G. Fušek/M. R. Zemene (zost.): Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť. Nitra 1998, 122, 123.
Steinhübel 1998b - J. Steinhübel: Zoborské listiny. In: G. Fušek/M. R. Zemene (zost.): Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť. Nitra 1998, 127-129.

Székely-György 1984 - V. Székely-György: 13. századi kincslelet Ladánybencé-Hornák-dombról. *Cumania* 8, 1984, 209-271.
Štefanovičová 1975 - T. Štefanovičová: Bratislavský hrad v 9.-12. storočí. Bratislava 1975.
Žudel 1982 - J. Žudel: Vývoj mapového zobrazenia Slovenska. In: Atlas SSR. II. Bratislava 1982, 10, mapa 1.

Rukopis prijatý 13. 11. 2001

PhDr. Ján Hunka, CSc.
 Archeologický ústav SAV
 Akademická 2
 SR-949 21 Nitra

Militärstraßen und Ereignisse im Lichte der Münzfunde

J á n H u n k a

ZUSAMMENFASSUNG

Einer der bestimmenden Besiedlungsfaktoren des Gebietes der heutigen Slowakei im Mittelalter war die Dichte des Straßennetzes. Es bestand aus zwei grundlegenden Straßen: 1. der äußeren zwischen den Siedlungsarealen und den regionalen Zentren von verschiedener Größe und gesellschaftlicher Stellung, 2. der inneren - innerhalb der Siedlungsareale. Namentlich die Straßen der ersten Gruppe wurden als die wichtigsten militärischen Kommunikationen ausgenutzt. Zur Zeit der Eroberung der einzelnen Städte oder Festungen wurden für militärische Zwecke (Transport von Soldaten und Material) auch örtliche Wege ausgenutzt. In der Slowakei hat sich in den J. 1000-1500 ein Netz von ca. 3000 Straßen von verschiedener Bedeutung herausgebildet (etwa 1500 von ihnen sind in Schriftquellen angeführt). Archäologisch kann der Großteil dieser Straßenzüge nicht näher im Areal bestimmt werden, weil die mittelalterlichen grundlegenden Orientierungspunkte - große Steine, alte Bäume, Talsenkungen, Raine und kleinere Bäche - längst untergegangen sind. Besser rekonstruierbar sind bloß Trassen überregionaler Straßen (via magna), die natürliche Gegebenheiten ausnützten, z. B. Gebirgspässe, Täler neben Flüssen, und die wichtigsten (bis heute existierenden) Sitze verbanden. Obzwar die Haupt- und Nebenstraßen namentlich zur Aufrechterhaltung politischer und Handelskontakte zwischen den Hauptzentren des Staates ausgenutzt wurden, kam es nicht selten zur Situation, dass auf diesen Wegen heimische oder feindliche militärische Einheiten zogen.

In der Zeit vor der Entstehung der selbständigen ungarischen Währung nach dem J. 1001 sind als Belege verschiedener militärischer Aktionen sämtliche Münzhortfunde, aber auch einzelne Fundmünzen zu betrachten. Aus Angst vor einer Gefahr und Bedrohung des Lebens verbargen die Menschen ihre Wertsachen (hauptsächlich Geld) in sichere Ver-

stecke, doch nicht immer hatten sie die Möglichkeit, zu ihnen zurückzukehren und sie zu bergen. Die Stellen von Münzfunden haben somit die Fähigkeit, auf die Zeit, die möglichen Ursachen und die Orte unerwarteter militärischer Zusammenstöße hinzuweisen, wodurch sie ebenfalls Trassen der am meisten benutzten militärischen Straßen andeuten. Vom politischen und militärischen Gesichtspunkt heben sich während der Regierungszeit der Arpaden (997-1301) mehrere militärische Aktionen hervor. Im 11. Jh. wurde die Beziehung des Gebietes der heutigen Slowakei zu dem sich gestaltenden Ungarn durch Kriege mit dem polnischen König Boleslav Chrabrý (992-1025), mit den böhmischen und mährischen Fürsten, mit dem deutschen König Heinrich III. (1039-1056) gelöst. Eine Wende bildete ebenfalls der Tatareneinfall in den J. 1241 bis 1242, und Ende des 13. Jh. auch der Konflikt des böhmischen und österreichischen Königs Přemysl Ottokar II. (1253-1278) mit dem ungarischen Stephan V. (1270-1272). Alle angeführten geschichtlichen Ereignisse äußerten sich mehr oder weniger in der Abstellung von Münzkollektionen in verschiedene Verstecke.

Einzelne Funde silberner arpadischer Münzen aus dem 11. Jh. entdeckte man namentlich bei Freilegungen von Gräberfeldern, deswegen ist ihre historische Interpretation teilweise problematisch. Sie sind ein eindeutiger Beleg über die Ausnützung heimischer Münzen im Milieu mittelalterlicher Siedlungen und über ihre Verbreitung aus dem Prägungsort (Esztergom, Nitra, Bihár) in den ganzen Staat. Sie belegen auch die Ausnützung der Hauptstraßenzüge im Umkreis Bratislavas (auf den nahen Devín), im breiteren Umkreis Nitras (von Nové Zámky bis Topoľčany, zwischen Komárno und Nové Zámky), im mittleren Waagtal, im Raum zwischen Waag und Dudvák, bzw. im Mündungsgebiet der Flüsse Ondava und Latorica. Die militärischen

Aktionen, Kriege zwischen Belo I. (1061-1063) und Salomon (1063-1074) belegen etwa Halbdenare von der Burg Devín und sie verweisen ebenfalls auf die Tatsache, dass diese Burg nach dem J. 1073 zu einem Sitz König Salomons wurde. Ein Zeugnis über unruhige Zeiten während des 11. Jh. sind im erhöhten Verstecken von Horten zeitgenössischer Münzen der arpadischen Herrscher zu erblicken. Zum Beispiel die Nähe der Lokalitäten Ludanice und Dolné Chlebany, also der Fundstellen von zwei der größten Horte von Halbdenaren der Herzöge Belo und Gejsa, im Zusammenhang mit dem nicht näher lokalisierten Fund derartiger Münzen aus dem Raum des ehemaligen Nitraer Komitats deutet an, dass diese Barschaften das Vermögen des Geschlechtes der Ludanicer waren und während der heute unbekannteren militärischen Ereignisse versteckt worden sein mussten.

Die veränderte gesellschaftliche Situation in Ungarn an der Wende des 11.-12. Jh. brachte auch umfangreiche Veränderungen in den Zahlungen mit zeitgenössischen Silberdenaren, die zum grundlegenden Zahlungsmittel der Bewohner des Staates wurden. Massenhaft benützten sie alle Gesellschaftsschichten, was auch ihre Anzahl aus der Slowakei belegt - deutlich höher ist sie als die Anzahl der Münzen aus dem 11. Jh. Vom militärischen Gesichtspunkt kann man diese Fundmünzen nur in geringem Maße zu bekannten historischen Ereignissen reihen, z. B. zum Einfall des deutschen Kaisers Heinrich V. (1106-1125) in die Umgebung Bratislavas, oder zum Einfall des ehemaligen Verwalters Kroatiens, des Herzogs Almos zusammen mit dem mährischen Fürsten Svätopluk und Otto III. in den Umkreis Nitrás und in das Waagtal, der eine Vergeltung von Seiten des ungarischen Königs Koloman im J. 1109 hervorrief. Umgekehrt verweisen die Funde auf verschiedene, heute unbekanntere Kriege und Schlachten. Ein derartiger Fund ist z. B. der Hort von 2500 Denaren Kolomans und Stephans II. (1113-1131) aus Hronský Beňadik, der in den 20-30-er Jahren des 12. Jh. in die Erde versteckt wurde. Er ist ein einzigartiges Musterbeispiel der zeitgenössischen Zahlungsmittel und belegt den Charakter der Epoche während der Regierungszeit Stephans II. Der Hort hängt etwa mit der örtlichen Benediktinerabtei zusammen, eine der reichsten ungarischen kirchlichen Institutionen. Vielleicht waren das die Abgaben der örtlichen Adligen und des untertanen Volkes, vielleicht der Gewinn einer unbekannteren Handelstransaktion. Der Hort hatte den Wert einer etwa 2,5 ungarischen Silbermarke. Es ist dies einer der größten Funde dieser Münzen aus dem Karpatenbecken. Möglicherweise war es auch der Besitz eines Fremdlings - eines Grubenfachmanns (aus Deutschland, Österreich?), der in das Bergbaugbiet gerichtet war, wo er sein Geld günstig investieren wollte. Es könnte ebenso ein reicher Kaufmann gewesen sein, der Ware transportierte und aus unbekannteren Gründen sein Geld gerade bei Hronský Beňadik lassen musste. Einen außergewöhnlichen Fund von der Bratislavaer Burg bildet ein niederländischer Denar des Grafen Otto von Zutphen († 1119), der im Areal des Kapitelgebäudes entdeckt wurde. Es ist dies ein wertvoller Fund von Fernhandelskontakten und verweist auch auf unbekanntere niederländisch-ungarische politische und militärische Kontakte über kirchliche Orden oder Repräsentanten des Hochadels.

Eine neue Epoche mit einem erhöhten Verstecken von Münzen bedeutet die Regierungszeit Belo III. (1172-1196). Obzwar während seiner Regierungszeit Silberdenare geprägt wurden, ließ er während einer Münzreform für den Bedarf von Kolonisten aus Deutschland, Österreich und Italien einseitige Silberbrakteaten prägen und aus bisher unbekannteren Gründen auch Zahlungsmittel aus Kupfer und Bronze, welche

die zeitgenössischen Goldprägungen von Byzanz und des maurischen Spaniens imitierten. In der Slowakei sind in den mittelalterlichen Siedlungen von der Wende des 12./13. Jh. die gebräuchlichsten Zahlungsmittel lediglich Kupfermünzen (ca. 50 Lokalitäten). Eine ausgeprägte Konzentration ihrer Funde konstatierte man im Umkreis von Bratislava, im mittleren Waagtal, im Nitratál, im südlichen Abschnitt des Grantales, im südlichen Teil der Ostslowakischen Tiefebene; sporadische Funde stammen aus den Regionen Orava (Vyšný Kubín), Zips/Spiš (Kežmarok, Teil Lúčica, Stará Lúčovňa), Šariš (Rudlov) und neuestens aus dem oberen Waagtal (Beluša). Zwei Horte dieser Kupfermünzen - aus Vrakúňa bei Bratislava und Trhovište bei Michalovce - signalisieren ihren Umlauf in den angeführten Regionen und verweisen auch auf die Ausnützung von Fernstraßen. In Vrakúňa versteckte die Münzen etwa irgendein Kaufmann, Bote, Soldat oder Pilger, der die örtlichen Furten der Donau und der Kleinen Donau passierte. Es ist nicht ausgeschlossen, dass diese Münzen der Besitz irgendeines der Angehörigen des 3. Kreuzzuges (1189-1192) war, der durch das Devín Tor und die Vrakúňaer Furten über die Donau und von dort nach Esztergom und Konstantinopel gerichtet war. Der Fund aus Trhovište deutet auf eine Verbindung mit örtlichen Märkten und zusammen mit weiteren ähnlichen Münzen auf die Wegtrassen entlang der Flüsse Ondava und Topľa in der Richtung in die Šariš-Region und nach Polen. Im Zusammenhang mit der Regierung Belo III. knüpfen sich die bedeutendsten Fundmünzen an die Ankunft der neuen Kolonisten aus Westeuropa nach Ungarn. Die Silberpfennige der österreichischen Herzöge Heinrich II. Jasomirgott und Leopold V. (1141-1194), des steirischen Herzogs Ottokar IV. (1164-1192), Heinrich des Löwen (1158-1180), die in Bratislava und auf Gräberfeldern im Ducové, Krásno und Dražovce entdeckt wurden, verweisen auf die Ankunft einzelner Ansiedlerwellen. Ein Teil der Münzen könnte den Durchzug mancher Teilnehmer des 3. Kreuzzuges durch die Slowakei beweisen, z. B. die angeführten Prägungen Heinrichs des Löwen. Unter der Regierungszeit Andreas II. und Belo IV. (1205-1270) beherrschten die ungarische Wirtschaft österreichische und Friesacher Silberpfennige, was sich auch in unseren Funden widerspiegelt. Die Funde heimischer und österreichischer Pfennige von der Wende des 12./13. Jh. erscheinen häufiger im Milieu von Städten und Dörfern, was auf eine gesellschaftliche Position entstehender Städte deutet - Trnava, Banská Štiavnica, Krupina und Zvolen. In Bratislava, Trnava und Nitra bilden sogar 60% der Münzfunde österreichische Münzen aus den J. 1180-1240, auf den übrigen Lokalitäten (z. B. Banská Štiavnica, Biňa, Bojnice, Kostolany, Krupina, Levoča, Ducové, Nedanovce, Krásno, Prešov, Smolenice, Trebišov, Zbehy) äußerten sich namentlich ungarische Prägungen. Einer der seltenen Belege über militärische Kontakte der Westslowakei mit Westeuropa und dem heutigen Palästina ist eine englische Münze - short-cross penny von der Wende der Regierungszeit Johanns ohne Land und Heinrich III. (1199-1272), die in den J. 1205-1216 geprägt und in Hrnčiarovce bei Trnava gefunden wurde. Sie kann ein Beleg sein über die Beteiligung Andreas II. und seiner zahlreichen Begleitung auf dem 5. Kreuzzug (1228-1229) und über ihr Zusammenreffen mit den westeuropäischen Kreuzzählern in Akkona. Gebracht worden sein konnte jedoch die Münze in unser Gebiet als ein Edelmetallstück von einem heute unbekannteren ausländischen Kaufmann. Es ist nicht ausgeschlossen, dass die Münze das Vorhandensein der Johanniter in dieser Region andeutet. Im nächsten Umkreis von Trnava, in Malženice, war seit Anfang des 13. Jh. eine Kommende des Ordens, Johannitergüter befanden sich auch in Horné

Zelenice, Jaslovské Bohunice, Veľké Kostofany und Žilkovce. Die Johanniter ließen sich an wirtschaftlich und politisch wichtigen Stellen, an Wegkreuzungen nieder. Im Gebiet von Trnava führten mehrere wichtige Handels- und Militärstraßen in westlicher Richtung nach Böhmen, durch das mittlere und obere Waagtal in die Nordslowakei und nach Polen, im Rahmen der Südwestslowakei nach Bratislava und Nitra. Im Gegensatz zu Ungarn mit Dutzenden Funden ungarischer Brakteaten und österreichischer Friesacher Pfennige, die während des Einfalles von mongolischen und tatarischen Heeren in den J. 1241-1242 versteckt wurden, kann in der Slowakei dieses geschichtliche Ereignis nicht genauer erkundet werden. Vom Gesichtspunkt der Münzfunde verweisen darauf zwei Horte von Münzen und ungeprägtem Silber aus Krupina (650 ungarische und ausländische Silbermünzen und 76 Stücke Hack Silber) und ebenfalls aus Trnava (103 österreichische und Friesacher Pfennige, 5 Brakteaten Belo III. und 1 Exemplar eines Silberbarrens). Die Münzfunde aus der Zeit des Tatareneinfalles bis in die Mitte der 70-er Jahre des 13. Jh. müssen in zwei Gruppen aufgeteilt werden. Die eine belegt Fern- und lokale Handelskontakte. Die zweite verweist auf die Position der in der Westslowakei liegenden Städte und Burgen während der Kämpfe der böhmischen und österreichischen Heere Přemysl Ottokars II. in den J. 1271-1273. Charakteristisch ist für die erste Gruppe der Hort von 32 Münzen, eines Fingerringes und einer Perle von der Burg Devín, der in den J. 1246-1251 thesauriert wurde. Aus dem Milieu kleinerer Siedlungen sind Münzhorte aus Kopčany (versteckt um das J. 1250) und aus Galanta bekannt (versteckt in den J. 1251-1276). Zu außergewöhnlichen Funden gehört auch ein bayerischer Pfennig Heinrichs I. aus den J. 1253-1290 von der Burg Šintava. Er weist einen Vorsprung von mindestens 100-120 Jahren über die übrigen Funde bayrischer Münzen in unserem Gebiet auf und er deutet auf heute unbekannt, etwa Handelskontakte mit Süddeutschland. Auf der Burg Veľký Šariš fand man eine Münze aus den 50-er bis 60-er Jahren - einen Denar des lothringischen Herzogs Ferry III. (1251-1303). Gebraucht worden sein konnte er in unser Gebiet in der Zeit der letzten Kreuzzüge von Ordenskriegerern, oder ist er ein Beleg über die Ankunft französischer Kolonisten. Ähnlich wie im Falle des Tatareneinfalles ist es problematisch, mit Münzfunden die Einfälle der Heere Přemysl Ottokars II. in den J. 1271-1273 in das Gebiet zwischen Bratislava, Trnava und Nitra zu belegen. Zur Verschiebung der Heere wurden die Hauptstraßenzüge benützt. Von Burgen, vor allem welche erobert wurden, ist kein größerer Münzfund bekannt, der die gegebenen Aktionen belegt. Man fand in ihnen lediglich Kleinmünzen, z. B. in Nitra einen Pfennig Přemysl Ottokars II. Von kleineren, schwächer besetzten Siedlungen hängt mit den Einfällen etwa der Hort von 2300 ungarischen Brakteaten aus Rišňovce bei Nitra zusammen. Angeschlossen werden können zu ihm auch zahlreiche Fundmünzen Přemysl Ottokars II. aus Nitra und Bratislava, die belegen, dass der Einfall der přemyslidischen Heere stärker solche Städte vernichtete, die schwach, nur mit einer leichteren Verteidigungsstruktur geschützt waren als die gut durch Fortifikationen gesicherten königlichen Burgen. Auch aus den J. 1275-1301 ist eine erhöhte Menge von Fundmünzen bekannt. Heimische Münzen wurden jedoch wegen ihrer geringen Qualität im Handel wenig benützt, deswegen sind ihre Funde nicht zahlreich (aus der Regierungszeit Ladislaus IV. sind lediglich fünf Fundstellen mit ca. 20 Münzen bekannt und aus der Zeit Andreas III. sind es drei Lokalitäten mit drei Münzen). Bei den Zahlungen wurden die ungarischen Denare durch österreichische Pfennige, ungeprägtes Silber, Gold, Salz, Pelzwaren u. ä. er-

setzt. Bedeutendere Funde aus Burgen sind z. B. Pfennige Albrechts I. aus Banská Štiavnica und Bratislava. Größere Münzkollektionen stammen aus Pustý hrad nad Zvolenom aus der Grabung einer kleinen Festung (?) auf dem Hügel Železník nad Doliňanmi bei Trnava. Beide Kollektionen belegen die zeitgenössische Anarchie, zerrüttete wirtschaftliche Verhältnisse Ende des 13. Jh., die oftmals zur unlegalen Herstellung falscher Münzen ausmündeten, z. B. auf Pustý hrad, von wo eine Kollektion von 75 Münzschrötlingen stammt, welche Münzen Ladislaus IV. und zeitgenössische österreichische Pfennige imitieren. Die Werkstätte fungierte hier bis zur Thronbesteigung Karl Roberts von Anjou in Ungarn. Das archäologische und numismatische Material vom Hügel Železník belegt, dass hier etwa ein Blockbau stand, bei welchem Pfennige vom Ende des 13. Jh. gefälscht wurden. Es wurden hier 1000 Stück Gegenstände gefunden. Nachgewiesen ist hier der genaue Herstellungsprozess beginnend von den Münzschrötlingen bis zu ihrer Prägung. Die Funde von Militaria deuten an, dass das Objekt Ende des 13. Jh. militärisch liquidiert wurde. Aus dem Milieu der Städte und Dörfer heben sich namentlich Horte österreichischer Pfennige aus Trnava (thesauriert um das J. 1282) und aus Trakovice (1276) hervor, ferner Funde einzelner Münzen aus Bratislava, Ducové und Nitra. Sie verweisen ebenfalls auf die damals am meisten benützten Wege zwischen Bratislava, Trnava und Nitra.

Auch aus der Regierungszeit der Anjous (1308-1395) verweisen mehrere bedeutende Funde auf die wichtigsten Straßenzüge und auf ihre Ausnützung von heimischen und fremden Heeren. Ein Beleg über das wirtschaftliche und finanzielle (militärische) Interesse Karl Roberts an der Kontrolle des Abbaues von Silber- und Golderzen in Banská Štiavnica und im nahen Umkreis sind zahlreiche Fundmünzen aus Staré mesto-Glanzenberg. Es handelt sich um einen Denar Karl Roberts (1308-1342), um zeitgenössische österreichische Pfennige, Prager Groschen Wenzels II. (1278-1305) und um einen kostbaren Rechenjeton, der von Lombardiern etwa in Venedig oder Genua in den J. 1450-1500 hergestellt wurde. Die umwälzende Regierungszeit Karl Roberts belegen auch weitere Fundmünzen, hauptsächlich Münzhorte, die in sicheren Behältern infolge der Kriegereignisse der J. 1308-1321 deponiert wurden. Karl führte damals Kriege mit mehreren politischen Gegnern, namentlich mit Matúš Čák Trenčiansky. Den Großteil der Münzfunde aus den J. 1308-1330 fand man im Milieu unbefestigter oder leicht befestigter Siedlungen. Sie sind ein Beleg wechselseitiger politischer und militärischer Kämpfe zwischen dem Herrscher und seinen Gegnern, bzw. zwischen den Repräsentanten des mittleren und niederen Adels. Für einen bedeutenden Fund kann die Kollektion von 19 ungarischen und österreichischen Münzen von der Burg Šintava betrachtet werden. Die Münzen gehörten etwa ursprünglich irgendeinem der Bediensteten der Burg, aber auch der Hort von 828 Münzen - böhmischer Prager Groschen Wenzels II. (101 Stück) und österreichischer Pfennige Přemysl Ottokars II. - Friedrichs des Schönen, der in der Gemeinde Zemianske Lieskové bei Trenčín entdeckt wurde. Versteckt wurde er während des Angriffs der Heere Karl Roberts auf die Trenčiner Burg als des Hauptsitzes des Matúš Čák, also in der Zeit vom 13.-24. Juli 1321. Der ursprüngliche Besitzer des Hortes kam etwa in die Slowakei aus dem böhmisch-österreichischen Gebiet, beabsichtigte in der Reise durch das Waagtal fortzusetzen, doch haben ihm die Kriegsaktionen seine Pläne ausgeprägt gekreuzt. Ein weiterer bedeutsamer Fund stammt aus Nitra, aus dem Raum der Oberen Stadt, bzw. der Burg. Es handelt sich um einen Hort von 2512 Münzen, um einen Denar Andreas III. und um öster-

reichische Pfennige aus den J. 1236-1320. Versteckt wurde er im J. 1320. Vielleicht war dies ein Teil des Vermögens des Nitraer Bistums, das mit Matúš Čák Vermögens- und militärische Konflikte hatte. Ein interessanter Fund, Reste von ungarischen Gold- und Silbermünzen, stammt von der Burg Kamenica. Er besteht aus der Hälfte eines Florens aus den J. 1325-1342 und aus drei Stücken, die von drei verschiedenen Silbergroschen aus den J. 1330-1337 abgebrochen waren. Die Münzen gehörten sicherlich irgendeinem der Repräsentanten der Burgherrschaft, den Rikolfi aus dem Tarköi-Geschlecht. Seinerzeit war die Kollektion von hohem Wert. Heute ist sie für uns außer anderem dadurch wichtig, dass dies einer der wenig erhaltenen Funde von Florenzen und Groschen Karl Roberts aus dem Gebiet der Slowakei ist. Die wechselseitigen Zwistigkeiten zwischen den Landesherren äußerten sich auch im nichtmilitärischen Milieu. In den J. 1301-1321 thesaurierte man in sichere Verstecke Horte von Pfennigen aus Štvrtok na Ostrove (1605 Stück), aus Čaka (1967 Stück), Čápor (675 Stück) und Diakovce (118 Stück). Die Zwistigkeiten setzten auch nach dem J. 1321 fort, was weitere 6 Funde österreichischer und bayrischer Münzen aus der Regierungszeit König Karl Roberts belegen, und zwar aus Milanovce (2656 Stück), Báč (unbekannte Anzahl), etwa Želiezovce (ca. 1000 Pfennige), Čachtice und Brunovce (erhalten blieben 20 Münzen), aus Popudinské Močidlany (96 Prager Groschen Wenzels II. und Johans von Luxemburg). In jener Zeit waren das wertvolle finanzielle Barschaften.

Sämtliche erwähnten Funde belegen auch eine unaufhörliche Ausnützung der Hauptwege zwischen Bratislava, Trnava und Nitra, aus dem Grantal in das Nitratal, der Wegtrassen aus dem Waagtal in die Nordslowakei, und aus dem Nitratal in die Region der Mittelslowakei. Neu hinzukamen Kommunikationen durch die Schüttinsel. Während der Regierungszeit Ludwigs des Großen (1342-1382) kam es zwar zu einer ausgeprägten politischen und ökonomischen Stabilisierung Ungarns, also auch der Slowakei, doch die Zunahme der Thesaurierung von Münzbarschaften hörte nicht auf. Allein während der J. 1342-1358 wurden fünf weitere Hortfunde versteckt - im Trnava (335 österreichische Pfennige), Brehy (unbekannte Anzahl), Nitra-Dražovce (184 Pfennige), Stupava (218 Münzen) und Tešedikovo (etwa 5000 Pfennige). Eine Ausnahme bildet der Fund aus Hrnčiarovce nad Parnou, wo in einem Holzbehälter 35 goldene ungarische und venezianische Goldmünzen gefunden wurden, die in den J. 1382-1385 versteckt wurden. Depониert wurden in jener Zeit auch weitere Funde venezianischer Goldzechinen in Čečejevce, Sered und Nemešany. An der Wende der 70-er und 80-er Jahre des 14. Jh. wurden die Horte aus Štós versteckt (unbekannte Anzahl von Münzen), weiters aus Krakovany (300-400 Münzen), Mad (mehrere Kilogramm Münzen) und eine Kollektion von 1000 Denaren mit der Abbildung eines Sarazenen-kopfes aus der Vorburg der Bratislavaer Burg. Die Regierungszeit der Königin Maria (1382-1395) war ebenfalls nicht allzu friedlich, weil sie von den Thronkämpfen zwischen Sigismund von Luxemburg (des Gatten Marias) und dem ungarischen Adel gekennzeichnet war. Einer der größten Eingriffe in die Integrität des Gebietes der heutigen Slowakei war die Besetzung Bratislavas und des Nitraer Komitates im August 1385 durch Sigismund. Auf die gegebenen Ereignisse deuten etwa die Münzhorte aus Bratislava (185 österreichische Pfennige), Cifer-Pác (3401 Münzen) und Stupava (unbekannte Anzahl). Die Einfälle der Hussiten in die Slowakei in den J. 1428-1435 brachten eine weitere Veränderung der politischen und wirtschaftlichen Situation in unserem Gebiet. Diese widerspiegelte sich erneut in einer erhöhten Anzahl

deponierter Münzkollektionen. Die Aktivitäten der Hussiten richteten sich vor allem gegen die Burgen und Städte. Deswegen konzentrieren sich auch die Münzfunde in ihrer Nähe. Die Fundmünzen aus der gegebenen Zeit gliedern sich in zwei Gruppen. In der ersten, der kleineren, befinden sich Funde böhmischer und mährischer Münzen, die von den hussitischen Kriegern gebracht wurden. In der zweiten Gruppe sind es Funde heimischer, bzw. österreichischer Münzen, die von den Bewohnern der slowakischen Städte und Burgen infolge der Panik bei ihrer Eroberung versteckt wurden. In die erste Gruppe gehört der Fund eines gefälschten Prager Groschens mit dem Titelbild Wenzels IV., der unter den Hussiten hergestellt wurde, also nach dem J. 1419, und gefunden wurde er auf der Burg in Šintava, einer der wichtigsten Festungen Sigismunds. In diese Gruppe gehören auch hussitische Prager Groschen, die etwa in mehreren Münzhorten gefunden wurden, z. B. in der Kollektion von über 2000 Münzen aus Senica. Während der Hussitenkriege gelangten in die Westslowakei auch mehrere hussitische Nachahmungen von Prager Groschen Wenzels IV., vielleicht auch einige Dutzende von Kleinstprägungen, die nach dem J. 1419 angefertigt wurden. Doch scheint es, dass sie auf die Zusammensetzung des slowakischen Geldumlaufs keinen ausgeprägteren Einfluss ausgeübt haben, denn sonst hätten sie sich in mehreren Funden erhalten. Die zweite Gruppe enthielt eine größere Anzahl von Funden. Bei ihrer Analyse sieht man einen beträchtlichen Unterschied zwischen den auf der Burg gefundenen Funden und der Anzahl von Münzen, die auf Fundstellen anderen Charakters entdeckt wurden. Die Burgen wurden nämlich nach ihrer Eroberung gründlich ausgeraubt, aber die Menschen aus den Städten und Dörfern nahmen bei der Rettung ihres Lebens auch die Barschaft mit sich, bzw. versteckten sie sie in der Nähe ihrer Behausungen. Münzen aus hussitischer Zeit - Prägungen König Sigismunds - erfasste man auf den Burgen in Branč, Kamenica, Lietava und Plaveč, Funde, welche die Thesaurierung von Wertsachen während der Unruhen in Städten und anderen Besiedlungstypen belegen, sind die Münzhorte aus Zvolen (23 Prager Groschen Karls IV. und Wenzels IV.), Bratislava (114 Groschen Wenzels IV.), Žilina (300 Groschen Wenzels II. und Johans), Prievidza (3840 Silberdenare Sigismunds), Letničie (186 Denare Sigismunds und des Turn-Severiner Bans Nikolaus Redwitz), Košice (172 Dukaten Sigismunds), Topoľčany (218 Dukaten Sigismunds und 211 Groschen Wenzels IV.) und besonders aus Šurany (3035 Quartinge Sigismunds und Denare des Ban Nikolaus Redwitz).

Zu einer neuen Situation kam es während der Bewegung der böhmischen Brüder in den J. 1444-1467. Das Land beherrschten verschiedene politische Fraktionen, hauptsächlich Ján Hunyadi, Ján Jiskra. Besonders Jiskra beschäftigte Hunderte von Soldaten, ehemalige Hussiten, die in seinem Namen in der ganzen Slowakei kämpften. Unter den in der Mitte des 15. Jh. thesaurierten Münzen hoben sich Verbände hervor, in denen sich ungarische Münzen und Dutzende fremder Prägungen befinden - aus Mähren, Böhmen (sie gelangten zu uns auf der Böhmisches Straße aus Buda nach Prag), ferner aus Polen (hauptsächlich in der Region Liptov und Turiec, teilweise in der Zips widerspiegeln die Prägungen einen internationalen ungarisch-polnischen Handel), aus Österreich (im Rahmen des Handels wurden beginnend vom ausgehenden 14. Jh. bis in die 70-er Jahre des 15. Jh. Pfennige eingeführt, die sich in großer Menge von Bratislava bis Banská Bystrica befinden). Völlig neue Münzen, die im Geldverkehr der Slowakei in den 40-er bis 70-er Jahren des 15. Jh. auftauchten, sind Prägungen aus Bayern. Diese Zahlmittel

sind deutlich mit der Tätigkeit der böhmischen Brüder verknüpft. Festgestellt wurden sie in den Garnisonen der böhmischen Brüder, oder an Orten ihrer militärischen Aktionen (Dvorníky-Posádka, Jasenovo-Vyšehrad, Tekovská Breznica, Krnáč, Ducové, Hlohovec, Branč). Die bayrischen Prägungen wurden während der Regierungszeit von Ernst I. und Wilhelm III. (1397-1435), Heinrich IV. (1393-1450) und Ludwig IX. (1450-1479) in München und in Landshut geprägt. Die bayrischen, salzburgischen und anderen Pfennige brachten in die Slowakei eindeutig die böhmischen Brüder, denn in der Zeit von der Mitte des 15. Jh. kamen diese Münzen in unserem Gebiet nur vereinzelt vor. Die Münzen wurden hierher absichtlich gebracht. Mit der Qualität von 37-38% Silber in der Münze und 0,4g Gewicht entsprechen sie nicht den zeitgenössischen ungarischen Münzen. Die böhmischen Brüder entzogen aus dem Umlauf die besseren ungarischen Denare und ersetzten sie durch die unqualitativen fremden Pfennige (ihr Gewinn betrug etwa 30-35%). Möglicherweise beteiligten sie sich auch an der Fälschung der ungarischen Münzen, woraus sie einen weiteren Gewinn zogen. Werkstätten zur Herstellung unechter Münzen konstatierte man in Sučany bei Martin (geprägt wurden hier falsche polnische Denare), in den Höhlen von Chvalová und in Spišské Teplice (es waren Nachahmungen der Denare des Matthias Corvinus aus dem J. 1458-1467) und besonders in Liptovská Mara (bei der Pfarrkirche fand man ca. 1500 Stück Gegenstände und auf dem Berg Havránok kam ein Depot von 20 Falschmünzen zum Vorschein). Von den Burgen Brekov, Hanigovce, Ka-

menica, Lietava, Lipovec, Plaveč, Turňa und der Räuberburg bei Ruská Nová Ves stammen Dutzende falscher ungarischer Münzen von der Mitte des dritten Viertels des 15. Jh. Die durch die Tätigkeit der böhmischen Brüder aufgetischten Verhältnisse löste mit großen Schwierigkeiten erst Matthias Corvinus, der im J. 1467 eine Münzreform verwirklichen musste. Auf den unruhigen Zeitabschnitt während der Kriege mit den böhmischen Brüdern verweisen Horte von Silbermünzen aus Čataj (2132 Denare Sigismunds, Albrechts, Ladislaus I. und Ladislaus V.), Dedinka pri Dunaji (es erhielten sich nur 35 Münzen), Dolné Sŕnie (16 Pfennige) und aus Dobšiná (10-12 kg ungarischer, böhmischer und polnischer Münzen), Funde von Golddukaten von der Burg Branč und aus dem Städtchen Handlová. Sämtliche angeführten Münzfunde aus der zweiten Hälfte des 15. Jh. belegen nicht nur Regionen, in denen die einzelnen Abteilungen der böhmischen Brüder aktiv waren, sondern auch die Tatsache, dass in diesem Zeitabschnitt als Wegkommunikationen der Großteil der auch heute verwendeten Straßen ausgenutzt wurde. Es waren dies namentlich die Hauptstraßenzüge quer durch die Südwestslowakei (im Umkreis von Bratislava, Dunajská Streda, Trnava, Nitra), durch den Mittelteil (im Umkreis von Banská Bystrica) wie auch einen Teil der Nordslowakei (im Rahmen der Zips/Spiš und der Region Šariš). Ein Teil dieser Kommunikationen ist bekannt und verhältnismäßig detailliert auf der Karte Ungarns von Lazarus Rosetti erfaßt, die erstmals im J. 1521 gedruckt wurde.

Abb. 1. Münzfunde der Herzöge Belo (1048-1060) und Gejsa (1064-1074) in der Slowakei. 1 - Brodzany; 2 - Čakajovce; 3 - Chlebany; 4 - Hurbanovo; 5 - Ludanice; 6 - Malé Kosihy; 7 - Nitra-Mlynárce; 8 - Nitra-Šindolka; 9 - Nové Zámky; 10 - Bratislava; 11 - Bratislava-Devín.

Abb. 2. Münzfunde Ladislaus I. (1077-1095) in der Slowakei. 1 - Bešeňov; 2 - Bohatá; 3 - Bojnice; 4 - Borovce; 5 - Bratislava-Devín; 6 - Čakajovce; 7 - Čápor; 8 - Kameničná; 9 - Kostolany pod Tribečom; 9a - Modrany; 10 - Moravany-Ducové; 11 - Nitra-Šindolka; 12 - Pezinok; 13 - Prša; 14 - Rad; 15 - Somotor; 16 - Veľká Maňa.

Abb. 3. Funde von Kupfermünzen Belo III. (1172-1196) in der Slowakei. 1 - Banská Štiavnica; 2 - Biňa; 3 - Bošany; 4 - Bratislava, Hauptplatz; 5 - Bratislava, Gasse Pugačevová; 6 - Bratislava-Vrakuňa; 7 - Cabaj; 8 - Dolný Ohaj; 9 - Dubník; 10 - Horný Ohaj; 11 - Chlába; 12 - Chotín; 13 - Chotín-Alsó Kenderöld; 14 - Kežmarok-Lubica; 15 - Kmeňovo; 16 - Košice-Krásna; 17 - Kvetná; 18 - Ludanice-Dvorany; 19 - Moravany-Ducové; 20 - Mužla-Čenkov; 21 - Nedanovce-Krásno; 22 - Nitra, Burg; 23 - Nitra-Chrenová; 24 - Nitra-Mlynárce; 25 - Nitra-Párovske Hájce; 26 - Nitra, Piaristen-Kloster; 27 - Nitra, Gasse Štúrova ul.; 28 - Nitra-Zobor; 29 - Ondrochov; 30 - Pastovce; 31 - Polný Kesov; 32 - Rudlov; 33 - Salka; 34 - Stará Ľubovňa; 35 - Šala-Veča; 37 - Trhovište; 38 - Trnava; 39 - Tvrdošovce; 40 - Veľké Blahovo; 41 - Veľké Zálužie; 42 - Kubín; 43 - Želiezovce-Svodov. Legende: a - Einzelfund; b - Hortfund.

Abb. 4. Münzfunde Andreas II. (1205-1235) in der Slowakei. 1 - Biňa; 2 - Bojnice; 2a - Boleráz; 3 - Dolný Jatov; 4 - Dunajská Streda; 5 - Krupina-Na pijaviciach; 6 - Krupina-Na Petre; 7 - Levoča; 8 - Malinovec-Santovka; 9 - Moravany-Ducové; 10 - Nedanovce-Krásno; 11 - Nitra-Dražovce; 12 - Nitra, Burg; 13 - Nitra, Martinsberg; 14 - Nitra-Párovske Hájce; 15 - Prešov; 16 - Skalka nad Váhom; 17 - Smolenice; 18 - Trebišov; 19 - Veľký Horeš; 20 - Zbehy. Legende: a - Einzelfund; b - Hortfund.

Abb. 5. Funde von Wiener Pfennigen aus der zweiten Hälfte des 12. Jh. bis beginnenden 14. Jh. in der Slowakei. 1 - Banská Štiavnica; 3 - Bratislava-Devín; 4 - Bratislava-Dúbravka; 5 - Bratislava-Hauptplatz; 6, 7 - Bratislava, Gasse Pugačevová; 8 - Bratislava, Rudnay-Platz; 9 - Cífer-Pác; 11 - Galanta; 12 - Holič; 14 - Hronský Beňadik; 15 - Hurbanovo; 16 - Chotín; 17 - Kopčany; 19 - Malá Mača; 21 - Modrany; 24 - Nitra-Dražovce; 25 - Nitra, Burg; 26 - Nitra, Martinsberg; 27 - Nitra, Gasse Štefánikova tr.; 28 - Nitra, Vášok; 29 - Podbranč; 30 - Rišňovce; 31 - Skalica; 32 - Trakovice; 33 - Trnava. Legende: a - Einzelfund; b - Hortfund.

Abb. 6 - Funde von Friesacher Pfennigen aus der zweiten Hälfte des 12. bis Mitte des 13. Jh. in der Slowakei. 2 - Bojnice; 10 - Dunajská Streda; 13 - Hronovce; 18 - Krupina; 20 - Malinovec-Santovka; 22 - Moravany-Ducové; 23 - Nedanovce-Krásno; 33 - Trnava. Legende: a - Einzelfund; b - Hortfund.

IN MEMORIAM

Za Jozefom Hromadom
 (* 15. 9. 1959 - † 30. 12. 2000)

Dňa 30. 12. 2000 nás prekvapivo náhle opustil náš kolega, oduševnený archeológ a výborný priateľ PhDr. Jozef Hromada, CSc. (nar. 15. 9. 1959 v Komárne).

O archeológiu sa zaujímal ešte počas štúdia na Gymnázii v Revúcej. Miloval prírodu a hory, kam sa vždy rád vracal. Počas štúdia archeológie na Filozofickej fakulte UK v Bratislave (1979-1983) sa začal zaujímať najmä o problematiku staršej a strednej doby kamennej. Prejavilo sa to i na výbere témy jeho diplomovej práce Ekologické prostredie a vývoj gravettien na Slovensku. Hneď po ukončení vysokoškolského štúdia nastúpil dňa 1. 10. 1983 do zamestnania v Archeologickom ústave SAV v Nitre, kde pracoval až do svojej smrti. Od počiatku sa venoval práci v teréne - uskutočnil výskumy v Bratislave-Dúbravke, Šali, Veľkom Mederi a Čataji. Najdlhšie však pôsobil ako vedúci medzinárodnej expedície na svetoznámej archeologickej lokalite v Moravanoch nad Váhom (1991-1996). Napriek jeho záujmu o paleolit bol v prvých rokoch pôsobenia v Archeologickom ústave SAV zaradený do slovanského oddelenia. Ním skúmané náleziská v Bratislave-Dúbravke (1986-1987),

Čataji a Veľkom Mederi (spolu s V. Varsikom) znamenali dôležitý prínos k poznaniu včasnოსlovenského a slovansko-avarského obdobia. Mimoriadny význam mal výskum časti sídliska a k nemu patriaceho včasnოსlovenského pohrebiska v Bratislave-Dúbravke, ktorého výsledky boli publikované v dvojčísle časopisu Slovenská archeológia 39, 1991 (J. Hromada/T. Kolník: Sídliskové objekty s keramikou pražského typu v Bratislave-Dúbravke; J. Hromada: Včasnოსlovenské žiarové pohrebisko v Bratislave-Dúbravke). Jozef Hromada napísal vyše 60 článkov a štúdií, ktoré boli zverejnené v domácich i zahraničných publikáciách. Je aj autorom vysoko hodnotenej knižnej publikácie „Moravany nad Váhom. Táboriská Lovcov mamutov na Považí“, vydané v rámci edície Archeologické pamätníky Slovenska (APS), Bratislava 2000. Kniha je napísaná zrelým a pútavým štýlom. Vzbudila pozornosť nielen odborníkov, ale aj všetkých záujemcov o najstaršiu históriu Slovenska.

Od roku 1990 bol Jozef Hromada preradený do oddelenia staršieho praveku. Tu sa intenzívne venoval bádaniu mladopaleolitického osídlenia územia západného Slovenska a nadobudnuté vedo-

mosti zúročil pri napísaní svojej dizertačnej práce s témou Mladý gravettien v severozápadnej časti Karpatskej kotliny a jeho vzťahy k nadkarpatským oblastiam, ktorú v roku 1998 úspešne obhájil.

V rámci prezentácie archeologických nálezísk na Slovensku pri príležitosti svetového kongresu UISPP v roku 1991 sa s L. Báñezom a J. K. Kozłowskiim spolupodielal na započatí medzinárodnej expedície zameranej na výskum paleolitických nálezísk v Moravanoch nad Váhom. Publikácie s vyhodnotením kľúčových poznatkov a prírodovedných analýz boli vydané krátko po skončení výskumných prác - J. Hromada/J. K. Kozłowski (eds.): *Complex of Upper Palaeolithic Sites near Moravany, Western Slovakia. Vol. I. Moravany-Žakovská (excavations 1991-1992)*, Kraków 1995; J. K. Kozłowski (ed.): *Complex of Upper Palaeolithic Sites near Moravany, Western Slovakia. Vol. II. Moravany-Lopata II (excavations 1993-1996)*, Kraków 1998. Výsledky výskumu v Moravanoch nad Váhom J. Hromada zhrnul v prehľadnej štúdii *Gravettienske sídliská v Moravanoch nad Váhom a ich miesto vo vývoji mladého paleolitu strednej Európy*, *Slov. Arch.* 46, 1999, 145-168.

Nezanedbateľná je aj pedagogická činnosť J. Hromadu na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, kde niekoľko rokov prednášal o paleolite a vychoval viacerých adeptov pre túto špecializáciu. Jozef bol výborný spoločník a mimoriadne rozhladený

odborník nielen na staršiu dobu kamennú. Bol ochotný poradiť každému, kto ho požiadal o radu či o pomoc. Vedel sa vžiť do doby, ktorá bola vzdialená približne 20 000 rokov dozadu a načrtnúť plastický obraz života v danom období. Vďaka tejto schopnosti, ako i svojmu organizačnému talentu, komunikatívnosti a zápalu pre dokumentáciu významných paleolitických artefaktov a ich uvedenia do odbornej literatúry sa J. Hromadovi podarilo získať aj amatérskych archeológov, ktorí mu poskytli svoje početné zbierky kamennej úštepovej industrie na spracovanie. Jozef Hromada ich v spoluautorstve s nálezcami priebežne publikoval najmä v ročenke AVANS, ale aj inde. Medzi jeho spolupracovníkov patrili najmä Ján Cuper, Marián Žemla a Marián Babirát.

V Jozefovi Hromadovi strácame nielen zrelého vedca, znamenitého odborníka na problematiku mladého paleolitu v strednej Európe, ale aj výborného priateľa, príjemného spoločníka, schopného organizátora, invenčného vedca a dobrého kolegu. Kolega Hromada mal ešte veľa vedeckých zámerov a smelých výskumných aktivít, ktoré mu už nebolo dopriate zrealizovať. Zanechal však v pôde slovenskej archeológie hlbokú brázdnu.

Česť jeho pamiatke!

Kristián Elschek

RECENZIE

Rosemarie Lierke: Antike Glastöpferei. Ein Vergessenes Kapitel der Glasgeschichte mit Beiträgen von Matthias R. Linding, Albert Locher, Hans Mommsen, Beat Rütli, Birgit Schlick-Nolte, Erika Simon, Cornelius Steckner, E. Marianne Stern, Carina Weiß und einem Vorwort von Helmut Rieke. Sonderbände der Antiken Welt. Zabern Bildbände zur Archäologie. Verlag Philipp von Zabern. Mainz am Rhein 1999. 156 strán, 156 farebných, 126 čierno-bielych a 69 kreslených obrázkov.

Výpravná, veľmi kvalitne zhotovená publikácia s množstvom farebných fotografií určite pošeší teoretikov i praktikov, zaoberajúcich sa sklom a sklárskou výrobou nielen v antike, ale aj v iných obdobiach ľudských dejín. Proces jej prípravy nebol jednoduchý. Iba vďaka nadšeniu a nesmiernemu úsiliu pani *R. Lierke* sa zrodila publikácia, ktorá právom patrí do výberového radu pamiatok o antickej svete.

V úvode autorka podrobne predstavuje svoj spoluautorický kolektív - kvalifikovaných odborníkov na umenie, antiku a na technológiu skla, ktorí obohatili a faktograficky doplnili túto monografiu o nové výsledky, hlavne o nové poznatky na vysoko kvalitné rímske sklo.

Zaujímavá je cesta, ktorou sa *R. Lierke* ako matematicka zvyknutá vedecky tvorivo pracovať a hľadať logické závery, dostala ku sklu. Prvýkrát ju zaujalo sklo ako materiál v roku 1967 v múzeu v Toledu, Ohio (Toledo Museum of Art). V garáži múzea bola k dispozícii pre praktickú výuku študentov malá dielňa so sklárskou pecou. Práve tu začali, ako súčasť relaxu, jej prvé pokusy s týmto materiálom. O tri roky neskôr tam trávila všetok svoj voľný čas a začala sa umelecky presadzovať v tvorbe sklenených predmetov. Vyskúšala prakticky rôzne techniky a možnosti, ktoré táto tvárna hmota poskytovala. Podrobne študovala všetku dostupnú literatúru a obdivovala sklené predmety vo vitrínach múzeí.

Po troch rokoch sa vrátila späť do Nemecka a v experimentoch so sklom pokračovala v úplne iných podmienkach. Od roku 1977 mala k dispozícii malú dielňu. Zamerala sa hlavne na zdokonalenie dekoratívnej a umeleckej stránky sklenených predmetov (využívala techniku spracovania skla pomocou lampy). Nasledujúcich dvadsať rokov sa sústredila predovšetkým na antickej sklo, hlavne na poznanie starých výrobných techník a postupov. Výsledky odbornej práce publikovala v niekoľkých samostatných štúdiách (citovaných na s. 153).

Počas pobytu medzi reštaurátormi v Hamburgu (Hamburger Museums für Kunst) sa priam detektívnym spôsobom zaoberala rétskou miskou. Dospela k poznaniu, že bola zhotovená podobnou technikou ako misky robené z keramickej hmoty, a to točením na hrnčiarskom kruhu. Množstvo ďalších misiek, ktoré preštudovala, mali spoločný znak - stopy po točení, v literatúre často označované ako stopy po brúsení a leštení. Podľa autorky je pre väčšiu časť práve rímskej sklárskej produkcie typické točenie na kruhu. Takto sa pomocou určitej šablóny pracovalo s horúcim sklom, z ktorého sa zhotovovali misky s rebami, rétske misky a krétske dózy (s. 37).

Za vrchol sklárskej produkcie *R. Lierke* považuje výrobky z kameového skla (s. 67) a tzv. diatretové vázy (s. 107). Na doplnenie informácie uvádzam nálezy z územia Slovenska -

jeden fragment kameového skla z Abrahámu (J. Bartík / V. Varsík: Výnimočný import kameového skla z Abrahámu. Zbor. SNM 88. Arch. 4, 1994, 63-74) a zlomky vázy diatreta z bohatého hrobu v Cejkove (E. Benninger: Die germanische Bodenfunde in der Slowakei. Reichenberg und Leipzig 1937, 143-148).

Samostatné kapitoly knihy venovala autorka točenému sklu, vlastnostiam skla a jeho spracovaniu, rozkvetu sklárskej produkcie, kameovému sklu, mozaikovému sklu s písmom a reliéfne zdobenému sklu. Jedna kapitola je venovaná aj stredovekému sklu. Podkapitoly sú vždy zamerané na špeciálne témy a analýzy od iných odborníkov.

Celá monografia *Rosemarie Lierke* je koncipovaná tak, aby praktickými ukážkami doplnenými o odborné posudky a analýzy presvedčivo obhájila podľa nej použité techniky a postupy pri výrobe antickej skla.

Ku sklu pristupuje ako k materiálu s veľkou variabilitou. Tak ako v súčasnosti, aj pre antickej sklo platilo, že je rozdiel medzi sklom a sklom. Základom pre jeho spracovávanie je dokonalá znalosť materiálu - sklárskej hmoty. Autorka sa podrobne zaoberá postupmi spracovania skla pri vyfahovaní, točení na kruhu, liatí do foriem či fúkaní a pri použití rôznych úprav za tepla i za studena.

Začiatky sklárstva spája s egyptským sklom, presnejšie povedané s fajansou, ktorá nie je sklom v pravom zmysle slova. Poukazuje na vývoj smerujúci cez zhotovovanie drobných ozdôb a šperkov k zdobeniu keramickej nádob farebnými sklovitými vzormi až k vytvoreniu sklenených nádob pomocou formy a dotočenia na hrnčiarskom kruhu (fúkané mu sklu pomocou sklárskej pištaly sa v publikácii podrobne nezaobrá). Podľa autorky tak vývoj došiel k vytvoreniu sklárskych dielní, ktoré sa už venovali produkcii sklenených nádob rôzneho druhu. Dôležitú úlohu zohralo obdobie helenizmu a včasné obdobie rímskeho cisárstva, roky 300 pred Kr. až prvá polovica 2. stor. po Kr. Do obdobia rozkvetu sklárstva dáva také výrobky, ako sú krétske dózy, špirálovite zdobené rétske nádoby, hlavne misky (z talianskeho slova reticella - malá sieť), zlatom zdobené nádoby, mozaikové sklo, nádoby na nôžkach, mastoi a rebrovite zdobené misky. Každým typom sa zaoberá veľmi podrobne a jednotlivé časti sú doplnené množstvom odborných údajov a odvolávkami na literatúru. K vrcholom sklárskeho umenia, ktoré fascinuje aj v súčasnosti, patria výrobky z kameového skla. K takým výrobkom patrí aj slávna staroveká amfora, tzv. portlandská váza, datovaná približne k roku 25 pred Kr. Jej výška je 24,8 cm. Vystavená je v jednom z londýnskych múzeí (British Museum, London). Autorka opisuje celú históriu tohto unikátneho predmetu vrátane jeho datovania, zaoberá sa však aj inými výrobkami z kameového skla. Pre všetky je typické vzájomné prekrytie aspoň dvoch vrstiev skla, čo sa podľa *R. Lierke* dosiahlo tým, že sklenená hmota bola liata (natlačená) do formy, ktorá mala vopred vyrezanú reliéfnu výzdobu. Neskôr dochádzalo iba k jemným úpravám obrusovaním. Technika takejto výzdoby má svoj pôvod v 3. stor. pred Kr., keď helenistickí sklári vyrábali luxusné nádoby s využitím prírodného vrstvenia polodrahokamov. V 1. stor. pred Kr. sa takáto výroba preniesla aj do Ríma. Vyžadovala veľkú zručnosť a bola aj časovo náročná. Z toho dôvodu bola obmedzená iba na úzky okruh bohatých odberateľov (portlandská váza sa napríklad spája s cisárom Augustom). Datovanie kameo-

vého skla spadá do krátkeho časového úseku medzi rokmi 25 pred Kr. a 65-70 po Kr. Táto, veľmi podrobne spracovaná kapitola, obsahujúca rôzne odborné analýzy a rekonštrukciu výrobného procesu, je doplnená aj rozborom ikonografie na kameovom skle, ktorý spracovala *Erika Simon* (s. 89-96).

Ďalšia rozsiahla kapitola je venovaná reliéfne zdobenému rímskemu sklu, brúseniu a lisovaniu skla. Väčšinou ide o priehľadné tenkostenné sklo s nádychom do zelena a žltá. V rámci vysokých nádob s nálepmi na tele je tu prezentovaný aj sklený pohár z Vysokiej pri Morave, datovaný do 1. stor. po Kr. (s. 100, obr. 253a). Prehľadná tabuľka (s. 108, obr. 273) znázorňuje vývoj brúsených sklenených nádob od 1. stor. /počiatok 2. stor. po Kr. až do 6. stor. po Kr. Už od 1. stor. po Kr. začína dovoz sklenených nádob z porýnskych častí Germánie, kde sa od 3. do 5. stor. po Kr. začínajú objavovať manufaktúry. Centrum bolo okolo Trevíru, Kolína, Wormsu a Mohuča. Veľkú slávu pre trevírsko-kolínsku oblasť predstavuje tzv. vasa diatreta, pohár s dvoma od seba odstávajúcimi stenami, pričom vonkajšia tvorí jemnú mriežkovú sieť (nie sú zvláštnosťou aj niekoľkonásobné zvrstvené sklá). Pri ich výrobe sa podľa *M. Lierke* opäť uplatňuje viacvrstvenie skla pomocou formy. V tomto prípade ide aj o akúsi perforovanú medziformu. Ukončovaci proces úpravy vonkajšej steny je spojený s precíznou prácou brúsenia a leštenia (s. 123). Veľkú umeleckú zručnosť si vyžadovali hlavne figurálne zdobené exempláre diatretového skla. V podrobnej kapitole o takto zhotovenej neskororómskej váze z Bergamu je aj časť, v ktorej sa autorka zamýšľa nad postavením výrobcov luxusných váz (diatretarius). Určite šlo o umelecky vysoko nadaných a maximálne zručných odborníkov. Z roku 337 po Kr., z doby najväčšieho rozkvetu sieťového skla a sklárstva, pochádza Konštantínov edikt so zoznamom 35 privilegií pre diatretaria a vitriaria (rytci, brusiči a remeselníci pracujúci s horúcim sklom).

V záverečnej kapitole sa autorka venuje aj sklárstvu v stredoveku, predovšetkým nálezom zhotoveným podobnou technikou, aká sa používala pri antickom skle (Hedwigine poháre, 12. stor. po Kr.).

Akousi zhrňujúcou obrazovou prílohou celej publikácie je záverečná tabuľka, kde sú postupne znázornené typy sklenených nádob, ich názov a opis, ako aj postup výroby.

Gertruda Březinová

Brigitte Cech: Thunau am Kamp - Eine befestigte Höhensiedlung (Grabung 1965-1990). Die keramischen Funde der frühmittelalterlichen Befestigung. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission. Band 43. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 2001. 69 paginovaných strán, 1 nečíslovaná mapa, 56 obrázkov, CD-ROM s katalógom nálezov a nálezových situácií.

Na pohľad útlá kniha *Brigitte Cechovej* je obširným dielom, ktorého podstatná a veľmi rozsiahla katalógová časť sa nachádza ako príloha na CD. Predmetom práce sú včasnostredoveké keramické nálezy získané terénnym výskumom v rokoch 1965-1990 na viacerých polohách známeho slovaného hradiska v Thunau am Kamp v severnej časti Dolného Rakúska.

V knižnej podobe sú sprístupnené metodické postupy typologickej klasifikácie a poznatky získané rozborom nálezov.

V kapitole o nálezisku a dejinách jeho výskumu autorka v najskôr stručne opisuje hradisko a charakterizuje jeho jed-

notlivé polohy. Táto výrazná terénna dominanta lákala k bádaniu výskumníkov už v 19. stor., avšak až od roku 1965 sa naskytila možnosť lokalitu systematicky skúmať.

Nasledujúce kapitoly sa už zaoberajú samotnými keramickými nálezmi. *Brigitte Cech* v prvom rade uviedla stručný prehľad bádania o včasnostredovekej keramike v susedných oblastiach (Morava, Čechy, Slovensko, čiastočne aj Poľsko), čo je pochopiteľné, pretože v rakúskom prostredí vlastne nemala predchodcov, o ktorých práce by sa mohla oprieť. Zarádzajúce je, ako deformovala priezviská citovaných autorov, tituly ich prác a miestopisné názvy. Výsledky staršieho bádania sú podľa autorky problematické, pretože včasnostredoveká keramika je pomerne homogénna a rytmus zmien v čase bol veľmi pomalý. Vzhľadom na rozsiahly nálezový fond očakáva prínos spracovania rozsiahlych nálezových súborov novými metódami. Samotná autorka v minulosti (1981) predložila dizertačnú prácu, ktorej náplňou bolo vyhodnotenie nálezov z polohy „Sehance“, pričom do databázy vložila šesť základných znakov nádob (stupeň zachovanosti, miery, hrúbka stien, hlina, technológia, tvar), ako aj tvar okraja, dna, výzdobu a značky na dňach. Výsledok ukázal, že zhlukovou analýzou sa nevytvorili ťažiskové cluster, na základe ktorých by bolo možné definovať jednotlivé typy nádob. V ďalšej práci (1991) spracovala nálezy z polohy „Holzwiese“, tu spolu s nádobami z dolnorakúskych včasnostredovekých hrobov. Keďže sa ukázalo, že kombinácia tvaru nádoby, druhu modelovacej hliny a výzdoby nevedla k výsledku, vychádzala len z tvarov nádob. Tie sú definované prostredníctvom vzťahov vybraných mier - výšky, priemeru ústia, priemeru najväčšej vydutiny a jej vertikálnej pozície. Takto vyčlenila 16 skupín tvarov a porovnala ich so vzorkou dobre datovaných nádob z hrobov z 8. až prvej polovice 9. stor. Situáciu sťažuje skutočnosť, že ďalšie chronologické kritériá, akými sú tvar ústia (okraja), výzdoba a keramická hmota, so skupinami tvarov navzájom nekorelujú. Makroskopicky sa rozoznalo 15 rôznych druhov hrčiariských hlin, pričom jedna z nich je typická pre keramiku typu Zalavár-Keszthely a od ostatných sa výrazne odlišuje. Mikroskopickými analýzami sa dospelo k poznaniu menšieho počtu surovinových skupín, niektoré z nich majú lokalizovaný pôvod. Dôležitý je poznatok, že niektoré takto stanovené skupiny sa makroskopicky od seba neodlišujú. Technológia výroby nádob je zreteľná podľa pracovných stôp - nádoby sú modelované z pásov, nerovnosti zarovnané prstami. Potom nasledovalo obtočenie na pomaly rotujúcom kruhu, kedy sa doformovalo ústie a vonkajšia horná časť nádoby. Farebná škála a škrvy na nádobách svedčia o zmiešanom spôsobe výpalu.

Typologické členenie keramických nálezov je predmetom štvrtej kapitoly. Pre autorku nie je keramika synonymom keramických nádob (ako to často a nesprávne v rôznych archeologických prácach býva zvykom), ale materiálom, z ktorého sú vyhotovené rôzne predmety. Z takéhoto prístupu vyplýva i klasifikácia predmetov, dôsledne ilustrovaná kresbami konkrétnych nálezov a aj niekoľkými fotografiami. Najrozsiahlejšia je kolekcia nádob, medzi ktorými dominujú hrnce, resp. ich fragmenty, predstavujúce 96% všetkých keramických predmetov. Hrnce sú podľa vzťahov vyššie uvedených mier triedené do 12 tvarových skupín (dve skupiny sa členia na tri podskupiny), k nim prislúcha 5 skupín tvarov okrajov. Flaše patria medzi zriedkavo sa vyskytujúce nádoby, čomu zodpovedá aj ich podiel (0,3%) v spracovanom súbore. Misky, či už s vŕhnutým alebo vyhnutým ústím, sú taktiež minoritnou entitou (0,4%). Výnimočným nálezom v Thunau am Kamp sú dve panvice s tulajkovitou úchytkou, ale tie zrejme nepatria k pozostatkom včasnostredovekého

osídlenia lokality a *Brigitte Cech* ich datuje do 11. stor. Zvláštnu skupinu náleзов nádob predstavujú taniere. Typologicky sú členené podľa tvaru dna na taniere s plochým dnom a taniere s vypuklým dnom, ktoré sú považované za pekáče. Ako zvláštny typ je do klasifikačnej schémy pomerne neorganicky včlenená keramika vyhotovená zo žltočervenej leštenej hlíny (typ Zalavár-Keszthely - črepy z nádob a prasleny) s analógiami z okolia Balatonu a z Moravy. Keramické drobné predmety tvorili nepočetnú, avšak rôznorodú skupinu náleзов. Patria sem okrúhle hracie kamene, závesok vyhotovený zo zdobeného črepu, ploché zotrvačníky vytvorené opracovaním črepu alebo primárne vymodelované z hlíny, ktoré azda slúžili ako prasleny. Samotné prasleny sú najpočetnejšou skupinou medzi drobnými predmetmi (1,5% keramických náleзов) a spravidla majú dvojkoľnícky priezrez, kužeľovitě sú zriedkavé. Tkáčske závažia majú obvykle tvar sploštenej gule, v menšej miere sa vyskytli aj vyššie štvoruholníkové so zaoblenými rohmi. Neznámeho účelu sú dva bochničky, dodajme, že pripomínajú tzv. chlebec včasnoslovenského obdobia.

V ďalšej časti kapitoly o typologickom členení keramických náleзов sa autorka zaoberala výzdobou a značkami na dnách. Konštatovala, že rôzne elementy rytej výzdoby, akými sú napríklad jednohrotým predmetom a hrebeňom tvorené zväzky línií, vrypky, vpichy a pod., môžu vystupovať v rozličných kombináciách a sústreďujú sa predovšetkým na horné časti nádob. Kolkovaná výzdoba je ojedinelá, podobne aj vyrytý kríž. Okraje, ak sú vôbec zdobené, tak obdobnými technikami. Ornament je situovaný buď na vonkajšiu hranu okraja, alebo na jeho vnútornú plošku, prípadne na obe uvedené miesta. Zvláštnu kategóriu výzdoby na telách tvoria rôznorodo profilované plastické líšty, zväčša zdobené zásekmi a vpichmi, menšej vlnovkami. Bežne sú aplikované na nádoby v horizontálnych pásoch, vyskytli sa však i šikmo umiestnené, križujúce sa. Podľa autorky nie sú ani tak výzdobnými prvkom, ako skôr technologickou nutnosťou, pretože nimi boli nádoby spevnené. Mrežovito sa križujúce líšty mohli napodobovať opletenie nádob.

Plastické značky na dnách sa zistili na 6,2% všetkých diel, časť z nich však bola natoľko malá, že zobrazený symbol bol nečitateľný. Podľa motívu sú členené na 12 skupín, prevažujú značky s krížom. Ani raz sa nezistilo použitie zhodnej matrice. Vzhľadom na všeobecne známe nálezy z pohrebísk avarskeho kaganátu, ako aj na nálezy z vrcholnostredovekých sídlisk nemožno súhlasiť s neargumentovaným zovšeobecňujúcim názorom *B. Cechovej*, že značky na dnách sa obzvlášť často vyskytujú na nádobách od včasného 9. stor. a ich počet sa v priebehu 10. stor. redukuje, i keď ojedinelé sú známe na nádobách aj z pokročilejšieho 12. stor.

Vyvrcholením autorkinho úsilia je záverečná kapitola Úvahy k typológii a chronológii včasnostredovekej keramiky. V jej úvode uvádza dolnorakúske pohrebiská a jedno sídlisko s náleznými nádobami, ako aj súpis chronologicky fixovaných nádob z obdobia zhruba od roku 700 až po prvú polovicu 9. stor., ktorých je spolu 49. Vo všetkých chronologických úsekoch sa nachádzali baňaté tvarové skupiny hrncov spolu s vysokými štíhlými. Ukazuje sa teda, že základné tvary včasnostredovekých nádob v uvedenom čase zostávajú rovnaké. Napriek počtom obmedzenej vzorky sa autorka nazdáva, že možno uvažovať o pomalom, postupnom vývoji od baňatých hrncov k hrncom vyšším, štíhlym. Pre datovanie určitého jedinca je preto dôležité posudzovať nielen tvar, ale aj hlinu, z ktorého je vyrobený, tvar okraja a výzdobu. Veľké množstvo náleзов z thunauského hradiska pochádza z nestratifikovaných polôh, no aj stratifikované zvyčajne nie sú datované spravidlom kovovým inventárom. Nádob

vyrobené z hlíny s prímiesou tuhy, ktorých počiatky v Dolnom Rakúsku siahajú do druhej polovice 8. stor., v Thunau am Kamp predstavujú 16,9% z celkového počtu keramických náleзов. Až na hrubšie modelovanie sa v ich celkovom tvare, výzdobe ani v tvarovaní ústia nezistili relevantné znaky, ktorými by sa vyčleňovali zo skupiny nádob vyhotovených z hlíny bez prímiesy tuhy.

Podľa autorkiných poznatkov v súčasnosti možno naznačiť len veľmi hrubé rysy vývoja včasnostredovekej keramiky. V priebehu 8. stor. došlo k postupnému výraznejšiemu profilovaniu oblasti hrdla a pliec, okraje sa od jednoduchých zaoblených, prípadne zrezaných vyvíjali k mladším s kyjovitým priezrezom. K výzdobe tvorenej jednoduchými a viacnásobnými vlnovkami a líniami pristupujú hrebeňové vpichy. Od prelomu 8./9. stor. kulminujú znútra zdobené ústia a začínajú sa aplikovať plastické líšty. Autorka ďalej veľmi skratkovito a zjednodušene naznačuje pokračovanie vývoja v 10. a 11. stor.

CD-ROM s kompletným katalógom si vyžaduje operačný systém Microsoft Windows® 95/98/Me/NT/2000. Súborý sú uložené vo formáte Adobe PDF a možno s nimi pracovať v programe Adobe Acrobat® Reader. Pre používateľov, ktorí tento voľne šíriteľný program v počítači nemajú, je vítané a komfortné, že na dátovom nosiči je k dispozícii súbor, ktorým spustia jeho inštaláciu.

Katalóg je prehľadne členený do troch samostatných kapitol, ktoré sa ďalej vetvia. V prvej z nich (149 strán) sú zvlášť opísané náleзовé situácie staršej fázy osídlenia hradiska a zvlášť mladšie náleзовé situácie na ploche sídliska „obere Holzwiess“ (sídlisko aj pohrebisko) spolu s hrobmi v násype valu v polohe „Schanze“. Náleзовé situácie sú jednak opísané, jednak predstavené kresbami, niekedy doplnené fotografiou, prípadne aj ilustrované kresbami vybraných náleзов. Oba chronologické horizonty sú charakterizované krátkym súhrnom, slúžiacim ako podklad pre úvahy v záverečnej kapitole knihy. Druhá kapitola je písaným katalógom keramických náleзов (471 strán), členená podľa miesta náleзу. Záujemca tu nájde uvedené všetky autorkou sledované znaky. Jednotlivé nálezy sú jednoznačne identifikovateľné zápisom začínajúcim veľkým písmenom abecedy (identifikátor polohy) a číslom náleзу v danej polohe. Prostredníctvom tohto identifikačného údaja možno bez zámeny rozpoznať každý náleзу zobrazený v knihe i na CD-ROMe. Tretia kapitola je obrazová a obsahuje 383 tabuliek kresieb náleзов.

Záverečná kapitola knihy vyznieva pomerne rozpačito, zrejme preto, že *Brigitte Cech* sa upriamila len na možnosti využitia podrobnej typologickej klasifikácie (a v rámci nej s akcentom na celkový tvar nádob) pre potreby chronológie. Úplne možno súhlasiť s jej vývodom, že procesy zmien vo vývoji včasnostredovekej keramiky boli plynulé, preto aj s obtiažami postrehnuteľné, obzvlášť v pomerne krátkom, asi 150-ročnom úseku dejín. Nazdávam sa však, že problematiku vývoja včasnostredovekej keramiky nemožno obísť strohým konštatovaním o súčasnom nízkom stupni stavu vedeckého poznania. Autorkina argumentácia o nedostatočnej úrovni bádania pokrívka predovšetkým preto, že sa nepokúsila tento objektívny i subjektívny nedostatok vo významnejšom miere prekonať. Obsahová náplň jednotlivých stratigrafických sekvencií zo skúmaného hradiska síce v súhrnoch k obom častiam prvej kapitoly katalógu verbálne opísala, ale hlbšiu analýzu odmietla kvôli pomerne malému počtu náleзов. Z metodických dôvodov nie je bez výhrad prijateľné upriamanie sa na možnosti datovania podľa náleзов z hrobov, nakoľko pri týchto náleзоch vždy ide o cieleň výber, ktorý nemusí nutne reprezentovať obečnú

realitu danej doby. Predložený rozsiahly nálezový fond ponúka širokú škálu interpretačných možností. Jednu z nich naznačila autorka v pasáži o používaných hrnčiarских hlinách, ktorá dovoľuje lokalizovať ich náleziská a uvažovať o distribúcii tovarov. Ďalšou, a veľmi zásluhou súčasťou práce, mohlo byť napríklad špecifikovanie lokálnych prejavov hrnčiarскеj produkcie, prípadne po širšej komparácii ich odmietnutie. Podrobnejšia analýza nálezov keramiky z Thunau am Kamp je však v budúcnosti možná práve zásluhou poctivej práce B. Cechovej pri zostavovaní katalógu. Recenzované dielo je preto výnimočné nielen kvalitou, ale aj kvantitou ponúkaných informácií. Veľmi vysoko treba hodnotiť, že katalóg nie je len subjektívnym výberom efektnejších nálezov, čím sa radí k primárnym prameňom pre výskum keramiky stredodunajských Slovanov vo včasnostredovekom období. Obsah stručného vyhodnotenia svedčí o autorkinej skepse o možnostiach bádania o včasnostredovekej keramike, predovšetkým z pohľadu jej využitia pre stanovenie chronológie. Otázka, či je jej názor odôvodnený, ostáva otvorená a určite sa stane jedným z impulzov na ďalšiu diskusiu.

Gabriel Fusek

Renate Pirling/Margareta Siepen: Das römisch-fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep 1983-1988. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Serie B. Die fränkischen Altertümer des Rheinlandes. Band 18. Stuttgart 2000.

V rámci uvedenej série ako zväzok 18 vyšla monografia dvojice autoriek, ktorá prezentuje výsledky výskumu nekropoly Krefeld-Gellep za roky 1983-1988. Ide vlastne o 6. diel celkového sprístupnenia obrovského nálezového fondu, ktorý sa získal počas dlhodobého výskumu. Toto najväčšie a najdôležitejšie pohrebisko v Porýní, ktoré sa systematicky skúma od tridsiatych rokov 20. stor., bolo využívané predovšetkým od obdobia rímskeho cisárstva až po včasný stredovek. Počas šiestich výskumných sezón bolo za uvedené roky preskúmaných 988 hrobov, ktoré možno datovať do obdobia rímskeho cisárstva (od 2. polovice 1. stor.) až po začiatok doby sťahovania národov. Keďže vo výskume nekropoly sa pokračovalo aj v ďalšom období, celkový počet hrobov na pohrebisku sa dnes blíži k číslu 6300. Bohužiaľ, zvyšné areály pohrebiska s predpokladaným hustým pochovávaním sa nachádzajú v priestore záhrad v súkromnej držbe, takže ich nebude možné v blízkom čase preskúmať. Tento „nedostatok“ bude azda nahradený vyhodnotením obrovského množstva údajov vyplývajúcich z preskúmaných hrobov.

Odhliadnuc od niekoľkých hrobov z doby železnej, drvivú väčšinu možno datovať do vyššie spomínaného obdobia. Napriek neobvykle vysokému počtu hrobov sa doteraz nepodarilo zistiť všetky okrajové zóny pohrebiska. Ako vo svojom predhovore konštatuje vydavateľ (Kurt Böhner), je nesmiernou zásluhou R. Pirlingovej publikovanie doteraz preskúmaných častí pohrebiska. Recenzovaná monografia je vlastne katalógové spracovanie tej časti pohrebiska, ktorá bola predmetom výskumu v rokoch 1983-1988. Doteraz bolo zvykom, že po katalógu, resp. súčasne s ním bolo odbornej verejnosti predložené aj vyhodnotenie. Možno sa právom domnievať, že ho onedlho budeme mať k dispozícii. Životné dielo Renate Pirling zrejme týmto 6. dielom nekončí. Vo svojom predhovore Renate Pirling a Margareta Siepen avizujú 7. diel, ktorým budú sprístupnené naposledy preskúmané hrobové celky.

Autorky, vedené snahou o jednotnosť prezentácie celého pohrebiska, sa pri opisoch hrobových komplexov a nálezov snažili dodržať schému použitú v predchádzajúcich publikáciách. Dôsledkom sú teda aj pomerne stručné opisy nálezových situácií. Tie sú však pre základné vyhodnotenie postačujúce. Istým nedostatkom je neúplnosť kresbovej dokumentácie terénnych situácií, keďže nie pri všetkých hroboch sú prezentované ich plány. Azda najvypuklejšie sa to prejavuje pri hroboch koní, ktoré nie sú na pohrebisku žiadnou raritou. Celkovo je však katalóg vypracovaný funkčne a prehľadne. Jeho samozrejmom súčasťou sú aj už tradične kvalitné kresbové ilustrácie, či už ide o typologické tabuľky (tab. 1-9), resp. o tabuľky nálezových celkov (tab. 1-139). Na fotografických prílohách je vyobrazený výber reprezentatívnych nálezov, mincí a terénnych situácií (tab. 140-158). Výber kresbovej dokumentácie terénnych situácií je prezentovaný na tab. 159-177. Publikáciu dopĺňa schematický celkový plán doteraz preskúmaných plôch. Je zrejme zbytočné akcentovať tradične skvelú úroveň tlače katalógu, ako aj ilustrácií.

Súčasťou monografie sú aj dve odborné expertízy. Barbara Winter spracovala základné určenie rozsiahleho numizmatického materiálu taktiež formou katalógu. Ide o mince s poradovými číslami 481-677. Väčšina z nich sa datuje do 1. až začiatku 2. stor., resp. 4. stor. Autorkou ďalšieho, pomerne stručného príspevku je Brigitte Galsterer. Analyzuje v ňom nález olovenej tabuľky s nápisom zo žiarového hrobu 5486, ktorý možno datovať do druhej polovice 1. stor.

6. diel celkového publikovania rímsko-franského pohrebiska v Krefeld Gellep je významným príspevkom k riešeniu problematiky pohrebísk doby rímskej a počiatkov obdobia sťahovania národov nielen v Porýní, ale aj v rámci celého franskogermánskeho prostredia.

Jozef Zábajník

SKRATKY ČASOPISOV A PERIODÍK
ABKÜRZUNGEN VON ZEITSCHRIFTEN UND PERIODIKA
ABBREVIATIONS OF JOURNALS AND PERIODICALS

- Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
 Acta Arch. Carpathica = Acta Archaeologica Carpathica. Kraków
 Anthropologie (Paris) = L'Anthropologie. Paris
 Anthropozoikum = Anthropozoikum. Praha
 Antiquity = Antiquity. Cambridge
 Arbeits- u. Forschber. Sächs. Bodendenkmalpfl. = Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege. Dresden
 Arch. Austriaca = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien
 Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata. Budapest
 Arch. Hist. = Archaeologia Historica. Brno
 Arch. Rozhledy = Archeologické Rozhledy. Praha
 AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
 BAR Internat. Ser. Oxford = British Archaeological Reports. International Series. Oxford
 Béri Balogh Ádám Múz. Évk. = A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. Szekszárd
 Budapest Régiségei = Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve
 Bull. Soc. Préhist. Française = Bulletin de la Société Préhistorique Française. Comptes Rendus des Séances Mensuelles. Paris
 Carnuntum-Jahrb. = Carnuntum-Jahrbuch. Graz - Wien
 Cumania = Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve
 Čas. MSS = Časopis Muzeální slovenskej spoločnosti. Martin
 Časopis Moravského Mus. Brno = Časopis Moravského Musea v Brně. Brno
 Eiszeitalter u. Gegenwart = Eiszeitalter und Gegenwart. Jahrbuch der Deutschen Quartärvereinigung. Öhringen
 Folia Quaternaria = Folia Quaternaria. Kraków
 Forsch. Lauriacum = Forschungen in Lauriacum. Linz
 Fundber. Österreich = Fundberichte aus Österreich. Wien
 Geoarchaeology = Geoarchaeology. An International Journal. New York
 Geologia = Geologia. Facultatis Scientiarum Naturalium Universitatis Purkynianae Brunensis. Brno
 Geologica = Geologica. Acta geologica et geographica Universitatis Comenianae. Bratislava
 Germania = Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt a. M.
 Herman Ottó Múz. Évk. = A Herrmann Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc
 Hist. Carpatica = Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach. Košice
 Hist. Čas. = Historický časopis. Bratislava
 Hist. Sbor. SNM = Historický sborník Slovenského národného múzea. Bratislava
 Hist. Slovaca = Historica Slovaca. Bratislava
 Journal Arch. Scien. = Journal of Archaeological Sciences. London - New York
 Liptov = Liptov. Vlastivedný zborník. Martin
 Mineralia Slov. = Mineralia Slovaca. Bratislava
 Miskolci Herman Ottó Múz. Közl. = A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. Miskolc
 Mitt. Anthr. Ges. Wien = Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien
 Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. = Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien
 Mon. Arch. Praha = Monumenta Archaeologica. Praha
 Moravské Num. Zprávy = Moravské Numismatické Zprávy. Brno
 Musaica = Zborník Filozofickej a Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského. Musaica. Bratislava
 Múzeum (Bratislava) = Múzeum. Metodický, študijný a informačný časopis pre pracovníkov múzeí a galérií. Bratislava
 Obzor Praehist. = Obzor Praehistorický. Praha
 Ósrég. Levelek = Ósrégészeti levelek. Budapest
 Pam. Arch. = Památky Archeologické. Praha
 Přehled Výzkumů = Přehled Výzkumů AÚ ČSAV. Brno
 Préhist. Europ. = Préhistoire Européenne
 Przegląd Arch. = Przegląd Archeologiczny. Poznań - Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk
 Sbor. MSS = Sborník Muzeální slovenskej spoločnosti. Martin
 Sborník Národ. Muz. Praha = Sborník Národního Muzea v Praze. Praha
 Sborník Prací Fil. Fak. Brno = Sborník Prací Filosofické Fakulty Brněnské University. Brno
 Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
 Slov. Kras. = Slovenský kras. Zborník Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši. Liptovský Mikuláš
 Slov. Num. = Slovenská numizmatika. Nitra
 Spraw. Arch. = Sprawozdania Archeologiczne. Wrocław
 Stud. Arch. Slov. Mediaev. = Studia archaeologica Slovaca mediaevalia. Bratislava

- Sudeta = Sudeta. Zeitschrift zur Vor- und Frühgeschichte. Bodenbach - Reichenberg - Leipzig
Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied. Nitra
Veszprém Megyei Múz. Köz. = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. Veszprém
Vlast. Sbor. Žilin. Kraja = Vlastivedný sborník Žilinského kraja. Martin
Vlast. Zbor. Považia = Vlastivedný zborník Považia. Martin
Vsl. Pravek = Východoslovenský pravek. Nitra - Košice
Wosinsky Mór Múz. Évk. = A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve
Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava
Zbor. SNM. Hist. = Zborník Slovenského národného múzea. História. Bratislava